

SLAVICA WRATISLAVIENSIA **CLXXV**

Michael Larmann

ZBIÓR STUDIÓW OFIAROWANY
PANU PROFESOROWI MICHAŁOWI SARNOWSKIEMU
W SIEDEMDZIESIĄTĄ ROCZNICĘ URODZIN

ACTA UNIVERSITATIS WRATISLAVIENSIS NO 4093

SLAVICA WRATISLAVIENSIA **CLXXV**

REDAKCJA NAUKOWA

OLEH BELEY

SYBILLA DAKOVIĆ

NATALYA DIDENKO

JAROSŁAW MALICKI

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor Naczelny — Ewa Komisaruk (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Redaktor Tematyczny działu Literaturoznawstwo — Izabella Malej (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Redaktor Tematyczny działu Językoznawstwo — Włodzimierz Wysoczański (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Redaktor Statystyczny — Przemysław Józwikiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Sekretarz Redakcji — Marcin Maksymilian Borowski (Uniwersytet Wrocławski, Polska)

Członkowie

Oleh Beley (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Henryk Jaroszewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Bogumił Gasek (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Marjan Markovikj (Uniwersytet św. Cyryla i Metodego w Skopju, Macedońska Akademia Nauk i Sztuk, Macedonia Północna), Alla Nedashkivska (Uniwersytetu Alberta w Edmonton, Kanada), Martin Ološtiak (Uniwersytet Preszowski, Słowacja), Anna Paszkiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), Elżbieta Tyszkowska-Kasprzak (Uniwersytet Wrocławski, Polska)

Redaktorzy Językowi

Język serbski, chorwacki, bośniacki — Gordana Đurđev-Mačkiewicz (Uniwersytet Wrocławski, Polska), język słowacki — Lenka Ptak (Uniwersytet Wrocławski, Polska), język ukraiński — Julia Rysicz-Szafranec (Uniwersytet Wrocławski, Polska), język czeski — Jolanta Sokolova (Czeska Akademia Nauk, Praga, Czechy)

RADA NAUKOWA

Andriy Danylenko (Uniwersytet Pace, Nowy Jork, USA), Ágnes Dukkon (Uniwersytet im. Loránda Eötvösa, Budapeszt, Węgry), Jana Hoffmannová (Uniwersytet Jana Amosa Komenskigo, Praga, Czechy), Galina Nefagina (Akademia Pomorska, Słupsk, Polska), Oleg Rumyantsev (Uniwersytet w Palermo, Włochy), Bojana Stojanović-Pantović (Uniwersytet w Nowym Sadzie, Serbia), Ireneusz Szarycz (Uniwersytet w Waterloo, Kanada), Natalia Teres (Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki, Ukraina), Harry Walter (Uniwersytet w Greifswaldzie, Niemcy), Anatolij Zahnitko (Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Winnica, Ukraina)

Adres redakcji

„Slavica Wratislaviensia”

Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego

ul. Poczтовая 9

53-313 Wrocław

e-mail: slavica@uni.wroc.pl

Lista recenzentów, opis procedury recenzowania oraz wskazówki dla autorów są dostępne na stronie WWW czasopisma: <https://wuwr.pl/swr/>

Fot. na s. 2: archiwum prof. Michała Sarnowskiego

Wersja podstawowa czasopisma: drukowana

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego sp. z o.o. Wrocław 2022

ISSN 0239-6661 (AUWr)

ISSN 0137-1150 (SW)

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego sp. z o.o.

50-137 Wrocław, pl. Uniwersytecki 15

tel. 71 3752474, e-mail: sekretariat@wuwr.com.pl

Spis treści

Z okazji siedemdziesięciolecia słów kilka o Jubilacie	11
---	----

ARTYKUŁY

DANUTA ROSZKO, ROMAN ROSZKO, Projekcja znaczeń w wielojęzycznych korpusach wraz z przykładami jej zastosowania w badaniach korpusowych nad językiem polskim . . .	25
DIANA SVOBODOVÁ, Srovnání vybraných typů jazykových prostředků v překladech ideonym	37
HELENA SOJKA-MASZTALERZ, Nazwy własne jako element wartościujący na przykładzie polsko- i ukraińskojęzycznego „Krokodyla na Zachodniej Ukrainie”	51
SYBILLA DAKOVIĆ, Zapożyczenia z języka angielskiego w polskich i chorwackich nazwach spodni.	65
HENRYK JAROSZEWICZ, Leksyka współczesnego śląskiego języka literackiego	77
ANATOLI ZAHNITKO, Сексизм і фемінізм у мовносоціумному просторі: граматичні виклики, ...	89
PRZEMYSŁAW JÓZWIKIEWICZ, O sposobach tworzenia terminów mykologicznych w języku ukraińskim (na materiale <i>Словника-довідника з альгології та мікології</i> Zwenysławy Kałyneć-Mamczur)	99
JADWIGA TARSA, Rosyjskie skrzydlate słowa w polskim dyskursie internetowym	117
FLORIY BATSEVYCH, Лінгвальні вияви оповідних голосів у наративі (на матеріалі новели Василя Стефаника <i>Нутка</i>)	131
ТЕТЬАНА КОСМЕДА, Параметри діагностики психотипу лінгвоперсони у фокусі теорії дискурсивних слів (потенціал числівника в поезії Л. Костенко)	141
MARIA STRYSZEWSKA, Przymiotniki relacyjne z sufiksem <i>-sk(i)/-ck(u)</i> w języku polskim i macedońskim. Analiza konfrontatywna	157
ANDREY ZAYNULDINOV ТЯААЕНКОВ, Концепты „левый” и „правый” в русской и испанской лексике, фразеологии и паремииологии	173
NATALIJA DASHKO, Домінанти мовної картини світу в новелах Богдана Мельничука (на прикладі аналізу збірки Суд без суду)	185
OKSANA TURKEVYCH, Основні принципи викладання граматики української мови як успадкованої: від теорії до практики	195
VEŠNA VJEDOV, VĹATKA IVIĆ, Drukčiji pristup oblikovanju nastave hrvatskoga jezika	207
HANNA SHVETS, Українська мова як іноземна в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: здобутки і виклики	239
ANDREA HUDOUSKOVÁ, Příčinné vztahy: gramatický popis, učebnice češtiny pro cizince a možnosti korpusového výzkumu	255

MALGORZATA BORTLICZEK, Interpunkcja i składnia w pracach studentów pedagogiki — norma i uzus	271
Jiří REJZEK, Nejstarší západoslovanské výpůjčky z germánštiny.	283
Noty o Autorach	289

Contents

On the occasion of His 70th birthday, a few words about Michał Sarnowski	11
--	----

ARTICLES

DANUTA ROSZKO, ROMAN ROSZKO, The projection of meanings in multilingual corpora and examples of its application in corpus research on the Polish language	25
DIANA SVOBODOVÁ, Comparison of selected types of language means in ideonym translations	37
HELENA SOJKA-MASZTALERZ, Proper names as an evaluative element based on the weekly <i>Crocodile in Western Ukraine</i> (Polish “Krokodyl na Zachodniej Ukrainie”) in the Polish and Ukrainian versions	51
SYBILLA DAKOVIĆ, Loanwords from English in Polish and Croatian names of trousers	65
HENRYK JAROSZEWICZ, The lexicon of contemporary Silesian literary language	77
ANATOLII ZAHNITKO, Sexism and feminism in the linguo-social space: Grammar challenges	87
PRZEMYSŁAW JÓŻWIKIEWICZ, On the ways of creating mycological terms in the Ukrainian language (based on the example of <i>Словник-довідник з альгології та мікології</i> by Zvenyslava Kalinets-Mamchur)	99
JADWIGA TARSA, Russian winged words in Polish Internet discourse	117
FLORIY BATSEVYCH, Lingual expression of story-telling voices in narratives (the case of Vasyl Stefanyk’s novel <i>A Thread</i>)	131
TETYANA KOSMEDA, Parameters of a linguoperson’s psychotype diagnosis in the focus of the theory of discursive words (the potential of the numeral in the poetry of L. Kostenko)	141
MARIA STRYSZEWSKA, Relational adjectives with formatives <i>-sk(i)/-ck(u)</i> in Polish and Macedonian: A confrontative study	157
ANDREY ZAYNULDINOV TYARENKO, The concepts of “left” and “right” in Russian and Spanish vocabulary, phraseology and paremiology	173
NATALIIA DASHKO, Dominants of the linguistic worldview in Bohdan Melnychuk’s short stories (based on the example of the analysis of the <i>Trial without Trial</i> collection)	185
OKSANA TURKEYVYCH, Basic principles of teaching the grammar of Ukrainian as a heritage language: From theory to practice	195
VESNA BJEDOV, VLATKA IVIĆ, A different approach to designing Croatian language lessons	207
HANNA SHVETS, Ukrainian as a foreign language at the Taras Shevchenko National University of Kyiv: Achievements and challenges	239
ANDREA HUDOUSKOVÁ, Causal relations: Grammatical description, textbooks of Czech for foreigners and possibilities of corpus studies	255

MALGORZATA BORTLICZEK, Punctuation and syntax of pedagogy students' essays: Standards and practice	271
JIŘÍ REJZEK, The oldest West Slavonic borrowings from Germanic	283
Notes on Authors	289

Z okazji siedemdziesięciolecia słów kilka o Jubilate

Michał Sarnowski przyszedł na świat 29 września 1952 roku. Razem z rodzicami — Bernardem i Janiną z domu Lewandowską — mieszkał w dolnośląskiej Sobótce. Już w okresie młodzieńczym snuł plany podjęcia nauki w Technikum Piwowarskim w Tychach, ponieważ pasjonował się zwłaszcza chemią. Z czasem jego zainteresowania chemiczne objęły tworzywa sztuczne. Nie dziwi zatem, że po ukończeniu ośmiu klas szkoły podstawowej rozpoczął naukę w Technikum Chemicznym nr 2 we Wrocławiu, w którym po pięciu latach uzyskał tytuł technika technologa otrzymywania i przetwórstwa tworzyw sztucznych i włókien syntetycznych, choć pracy w wyuczonym zawodzie nie podjął. W tych odległych czasach tworzywa sztuczne traktowano jako materiały przyszłości, dziś na szczęście — jak niekiedy w rozmowach wspomina sam Jubilat — od syntetyków już się odchodzi.

W październiku 1971 roku Michał Sarnowski został przyjęty na studia rusycystyczne na Uniwersytecie Wrocławskim, aby po zaliczeniu pierwszego roku jako stypendysta ministerialny kontynuować je w Rostowie nad Donem. Okres „rostowski”, a więc cztery lata spędzone w naturalnym środowisku językowym (Jubilat chętnie używa określenia „w kraju języka”), otworzył przed nim szereg różnych możliwości. Pozwolił bowiem na doskonałe opanowanie języka rosyjskiego, zdobycie porządnego wykształcenia filologicznego, a przede wszystkim na zadzierzgnięcie wielu znajomości i przyjaźni, które trwają do dzisiaj. Są to zarówno znajomości profesjonalne, naukowe, jak i prywatne. Niektóre z nich dają Jubilatowi możliwość odbywania wielu egzotycznych podróży i poznawania wielobarwności świata i obcych kultur.

Egzamin magisterski złożył w 1976 roku na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu w Rostowie nad Donem na podstawie pracy *Краткие прилагательные в русском и польском языках*.

W październiku 1976 roku został zatrudniony na stanowisku lektora języka rosyjskiego w Instytucie Filologii Słowiańskiej UW, a następnie — asystenta i starszego asystenta w Zakładzie Języków Słowiańskich (obecnie Zakład Języka

Rosyjskiego), wiążąc w ten sposób z Uniwersytetem, Instytutem i Zakładem całą swoją drogę badacza, dydaktyka i organizatora życia akademickiego.

Kolejne etapy pracy zawodowej to objęcie stanowiska adiunkta w 1986 roku, a następnie — w lipcu 2002 roku — stanowiska profesora nadzwyczajnego, na którym pozostawał aż do przejścia na emeryturę we wrześniu 2019 roku.

Wielopłaszczyznowe i zróżnicowane badania slawistyczne Jubilata znalazły odzwierciedlenie w rozprawie doktorskiej *Leksykalizacja deminutywów i funkcjonowanie deminutywów pozornych we współczesnym języku rosyjskim (w porównaniu z językiem polskim)*, napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Antoniego Furdala i obronionej w 1986 roku, monografii *Przestrzeń komunikacji negatywnej w języku rosyjskim i polskim. Klótnia jako specyficzna sytuacja komunikacji werbalnej* (Wrocław 1999), na podstawie której po przeprowadzeniu kolokwium habilitacyjnego Rada Wydziału nadała Michałowi Sarnowskiemu stopień doktora habilitowanego, oraz prawie 70 artykułach naukowych opublikowanych na przestrzeni lat w polskich i zagranicznych czasopismach językoznawczych. Dorobek Profesora to również ponad 50 referatów wygłaszanych na konferencjach w najważniejszych slawistycznych ośrodkach naukowych w kraju i za granicą, udział w setkach dyskusji w trakcie posiedzeń różnych ciał naukowych (w tym rodzimego Zakładu Języka Rosyjskiego), przy czym głos Jubilata zawsze był i jest ważki i często inspirujący dla Jego koleżanek i kolegów. Nie można pominąć licznych komunikatów, recenzji wydawniczych, recenzji rozpraw doktorskich i habilitacyjnych. Dorobek naukowy Jubilata odnosi się do zagadnień, które przez prawie 40 lat pracy na uczelni znajdowały się w centrum Jego zainteresowań, a więc: teorii komunikacji, socjolingwistyki, ustnych gatunków mowy, polsko-rosyjskich i rosyjsko-polskich kontaktów językowych i kulturowych; języka rosyjskiego w okresie postradzieckim. W swoich dociekaniach naukowych Michał Sarnowski podejmował problematykę formacji deminutywnych w języku rosyjskim i polskim, werbalnej komunikacji „konfliktowej”, a także rosyjskiej i polskiej przestrzeni komunikacji negatywnej. Poczesne miejsce w Jego dorobku naukowym zajęły prace o charakterze kognitywno-kulturowym osadzone w polsko-rosyjskim i rosyjsko-polskim dialogu międzyjęzykowym oraz międzykulturowym. W swoich obserwacjach badawczych Profesor sięgał po zróżnicowany materiał badawczy, który czerpał z tradycyjnych mediów papierowych, zasobów internetu, programów telewizyjnych, audycji radiowych oraz z rozmów codziennych Rosjan i Polaków. Semiotyczna refleksja nad formami i zakresem kulturowych relacji polsko-rosyjskich (przede wszystkim w ich wymiarze lingwistycznym) na tle specyfiki wzajemnych stosunków oraz globalizacji kontaktów i wymiany kulturowej doprowadziła Profesora Sarnowskiego do wyodrębnienia bardzo cennej dla polskiego językoznawstwa, liczącej około 80 jednostek, grupy rossików. W tej kategorii znalazły się między innymi rosyjskie historyzmy (*opricznina, czarna sotnia, liszeńcy, Smuta, Iwan Groźny, samodzierżawie, caryca*), sowietyzmy o charakterze politycznym, społeczno-politycznym i kulturowym, na przykład koncepty postaci i instytucji radzieckiej historii politycznej

(*Lenin, Stalin, Dzierżyński, Breżniew, Gorbaczow, aparatczyk, czerezwyczejka, stachanowiec, gensek, politruk, gułag, kolchoz, samizdat, Kreml, KGB*); koncepty postaci literackich i filmowych (*Pawlik Morozow, Pawka Korczagin, Lejzorek Rojtszwaniec, Stirlitz*); postradzieckie pojęcia politologiczne (*Pribaltika, „bliska zagranica”*). Tworzona lista nie ogranicza się wyłącznie do fenomenów o charakterze historycznym, politycznym i ideologicznym, znajdują się na niej również nazwy niektórych rosyjskich artefaktów i przedmiotów tamtej kultury (*wańka-wstańka, matrioszka, trojka*).

W kręgu obserwacji Profesora znalazły się również skrzydlate słowa i wyrażenia precedensowe proveniencji rosyjskiej (i radzieckiej), które można zidentyfikować we współczesnych tekstach polskich. Takie przypadki Michał Sarnowski rozpatrywał jako zjawisko intertekstualne realizujące Łotmanowski model „tekstu w tekście”.

Profesor wypromował około 100 magistrów (oprócz rusycystów także bohemistów i serbistów). Tematy jego seminariów zawsze były starannie opracowane, wymagały wyjścia poza ciasne ramy wiedzy podręcznikowej, a promotor oczekiwał od swoich podopiecznych własnych poszukiwań i przemyśleń, co autorzy niniejszego tekstu mogą poświadczyć jako uczestnicy seminarium, a jeden z nich — wiele lat później — również jako recenzent prac magisterskich pisanych pod czujnym okiem Profesora.

Jubilat wypromował pięciu doktorów nauk humanistycznych. Jako promotor wykazywał zawsze duże zainteresowanie zróżnicowaną problematyką badawczą podejmowaną przez swoich doktorantów. Jednym słowem, Jubilat to świetny dydaktyk i mentor, wspierający rozwój i poszukiwania swoich doktorantów. Profesor był recenzentem 13 rozpraw doktorskich (w różnych ośrodkach akademickich kraju), a także recenzował dorobek naukowy w 12 postępowaniach habilitacyjnych.

Wkład Profesora w rozwój polskiej rusycystyki jest widoczny też w najnowszych pracach, w których przedstawiciele młodego pokolenia slawistów odwołują się do wyników jego badań i dociekań.

W trakcie swojej wieloletniej działalności badawczej Michał Sarnowski nawiązał i utrzymywał kontakty naukowe (niektóre wręcz o charakterze przyjacielskim) z uczonymi z Uniwersytetu Poznańskiego, Opolskiego, Szczecińskiego, lecz na jego własnej „mapie kontaktów naukowych” szczególne miejsce zajął Litewski Uniwersytet Edukologiczny w Wilnie. Wydziały Filologiczne uczelni wrocławskiej i wileńskiej związane są umową o współpracy sięgającą jeszcze lat sześćdziesiątych XX wieku. Michał Sarnowski, piastując stanowisko dziekana, umacniał te kontakty i wymianę akademicką, a jako naukowiec rozwijał ją, uczestnicząc w organizowanych w stolicy Litwy konferencjach naukowych oraz wizytując (w ostatnich latach) wileńską uczelnię w ramach programu Erasmus Plus.

Nie można nie wspomnieć o pracy organizacyjnej Jubilata, który przez lata sprawował najważniejsze funkcje w Instytucie i na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego — był zastępcą dyrektora IFS do spraw dydaktycznych (przez 12 lat), kierownikiem Zakładu Języka Rosyjskiego, prodziekanem Wy-

działu Filologicznego do spraw dydaktycznych, a następnie — przez dwie kadencje — dziekanem Wydziału Filologicznego oraz w latach 2016–2019 dyrektorem Instytutu Filologii Słowiańskiej. Wielokrotnie stawał na czele komitetu organizacyjnego tradycyjnej międzynarodowej konferencji językoznawczej „Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis. Konfrontacja. Przekład”. Jako kierownik, organizator i koordynator życia Instytutu i Wydziału zawsze zadziwiał niespożytą energią, umiejętnością znajdowania nieszablonowych rozwiązań w trudnych sytuacjach oraz błyskawicznego podejmowania decyzji. Część przygotowywanych i wprowadzanych przez Niego zmian na trwałe wytyczyła kierunki dalszego rozwoju Instytutu — jako zastępca dyrektora wdrażał reformę studiów slawistycznych polegającą na uruchomieniu nowych (oprócz rusycystyki) specjalności: serbskiej/chorwackiej, bohemistycznej i ukrainistycznej oraz przeprowadzał modyfikację programów związaną z przejściem na Wydziale na system punktów kredytowych ECTS oraz przyjęciem modelu studiów dwustopniowych. Na szczególną uwagę zasługują starania Jubilata, które dotyczyły filologii ukraińskiej. Jego zaangażowanie organizacyjne oraz zasługi we wspomnianym obszarze zostały dostrzeżone w środowisku naukowym Ukrainy, a dwa ukraińskie uniwersytety przyznały mu tytuł doktora *honoris causa*: Narodowy Uniwersytet w Użhorodzie w 2009 roku oraz Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa z siedzibą w Winnicy w roku 2017.

Życie i świat prof. Michała Sarnowskiego to nie tylko językoznawstwo. Rozmowy z nim to również opowieści o podróżach i przygotowaniach do nich, „SMS-owe” i „komunikatorowe” relacje z pobytów w różnych, niekiedy bardzo odległych miejscach, dzielenie się wrażeniami po powrocie, wspomnianie przygód — jak chociażby pośpiesznej „ewakuacji” przez Moskwę z wyjazdu do Rostowa nad Donem, który zbiegł się w czasie z „puczem Janajewa” (!). Z podróżami związane są też mapy, będące jego życiową pasją. Jak sam podkreśla przy różnych okazjach, darzy mapy specjalną estymą i uszanowaniem jako syntezę i jednocześnie uprzedmiotowienie całego świata. Mapa to dla niego najwspanialszy tekst kodujący różnorodną informację o świecie lub jego wycinku. Te „zapisy świata” towarzyszą mu od najmłodszych lat. Skompletował imponujący zbiór najróżniejszych map, zarówno tych ogólnogeograficznych, jak i specjalistycznych, pokazujących wycinek przestrzeni świata w określonej perspektywie, na przykład turystycznych, samochodowych, kolejności odśnieżania. W tej kolekcji znajdują się również liczne atlasy. Niewiele brakowało, by ta „mapowa” pasja miała szansę stać się treścią i wektorem jego działalności naukowej na Uniwersytecie. Kiedy na początku pracy na UW trafił do seminarium doktoranckiego prof. Antoniego Furdala, ten — dowiedziawszy się o geograficznych zainteresowaniach swojego doktoranta — jako temat przyszłej rozprawy zaproponował podjęcie tematu relacji między znakiem językowym a kartograficznym. Tak sformułowany temat zaintrygował Jubilata, który podjął nawet wstępne studia semiotyczne w tym zakresie. Niestety z przyczyn niezależnych musiał z takiego tematu przyszłego doktoratu zrezygnować. Ta porażka nie ostudziła jednak „mapowego” za-

pału Profesora. Mapy towarzyszą mu każdego dnia, nie tylko w podróżach (przed wyjazdem do nowego miejsca najważniejsze, oprócz biletu, jest kupno mapy), lecz i w spędzaniu czasu wolnego. Kartkowanie atlasu i przeglądanie map (nawet już tych dobrze znanych i dokładnie przestudiowanych) to najciekawsze zajęcie o dużych walorach terapeutycznych, które nigdy Mu się nie nudzi.

Jubilat przez całe życie chętnie dzieli się z innymi swoją wiedzą i doświadczeniem z niezliczonymi rzeszami studentów, doktorantami, adeptami nauki. Nieraz byliśmy świadkami, jak z wielkim zapałem wyjaśnia różne zagadnienia młodszemu kolegom, pomaga znaleźć właściwe sformułowanie, zaleca sięgnięcie po konkretną lekturę czy dzieli się (niekiedy emocjonalnie) wrażeniami po przeczytaniu „tekstu” (w jego idiolekcie to najczęstszy synonim pracy magisterskiej, doktoratu, recenzji czy artykułu naukowego). Pozostaje jednak człowiekiem bardzo skromnym i stale mówi o ludziach, którzy odegrali ważną rolę w kształtowaniu go jako naukowca oraz człowieka Uniwersytetu. W pierwszej kolejności Jubilat wymienia prof. Antoniego Furdala, promotora jego doktoratu i pierwszego przewodnika po świecie językoznawstwa. To właśnie na seminarium doktoranckim Profesora Jubilat stawiał pierwsze znaczące kroki na polu językoznawstwa. W trakcie regularnych spotkań i rozmów ukształtowało się Jego pojmowanie i rozumienie języka oraz wszelkich spraw z nim związanych.

W opowiadaniach stale pojawiają się również nazwiska trzech Pań Profesor: Larysy Pisarek, Krystyny Galon-Kurek oraz Krystyny Gabryjelskiej. Każda z nich odegrała niebagatelną rolę w Jego bądź to naukowym, bądź uniwersyteckim życiu, każda pozostawiła ważny ślad w Jego osobowości i może nawet charakterze.

Pierwsza z tych ważnych postaci to Pani Profesor Larysa Pisarek — przez wiele lat kierowniczka Zakładu Języka Rosyjskiego. Niestrudzenie wspierała Go w okresie przygotowywania rozprawy habilitacyjnej. Zawsze otwarta na sprawy koleżanek i kolegów w Zakładzie pozostawała niezawodną doradczynią oraz konsultantką. Jej życzliwe zainteresowanie, jak wspomina Jubilat, było bodźcem do pracy, a zwłaszcza finalizacji postępowania habilitacyjnego. Profesor o tym zaangażowaniu stale z wdzięcznością pamięta.

Panie Profesor Krystyna Galon-Kurek oraz Krystyna Gabryjelska wprowadziły Jubilata do świata uniwersyteckiej administracji. Pierwsza swego czasu zaproponowała pełnienie funkcji zastępcy dyrektora IFS do spraw dydaktycznych, druga zaś zgłosiła jego kandydaturę na stanowisko prodziekana Wydziału Filologicznego.

Składamy Drogiemu Jubilatowi najlepsze życzenia zdrowia, wytrwałości, radości i satysfakcji z realizacji własnych zainteresowań i pasji. Niekończących się podróży i zadowolenia z odkrywania świata!

*Bogumił Gasek
Bartosz Juszcak
Uczniowie i Przyjaciele*

Faktografia

Michał Sarnowski — urodzony 29 września 1952 roku w Sobótce, syn Bernarda i Janiny z domu Lewandowskiej; doktor habilitowany w dyscyplinie językoznawstwo — językoznawstwo słowiańskie, profesor nadzwyczajny w Zakładzie Języka Rosyjskiego Uniwersytetu Wrocławskiego; obecnie emerytowany profesor uczelni.

Wykształcenie, szczeble kariery naukowej

1971–1976 — magister filologii rosyjskiej (Instytut Filologii Słowiańskiej UWr i Wydział Filologiczny Uniwersytetu w Rostowie nad Donem); praca magisterska: *Краткие прилагательные в русском и польском языках*;

1986 — doktor nauk humanistycznych (Instytut Filologii Słowiańskiej UWr); rozprawa doktorska: *Leksykalizacja deminutywów i funkcjonowanie deminutywów pozornych we współczesnym języku rosyjskim (w porównaniu z językiem polskim)*;

1999 — doktor habilitowany w dziedzinie językoznawstwo (Wydział Filologiczny UWr); monografia: *Przestrzeń komunikacji negatywnej w języku rosyjskim i polskim. Klótnia jako specyficzna sytuacja komunikacji werbalnej*.

Przebieg kariery zawodowej

1976 — lektor języka rosyjskiego, a następnie asystent i starszy asystent w Instytucie Filologii Słowiańskiej UWr;

1986 — adiunkt w Instytucie Filologii Słowiańskiej UWr;

2002–2019 — profesor nadzwyczajny w Instytucie Filologii Słowiańskiej UWr.

Zainteresowania naukowe

Teoria komunikacji, socjolingwistyka, ustne gatunki mowy, polsko-rosyjskie i rosyjsko-polskie kontakty językowe i kulturowe; język rosyjski w okresie post-radzieckim.

Osiągnięcia dydaktyczne oraz na polu kształcenia kadry naukowej

1. Promotor około 100 prac magisterskich z zakresu filologii rosyjskiej, a także filologii serbskiej i czeskiej.

2. Promotor pięciu doktorów nauk humanistycznych w dyscyplinie językoznawstwo: dr Anna Kurpisz-Żuk, dr Anna Szafernaker, dr Bogumił Gasek, dr Kinga Różańska oraz dr Bartosz Juszczak.

3. Recenzent 13 rozpraw doktorskich (w różnych ośrodkach akademickich kraju), a także dorobku naukowego w 12 postępowaniach habilitacyjnych.

Działalność organizacyjna i sprawowane funkcje

1. W latach 1987–1999 zastępca dyrektora do spraw dydaktycznych w Instytucie Filologii Słowiańskiej. W czasie sprawowania funkcji dwukrotnie przygotowywał i wprowadzał reformy studiów slawistycznych na Uniwersytecie Wrocławskim.
2. W latach 1999–2005 prodziekan Wydziału Filologicznego do spraw dydaktycznych.
3. Członek Senackiej Komisji Nauczania, reprezentant Wydziału Filologicznego w Uczelnianej Komisji Rekrutacyjnej, wydziałowy koordynator ECTS.
4. W latach 2005–2012 dziekan Wydziału Filologicznego (dwie kadencje).
5. W latach 2016–2019 dyrektor Instytutu Filologii Słowiańskiej.
6. Członek Senatu Uniwersytetu Wrocławskiego.
7. Członek Senackich Komisji Finansów oraz Inwestycji i Majątku.
8. Wielokrotny organizator międzynarodowej konferencji naukowej „Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis. Konfrontacja. Przekład”.

Członkostwo w organizacjach naukowych

Członek Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego

Członkostwo w komitetach redakcyjnych czasopism naukowych

1. Członek Kolegium Redakcyjnego serii „Лінгвістичні студії” (od 2004 roku), wydawanej przez Doniecki Uniwersytet Narodowy z siedzibą w Winnicy (Ukraina).
2. Członek Kolegium Redakcyjnego serii „Acta Polono-Ruthenica”, wydawanej przez Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (w latach 2006–2011).
3. Członek Kolegium Redakcyjnego „Studia Rossica Posnaniensia”, wydawanego przez Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (w latach 2012–2017).
4. Członek Kolegium Redakcyjnego serii „Русистика и компаративистика” (Moskwa-Wilno) (w latach 2015–2017).
5. Przez krótki okres zastępca redaktora naczelnego „Przeglądu Rusycystycznego”.

Nagrody i wyróżnienia

2009 — doktor *honoris causa* Uniwersytetu w Użhorodzie;

2017 — doktor *honoris causa* Donieckiego Uniwersytetu Narodowego im. Wasyla Stusa z siedzibą w Winnicy.

Hobby

Kartografia, podróże.

Publikacje

Monografie

1. *Quasi-deminutiwa w języku rosyjskim i polskim*, Wrocław 1991, 94 ss.
2. *Przestrzeń komunikacji negatywnej w języku polskim i rosyjskim. Klótnia jako specyficzna sytuacja komunikacji werbalnej*, Wrocław 1999, 158 ss.

Artykuły

1. *Związki niektórych granic językowych z granicami naturalnymi w Europie*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 12, 1983, s. 257–261.
2. *O możliwości wykorzystania formacji deminutywnych w tworzeniu systematycznej terminologii naukowej w języku polskim i rosyjskim*, „Studia Linguistica” 9, 1985, s. 33–41.
3. *Leksykalizacja deminutiwów w języku rosyjskim i polskim*, „Slavica Wratislaviensia” 44, 1987, s. 59–70.
4. *Terminy zapożyczone do polszczyzny przez medium rosyjskie*, II Spotkania Językoznawcze „W kręgu semazjologii, leksykologii i terminologii”, Opole-Szczedrzyk 12–13.09.1986, Opole 1988, s. 231–235.
5. *Terminy pochodzenia rosyjskiego w języku polskim*, „Slavica Wratislaviensia” 62, 1991, s. 61–70.
6. *Neutralizacja deminutiwów w języku rosyjskim i polskim*, „Slavica Wratislaviensia” 64, 1991, s. 75–84.
7. *Deminutivum jako znak ironii*, „Język a Kultura” 3. *Wartości w języku i tekście*, 1991, s. 41–50.
8. *Sekundarne znaczenia wartościujące rzeczowników w języku rosyjskim i polskim. Niektóre zagadnienia charakterystyki paradygmatycznej*, „Slavica Wratislaviensia” 72, 1992, s. 57–68.
9. *Rzeczowniki sekundarnie wartościujące w języku rosyjskim i polskim. Grupa tematyczna „nazwy zwierząt”*, „Slavica Wratislaviensia” 74, 1992, s. 91–101.
10. *Rzeczowniki sekundarnie wartościujące w języku rosyjskim i polskim. Grupa tematyczna „nazwy roślin”*, „Slavica Wratislaviensia” 76, 1993, s. 91–101.
11. *Porównanie i metafora: dwa różne sposoby wartościowania*, „Slavica Wratislaviensia” 79, 1993, s. 117–133.
12. *Niektóre pragmatyczne uwarunkowania fortunności aktów mowy z wyrazami obraźliwymi (z badań nad rzeczownikami sekundarnie wartościującymi)*, [w:] *Literatura i słowo wczoraj i dziś. Piśmiennictwo rosyjskie a państwo totalitarne. Materiały konferencji naukowych 1.07.1992 i 17.12.1992*, red. A. Semczuk, W. Zmarzer, Warszawa 1993, s. 177–187.

13. *Kłótnia: illokucja obrazu na tle innych działań językowych*, „Slavica Wratislaviensia” 84, 1994, s. 61–72.

14. *Illokucja dezaprobaty. Nagana jako gatunek mowy*, „Slavica Wratislaviensia” 87, 1994, s. 117–129.

15. *Obraza w zwierciadle polszczyzny potocznej. Próba zarysu stereotypu*, „Slavica Wratislaviensia” 94, 1996, s. 75–84.

16. *Kłótnia i spór (gatunki mowy przez pryzmat ich stereotypów)*, „Slavica Wratislaviensia” 98, 1997, s. 85–95.

17. *Polskie i rosyjskie nazwy uczestników konfliktowych sytuacji komunikacyjnych: nomina agentis i nomina attributiva*, „Slavica Wratislaviensia” 100, 1998, s. 187–195.

18. *O dwóch możliwościach rozgraniczenia kłótni i sporu*, „Лінгвістичні студії”. Збірник наукових праць. Випуск 5, укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін., Донецьк: ДонДУ, 1999, s. 140–145.

19. *Komunikacyjna sytuacja kłótni na tle stereotypu obcowania językowego*, „Slavica Wratislaviensia” 108, 2000, s. 91–99.

20. *Kłótnia i kłótniowość na tle stereotypów zawodowych i zwierzęcych w języku polskim i rosyjskim*, „Acta Polono-Ruthenica” 5, 2000, s. 191–202.

21. *Polska kłótnia i rosyjska ссора jako składniki przestrzeni komunikacji negatywnej (zarys problematyki)*, [w:] *Z badań nad współczesnymi językami wschodniosłowiańskimi i polskim*, red. B. Tichoniuk, Zielona Góra 2001, s. 57–65.

22. *O kłótni, bójce i charakterze agresywności obelg*, „Slavica Wratislaviensia” 112, 2001, s. 93–102.

23. *Kłótnia werbalna a profilowanie konceptu konfliktu*, „Slavica Wratislaviensia” 117, 2002 („Wyraz i zdanie w językach słowiańskich” 3. *Opis, konfrontacja, przekład*), s. 227–233.

24. *Koncept kłótni jako podstawa modelowania dialogu społecznego w Polsce (na materiale prasowym)*, [w:] *Języki i tradycje Słowian*, red. E. Tokarz, Katowice 2002, s. 223–230.

25. *Kłótnia werbalna a pole konceptualne konfliktu*, „Acta Polono-Ruthenica” 7, 2002, red. J. Korzeniewska-Berczyńska, s. 141–149.

26. *Wyrazy pochodzenia rosyjskiego w najnowszych słownikach języka polskiego*, [w:] *Literatury i języki wschodniosłowiańskie z perspektywy końca XX wieku*, red. B. Tichoniuk, A. Ksenicz, Zielona Góra 2003, s. 171–177.

27. *Kłótnia na tle niektórych fenomenów kultury*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 29, 2003, s. 9–15.

28. *Dialog między kulturami. O elementach rosyjskich w przestrzeni kulturowej współczesnych Polaków*, [w:] *Dialog w literaturach i językach słowiańskich*, t. 2. *Językoznawstwo*, red. S. Kochman, C. Lachur, Opole 2003, s. 37–45.

29. *O możliwościach parcelacji przestrzeni komunikacji negatywnej w języku polskim*, „Acta Neophilologica” 5, 2003, s. 117–127.

30. *Polskie neologizmy z Rosją w tle — próba zrozumienia i interpretacji*, „Slavica Wratislaviensia” 127, 2004 („Wyraz i zdanie w językach słowiańskich” 4. *Opis, konfrontacja, przekład*), s. 233–240.

31. *Rosyjskie teksty precedensowe w prasie polskiej (I)*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 30, 2004, s. 67–76.

32. *Hasła propagandy radzieckiej w polskim dyskursie prasowym*, „Лінгвістичні студії” Збірник наукових праць, вип. 13, ред. А. Загнітко, Донецьк 2005, s. 348–353.

33. *Eponimy pochodzenia rosyjskiego: „stachanowiec” w języku polskim*, „Acta Polono-Ruthenica” 9, 2004, s. 273–282.

34. *Вербальная ссора и структура концепта конфликта*, [w:] *Підвищення професійного рівня працівників органів внутрішніх справ в умовах формування правової держави*, Львів 2004, s. 196–202.

35. *Wyrazy obce w tekście polskim — próba spojrzenia kognitywnego*, „Slavica Wratislaviensia” 133, 2005 („Wyraz i zdanie w językach słowiańskich” 5. *Opis, konfrontacja, przekład*), s. 327–332.

36. *Uwagi o perspektywach i zakresie badań nad oddziaływaniem języka rosyjskiego na polski*, [w:] *Ogród nauk filologicznych. Księga Jubileuszowa poświęcona Profesorowi Stanisławowi Kochmanowi*, red. M. Balowski, W. Chlebda, Opole 2005, s. 583–589.

37. *Rosyjskie teksty precedensowe w prasie polskiej (II)*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 31, 2005, s. 39–44.

38. *O jednym zdaniu ze spuścizny Mikołaja Gogola*, „Rozprawy Komisji Językowej WTN” 33, 2006, s. 109–114.

39. *Rossica w bazie kognitywnej współczesnych Polaków (zarys problematyki)*, [w:] *W kręgu problemów językoznawstwa i literaturoznawstwa. Studia i wspomnienia poświęcone pamięci prof. Alberta Bartoszewicza w piątą rocznicę Jego śmierci*, red. N. Kasperek, A. Koseski, W. Piłat, J. Sobczak, Warszawa 2006.

40. *O sowietyzmach w dyskursach współczesnych Polaków*, „Media. Kultura. Komunikacja Społeczna. Zeszyty Naukowe Instytutu Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej UWM” 2, 2006, s. 310–317.

41. *Dialog konfliktowy w polskim dyskursie publicznym*, „Język a Komunikacja” 12, 2006, nr 1, s. 318–329.

42. *O konceptualizacyjnym potencjale pewnego rossicum*, „Acta Polono-Ruthenica” 11, 2006, s. 120–131.

43. *Гоголевская фраза в польском интертекстуальном пространстве Русский язык: система и функционирование (К 80-летию профессора П. П. Шубы)*. В двух частях, Минск 2006, ч. 2, s. 110–113.

44. *Polsko-rosyjskie kontakty językowe i kulturowe. O niektórych fenomenach rosyjskiej historii w polskim dyskursie medialnym*, „Język a Kultura” 20, 2008, s. 309–321.

45. *Wrocławskie językoznawstwo slawistyczne na przełomie wieków*, [w:] *Śląska republika uczonych. Schlesische Gelehrtrenrepublik. Slezská vědecká obec III*, red. M. Hałub, A. Mańko-Matysiak, Wrocław 2008, s. 685–699.

46. *Rossica na usługach agitacji (na przykładzie referendum unijnego w Polsce)*, [w:] *Паланістыка. Полоністыка. Polonistyka – 2008*, Мінск 2009, s. 59–70.

47. *Ideologizacja polskich podręczników do nauki języka rosyjskiego – próba rekonesansu*, [w:] *Ideologie w słowach i obrazach*, red. I. Kamińska-Szmaj, T. Piekot, M. Poprawa, Wrocław 2008, s. 193–205.

48. *Nieudacznik — pożyczka leksykalna czy wyraz obcy?*, „Acta Polono-Ruthenica” 13, 2008, s. 521–530.

49. *К вопросу о русских прецедентах в польском интертекстуальном пространстве*, [w:] *Методика преподавания славянских языков с использованием технологии диалога культур. Материалы Международной научной конференции (16–18 октября 2008 г.)*, Tomsk 2009, s. 80–88.

50. *O jednym ze sposobów bytowania rossików w języku i kulturze polskiej*, „Acta Polono-Ruthenica” 14, 2008, s. 487–496.

51. *Межкультурная интерференция; негативная коммуникация*, [w:] *La Table Ronde, Выпуск 1 «Дискурс в академическом пространстве»*. Материалы Международного круглого стола (3–5 апреля 2009 г., Минск, Беларусь), Минск 2010, s. 26–27.

52. *Анализ дискурса в контрастивных исследованиях*, [w:] *La Table Ronde, Выпуск 1 «Дискурс в академическом пространстве»*. Материалы Международного круглого стола (3–5 апреля 2009 г., Минск, Беларусь), Минск 2010, s. 51–55.

53. *O niektórych językowych eksponentach dialogu między kulturami: rossica w polskiej przestrzeni kulturowej*, „Meninis tekstas: Suvokimas. Analizė. Interpretacija” 2010, nr 7 (2), s. 36–44.

54. *O niektórych aspektach polsko-rosyjskiego dialogu międzykulturowego: rossica w strategicznej pozycji tekstu gazetowego*, „Studia Rossica Posnaniensia” 35, 2010, s. 249–257.

55. „*Komsomolskaja Prawda*”: *od ideologicznej tuby do tabloidu*, „Oblicza Komunikacji” 4, 2011, s. 105–113.

56. *Władysław Nehring o Rosji. Rosja o Władysławie Nehringu*, „Onomastica Slavogermanica” 30, 2012, s. 119–126.

57. *Nomina propria w polsko-rosyjskich relacjach kulturowych: o eponimach pochodzenia rosyjskiego w polszczyźnie*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Języków Obcych w Świeciu” 2, 2012, s. 110–119.

58. *Nomina propria w polsko-rosyjskich relacjach kulturowych: neologizmy*, [w:] *Słowo. Tekst. Czas*, t. 11. *Frazeologia słowiańska w aspekcie onomazjologicznym, lingwokulturowym i frazeograficznym*, red. M. Horda, W. Mokijenko, T. Szutkowski, H. Walter, Szczecin-Greifswald 2012, s. 732–738.

59. „*Rossica*” *w twórczości Marka Ryszarda Grońskiego*, „Slavica Wratislaviensia” 156, 2012, s. 159–177.

60. *Potoczne sądy o języku rosyjskim a stereotyp Rosjanina w kulturze polskiej*, [w:] Sapiaientia ars Vivendi. *Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Annie Dąbrowskiej*, red. A. Burzyńska-Kamieniecka, A. Libura, Wrocław 2013, s. 141–155.

61. *Rossica jako narzędzie walki politycznej w Polsce: o pewnym profilu stereotypu Moskwy w polskim dyskursie politycznym*, „Acta Neofilologica” 15, 2013, nr 1, s. 169–181.

62. *Dwa rossica w polskim dyskursie politycznym ostatnich lat: łże-elity i wykształciuchy*, „Slavica Wratislaviensia” 159, 2014, s. 397–405.

63. *Rossica jako środek opisu i interpretacji życia politycznego we współczesnej Polsce*, „Studia Rossica Posnaniensia” 40, 2015, nr 1, s. 235–246.

64. *Nomina propria w polsko-rosyjskich i rosyjsko-polskich relacjach kulturowych: koktajl Mołotowa i gest Kozakiewicza*, [w:] *Lingua et gaudium: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Janowi Miodkowi*, red. M. Zaśko-Zielińska, M. Misiak, J. Kamieniecki, T. Piekot, Wrocław 2016, s. 343–349.

65. „...z polska — po rosyjsku”, *czyli o tym, jak Polacy używają ruszczyzny*, „Studia Rossica Posnaniensia” 42, 2017, s. 259–272.

66. *Kilka uwag o słownikach wyrazów obcych (na marginesie rozważań o statusie rusycyzmów we współczesnej polszczyźnie)*, „Oblicza Komunikacji” 12, 2020, s. 341–350.

67. *O rusycyzmach w utworach Mariusza Wilka (rekonesans badawczy)*, „Studia Rossica Posnaniensia” 46, 2021, nr 1, s. 171–182.

Recenzje

1. *Русский язык. Энциклопедия*, глав. ред. Ф.П.Филин, издат. „Советская энциклопедия”, Москва 1979, 432 ss., „Slavica Wratislaviensia” 23, 1982, s. 145–147.

2. *O podręcznikach do ćwiczeń z gramatyki opisowej języka rosyjskiego*, „Slavica Wratislaviensia” 29, 1984, s. 126–128.

3. *Энциклопедический словарь юного филолога (языкознание)*, состав. М. Б. Панов, издат. „Педагогика”, Москва 1984, 352 ss., „Slavica Wratislaviensia” 47, 1988, s. 97–100.

4. Jan Wawrzyńczyk, *Rosyjsko-polskie i polsko-rosyjskie językoznawstwo konfrontatywne. Addenda bibliograficzne*, 24 ss., Łódź 1985, „Slavica Wratislaviensia” 49, 1990, s. 115–116.

5. *Лінгвістичні студії. Збірник наукових праць*, укл. А. Загнітко (наук. ред. та ін.), Донецьк: ДонДУ, т. 1 — 1994 (с. 210), т. 2 — 1996 (с. 351), т. 3 — 1997 (с. 214), т. 4 — 1998 (с. 271), „Acta Polono-Ruthenica” 4, 1999, s. 409–411.

6. А. Загнітко, *Теоретична граматики української мови. Синтаксис*, Донецьк 2001, 662 ss., „Acta Polono-Ruthenica” 7, 2002, s. 277–280.

7. Т. Космеда, *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики*, Львів 2000, 349 ss., „Acta Polono-Ruthenica” 7, 2002, s. 280–284. Przedruk w: Т. Космеда, *Бібліографічний покажчик*, Львів, s. 106–109.

8. *Універсальний словник-енциклопедія*, голова редакційної ради М. Попович, Київ 1999, 151 ss., „Slavica Wratislaviensia” 122, 2003, s. 117–121.

9. *В пространстве филологии*, ред. В. М. Калинин, Донецьк 2002, 1551 ss., „Slavica Wratislaviensia” 122, 2003, s. 121–124.

10. P. Szerwiński, *Язык советской действительности: Семантика позитива в обозначении лиц*, Tarnopol 2012, 328 ss., „Acta Polono-Ruthenica” 20, 2015, s. 272–276.

Комунікати

1. *Лексикалізація деминутивів в мові російській і польській*, „Biuletyn Rusycystyczny” 6, Warszawa 1985, s. 131–133.

2. *Квази-деминутивы в русском и польском языках*, [w:] *Программа краткосрочных курсов повышения квалификации дипломированных специалистов — выпускников зарубежных стран Ленинградского университета и других вузов РСФСР и тезисы выступлений слушателей курсов по теме „Развитие современного русского языка” (1–31.10.1987)*, Ленинград 1987, s. 21.

3. *Komunikatywna sytuacja klótni. Intencjonalność składników werbalnych i niewerbalnych*, [w:] *Językoznawstwo otwarte we Wrocławiu. Kolokwium zorganizowane z okazji 70-ej rocznicy urodzin Profesora dra hab. Antoniego Furdala, Wrocław 23. maja 1998 r.*, Wrocław 1998, s. 16–17.

4. *Intercultural interference: negative communication*, [w:] *Discourse in Academic Settings*, red. S. Barczewska, I. Oukhvanova, A. Popova, Regensburg 2006, s. 59–60.

5. *Discourse analysis from a contrastive approach*, [w:] *Discourse in Academic Settings*, red. S. Barczewska, I. Oukhvanova, A. Popova, Regensburg 2016, s. 127–132.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.2>

Data przesłania artykułu: 29.11.2020

Data akceptacji artykułu: 25.06.2021

DANUTA ROSZKO

Uniwersytet Warszawski, Polska
(University of Warsaw, Poland)

ROMAN ROSZKO

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
(Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland)

Projekcja znaczeń w wielojęzycznych korpusach wraz z przykładami jej zastosowania w badaniach korpusowych nad językiem polskim

The projection of meanings in multilingual corpora and examples of its application in corpus research on the Polish language

Abstract

The Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences, as part of the CLARIN-PL consortium, is engaged in the creation of multilingual corpora of Slavic and Baltic languages. Some of the planned corpora have already been made available in the *dSpace* CLARIN-PL repository and in the *KonText* online browser. One of these corpora is the Polish–Lithuanian corpus, which in this article serves to illustrate the possibilities of applying CLARIN-PL corpora in research into the Polish language. The Lithuanian language has an archaic structure in comparison with Polish. Lexemes are characterised by a clearer structure. There are regular connections between grammatical form and meaning, with a small number of exceptions. These features of Lithuanian ensure that the projection of strongly formalised meanings onto Polish-language resources is a straightforward operation, leading to a significant narrowing of Polish-language resources, which can be analysed in the context of unequivocal interpretations based on Lithuanian meanings.

Keywords: parallel CLARIN-PL corpora, meaning projection, Lithuanian language, Polish language

Проекция значений в многоязычных корпусах и примеры ее применения в корпусных исследованиях польского языка

Аннотация

Институт славистики Польской академии наук совместно с CLARIN-PL занимается созданием многоязычных корпусов для славянских и балтийских языков. Часть запланированных корпусов уже доступна в репозитории *dSpace* CLARIN-PL и в онлайн браузере *KonText*. Один из таких корпусов — это польско-литовский корпус, который в данной статье послужит источником иллюстрации возможностей использования корпусов CLARIN-PL в исследованиях польского языка. Литовский язык имеет сохранившуюся архаичную структуру. Лексемы характеризует более прозрачное строение. Между грамматической формой и значением существует более регулярная связь. Исключения крайне редки. Именно эти отличительные особенности литовского языка приводят к тому, что проекция сильно формализованных значений на польскоязычные ресурсы является простой процедурой, ведущей к существенному сужению польских ресурсов, которые могут анализироваться в контексте однозначно воспринимаемых на фоне литовского языка значений.

Ключевые слова: параллельные корпуса CLARIN-PL, проекция значений, литовский язык, польский язык

Wprowadzenie

Już w XIX wieku twórcy gramatyki historyczno-porównawczej zauważyli, że języki z sobą spokrewnione w większym stopniu łączą płaszczyzna znaczeniowa niż samo podobieństwo form. Aby ustalić pokrewieństwo między językami, opisywali prawa głosowe, których działanie doprowadzało w określonym miejscu i czasie do różnicowania się powłoki fonetycznej języków wywodzących się z tego samego prajęzyka. Prawa głosowe determinowały dyferencjację języków. Jednak, co można zauważyć, niektóre języki, grupy czy rodziny językowe dokonały tych zmian zdecydowanie mniej. Językiem, w którym takich zmian zaszło definitywnie mniej, jest język litewski, natomiast takim, w którym były one liczne, jest z pewnością język polski. Zważywszy na wskazany odmienny charakter języków polskiego i litewskiego, mamy prawo sądzić, że bardziej stabilne na przestrzeni wieków litewskie struktury formalne mogą współcześnie wykazywać wyższy i jednocześnie nieskomplikowany stopień relacji zachodzących między formą a jej funkcją. Zamierzamy zatem ustalić, czy ta właśnie zależność (forma–funkcja; typowa dla języka litewskiego) może okazać się przydatna w badaniach nad językiem polskim. Najprostszym i najbardziej efektywnym sposobem zastosowania litewskich faktów gramatycznych, jak myślimy, jest rzutowanie jednoznacznie odczytywanych w strukturach języka litewskiego (to jest na płaszczyźnie formalnej) znaczeń na zasoby polskie, ściśle skorelowane z litewskimi w korpusach

dwu- i wielojęzycznych. Do testów wybraliśmy najnowsze dwujęzyczne korpusy polsko-litewski i polsko-rosyjski z serii *Corpora of Baltic and Slavic Languages* (Duszkin, Roszko, Roszko, 2021), których zasoby są ręcznie zrównoleglone oraz automatycznie lematyzowane i tagowane (warstwa fleksyjna i składniowa). Konstrukcją dziesięciu korpusów z przedstawionej serii zajmuje się zespół językoznawców z Instytutu Slawistyki PAN w ramach zadań konsorcjum CLARIN-PL¹.

1. Zachowawczy charakter języka litewskiego a innowacyjna natura języka polskiego

Naszym celem nie jest systematyczne dokumentowanie zmian historycznych obu języków. Chcemy jednak zwrócić uwagę, że zmian, które mogą prowadzić do zacierania się granic między morfemami, jest mniej w języku litewskim niż w polskim. Zauważmy chociażby dysproporcje ilościowe na płaszczyźnie fonetycznej obserwowane w zestawieniu litewskiego leksemu *sūnus* [sūnūs] ‘syn’ i jego polskiego odpowiednika *syn* (< *syn̥* < *syn̥* < *sūnu < *sūnus). Rekonstruowana praindoeuropejska postać tego leksemu to **suH-nu-* (masc.), wywodzona z pierwiastka praindoeuropejskiego **seuH-/*suH-* ‘rodzić, wydawać na świat’ (Smoczyński; 2007, 2019, s. 1563). Analogiczne dysproporcje dostrzeżemy w innej parze leksemów: litewskiego *sapnas* ‘sen’ i polskiego *sen* (< *s̥n̥* < *s̥n̥* < *s̥n̥* < *s̥n̥* < **s̥p-nas*). Rekonstruowana praindoeuropejska postać tego leksemu to **suép-no-* (Smoczyński, 2007; 2019, s. 1355). Mniej zmian fonetycznych w formach litewskich to bardziej czytelna struktura słowoform. Zacieranie granic między morfemami, w tym powstawanie amalgamatów, może obniżać potencję poszczególnych formantów. Dlatego, jak uważamy, mniejsze zmiany na płaszczyźnie formalnej sprzyjają regularności i żywotności urabiania poszczególnych form w języku litewskim. Przyjrzyjmy się kilku przykładom tej regularności w konfrontacji polsko-litewskiej.

Renata Grzegorzczkowska zauważa, że tworzenie form deminutywnych w języku polskim jest z reguły zabiegiem powszechnym i regularnym (1979, s. 53), jednak gdy zestawimy skuteczność tworzenia deminutywów w językach polskim i litewskim, od razu dostrzeżemy, że ten proces słowotwórczy przebiega z mniejszymi oporami właśnie w języku litewskim. Zauważmy, że o ile w języku polskim urobienie deminutywów od takich form, jak: *Litwa*, *młodość*, *kierowca*, *romantyk*, jest kłopotliwe, o tyle w języku litewskim jest nie tylko możliwe, lecz również pozbawione negatywnych konotacji; por. deminutywa: *Lietuv-ēl-ė* (< *Lietuv-a* ‘Litwa’), *jaunyst-ēl-ė* (< *jaunyst-ė* ‘młodość’), *vairuotoj-ēl-is* (masc.) (< *vairuotoj-as* ‘kierowca (masc.)’), *vairuotoj-ēl-ė* (fem.) (< *vairuotoj-a* ‘kierowca (fem.)’), *romantik-ēl-is* (< *romantik-as* ‘romantyk’). Innym podobnym do przedstawionego

¹ <http://CLARIN-PL.eu/>

zjawiskiem jest urabianie fiminatywów w tych językach. Znow jesteśmy skłonni twierdzić, że historycznie mniejsze zmiany fonetyczne w języku litewskim zapewniają pełny automatyzm tworzenia form feminatywnych; por. *kunig-as* ‘ksiądz’ i *kunig-ė* ‘ksiądz (fem.)’, *siūvik-as* ‘szewc’ i *siūvik-ė* ‘szewc (fem.)’ itp.

Testem formalnym przejrzystości struktur polskich i litewskich jest konstrukcja zapytań z użyciem wyrażen regularnych w języku CQL (język zapytań korpusowych; por. przykłady takich zapytań w sekcji 2). Utworzenie zapytań dla języka litewskiego zazwyczaj nie wymaga konstrukcji skomplikowanych, wielowarunkowych formuł. Analogiczne w treści zapytania dla języka polskiego niestety składają się z bardzo wielu warunków, w tym szeregu wyjątków i wykluczeń. Twórcy wyszukiwarek korpusowych ograniczają jednak długość pola zapytania. Oznacza to, że w przypadku języka polskiego konieczne będzie stopniowe zawężanie uzyskanych wyników w kolejnych etapach. Niestety większość wyszukiwarek nie zapewnia pełnej funkcjonalności wynikającej z użycia składni zapytań przy już wyświetlonej odpowiedzi na pierwsze zapytanie.

Reasumując, przypuszczamy, iż łatwość tworzenia nowych słowoform, leksemów, derywatów, któremu na przeszkodzie nie stoją liczne ograniczenia właściwe płaszczyźnie formalnej, może sprzyjać wyższej regularności kodowania treści w samych formach językowych. Z tej przesłanki wynika kolejne założenie, mówiące o tym, że języki o bardziej przejrzystej strukturze płaszczyzny formalnej mogą być w istocie bardziej konsekwentne i rygorystyczne zarówno w kodowaniu znaczeń, jak i w ich wyrażaniu. Tę właśnie cechę przypisujemy językowi litewskiemu i zamierzamy ją zastosować w automatycznym wskazywaniu form/wyrażen/kontekstów polskich w procesie projekcji znaczeń z języka litewskiego na polski w korpusach dwujęzycznych — polsko-litewskich.

2. Polish-Lithuanian Parallel Corpus „2”

W przestrzeni wirtualnej funkcjonuje wiele korpusów wielojęzycznych, które zawierają zrównoleżone zasoby polsko-litewskie. Można tu wymienić portal *Linguee*², obsługujący wyszukiwanie w interesującej nas parze języków, jednak tylko w ograniczeniu do poszczególnych leksemów (słów bazowych) i fraz. Niestety w tym korpusie nie jest możliwe uzyskanie wyniku, który zawierałby serię wielu różnych leksemów spełniających dowolne kryterium (na przykład wszystkie słowoformy będące rzeczownikami rodzaju męskiego). Przykładem bardziej rozbudowanego funkcjonalnie korpusu jest *InterCorp* (Čermák, Rosen, 2012), którego składnia zapytań choć nie obejmuje wyszukiwania według lematów (słów bazowych) i parametrów morfosyntaktycznych w języku litewskim, to umożliwia przeszukiwanie tych zasobów z zastosowaniem składni wyrażen regularnych; por. przykład (1).

² <https://www.linguee.com>.

(1) [word=".*ël(is|io|iui|j|iu|y|je|yj|iai|iü|iüiams|ius|iais|iuose|iuos)"
word=".*ël(è|és|ei|e|è|é|j|é|e|iü|éms|es|émis|ése)"]³

Przywołane zapytanie (1) wyszukuje wszystkie litewskie formy (słowoformy), które kończą się na: *-ëlis*, *-ëlio*, *-ëliui*, *-ëlj* itd. Łącznie w odpowiedzi uzyskuje się dla dowolnego leksemu potencjalny szereg 26 różnych form deklinacyjnych, składających się na cały paradygmat form męskich i żeńskich w obu liczbach, które zawierają element *-ël-* (potencjalny sufiks) bezpośrednio przed fleksją; por. *pinig-as* ‘pieniądz’ i *pinig-ël-is* ‘pieniązek’. W korpusie InterCorp w odpowiedzi na tak postawione zapytanie (1) badacz otrzyma interesujące go formy (to jest zawierające wspomniany sufiks *-ël-*), ale również szereg innych form, które tylko pozornie zawierają ten sufiks, na przykład *lëlë* ‘lala’ (tu *ël* jest częścią tematu: *lël-ë*), *këlë* (czasownik) ‘podniósł | podniosła | podniosło | podnieśli | podniosły’ (także tu *ël* jest częścią tematu: *kël-ë*) czy *dëlei* (przydomek) ‘z powodu’. Brak wprowadzonej lematyzacji i anotacji morfosyntaktycznej polsko-litewskich zasobów w korpusie Intercorp⁴ nie pozwala na zawężenie wyników, na przykład do rzeczowników.

W odróżnieniu od InterCorpu moduł wyszukiwania wielojęzycznych korpusów CLARIN-PL uwzględnia lematy i anotację morfosyntaktyczną dla pary polsko-litewskiej. Dzięki temu możliwe jest uproszczenie składni zapytań oraz wprowadzenie dodatkowych warunków doprecyzowujących wyszukiwanie. W korpusie CLARIN-PL ekwiwalentem zapytania (1) z korpusu InterCorp będzie na przykład zapis:

(2) [lexem=".*ël(is|è)"]

Element `<lexem>` wraz z wyrażeniem regularnym `<.*ël(is|è)>` definiuje nam wszystkie leksemy, które w formie bazowej (słownikowej) kończą się na *-ëlis* (formy rodzaju męskiego) lub *-ëlë* (formy rodzaju żeńskiego). Przedstawiony zapis (2) można zmodyfikować tak, by w odpowiedzi na zapytanie zostały wyświetlone tylko rzeczowniki:

(3) [lexem=".*ël(is|è)" & tag="dkt.*"]

Element zawężający wyniki wyszukiwania znajduje się po spójniku „i” `&`, a mianowicie: `<tag="dkt.*">`, gdzie parametr `<tag>` (przywołujący jednostki morfosyntaktyczne) zawiera wielkość `<dkt>`, definiującą rzeczowniki, oraz wyrażenie regularne `<.*>` — zastępujące wszystkie pomijalne w wyszukiwaniu dodatkowe parametry rzeczownika (takie jak przypadek, liczba, rodzaj i inne).

Podaną w przykładzie (3) składnię zapytania można z kolei zawęzić tak, by w wynikach nie pojawiały się nazwy własne:

(4) [lexem=".* ël(is|è)" & tag="dkt.*" & tag!="tkr.*"]

³ Sformułowanie ekwiwalentnego zapytania dla języka polskiego jest wielokrotnie trudniejsze.

⁴ To ograniczenie nie dotyczy wszystkich zasobów InterCorp.

Elementem składni zapytania, który zawęża wyszukiwanie rzeczowników do nazw pospolitych, jest zapis `<tag!="tkr.*">`, w którym widzimy zanegowany parametr `<tag!>`, zawierający wielkość `<tkr>`, definiującą nazwy własne. Autorzy zastosowanej w korpusach CLARIN-PL anotacji litewskiej MorfoLema⁵ ograniczyli znakowanie tylko do nazw własnych. Dlatego w składni zapytania należało zastosować negację nazwy własnej.

Objętość wybranego do badań korpusu wynosi 16 543 470 słowoform. Zasoby są lematyzowane i otagowane. Szerzej o tym w *Polish-Lithuanian Parallel Corpus „2”* (Roszko, Roszko, 2018), zaś o najnowszej wersji polsko-litewskiego korpusu oraz pozostałych wielojęzycznych korpusach języków słowiańskich i bałtyckich CLARIN-PL w publikacji zespołu Duszkin, Roszko i Roszko (2021).

3. Przykłady potencjalnych badań nad językiem polskim

W tej części artykułu przedstawiamy propozycje zagadnień, których analiza jest możliwa dzięki ewidentnym różnicom zachodzącym między oboma językami. Większość przykładów cytowanych w artykule pochodzi z opisanego w sekcji 2 korpusu polsko-litewskiego CLARIN-PL⁶. Poza tym opis będziemy ilustrować przykładami zaczerpniętymi z powieści Stanisława Lema *Solaris* (1961) i jej tłumaczenia na język litewski: Stanislavas Lemas, *Soliaris* (1978, przeł. Giedrė Juodvalkytė)⁷ oraz korpusu polsko-rosyjskiego CLARIN-PL.

3.1. Użycie zaimków dualnych

Odziedziczona z języka praindoeuropejskiego liczba podwójna nie zachowała się w żadnym z opisywanych języków. Utrzymane charakterystyczne dla liczby podwójnej formy są jedynie śladem wcześniej funkcjonującej kategorii. Niemniej jest coś, co zwróciło naszą uwagę podczas przeszukiwania Korpusu: mianowicie znaczna — w odniesieniu do języka polskiego — liczba użyczeń litewskich zaimków dualnych, por.:

(5) Pol. — *Gdzie **my** jesteście, Harey?*

Litew. — *Kur **mudu** esame, Hare?*

(6) Pol. — *Sartorius przekonał Snautą, że go oszukaleś. Teraz **oni** ciebie oszukają.*

Litew. — *Sartorijus įtikino Snautą, kad tu apgavai jį. Dabar **jiedu** apgaus tave.*

⁵ <http://donelaitis.vdu.lt/MorfoLema/Apie.htm>.

⁶ W dalszej części artykułu, pisząc „Korpus”, będziemy mieli na myśli polsko-litewski korpus Polish-Lithuanian Parallel Corpus „2”.

⁷ Utwory takie jak *Solaris* Stanisława Lema są częścią eksperymentalną polsko-litewskiego korpusu CLARIN-PL, lecz ze względu na brak licencji na użycie w korpusach nie są dostępne badaczom w opublikowanych na stronach CLARIN-PL korpusach języków bałtyckich i słowiańskich.

W przykładach (5)–(6) polskie zaimki mnogie *my* i *oni* korespondują z litewskimi zaimkami dualnymi *mudu* i *jiedu*. Element wyróżniony w litewskich zaimkach — *du* — to literalny odpowiednik polskiego liczebnika *dwa*. Przy czym litewskim formom *mudu*, *jiedu* należy wirtualnie przypisać znaną z Narodowego Korpusu Języka Polskiego wartość „m1” (rodzaj męski osobowy) (por. Przepiórkowski, Bańko, Górski, Lewandowska-Tomaszczyk, 2012). Litewskie odpowiedniki żeńskie to *mudvi*, *jiedvi*. Świadomość doprecyzowania liczby w języku litewskim pozwala na wyróżnienie i analizę w języku polskim kontekstów, w których informacja o dwuelementowym zbiorze może zostać pominięta. Warto też w tym kontekście zwrócić uwagę, że korelacja litewskich zaimków dualnych z polskimi zaimkami mnogimi nie jest oczywista, co zostaje uwidocznione w przykładach (7)–(9).

- (7) Pol. *Ty z Hrynek i ja z Hrynek, wszyscy my z Hrynek, tylko że ja biedna sierota była, nad którą nigdy nikt litości nie miał.*
Litew. **Mudu abu** iš Meliūnų, ir aš iš Meliūnų, visi mes iš Meliūnų; tiktai aš buvau vargdienė-našlaitė, ant kurios niekas nesusimyojo.
- (8) Pol. *Pod pozorem montowania aparatury rentgenowskiej o budują anihilator pola.*
Litew. *Dėdamiesi montuoja rentgeno aparatūrą, jiedu stato lauko anihiliatorių.*
- (9) Pol. *Znowu byłem w zupełnej ciemności, nie pojmowałem niczego, a przez chwilę zdało mi się, że uda mi się go przekonać i o wspólnymi siłami zaatakujemy zagadkę.*
Litew. *Aš vėl atsidūriau aklavietėje, nieko nesupratau. O jau buvau bemanąs, kad pasiseks ji įtikinti ir mudu bendrom jėgom pulsime šią paslaptį.*

O ile w przykładzie (7) można mówić o odpowiedności litewskiego *mudu abu* (zaimka dualnego *mudu* wzmocnionego liczebnikiem *abu* ‘obu’) i polskich zaimków *ja* i *ty* (identyfikujących mówiącego i odbiorcę, czyli dwie osoby), o tyle w (8)–(9) brakuje korelacji litewskich zaimków dualnych *jiedu* i *mudu* z jakąkolwiek polską formą. W takich przypadkach projekcja użyć zaimków dualnych w zdaniach litewskich na skorelowane z nimi segmenty w języku polskim jest już wystarczającym kryterium pozwalającym wyodrębnić konteksty do badań nad dualnością, szerzej — liczbą, w języku polskim. Opierając się na badaniach zawartych w pracy Danuty Roszko (2015), należy stwierdzić, że korelacja polskiego formalnego „zera” z litewskimi zaimkami (tu dualnymi) jest przejawem silnie rozwiniętej kategorii określoności-nieokreśloności w języku litewskim. Uogólniając wskazaną tu korelację litewskich form z polskimi „zerowymi” wykładnikami na inne analogiczne znane nam przykłady, możemy stwierdzić, że w języku litewskim w odniesieniu do języka polskiego przekazywane w wypowiedzi znaczenia zazwyczaj mają większą formalną reprezentację.

3.2. Użycie form wołacza

Analiza korpusowa wystąpień form wołacza w obu językach potwierdza stopniowy zanik użycia tych form w języku polskim. Zestawiliśmy reprezento-

wane w korpusie dzieła dziewiętnastowieczne⁸ z najnowszymi⁹. O ile w dziewiętnastowiecznych utworach polskich i ich litewskich przekładach można mówić o wysokiej zgodności w użyciu form wołacza (około 250 wystąpień na milion słowoform), o tyle w zasobach najnowszych ta korelacja zgodności została mocno uszczuplona (około 15 wystąpień na milion słowoform). Liczba odnotowanych form wołacza w języku litewskim nadal utrzymuje się na podobnie wysokim poziomie, podczas gdy liczba użyć form wołacza w języku polskim znacznie spadła. Szczegółowe wyniki tych badań zostały opisane w oddzielnym artykule (Roszko, Roszko, 2021). W przykładach (10)–(11) wskazujemy na użycie formy mianownikowej w funkcji wołacza w języku polskim.

- (10) Pol. — *Gotów, **Kelvin**? — rozległo się w słuchawkach.*
 — *Gotów, **Moddard** — odpowiedziałem.*
 Litew. — *Pasiruošęs, **Kelvinai**? — pasigirdo ausinėse.*
 — *Pasiruošęs, **Modardai**, — atsakiau.*

- (11) Pol. — ***Siostra**, utopisz się.*
 Litew. — *Nuskęsi, **sesute**.*

W przypadku nazw własnych użytych w tekście polskim (10) można roboczo założyć, że obce brzmienie imion może sprawiać trudność w urobieniu form przypadkowych. Jednak w powieści rejestrujemy formy, co prawda tylko dopełniacza — por. *twarz **Moddarda**, bliski głos **Moddarda**, na ekranach **Moddarda**, z tych hipotetycznych cząstek **Kelvina**, w przypuszczeniu kolegi **Kelvina**, coś gorszego od **Kelvina*** — które świadczą, że tworzenie form przypadkowych nie jest tu trudnością czysto formalną.

Również w wypadku użycia form wołacza zauważamy, że w litewskiej wersji tekstu rejestrujemy takie jego użycia, z którymi w tekście polskim nie są skorelowane żadne leksemy. Należy odnotować, że podawane w przykładach (12)–(13) zdania litewskie pochodzą z utworów tłumaczonych z języka polskiego.

- (12) Pol. *A jeszcze **o** poznawszy **Swalgona**...*
 Litew. *O čia, **vyreli**, **Svalgūnā** paleido!*

- (13) Pol. ***o** Pamiętają ludzie, gdy jeno pieśni nucila, strojno chodziła, a chłopiątko w kwiatki ubierając, na rękę kołysała.*
 Litew. *Ak, **broli**, žmonės pamena, kaip dainuodavo, puikiai rėdydavos, o kūdikį kaišydavo į kvietukas, supdavo lopšyje.*

Podobne do przedstawionego zjawisko zaobserwowaliśmy we współczesnych tłumaczeniach z języka rosyjskiego na polski. Z analizy rosyjskiej ścieżki dialogowej serialu fabularno-dokumentalnego *Przyłapani na zdradzie* oraz jej tłumaczenia na język polski wynika, że użyciu tak zwanego nowego/współczesnego

⁸ Adam Asnyk, *Kiejstut* (1843) / Adamas Asnykas, *Kęstutis* (1897, przeł. Vincas Kudirka); Józef Kraszewski, *Kunigas* (1882) / Juozas Ignotas Kraševskis, *Kunigas* (1887, przeł. Augustinas Zeicas); Eliza Orzeszkowa, *Niziny* (1885) / Eliza Ožeškienė, *Šunadvokatis* (1901, przeł. Vincas Kalnietis, Jonas Jablonskis).

⁹ Ze względu na dużą liczbę utworów nie wymieniamy ich tytułów.

wołacza w języku rosyjskim (por. na ten temat Krongauz, 1999; Suprun, 2001; Polonskii, 2002; Anstatt, 2008) najczęściej nie odpowiada żadna forma w języku polskim; por. przykłady (14–15).

(14) Pol. **o** *Czy to nie Lusia?*
Ros. **Rebyat**, *razve eto ne Lyusiya?*

(15) Pol. **o** *Witaj! Przejdźmy się.*
Ros. **Kristin**, *zdravstvuite! Davaite proidemsya.*

Dodawanie form w wołaczu w przekładach utworów polskich na język litewski oraz pomijanie form w wołaczu w tłumaczeniach polskich z języka rosyjskiego może być świadectwem nie tyle tendencji zanikowej wołacza jako przypadku, ile raczej okołojęzykowych faktów, na przykład ograniczania liczby bezpośrednich zwrotów do współrozmówcy.

3.3. *Ma + infinitivus* — z funktorem konieczności czy możliwości?

Rozróżnienie znaczenia polskiej konstrukcji paramorfologicznej *ma + infinitivus* może zostać automatycznie dokonane w wyniku rzutowania znaczeń z języka litewskiego. Przykłady (16)–(17) ilustrują użycie tej konstrukcji, powiązanej z pojawieniem się funktora konieczności w płaszczyźnie semantycznej zdania. Tym polskim konstrukcjom odpowiada w tekście litewskim złożenie formy osobowej czasownika *turėti* ‘mieć’ z bezokolicznikiem. Z kolei w przykładach (18)–(20), zawierających funktor możliwości w płaszczyźnie semantycznej zdania, w litewskich odpowiednikach polskiego *ma + infinitivus* nie stwierdzamy obecności formy osobowej czasownika *turėti* ‘mieć’. Wówczas polskiej konstrukcji *ma + infinitivus* zawsze odpowiada wyrażenie proste fundowane na imiesłowach czynnych. Zatem *miał zagwarantować* (por. (18)) koresponduje z litewskim imiesłowem czynnym czasu przeszłego jednorazowego *užtikrinęs* (sg. masc.) (< *užtikrinti* ‘zapewnić / zagwarantować’). W przykładzie (19) polskie *ma siedzieć* koresponduje z litewskim imiesłowem czynnym czasu przyszłego *sėdėsiaš* (sg. masc.) (< *sėdėti* ‘siedzieć’). W kolejnym zdaniu (20) stwierdzamy powiązanie polskiego *ma mówić* i litewskiego imiesłowu czynnego czasu teraźniejszego *sakąs* (sg. masc.) (< *sakyti* ‘mówić’). Wszystkie wyróżnione w przykładach (18)–(20) litewskie imiesłowy są wykładnikami semantycznej kategorii modalności imperceptywnej (por. Koseska-Toszewa, Korytkowska, Roszko, 2009, s. 70–195), której jednym z wykładników morfologicznych są formy trybu znanego w nomenklaturze litewskiej jako *modus relativus* (por. Ambrazas, 1990).

(16) Pol. — *Miał tylko powiedzieć, że przyszedł.*
Litew. — *Jis turėjo tik pasakyti, kad buvo atėjęs.*

(17) Pol. *Miała zrobić wrażenie.*
Litew. *Ji turėjo sudaryti įspūdį.*

- (18) Pol. **Miał zagwarantować** nabywcy warunki nie mniej korzystne niż wskazane w zamówieniu.
Litew. Jis **užtikrinęs** pirkėją, kad sąlygos būsiąs bent jau ne blogesnės nei nurodyta užsakyme.
- (19) Pol. Mówił, że **ma siedzieć** w domu.
Litew. Sakėsi **sėdėsiąs** namuose.
- (20) Pol. Byli tacy dobrzy ludzie, co mu je do czytania dawali, a on czytał i zapamiętał, i teraz **ma im mówić**, że wszystko będzie dobrze.
Litew. Atsiradę tokių gerų žmonių, kurie davę jas jam pasiskaityti, ir jisai jas skaitęs ir galvon dėjęsis, ir dabar jiems **sakąs**, kad visa būsią gerai.

W litewskiej części przykładów (18) i (20) odnotowujemy większą liczbę użyć form *modus relativus*. W zdaniu (18) jest nią również *būsiąs* (imiesłów czynny czasu przeszłego), która ze względu na inną konstrukcję zdania w języku polskim nie ma swojego bezpośredniego odpowiednika. Dosłowne tłumaczenie zdania litewskiego (18) można przedstawić następująco: **Miał zagwarantować** nabywcy warunki, które **ponoć miały być** nie mniej korzystne niż wskazane w zamówieniu. Z badawczego punktu widzenia szerszego omówienia wymaga przypadek (20). W przykładzie (20'), będącym kopią zdań z (20), w litewskiej wersji wyłuszczeniem wyróżniamy wszystkie formy *modus relativus*. Podkreśleniem w polskiej wersji językowej zaznaczamy te formy, które odczytujemy jako ekwiwalenty tłumaczeniowe tychże litewskich form *modus relativus*.

(20')

Pol. Byli tacy dobrzy ludzie, co mu je do czytania dawali, a on czytał i zapamiętał, i teraz **ma im mówić**, że wszystko będzie dobrze.

Litew. **Atsiradę** tokių gerų žmonių, kurie **davę** jas jam pasiskaityti, ir jisai jas **skaitęs** ir galvon **dėjęsis**, ir dabar jiems **sakąs**, kad visa **būsią** gerai.

(20'')

Pol. Byli tacy dobrzy ludzie, co mu je do czytania dawali, a on czytał i zapamiętał, i teraz **ma im mówić**, że wszystko będzie dobrze.

* **Ponoć** byli tacy dobrzy ludzie, co mu je do czytania **mieli dawać**, a on **ponoć** czytał i **ponoć** zapamiętał, i teraz **ma im mówić**, że wszystko **ma być** dobrze.

Jak widać, liczba (sześciu) litewskich form *modus relativus*, które należy uznać za ewidentny wykładnik znaczeń modalności imperceptywnej, jest niewspółmiernie większa od liczby (tylko jednej) form polskich. Jest to typowy przykład ilustrujący charakterystyczne dla języka polskiego niedopowiedzenie językowe. W przykładzie (20'') podajemy dosłowne tłumaczenie zdania litewskiego, w którym wyraźnie uwidocznione zostają nieujawnione na płaszczyźnie formalnej języka polskiego treści. Gdybyśmy nawet przyjęli, że w tym konkretnym przypadku pojedyncze użycie wykładnika modalności imperceptywnej w zdaniu polskim

może funkcjonalnie odpowiadać znaczeniu wnoszonym przez sześć wykładników w języku litewskim, to i tak powstaje pytanie, dlaczego marker imperceptywności w polskim zdaniu pojawia się dopiero przy piątym czasowniku *mówić*. Można również zapytać, jak w języku polskim wyznaczone są granice fragmentów nacechowanych i nienacechowanych imperceptywnie. Analiza zasobów polskojęzycznych, wzbogaconych o rzutowane na podstawie zasobów litewskich granice części nacechowanych imperceptywnie, może prowadzić do ujawnienia niezauważanych dotychczas cech języka polskiego.

Podsumowanie

Zespół lingwistów Instytutu Slawistyki PAN od lat tworzy i publikuje na stronach CLARIN-PL anotowane korpusy języków bałtyckich i słowiańskich. Przedstawicielami tych korpusów są Polish-Lithuanian Parallel Corpus „2” oraz Polish-Russian Parallel Corpus, które w tym artykule zostały zastosowane do analizy i ilustracji poszczególnych zagadnień głównie w polsko-litewskiej konfrontacji.

O języku litewskim można powiedzieć, że ma strukturę bardziej zachowawczą, która od stuleci podlega pewnym przekształceniom, lecz zdecydowanie mniejszym niż ma to miejsce w języku polskim. Czytelniejsza struktura morfologiczna form litewskich sprzyja regularności użyciu konkretnych wyrażenia, form, morfemów, czym gwarantowana jest mniejsza niż w języku polskim liczba niedopowiedzeń językowych. Tę własność języka litewskiego można zastosować w badaniach korpusowych poprzez rzutowanie jednoznacznych w języku litewskim znaczeń na skorelowane z nimi w korpusie teksty polskojęzyczne w celu selekcji polskich zasobów do przeprowadzenia konkretnych badań.

Bibliografia

- Ambrazas, V. (1990). *Sravnitel'nyĭ sintaksis prichastiĭ baltiĭskikh iazykov*. Vil'nius: Mokslas.
- Anstatt, T. (2008). Der slavische Vokativ im europäischen Kontext. W: L. Geist, G. Mehlhorn (red.), *Linguistische Beiträge zur Slavistik XV*, s. 9–26, München: München Sagner.
- Čermák, F., Rosen, A. (2012). *The case of InterCorp, a multilingual parallel corpus*. *The International Journal of Corpus Linguistics*, 17, s. 411–427.
- Duszkin, M., Roszko, D., Roszko, R. (2021). New Parallel Corpora of Baltic and Slavic Languages — Assumptions of Corpus Construction. *Lecture Notes in Artificial Intelligence. LNAI 12848*, s. 172–183, DOI: 10.1007/978-3-030-83527-9.
- Grzegorzczkova, R. (1979). *Zarys słowotwórstwa polskiego: Słowotwórstwo opisowe*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Koseska-Toszewa, V., Korytkowska, M., Roszko, R. (2009). *Polsko-bułgarska gramatyka konfrontatywna*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Krongauz, M. A. (1999). Obrashcheniya kak sposob modelirovaniia kommunikativnogo prostranstva. W: *Logicheskiiĭ analiz iazyka: Obraz cheloveka v kul'ture i iazyke* (s. 130–131). Moskva: Indrik.

Linguee. Portal tłumaczeniowy Linguee: <https://www.linguee.com/>.

Polonskiĭ, A. V. (2002). Egotiv, vokativ, nominativ: sub'jekt i padezhnaia paradigma. *Russkiiĭ iazyk za rubezhom*, 3, s. 27–35. Pobrane z: http://gramota.ru/biblio/magazines/ryzr/rzr2001-03/28_197 (dostęp: 1.09.2020).

Przepiórkowski, A., Bańko, M., Górski, R., Lewandowska-Tomaszczyk, B. (red.). (2012). *Narodowy korpus języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Roszko, D. (2015). *Zagadnienia kwantyfikacyjne i modalne w litewskiej gwarze puńskiej (na tle literackich języków polskiego i litewskiego)*. Warszawa: Instytut Sławistyki PAN.

Roszko, D., Roszko, R. (2021). Korpusy wielojęzyczne wkładem Instytutu Sławistyki PAN w rozwój infrastruktury CLARIN-PL. Przykłady analizy korpusowej nad wołaczem. W: J. L. Banasiak, A. Kiklewicz, J. Mazurkiewicz-Sułkowska (red.), *Języki słowiańskie dziś — w kręgu kategorii, struktur i procesów* (s. 281–313). Warszawa–Łódź: Instytut Sławistyki PAN – Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Roszko, R., Roszko, D. (2018). *Polish-Lithuanian Parallel Corpus „2”*, CLARIN-PL digital repository. Pobrane z: <http://hdl.handle.net/11321/539> (dostęp: 1.09.2020).

Smoczyński, W. (2007). *Słownik etymologiczny języka litewskiego: Lietuvių kalbos etimologinis žodynas*. Wilno: Wydawnictwo Uniwersytetu Wileńskiego.

Smoczyński, W. (2019). *Słownik etymologiczny języka litewskiego. Wydanie drugie, poprawione i znacznie rozszerzone*. Pobrane z: <https://www.rromanes.org/pub/alii/Smoczy%20W.%20S%20c%20ownik%20etymologiczny%20j%20c%2099zyka%20litewskiego.pdf> (dostęp: 1.09.2020).

Suprun, V. I. (2001). Antroponimy v vokativnom upotreblenii. *Izvestiia Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta*, 20, s. 92–96. Pobrane z: http://www.philology.ru/linguistics2/suprun_v-01.htm (dostęp: 1.09.2020).

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.3>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 15.11.2021

DIANA SVOBODOVÁ

Ostravská univerzita, Ostrava, Česká republika
(University of Ostrava, Ostrava, Czech Republic)

Srovnání vybraných typů jazykových prostředků v překladech ideoným

Comparison of selected types of language means in ideonym translations

Abstract

The text focuses on selected types of intensifying adjectives used in the titles of foreign films in the Czech-, Slovak- and Polish-language environment. It compares approaches of the translators, which consist either in translations of foreign-language intensifiers, or in addition of target-language intensifiers to the original neutral titles. The author monitors semantic changes of titles that occur in the process of translation, and the new expressive features that the titles acquire with intensifiers. In this sense, the text focuses on positive and negative connotations and in the case of some emotional means it distinguishes their shades of meaning. One of the partial goals is also to compare generally the approach of Czech, Slovak and Polish film distribution to the use or substitution of intensifying language means in foreign film titles.

Keywords: translation, intensifier, expressiveness, semantic meaning, film

Porovnanie vybraných typov jazykových prostriedkov v prekladoch ideoným

Abstrakt

Text sa zameriava na vybrané typy intenzifikujúcich adjektív používaných v názvoch zahraničných filmov v českom, slovenskom a poľskom jazykovom prostredí. Porovnáva prístupy prekladateľov, ktoré spočívajú buď v prekladoch cudzojazyčných intenzifikátorov, alebo v pripojení adekvátnych prostriedkov cieľového jazyka k pôvodným neutrálnym titulom. Autorka sleduje sémantické zmeny titulov, ku ktorým dochádza v procese prekladu, a nové výrazové črty, ktoré získavajú pomo-

cou intenzifikátorov. V tomto zmysle sa text zameriava na pozitívne a negatívne konotácie a v prípade niektorých emocionálnych prostriedkov rozlišuje ich významové odtiene. Jedným z čiastkových cieľov je aj všeobecné porovnanie prístupu českej, slovenskej a poľskej filmovej distribúcie k používaniu alebo nahrádzaniu intenzifikačných jazykových prostriedkov v tituloch zahraničných filmov.

Kľúčové slová: preklad, intenzifikátor, expresivita, sémantický význam, film

1. Úvod

Interlingválnej komparácii užívání jazykových prostředků ve specifických typech komunikátů je možné realizovat i v oblasti pohybující se na pomezí onomastiky a translologie, kterou představují ekvivalenty původně cizojazyčných názvů (titulů) zahraničních filmů, s nimiž se můžeme setkat v současné době v českém, slovenském a polském jazykovém prostředí.

U tohoto typu ideonym¹ je třeba si uvědomovat, že názvy filmů vedle toho, že poskytují určitou instrukci k chápání těchto děl a jsou pro ně svým způsobem reklamou (Mareš, 1982, s. 128), představují mimo jiné obchodní artikl, proto ve snaze učinit je co nejatraktivnějšími, aby zaujaly potenciální divácké publikum, užívají překladatelé, resp. tvůrci názvů v cílových jazykových prostředích různé aktualizací postupy. Vedle často patrné kreativity sahají po rozmanitých typech intenzifikujících a expresivně zabarvených jazykových prostředků s jediným cílem – zvýraznit titul a upoutat divákovu pozornost, protože jedním z hlavních požadavků je podobně jako u titulů knižních jejich výraznost (Levý, 2012, s. 141).

2. Intenzifikátory a jejich užívání v češtině

Z obecného hlediska se v jazyce setkáváme s různými typy intenzifikátorů, jež se užívají obvykle zejména v mluvené řeči a jejichž význam vesměs vyjadřuje velkou míru, intenzitu nějakého pocitu, postoje, hodnocení apod. (srov. Knittlová *et al.* 2010, s. 72). Za všechny lze vedle dále uvedených adjektiv jmenovat např. intenzifikační částice vzniklé z adverbii, jež podobně jako adjektiva pozbyla svůj původní lexikální význam, např. *hrozně, strašně, šíleně* (srov. Nekula in Karlík, Nekula, Pleskalová, 2002, s. 64). Jejich hojný výskyt mnohdy souvisí s inovačními tendencemi v jazyce, frekventované užívání u nich však může vést časem ke ztrátě nebo oslabení původního významu. V následujícím textu se zaměříme na adjektiva, která jsou v názvech filmů užívána za účely buď pouze intenzifikačními, nebo zároveň také hodnotícími v kladném nebo záporném smyslu podle toho,

¹ Ideonyma jsou jména výsledků umělecké činnosti, jedná se o jeden z typů chrématonym, tj. vlastních jmen lidských výtvorů, zakotvených ve společenských, ekonomických, politických, kulturních aj. vztazích (viz Knappová in Karlík, Nekula, Pleskalová, 2002, s. 173).

nakolik je vnímán jejich původní význam jako oslabený a převažují u nich spíše složky konotační. Obvykle si ovšem ponechávají alespoň část svého denotačního významu, a pak jejich užití vede k expresivizaci názvů. Významy v češtině, které k jednotlivým adjektivům připojujeme, vycházejí z ekvivalentů uvedených zejména ve *Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (Filipec *et al.*, 2010) a *Slovníku českých synonym a antonym* (2012).

V následujícím textu představíme příklady několika vybraných typů adjektiv s intenzifikujícím významem a vedle nich i dalších jazykových prostředků užívaných v názvech, pod nimiž jsou filmy distribuovány v České republice, a srovnáme je s prostředky užívanými u názvů týchž filmů jak v jazycích původních, tak v rámci filmové distribuce slovenské a polské. Zde je ovšem třeba podotknout, že na Slovensku se mnohdy užívají u filmů názvy české, proto v těchto případech slovenské tituly neuvádíme. Soustředíme se výhradně na oblast názvů bez rozlišení žánrů filmů, data jejich vzniku nebo cílové kategorie diváků. Přestože pracujeme s materiálem čítajícím více než tisíc českých názvů, přistupujeme ke komparaci tohoto typu ideonym z kvalitativního, nikoli kvantitativního hlediska a uvádíme pouze reprezentativní příklady výskytu zmiňovaných jazykových prostředků.

3. Výchozí jazykový materiál a jeho zpracování

Pro komparaci a ověřování titulů byly použity servery Česko-Slovenská filmová databáze (online) a česká a polská verze filmové databáze FDB (fdb.cz a fdb.pl, online) a v následujícím textu jsou názvy uváděny v tabulkách a řazeny v následujícím pořadí: titul v českém prostředí, titul původní, místo a rok vzniku, titul v prostředí slovenském (pokud se od českého liší) a v prostředí polském. Užití každého ze sledovaných prvků pak následně v textu komentujeme, ať už jde o názvy, u nichž čeština připojuje intenzifikátor k původnímu titulu, který ho postrádá, je jinak koncipován apod., nebo o názvy více či méně doslovně přeložené nebo vyjadřující zesílení významu či expresivitu jinými jazykovými prostředky. V některých případech komentujeme i dva nebo tři názvy, pod nimiž se filmy objevily v některé z filmových distribucí (liší se např. při uvádění v kinech, televizi, na DVD nebo Blu-ray nosičích apod.), což platí pro názvy původní i přeložené. K původním titulům připojujeme v textu pro orientaci jejich více či méně doslovné překlady a zaměřujeme se na srovnání užití intenzifikačních prvků v češtině, slovenštině a polštině vzhledem k ekvivalenci denotačních i konotačních složek, jež zahrnují, ovšem s vědomím, že ani u takto typologicky blízkých jazyků není významová konotace lexikálních prostředků stejná, neboť se váže na emocionální složku lidského vědomí, která se v rámci jazykového společenství liší (Knittlová *et al.*, 2010, s. 62).

4. Intenzifikující adjektiva v názvech filmů

4.1. Adjektivum *bláznivý*

Převládající konotaci nikoli nutně pozitivní či negativní má v češtině adjektivum *BLÁZNIVÝ*, užívané ve významech *ztržštěný, nerozumný, bláhový, potrhlý, pomatený, expr. praštěný* apod.:

český	originální	slovenský	polský
Bláznivé babičky	Les mamies (Francie, 1992)		Babcie
Bláznivá láska	Touched (USA, 1983)		Touched
Bláznivé dědictví	Surf Ninjas / Surf Warriors (USA, 1993)	Surfisti a ninjovia	Surfující ninja
Bláznivé námluvy	Peeples (USA, 2013)	Bláznivé pytačky	Oko w oko z teściami
Bláznivá holka	My Sassy Girl (USA, 2008)	Moje bláznivé děvča	Kłopoty z blondynką
Bláznivé Vánoce	Crazy for Christmas (USA, 2005)	Bláznivé Vianoce	Szalone święta
Bláznivá láska	Maledetto il giorno che t'ho incontrato (Itálie, 1992)		Maledetto il giorno che t'ho incontrato
Bláznivá láska	Amour fou (Francie, 1993)		Amour fou

Při srovnání původních názvů a ekvivalentů ve slovenštině (pokud existují) a v polštině vidíme, že např. u filmu *Bláznivé babičky* (*Les mamies*, v překladu „Babičky“) připojuje adjektivum *bláznivý* k překladu originálního názvu pouze titul český, polský nikoli. V názvu *Bláznivá láska* (*Touched*, v překladu expr. „Praštěný“) čeština naopak na rozdíl od originálu a polštiny připojuje klíčové substantivum, a název tím získává jinou perspektivu, navozující např. dojem romantičnosti apod. Titul *Bláznivé dědictví* (*Surf Ninjas / Surf Warriors*) vychází ze zcela jiného aspektu filmu než všechny ostatní zde uvedené varianty, tj. originálu, který by bylo možné přeložit jako „Ninjové surfu / Surfáři“, i jeho překladu do slovenštiny a polštiny. Původní název filmu *Bláznivé námluvy* (*Peeples*) reprezentuje příjmení a projevuje se u něj tendence, která je u titulů v češtině a slovenštině častá: vycházejí ze stejného konceptu a jedná se pouze o jazykové modifikace; zde ovšem zrcadlí jiné pojetí než titul původní a do značné míry přibližují zaměření filmu, zatímco v polštině byl užit název zcela jiný. Odlišnost v polštině je zřetelná také u názvu filmu *Bláznivá holka* (*My Sassy Girl*), kde originál lze přeložit jako „Moje drzá holka“, ve slovenštině je sice užito stejné přídavné jméno jako v češtině, ale titul se drží původní struktury názvu anglického.

U dalšího titulu *Bláznivé Vánoce* (*Crazy for Christmas*) se všechny tři sledované názvy mohou jevit na první pohled jako překlady názvu původního, ale dochází u nich k určitému sémantickému posunu oproti originálu, jenž vyznívá spíše ve

významu „Blázen do Vánoc“. Titul *Bláznivá láska* byl zvolen v české filmové distribuci i u dalších filmů, z nichž jako příklady jmenujeme *Maledetto il giorno che t'ho incontrato* nebo *Amour fou*, kde první obsahuje v původní italštině jiné expresivum (bylo by možné jej přeložit „Zatracený den, kdy jsem tě potkal“), druhý je v češtině doslovným překladem a v polštině byl v obou případech ponechán titul původní.

4.2. Adjektivum *šilenný*

Význam adjektiva *ŠÍLENÝ* je v češtině obvykle chápán v několika různých významech, jež zrcadlí buď expresivitu ve významu *bláznivosti*, *ztřeštěnosti*, *nerozvážnosti*, nebo *nesmírnosti*, *úžasnosti* či *intenzity*, případně také *odvahy* a *riskantnosti*, může však naznačovat i *choromyslnost*, *pomatenost*, *pozbytí rozumu* apod. V našem materiálu jsme se setkali se čtyřmi významovými odstíny tohoto adjektiva v českých názvech filmů, první z nich se významově blíží adjektivům *bláznivý*, *ztřeštěný*:

český	originální	slovenský	polský
Šílená matka	The Meddler (USA, 2015)		Wszędobyłska mamuška
Šílený rande	My Boss's Daughter (USA, 2003)	Šialené rande	Córka mojego szefa
Srdce je šílené	The Heart Is Crazy (Indie/Švýcarsko, 1997)		Serce jest szalone
Šílená matka	Mad Mom (Kanada, 2019)		Szalona mamuška
Deník šílené manželky	Diary of a Mad Black Woman (USA, 2005)	Denník šialenej manželky	Z pamiętnika wścieklej żony

U filmu *Šílená matka* (*The Meddler*), jehož originál by se dal přeložit jako „Všetečka“, se adjektivum objevuje jako intenzifikátor jen v českém názvu, od něhož se polský liší expresivitou klíčového substantiva. V případě titulu *Šílený rande* (*My Boss's Daughter*, v překladu „Dcera mého šéfa“) se český (i slovenský) název od originálu zcela odchytil (v češtině je navíc obecněčeský tvar adjektiva), zatímco v polštině je přeložen doslovně.

U titulu *Srdce je šílené* (*The Heart Is Crazy*) je v češtině doslovně přeložen název s adjektivem *crazy* (polština přebírá titul původní). Dalším anglickým adjektivem, které lze do češtiny přeložit jako *šilenný*, je *mad*, např. v názvu *Mad Mom*, který je v polštině překládán doslovně včetně zachování expresivity substantiva, na rozdíl od češtiny, která ji v názvu *Šílená matka* potlačuje. Všechny tři námi sledované překlady původního názvu *Diary of a Mad Black Woman* jej víceméně kopírují (všechny ovšem zároveň vynechávají adjektivum „černá/tmavá“ v originále).

Druhý významový odstín adjektiva *ŠÍLENÝ* v českých názvech odpovídá dle našeho názoru pozitivnímu hodnocení ve smyslu *úžasnosti*, *nesmírnosti* apod.:

český	originální	slovenský	polský
Šílená láska	L'amour braque (Francie, 1985)		Narwana miłość
Šílená láska	L'amour fou (Francie, 1969)		Miłość szalona
Šílená láska	Mad Love (USA, 1995)	Šialená láska	Szalona miłość
Láska šílená	Amour fou (Rakousko, 2014)	Láska šialená	Szalona miłość

Jako příklady jsme záměrně vybrali čtyři filmy uváděné v češtině pod názvem *Šílená láska* (se slovoslednou modifikací posledního), který je u všech v podstatě doslovným překladem, u prvního nacházíme intenzifikující adjektivum jen v češtině (v polštině je jiné), ostatní jsou překlady ve všech jazycích.

Třetí význam adjektiva *ŠÍLENÝ* v našem materiálu odpovídá významu *velké, nesmírné rychlosti*, jak to vidíme např. v názvech:

český	originální	slovenský	polský
Šílená jízda	Drive Me Crazy (USA, 1999)	Šialená jazda	To mnie kręci
Šílená jízda	Drive (USA, 1997)	Šialená jazda	Odjazd
Šílená jízda	Overdrive (USA, 1997)		Overdrive

Opět jsme zvolili v češtině stejný název *Šílená jízda*, který nacházíme u tří různých amerických filmů (u dvou i ve slovenštině), přestože originály stejně nejsou a v polštině bylo k titulům přistupováno odlišně. U filmu *Drive Me Crazy* vycházeli čeští a slovenští překladatelé z jiného konceptu než originálního, jenž je ustáleným spojením ve smyslu „Poblázni mě“ a odpovídá mu i titul polský. Ve druhém a třetím případě je to jen čeština a slovenština, které připojují zmíněné adjektivum, v originálech se neobjevuje – pro titul *Drive* („Jízda“) byl v polštině zvolen název *Odjazd*, zatímco *Overdrive* (v dosl. překladu „Přehnaná jízda“) byl do polské distribuce převzat v původní podobě.

Čtvrtý význam adjektiva *ŠÍLENÝ* má také zesilující funkci, ale zároveň vyznívá i ve smyslu *pomatenosti* či *pozbytí rozumu*:

český	originální	slovenský	polský
Šílená pečovatelka	The Sitter (USA, 1991)	Šialená opatrovatel'ka	Opiekunka
Šílený policajt	After Alice / Visions of Death (Velká Británie, 2000)	Šialený policajt	Tropem Alice
Šílená hra	The Killing Game (USA, 2011)		Śmiertelna gra
Šílený Joe	Crazy Joe (USA, 1994)	Brutálny Joe	Szalony Joe
Šílený terorista	The Mad Bomber (USA, 1973)		The Mad Bomber
Šílený Max	Mad Max (Austrálie, 1979)	Šialený Max	Mad Max

český	originální	slovenský	polský
Steskem šílený	J'enrage de son absence (Francie/Belgie, 2012)		Wściekła tęsknota
Šílený Cecil	Cecil B. DeMented (Francie/USA, 2000)		Cecil B. DeMented

První titul *Šílená pečovatelka* (*The Sitter*, „Pečovatelka/Opatrovnice“) připouje k originálu intenzifikátor pouze v češtině a slovenštině, polský název je překladem. Název *Šílený policajt* je v češtině i slovenštině expresivní užitím jak adjektiva, tak nespisovného substantiva, zatímco původní titul *After Alice / Visions of Death* (v překladu „Sledování Alice / Vize smrti“) je jazykově bezpříznakový a polský titul je neutrálním překladem druhého názvu původního. V případě titulu *Šílená hra* (*The Killing Game*) by užití adjektiv „smrtící“ nebo „smrtná“ podle originálu (a objevuje se v polštině) mohlo být výstižnější (výraz *šílená* zde do jisté míry zobecňuje).

Podobně jako u významové skupiny první (viz výše) se i zde setkáváme s adjektivem *šílený* coby překladem anglického *crazy*, jako je tomu u titulu *Šílený Joe* (*Crazy Joe*), kde slovenský název vystihuje negativní význam a polský je doslovným převodem. Překladem anglického *mad* je adjektivum v názvech *Šílený terorista* (*The Mad Bomber*) a *Šílený Max* (*Mad Max*), u nichž obou polština zůstala u názvu originálního a ve druhém případě byl ve slovenštině užit stejně jako v češtině doslovný překlad. Název francouzsko-belgického filmu *J'enrage de son absence* byl do češtiny a polštiny přeložen volně včetně původního intenzifikátoru – *Steskem šílený* a *Wściekła tęsknota*. Zajímavou slovní hříčkou je jméno v titulu *Cecil B. DeMented*, které bylo sice doslovně, ale s absencí tohoto prvku přeloženo do češtiny (*Šílený Cecil*), kdežto polština zachovává název původní.

4.3. Adjektivum *příšerný*

Expresivitu dodává filmovým názvům i užití adjektiva *PŘÍŠERNÝ*, jehož ekvivalenty jsou *strašný*, *hrozný* nebo *děsný*, jak to nacházíme např. v názvech:

český	originální	slovenský	polský
Příšerná rodinka	Here Come the Munsters (USA, 1995)		Rodzina Potwornickich
Příšerná tchyně	Monster-in-Law (USA, 2005)	Diabolská svokra	Sposób na teściową
Příšerný čtvrtek	Monstertorsdag (Norsko, 2004)		Przełomowy czwartek
Příšerný vlasy / Špatný účes	Pelo malo (Venezuela, 2013)	Pelo Malo – Nanič vlasy	Zła fryzura
Příšerná kocovina	Rude Awakening (USA, 1998)		Brutalne przebudzenie

U prvního titulu *Here Come the Munsters* („Přicházejí Munsterovi“) polský název *Rodzina Potwornickich* výstižně reaguje na slovní hříčku v původním titulu (příjmení *Munster* připomíná výraz *monster*, „příšera/netvor“), český název se i přes svou expresivitu jeví spíše jako generalizující. Podobně v názvu *Monster-in-Law* nacházíme slovní hříčku vycházející z podobnosti slov *monster* – *mother* (*mother-in-law* je česky „tchyně“), ale ani jeden z ekvivalentů tento prvek nezachycuje, český a slovenský název mají zesilující prostředky různé, ale mírou příznaku srovnatelné, a polština spíše naznačuje význam titulu původního. Výraz „monster“ nacházíme i u názvu norského filmu *Monstertorsdag*, který čeština překládá doslovně, polský název je opět spíše neutrální.

V jednom z českých názvů venezuelského filmu *Pelo malo* („Špatné vlasy“) nacházíme spojení *Příšerný vlasy* (s obecněčeským tvarem adjektiva), zde se tedy intenzifikátor do jisté míry vyprazdňuje denotačně i konotačně, druhý titul *Špatný účes* odpovídá i titulu v polštině i ve slovenštině (v názvu zdvojeném, kombinovaném s původním). U titulu *Rude Awakening* je polský název volnějším překladem originálu (byť s adjektivem konotačně intenzivnějším), český název *Příšerná kocovina* spíše napovídá důvod „drsného probuzení“, které je překladem originálu.

4.4. Adjektivum *děsivý*

Potenciál využití pro intenzifikaci se nabízí i u adjektiva *DĚSIVÝ*, tj. *vyvolávající děs, strašný, hrozný* apod., které v češtině nacházíme např. v následujících názvech filmů:

český	originální	slovenský	polský
Děsivé dědictví	Hereditary (USA, 2018)	Preklatie dedičstvo	Dziedzictwo. Hereditary
Děsivé prozření	Do You Know Me? (Kanada, 2009)	Desivé precitnutie	Ktokolwiek widział...
Děsivá touha / Děsivá hrůza	The Wisher (Kanada, 2002)	Desivá túžba / Desivá hrůza	The Wisher
Děsivý omyl	Long Distance (USA, 2005)		Telefon od mordercy
Děsivé probuzení	A Date to Die For (USA, 2015)		Zabójcza randka
Děsivá předpověď	MegaFault (USA, 2009)	Koniec sveta	Krytyczne 24 godziny
Děsivé sny	A Nightmare Come True / A Dream of Murder (USA, 1997)	Desivé sny	Złowieszcze sny
Děsivá pravda	The Awful Truth (Velká Británie, 1999)		The Awful Truth

Většina uvedených příkladů v originále (s výjimkou dvou posledních) neobsahuje výraz ekvivalentní intenzifikátoru *děsivý* ani jiný náznak hrůzy budícího či negativního významu. U prvního názvu *Děsivé dědictví* (*Hereditary*, „Dědictví“) připojují ke klíčovému substantivu různá adjektiva s intenzifikujícím významem čeština a slovenština, zatímco originál i polský název vyznívají neutrálně (polský je opět zdvojený). U titulu *Děsivé prozření* (*Do You Know Me?*, „Znáš mě?“) je opět příznakový výraz v češtině a ve slovenštině, zatímco originál a polský název jsou zcela odlišné a opět neutrální, podobně jako titul *The Wisher* (volně „Ten, kdo má přání“), který nenaznačuje emocionalitu, již explicitně vyjadřují všechny tituly české i slovenské; polská distribuce převzala název původní.

Děsivý omyl je český název filmu *Long Distance*, tj. „Velká vzdálenost“, který se jeví být neutrální, jeho název v polské filmové distribuci je od originálu odlišný a implicitně napovídá zápletku. Název amerického filmu *A Date to Die For* (volně přeloženo „Schůzka, pro kterou by člověk zemřel“) je obrazný – hrdinka se probudí vedle zavražděného muže, což český název *Děsivé probuzení* s užitím intenzifikátoru vystihuje, polský *Zabójcza randka* se blíží spíše konceptu originálu. Titul *Děsivá předpověď* se odlišuje jak od originálu, který obsahuje jiný zesilující výraz (*MegaFault*, „Obrovská chyba“), tak od titulu slovenského i polského, které oba vycházejí z jiných konceptů. U názvu amerického filmu *A Nightmare Come True / A Dream of Murder* („Splněná noční můra / Sen o vraždě“) se všechny tři jazykové ekvivalenty od původního konceptu odchyľují, ale všechny zahrnují významově zesilující adjektivum (český a slovenský pravděpodobně silnější). U britského filmu *The Awful Truth* byl adjektivem „děsivá“ nahrazen možná méně intenzivní výraz „hrozná“, jenž je doslovným překladem.

4.5. Adjektivum *strašný*

Adjektivum *STRAŠNÝ* se v českých názvech filmů kupodivu v podstatě neobjevuje, pouze u filmu *Stráší sen*, jehož název je volným překladem francouzského *Le Cauchemar de l'aube* (1973), doslovně „Noční můra úsvitu“, který se do slovenštiny nepřekládal a polština jej převzala v původní podobě.

4.6. Adjektiva *d'ábelský* a *pekelný*

K významové intenzifikaci slouží i adjektivum *ĎÁBELSKÝ* s významy *zlý*, *zlomyslný*, *prudký*, *divoký* apod.:

český	originální	slovenský	polský
Ďábelský Santa	Santa's Slay (Kanada/USA, 2005)	Diabolský Santa	Zły święty
Ďábelský koktejl	Boiler Maker (USA, 2008)		Kocioł
Děšť z pekla / Ďáblův děšť / Ďábelský děšť	Anna's Storm (USA, 2007)	Pekelný dážď	Kosmiczny deszcz

Můžeme si povšimnout, že ani u jednoho z příkladů se ekvivalentní výraz v angličtině a s výjimkou prvního titulu ani v polštině neobjevuje – *Ďábelský Santa* je v originále *Santa's Slay*, v překladu „Santovo zabití / Santova vražda“, polský titul obsahuje adjektivum neutrálnější. Název amerického filmu *Boiler Maker* (dosl. „Kotlář“) vyznívá neutrálně, podobně jako název polský, v češtině byl zvolen název zcela jiný, stejně jako v jednom z titulů *Děšť z pekla / Ďáblův děšť / Ďábelský děšť* – americký film *Anna's Storm* („Annina bouře“) se v české filmové distribuci objevil dokonce pod třemi názvy, ve slovenské je užíván název s adjektivem *PEKELNÝ*, které je dalším z intenzifikujících adjektiv s významy *hrozný, strašný, ďábelský* apod. a nacházíme je např. v názvech:

český	originální	slovenský	polský
Pekelná ženská / Fúrie	Saving Silverman (USA, 2001)	Pekelná ženská / Hriešnica	Twarda laska
Pekelná manželka	She's Back (USA, 1989)		Jej powrót
Pekelná jízda / Rozbřesk	Daybreak (USA, 2000)	Pekelná jazda	Tunel śmierci
Pekelná kuchyně	The Kitchen (USA, 2019)	Kráľovné zločinu	Królowe zbrodni
Pekelná kuchyně	One Eyed King (USA, 2001)	Pekelná kuchyňa	Król ulicy
Pekelná jízda	Hell Ride (USA, 2008)	Pekelná jazda / Diabli na motorkách	Hell Ride
Pekelná noc	Hell Night (USA, 1981)		Piekielna noc
Pekelný vlak	Train d'enfer (Francie, 1985)	Pekelný vlak	Train d'enfer

Originální název amerického filmu *Saving Silverman* („Záchrana Silvermana“) zachycuje zcela jiný aspekt filmu než všechny námi sledované jazykové mutace – oba tituly v češtině *Pekelná ženská* i *Fúrie* jsou výrazně expresivní, stejně jako zejména první titul slovenský a název v polštině. Obdobně titul *She's Back* („Je zpátky“) a polský ekvivalent *Jej powrót* vycházejí ze zcela jiného principu než český titul *Pekelná manželka*, což platí i o jednom z názvů *Pekelná jízda / Rozbřesk*, druhý titul je doslovným překladem originálu (*Daybreak*), slovenský název odpovídá prvnímu českému a v polštině *Tunel śmierci* zrcadlí ještě třetí koncept, od všech ostatních odlišný. Netradiční situaci shodnosti titulu slovenského (*Kráľovné zločinu*) a polského (*Królowe zbrodni*) můžeme zaznamenat u názvu *Pekelná kuchyně* (*The Kitchen*, „Kuchyně“), kde čeština jako jediný z jazyků připojuje sledované přídavné jméno, a stejný název má v češtině (i ve slovenštině) i film *One Eyed King* (v překladu „Jednooký král“); zde se odlišuje titul polský (*Król ulicy*), který více odpovídá originálu.

Adjektivum *pekelný* bývá překladem anglického *hell*, např. *Pekelná jízda* je doslovným překladem *Hell Ride*, který převzala i polština; pouze ve slovenštině

byl k titulu stejnému jako v češtině připojen ještě druhý, napovídající děj filmu (*Diabli na motorkách*). U názvu *Hell Night* byl shodně v češtině i polštině použit doslovný překlad, podobně jako u posledního příkladu, kde *Pekelný vlak* v češtině i slovenštině je překladem francouzského *Train d'enfer*.

4.7. Adjektivum *báječný*

Z pozitivně laděných intenzifikátorů můžeme jmenovat například adjektivum *BÁJEČNÝ* s významy *senzační, náramný, perfektní*:

český	originální	slovenský	polský
Josephine, báječná, a přesto svobodná	Joséphine (Francie, 2013)		Joséphine
Báječný svět shopaholiků	Confessions of a Shopaholic (USA, 2009)	Spoved' nákupnej maniačky	Wyznania zakupoholiczki
Báječní sousedé	Ein Reihenhause steht selten allein (Německo, 2014)		Szeregowce rzadko stoją na odludziu
Je prostě báječná	She's Funny That Way (USA, 2014)	To dievča musíš milovať	Dziewczyna warta grzechu
Báječná dovolená	The Great Outdoors (USA, 1988)	Veľkolepá príroda / Perfektná dovolenka / Báječná dovolenka	Na łonie natury
Báječný den	One Fine Day (USA, 1996)	Báječný deň	Szczęśliwy dzień
Báječný den	One Perfect Day (Austrálie, 2004)		Doskonały dzień

První titul *Josephine, báječná, a přesto svobodná* (*Joséphine*) v češtině rozšířením o kvalifikátory napovídá zápletku. Titul *Báječný svět shopaholiků* (*Confessions of a Shopaholic*, „Zpovědi shopaholicky“) nazírá na téma filmu z jiného úhlu ve smyslu pozitivního náhledu na problém závislosti na nakupování než slovenský *Spoved' nákupnej maniačky* (vyhýbající se anglickému neologismu) a polský *Wyznania zakupoholiczki*. Překladem německého titulu *Ein Reihenhause steht selten allein* je konstrukce „Řadový dům zřídka stojí sám“, již nacházíme i v polském překladu, v češtině se objevuje syntagma s intenzifikátorem *Báječní sousedé*.

Každý z názvů *Je prostě báječná* (*She's Funny That Way*, „Je tak zábavná“), *To dievča musíš milovať* a *Dziewczyna warta grzechu* vychází z jiné perspektivy a pozitivní hodnocení je u nich vyjádřeno jinými jazykovými prostředky (rozdílnými větnými vyjádřeními v češtině a slovenštině a atributivním syntagmatem v polštině). V případě názvu *The Great Outdoors* (dosl. přel. „Skvělá příroda“) polští překladatelé volili vlastní název *Na łonie natury*, zatímco v češtině název trochu napovídá, o čem film pojednává, podobně jako ve slovenštině, kde byly použity celkem tři názvy, z nichž první je překladem a další dva se blíží koncepci v češtině. Výraz *báječný* posloužil jako ekvivalent i dalších anglických adjektiv,

např. *fine* (*One Fine Day*, „Jednoho krásného dne“), kde původní a polský titul vyznívají spíše neutrálně a slovenský je shodný s českým *Báječný den*, který se uplatňuje i u ekvivalentu *perfect* (*One Perfect Day*, dosl. přel. „Jeden perfektní den“), v polštině *Doskonały dzień*.

4.8. Adjektivum *úžasný*

K vyjádření vysoce pozitivního hodnocení je překladateli s oblibou užíváno i adjektivum *ÚŽASNÝ* s významy *úchvatný*, *skvělý*, *náramný* apod.:

český	originální	slovenský	polský
Prostě úžasná	Milk Money (USA, 1994)	Vreckové / Jednoducho úžasná	Kieszonkowe
Život je úžasný / Touha po životě	Chce się żyć (Polsko, 2013)	Chce sa mi žiť	
Jsi úžasný	Too Outrageous! (Kanada, 1987)	Si úžasný	Too Outrageous!
Úžasný Harold	Unbeatable Harold (Velká Británie, 2006)	Neprekonateľný Harold / Neporaziteľný Harold	Unbeatable Harold
Úžasný den	A Perfect Day (USA, 2006)	Dokonalý deň	Idealny dzień
Jsi úžasná	Sweet as You Are (Velká Británie, 1987)	Si úžasná	Sweet as You Are
Jak ta je úžasná	She's So Lovely (USA, 1997)		Jak jej nie kochać
Úžasná Grace	Amazing Grace (USA, 1974)		Amazing Grace
Naprosto úžasný	Absolument fabuleux (Francie, 2001)		Absolument fabuleux
Úžasný mladík	Il giovane favoloso (Itálie, 2014)		Cudowny młodzienc

První český titul *Prostě úžasná* vychází stejně jako zde uvedený druhý slovenský (*Jednoducho úžasná*) z jiného principu než originál (*Milk Money*, dosl. „Peníze na mléko“², volně přeloženo „Kapesné“), z něhož vychází první slovenský a také polský název. Volným pojetím překladu je jeden z českých názvů polského filmu *Chce się żyć* v podobě *Život je úžasný*; druhý název *Touha po životě* se stejně jako slovenský drží pojetí názvu původního. Významově se lehce odklání

² Peníze používané na platby za mléko, zejména mléko dodávané domů nebo poskytované dětem ve škole.

adjektivum *úžasný* od výrazu, který je součástí názvu *Too Outrageous!* („Příliš pobuřující! / Skandální!“), který primárně není pozitivně hodnotící, jak to naznačuje název český (*Jsi úžasný*) i slovenský (*Si úžasný*). Podobně se zdá být český titul *Úžasný Harold* (*Unbeatable Harold*, „Nepřekonatelný/Neporazitelný Harold“) užitím intenzifikátoru obecnější než originál i oba názvy slovenské (v polštině byl zachován titul původní).

Dalšími pozitivními kvalifikátory v původních anglických názvech, které jsou v češtině interpretovány adjektivem *úžasný*, jsou např. *perfect* (*A Perfect Day*, dosl. „Perfektní den“), v češtině *Úžasný den* (ve slovenštině i polštině byla užitá adjektiva neutrálnější), *sweet* (*Sweet as You Are*, přel. „Jsi tak sladká“), v češtině *Jsi úžasná*, nebo také *lovely* (*She's So Lovely*, „Je tak rozkošná / roztomilá“), v češtině se zdůrazňující formulací *Jak ta je úžasná*, polský titul vyjadřuje vlastnost jiným způsobem (*Jak jej nie kochać*). Významově nejbliže se jeví *amazing* v titulu *Amazing Grace*, který byl v češtině přeložen doslovně s připojením adjektiva k antoponymu (*Úžasná Grace*). U neanglických titulů bylo adjektivum zvoleno jako ekvivalent například francouzského *fabuleux* u filmu *Absolument fabuleux*, kde je v českém názvu doslovný překlad *Naprosto úžasný*, nebo italského *favoloso* v titulu *Il giovane favoloso*, který se v českém i polském prostředí objevil pod názvy vystihujícími význam originálu – *Úžasný mladík* a *Cudowny młodzienc*.

4.9. Adjektivum *senzační*

Expresivitu dodává titulům filmů v češtině i adjektivum *SENZAČNÍ* s významy *báječný*, *bezvadný*, *úžasný*, které jsme zachytili v následujících příkladech:

český	originální	slovenský	polský
Senzační únos	The Chase (USA, 1994)	Senzačný únos	Pościg
Senzační prázdniny	Les grandes vacances (Francie, 1967)	Senzačné prázdniny	Wielkie wakacje
Senzační svět	Cool World (USA, 1992)	Super svet	Wspaniały świat

První titul *Senzační únos* mírně napovídá zápletku filmu ve srovnání s původním titulem *The Chase* („Honička“), jehož význam nacházíme v polském ekvivalentu, a pouze český a slovenský název obsahuje adjektivum se zesilujícím významem. Francouzský název *Les grandes vacances* („Letní prázdniny“) polština překládá doslovně, a zachovává tak jeho neutrální charakter, na rozdíl od češtiny a slovenštiny (*Senzační*, resp. *Senzačné prázdniny*). Synonymní intenzifikátory v originále i všech překladech nacházíme také u názvu *Senzační svět* (*Cool World*), ve slovenštině *Super svet* a v polštině *Wspaniały świat*.

5. Shrnutí

Ze srovnání uvedených příkladů vyplývá, že v českém, slovenském a polském jazyce jsou v názvech filmů někdy užívány prostředky obdobné (v češtině a slovenštině mnohdy shodné, pouze s odpovídajícími modifikacemi, takové představují 69 % slovenských názvů u zde uváděných příkladů), jindy naopak výrazně odlišné. Spíše jen výjimečně se u našich příkladů setkáváme s kombinací prvků emocionalita a prostředků nespisovných. V českých názvech a také v názvech slovenských, pokud byl ve slovenském prostředí název překládán, se projevuje výraznější tendence připojovat k původně cizojazyčným názvům intenzifikující výrazy než v názvech polských. U námi zde uvedených příkladů se intenzifikující adjektiva či jiné výrazy objevují v 76 % názvů slovenských, ale jen v 28 % názvů polských užívajících domácí jazykové prostředky, tj. přeložených. U polských názvů se naopak častěji než u názvů českých či slovenských setkáváme s doslovnými či volněji překlady názvů původních. V mnoha případech se zde tituly (a to nejen anglické, ale i např. francouzské, italské apod.) nepřekládají vůbec. Jak se však ukazuje i u některých zde uvedených příkladů, v češtině expresivizace titulů může mít za následek opačný efekt, než jaký měli překladatelé, resp. tvůrci českých názvů původně na mysli, neboť vede ke generalizaci názvů a ztrátě jejich významové specifičnosti ve srovnání s názvy původními a vzhledem k zaměření těchto filmů. To samozřejmě platí i v případech, kdy je součástí původních titulů jazyková hra nebo jiný nezvyklý obrat, jejichž adekvátní převedení do češtiny i dalších cílových jazyků by bylo zřejmě originálnější aktualizací titulů než užití tradičních intenzifikátorů.

Použité zdroje

- Česko-Slovenská filmová databáze. POMO Media Group s.r.o. Dostupné na: <https://www.csfd.cz/> (cit. 15. 9. 2020).
- Filipec, J., Daneš, F., Machač, J., Mejstřík, V. (2010). *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, 4. vydání. Praha: Academia.
- Filmová databáze. HyperMedia, a.s. Dostupné na: <http://www.fdb.cz/> (cit. 30. 9. 2020).
- Fišer, Z. (2009). *Překlad jako kreativní proces. Teorie a praxe funkcionalistického překládání*. Brno: Host.
- Hrdlička, M. (2003). *Literární překlad a komunikace*. Praha: ISV.
- Internetowa baza filmowa. Grzegorz Derebecki XAN. Dostupné na: <http://www.fdb.pl/> (cit. 25. 9. 2020).
- Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J. (2002). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství LN.
- Knittlová, D. et al. (2010). *Překlad a překládání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Levý, J. (2012). *Umění překladu*. Praha: Apostrof.
- Mareš, P. (1982). O překládání titulu filmového díla. *Naše řeč*, 3 (65), s. 128–144.
- Slovník českých synonym a antonym*. (2012). Brno: Lingea.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.4>

Data przesłania artykułu: 30.11.2020

Data akceptacji artykułu: 19.10.2021

HELENA SOJKA-MASZTALERZ

Uniwersytet Wrocławski, Polska

(University of Wrocław, Poland)

Nazwy własne jako element wartościujący na przykładzie polsko- i ukraińskojęzycznego „Krokodyla na Zachodniej Ukrainie”

Proper names as an evaluative element based on the weekly *Crocodile in Western Ukraine* (Polish “Krokodyl na Zachodniej Ukrainie”) in the Polish and Ukrainian versions

Abstract

This article presents proper names which were used by Soviet (communist) propaganda in the weekly *Crocodile in Western Ukraine* (in Polish “Krokodyl na Zachodniej Ukrainie”). It was published in Lviv, in October 1939, in two language versions: Polish and Ukrainian. Based on a selection of language units, the author proves how anthroponyms, toponyms and chrematonims were designed to unite the community, to convince the people to believe government propaganda and to persuade them to behave in a desirable way. Furthermore, the author classifies the names into: historical, unhistorical — real, and unhistorical — unreal. Based on the analysis, the author claims that the names were the elements that evaluate positively or negatively, and that their selection was intentional as their connotations were supposed to strengthen a stereotypical perception of the world.

Keywords: proper names, to evaluate, propaganda, connotation, the press

Власні назви як елемент оцінки на прикладі „Крокодила на Західній Україні” в польській та українській мовній версії

Анотація

У статті висвітлено функціонування *nomina propria* (власні назви), які радянська пропаганда використовувала в агітаційному тижневику „Крокодил на Західній Україні”. Видання випускалося у Львові в жовтні 1939 р. у двох мовних версіях: польській та українській. На підставі мовних одиниць продемонстровано способи, якими антропоніми, топоніми та хрестомоніми впливали на об’єднання громади, її політичну свідомість, а також на здатність переконувати громадян діяти в інтересах представників влади. Крім того, було створено класифікацію, яка демонструє поділ назв на: історичні, неісторичні — реальні та неісторичні — нерéalні. На підставі проведеного аналізу можна дійти висновку, що використані назви були позитивним чи негативним елементом оцінки, а їх вибірка — конотація якої мала зміцнювати стереотипне бачення світу — була цільовою.

Ключові слова: *nomina propria*, оцінка, пропаганда, конотація, преса

Ustalenia terminologiczne. Założenia: cele i materiał

Nazwy własne są dużą częścią słownictwa. W zasobach języka — odwrotnie niż w tekstach — ich liczba znacznie przekracza liczbę nazw pospolitych (Rymut, 1988, s. 118–120; Gajda, 1988, s. 48–50). Źródeł nazw własnych można szukać w mitologii, literaturze, religii, nauce oraz w świecie polityki. W środowiskach językoznawców, logików, filozofów oraz socjologów dyskusje na temat nazw własnych, ich roli oraz funkcjonowania w języku i kulturze toczą się od lat. Na wstępie zatem zdefiniuję pojęcia.

Za Jerzym Kuryłowiczem przyjmuję, że nazwy własne (*nomina propria*) to nazwy służące do wskazywania oraz nazywania obiektów niepowtarzalnych, indywidualnych. Mają własne znaczenie definiowane za pomocą zakresu (*l’étendue*) oraz treści (*le contenu*), przy czym zakres nazwy własnej jest ograniczony do jednego obiektu, z kolei treść jest nieograniczenie bogata (Kuryłowicz, 1956, s. 2–5). Zakładam, że w danej nazwie własnej zawarta jest

co najmniej jedna cecha znaczeniowa określająca, że dany obiekt indywidualny należy do danej kategorii obiektów, np. obiekt indywidualny nazwany *Warszawa* należy do kategorii miast. [...] Kategorie wyodrębniane są na podstawie rodzimego podobieństwa obiektów do określonego prototypu, czyli takiego egzemplarza, który człowiek wyodrębnia jako najbardziej reprezentatywny ze względu na posiadanie określonej cechy. (Kaleta, 2005, s. 24)

Postrzegając obiekt jako indywidualium i nadając mu nazwę lub ucząc się jej, dokonujemy pewnej operacji myślowej polegającej na przyporządkowaniu danej nazwy do określonej kategorii pojęciowej. O kształcie kategorii decydują inherentne właściwości przedmiotu oraz subiektywna ocena cech, które ze swojego

punktu widzenia uznamy za ważne. Na jego wybór wpływają indywidualne doświadczenia, kultura, w której obrębie funkcjonujemy (Trzebiński, 1981, s. 21), płeć, status społeczny, bo — jak twierdzi Zofia Kaleta — nazwy własne nie tylko kryją w sobie wiedzę o historii politycznej i społecznej danego narodu, ale także o działaniach, dążeniach, a nawet emocjach ludzi, jak również o realiach życia oraz ludzkich wartościach (Kaleta, 2005, s. 15).

Znaczenie nazwy własnej rozumiałe jest jedynie w ramach określonego systemu wartości oraz określonego kontekstu społeczno-kulturowego. Za Jerzym Bartmińskim wartości definiuję jako

to, co w świetle języka i kultury ludzie przyjmują za cenne [...], cechy rzeczy, ale też same rzeczy — w tym też byty pojęciowe, postawy, stany i sytuacje, zachowania, funkcjonujące jako „przewodnie idee”, będące przedmiotem dążeń, chęci posiadania, motywujące postawy i zachowania ludzi, także inspirujące ich działania. (Bartmiński, 2007, s. 133)

Według Bartmińskiego między językiem a wartościami zachodzą trzy typy relacji:

1. język jest narzędziem wartościowania, ponieważ w języku zawarty jest cały zestaw środków przydatnych do dokonywania ocen; istotną wartość ma rozróżnienie wartościowań na eksplicytne oraz implicytne, jawne i ukryte; jawność, eksplicytność wartościowania jest stopniowalna; wartościowanie może być pozytywne lub negatywne;

2. język jest źródłem informacji o wartościach, które dadzą się z niego wydobyc, bo wartości są zawarte w znaczeniach słów, w ich połączeniach, w przysłowia, całych tekstach; ostatecznym rezultatem tego typu badań może być rekonstrukcja systemu wartości przekazywanego przez język narodowy i w określonych stylowo i gatunkowo tekstach językowych;

3. język jest nosicielem wartości, to znaczy między innymi tego, jakie wartości są przypisywane samemu językowi, jakie wartości przejawiają się w języku, są orzekane zarówno o języku, jak i zaświadczenia o jego tekstowych manifestacjach (Bartmiński, 2007, s. 135–139).

Omawiając materiał źródłowy, wykorzystuję niektóre założenia koncepcji językowego obrazu świata. Za Bartmińskim konotację rozumiem jako „synonim treści znaczeniowej, intensji, w przeciwieństwie do denotacji, zakresu, ekstensji” (Bartmiński, 2007, s. 43). Zawiera ona zarówno cechy „kryterialne”, jak i „charakterystyczne”, a na etapie analizy konkretnych tekstów — cechy poświadczalne, niekiedy jednostkowe, okazjonalne (Bartmiński, 1998, s. 171). Z ogółu cech, które charakteryzują dany przedmiot i tworzą „bazę semantyczną”, użytkownik języka po wykonaniu pewnych operacji myślowych (upraszczających, selekcyjnych, porządkujących) tworzy „wiązki” cech, które odnoszą się do określonych aspektów przedmiotu. Z cech utrwalonych po dokonaniu wyboru tworzy konfiguracje, które są w dużym stopniu skonwencjonalizowane (Bartmiński, 1993, s. 269). Dobór treści oraz ich wartościowanie wynikają z przyjętego punktu widzenia.

Poddany analizie materiał onimiczny, wynotowany z „Krokodyla na Zachodniej Ukrainie” („Крокодила на Західній Україні”), jest różnorodny. Tworzą go: antroponimy, nieliczne toponimy, akronimy, chrematonimy. Przedmiotem zainteresowania uczynię tylko antroponimy, dokonam ich klasyfikacji, a następnie wskażę znaczenie w agitacji oraz podsycaniu przedwyborczych emocji Polaków i Ukraińców mieszkających we Lwowie w 1939 roku. Omawiając wynotowane onimy, będące swoistymi komunikatami propagandowymi, zwrócę uwagę na konteksty, w jakich się pojawiły, oraz na ich funkcje. Nakreślę okoliczności ukazania się czasopisma, ponieważ bez niego trudno w pełni odczytać aluzje czy ironię wielu tekstów.

Ośmiostronicowy tygodnik satyryczny „Krokodyl na Zachodniej Ukrainie” wydawany był we Lwowie w dwóch wersjach językowych: polskiej i ukraińskiej¹. Badacze zajmujący się ówczesną prasą legalną prawie zawsze odnotowują pojawienie się tego czasopisma (por. Cieślukowa, 1997, s. 102; Chłosta, 2000, s. 51; Gogol, 2000, s. 14; Hryciuk, 2000, s. 104). Wspomina je również Tadeusz Krzyżewski, naoczny świadek wydarzeń i czytelnik pisma:

Po wkroczeniu do Lwowa wojsk radzieckich [...] zjawił się [...] „Krokodyl na Zachodniej Ukrainie”. [...] Humor przezeń prezentowany daleki był jednak od tego humoru, do którego przywykł Lwów. Dowcip polityczny szerzył nienawiść do tego, co obce było nowemu ustrojowi, dowcip przedwyborczy był panegiryczny. (Krzyżewski, 1995, s. 235)

Oburzenia z powodu zawartych w piśmie treści nie krył paryski „Głos Polski”, komentujący na bieżąco wydarzenia w kraju. W grudniu 1939 roku dziennik ostro skrytykował lwowski „Krokodyla”², nazywając go „pismem satyryczno-polityczno-pornograficznym” („Głos Polski” nr 6, 3.12.1939, s. 2). Czasopismo nie było nigdy poddane szczegółowej analizie, mimo że wskazywano na jego agresywny i obraźliwy charakter.

Kontekst historyczny. Okoliczności ukazania się tygodnika

Po agresji ZSRR na Polskę we wrześniu 1939 roku ponad połowa terytorium II Rzeczypospolitej znalazła się pod okupacją sowiecką³. W nocy z 17 na 18 wrze-

¹ Wszystkie przywołane cytaty pochodzą z wersji polskojęzycznej, zaś z ukraińskojęzycznej tylko wtedy, jeżeli będą stanowiły uzupełnienie.

² W celu przejrzystości wywodu w tekście głównym zamiast pełnego tytułu „Krokodyl na Zachodniej Ukrainie” używam skróconej wersji „Krokodyl”. Zastrzeżenie to jest istotne, aby nie mylić lwowskiego pisma z rosyjskim tygodnikiem „Krokodyl”, który wychodził w Moskwie od 1922 roku. Wszystkie cytaty pochodzą z „Krokodyla na Zachodniej Ukrainie”.

³ W historiografii polskiej stosuje się wymiennie nazwy Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) oraz Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich (ZSRS), podobnie jak przymiotniki sowiecki oraz radziecki. W artykule używam terminu Związek Socjalistycznych

śnia Edward Rydz-Śmigły jako Naczelnny Wódz Polskich Sił Zbrojnych wraz ze swoim sztabem, a także polski rząd z prezydentem Ignacym Mościckim na czele ewakuowali się do Rumunii. W kraju wraz z nadejściem Armii Czerwonej rozpoczęła się sowietyzacja tak zwanej Zachodniej Ukrainy, którą w latach 1939–1941 tworzyły przedwojenne województwa: tarnopolskie, stanisławowskie, wołyńskie oraz część województwa lwowskiego (Sudoł, 1997, s. 26). Jednym z narzędzi służących indoktrynacji były książki, broszury, gazetki ściennie, prasa oraz ulotki. Już w pierwszych dniach Sowietów przesłali na okupowane tereny tysiące egzemplarzy materiałów propagandowych⁴. Zlikwidowali lub podporządkowali sobie dotychczasowe drukarnie oraz wydawnictwa, przekazując nadzór nad nimi początkowo Biuru Politycznemu Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii (bolszewików) Ukrainy. Zniknęły przedwojenne periodyki naukowe, literackie czasopisma oraz gazety codzienne. Zamiast tytułów polskich, takich jak „Pamiętnik Literacki”, „Eos”, „Kwartalnik Historyczny”, ukraińskich — „Diło”, „Nazustricz”, czy żydowskiej gazety codziennej „Chwila”, pojawiły się periodyki polskojęzyczne, między innymi „Czerwony Sztandar”, „Nowe Widnokreği”, „Młodzież Stalinowska”, oraz ukraińskojęzyczne, między innymi „Czerwona Ukrajina”, „Radińska Prawda”, „Czerwony Prapor” czy „Bolszewicka Prawda”⁵. Język prasy był silnie zideologizowany, oparty na dychotomii my–oni. Narzucał wyznawany przez władze system wartości, nakłaniał do „jedynie słusznych racji”, to jest zgodnych z oczekiwaniami aparatu politycznego, agitował przy użyciu kanonicznych formuł, utartych zwrotów, motywów, tematów oraz argumentów, odwoływał się do tych samych wartości, które wcześniej przez ten język zostały wykreowane.

W pierwszych miesiącach okupacji, zanim propagandyści zaczęli przedstawiać „bogate życie radzieckie” w „sowieckim raj”, pisali o przyczynach „wyzwolenia” tak zwanej Zachodniej Ukrainy oraz „zjednoczenia” jej z ZSRS. W październiku skupili się przede wszystkim na agitacji przedwyborczej do Zgromadzenia Narodowego Zachodniej Ukrainy, które miało się odbyć 26–28 października 1939 roku oraz legitymizować władzę: być formalnym potwierdzeniem zgody ludności na zaistniałe zmiany polityczno-społeczne. Na łamach czasopism podawano informację o przygotowaniach do wyborów, przedstawiano w większości nieznanymi szerszemu ogółowi kandydatów, skrupulatnie dobierając ich pod względem pochodzenia społecznego i narodowego. Zamieszczano bogato ilustro-

Republik Sowieckich (ZSRS) oraz terminów powiązanych, takich jak Sowietów, sowietyzacja, sowiecki, zamiast radziecki (Dzięgiel, 2016, s. 111).

⁴ Jak podaje Anna Zapalec, uzupełnieniem działań propagandowych na terenie tak zwanej Zachodniej Ukrainy było rozprowadzenie 1,4 miliona książek i broszur, wśród których najwięcej było prac Józefa Stalina oraz *Krótkiego kursu historii WKP(b)*. Z kolei w ciągu niespełna miesiąca od wkroczenia Armii Czerwonej rozprowadzono na tym terytorium około 400 tysięcy egzemplarzy prasy sowieckiej (Zapalec, 2009, s. 280–281).

⁵ Bartłomiej Bernacki podaje trzynaście tytułów gazet ukraińskojęzycznych przewidzianych do wydania dla obwodu drohobyckiego oraz tyle samo dla samego tylko obwodu lwowskiego, nie licząc Lwowa (Bernacki, 2007, s. 313–318).

wane sprawozdania z manifestacji, wieców i mityngów przedwyborczych, w których podkreślano entuzjazm mieszkańców dla poczynań władzy, a stosując strategię repetycji, nakłaniano do opowiedzenia się za „przyłączeniem do wielkiego Związku Radzieckiego”, „zjednoczeniem ziem ukraińskich i złączeniem się z naszym bratem tej samej krwi, narodem Ukrainy Radzieckiej w jedną wolną kwitnącą Ukraińską Socjalistyczną Republikę Radziecką”, a także „za przekazaniem włościom ziem obszarnicznych” oraz „nacjonalizacją banków i przemysłu”⁶.

Jednym z narzędzi sowieckiej propagandy specjalnie stworzonym na potrzeby przedwyborczej agitacji był „Krokodyl na Zachodniej Ukrainie”. Pierwszy numer ukraińskojęzyczny ukazał się we Lwowie 15 października 1939 roku, niecałe dwa tygodnie przed wyborami, zaś polskojęzyczny — dzień później, co może być pierwszym sygnałem, że przede wszystkim pismo było kierowane do Ukraińców. Redaktorem był oddelegowany z moskiewskiego „Krokodyla” Eugeniusz Pietrow, sekretarzem — M. Edel. W tygodniku pracowali: Siergiej Michałkow, Siergiej Waszencew, a także Wadym Sobko, który pisał teksty i tłumaczył z języka rosyjskiego na ukraiński, na polski zaś tłumaczył Włodzimierz Słobodnik. Ilustracje do pisma wykonywali graficy: Karol Ferster, Ignacy Witz, Marian Eile, Olga Siemaszko. Obydwie wersje poza językami były identyczne. Redakcja nie ukrywała swoich zapatrywań politycznych oraz rodowodu pisma. Krokodyl-agitator w pierwszym numerze otwarcie oświadczał: „Urodziłem się na Północy. Wywodzę swój ród z Moskwy, Kijowa i innych jeszcze miast Radzieckiego Związku”, z kolei w ostatnim z 26 października 1939 roku — przesądzając o wyniku rozpoczynających się (!) wyborów — informował:

„Krokodyl zrobił swoje — krokodyl może odejść” [...]. Właściwie mówiąc, mój tytuł „Krokodyla na Zachodniej Ukrainie” nie jest już aktualny, ponieważ nie będzie już żadnej Zachodniej Ukrainy, lecz poprostu [*sic!*] Radziecka Republika [*sic!*] Socjalistyczna, której nie ma potrzeby dzielić na Zachodnią i Wschodnią.

Analiza nazw własnych

W badanym materiale najliczniejszą grupę tworzą nazwy osobowe, na przykład *Mościcki*, *Beck*, *Żabotyński*, które będą określać antroponimami historycznymi, ponieważ dotyczą osób związanych z historią międzywojnia. Na drugą grupę składają się antroponimy niehistoryczne, czyli niezwiązane z przeszłością, w której wydzieliłam antroponimy realne (czyli prawdopodobne; nazwiska potwierdzone przez słowniki onomastyczne), na przykład *Krawczenko*, *Tkaczuk*, oraz nierealne (nazwiska niepotwierdzone przez słowniki onomastyczne, utworzone ze względów ideologicznych), na przykład *Uciskalski*, *Gryzipolski*.

⁶ Tezy takie zawarto w odezwie Zarządu Tymczasowego województwa, wydrukowanej w ukraińskojęzycznej „Wilnej Ukrainie” 4 października 1939 roku, a dzień później w polskojęzycznym „Czerwonym Sztandarze”.

Antroponimy historyczne

Najwięcej jest nazwisk Polaków związanych z polityką i wojskowością II Rzeczypospolitej: Ignacy Mościcki, Józef Beck, Edward Rydz-Śmigły, Stanisław Kot, Sławoj Składkowski, Tadeusz Kasprzycki, Gabriel Narutowicz, Stanisław Wojciechowski, Stanisław Skwarczyński. Większość z nich nie była poprzedzona imieniem⁷, ale rzeczownikiem *pan*, będącym w tekstach propagandowych bliskoznacznikiem wyrazu *Polak*, lub wyrazami wskazującymi na pełnioną funkcję, między innymi *marszałek*, *general*. Nazwisko było silnym elementem wartościującym negatywnie, dodatkowa jego pejoratywizacja następowała poprzez określenia, które z nim łączono, oraz kontekst językowy i pozajęzykowy. Nadawca stosował dwie strategie zachowań. Zakładał, że odbiorca, nawet pobieżnie zaznajomiony z wydarzeniami polityczno-społecznymi ostatniego dwudziestolecia, zna te nazwiska albo jeżeli ich nie zna, to poprzez kontekst ikoniczny i tekstowy, łączenie z leksemami o silnym zabarwieniu emocjonalnym, odczyta je zgodnie z oczekiwaniami. Antroponimy historyczne ze względu na ich zideologizowanie były mocno obciążone frekwencyjnie i stanowiły niezwykle obraźliwe epitety.

Chętnie wykorzystywanym środkiem wartościowania była ironia, najczęściej jednak chodziło o ośmieszenie oraz poniżenie przeciwników politycznych, rzadziej o wywołanie śmiechu. Antroponimy historyczne nie pełniły funkcji informacyjnej czy identyfikacyjnej, lecz perswazyjną. Gloryfikacja nowej władzy oraz ich przedstawicieli odbywała się poprzez deprecjonowanie polityków z „niedawnej” przeszłości. Obraz nowej władzy był zaledwie naszkicowany (ale wszechobecny w rzeczywistości Lwowa), stary zaś — stale pojawiający się w tekstach i na karykaturach⁸. Znaczenia negatywnie wartościujące dotyczyły przede wszystkim samego postępowania oraz cech charakteru obiektu objętego nazwą.

W znaczenie wyrazów *Mościcki*, *Beck*, *Rydz-Śmigły*, *Kot*, *Składkowski*, *Kasprzycki*, *Narutowicz*, *Wojciechowski*, *Skwarczyński*, osadzonych w kontekście jawnie ironicznym (między innymi w postaci ogłoszeń, anonsów, dowcipów, anegdot), wpisany był składnik wartościujący całą treść: „nadawca sądzi, że X jest przedstawicielem złej władzy w przeciwieństwie do Y: przedstawiciela dobrej władzy (czyli kandydata do Zgromadzenia Narodowego, chłopa, robotnika itp.)”⁹, ponieważ:

1. X działał nie tak, jak działa Y:

• ‘X uciekł, opuścił państwo i/lub wojsko w potrzebie, skapitulował, kradnie’,
presupozycja: ‘Y przyszedł, rozdaje’:

⁷ Jeden raz użyto zdrobnienia w funkcji wołacza: *Edziu!* w celu ośmieszenia marszałka Rydz-Śmigłego. Być może poza kontekstem, w jakim się pojawił, lwowianie kojarzyli to *deminutivum* z popularnym do dziś związkim frazeologicznym *iść do pana edzia* (do toalety), co wzmocniałoby pejoratywną konotację nazwy.

⁸ Ze względu na ograniczone rozmiary artykułu materiał egzemplifikacyjny ograniczam do jednego przykładu na daną cechę.

⁹ Do analizy wykorzystuję niektóre propozycje Jadwigi Puzyniny (1992, s. 111–131).

— „Poszukuję posady głównodowodzącego kpiono: Podejmuję się zlikwidować własną armję [*sic!*] w dziesięć dni. Nie krępujcie się przestrzenia. Łaskawe zgłoszenia proszę kierować pod adresem: Bukareszt, *Poste restante*, — Rydz-Śmigły”.

• ‘X posiadał dobra materialne na własny użytek’, presupozycja: ‘Y dzieli się dobrami ze wszystkimi’:

— „Panowie! [Rydz-Śmigły do przedstawicieli OZN-u — H.S.M.] Dajcie nam jeszcze więcej złotych, a my damy wam tysiące samolotów!/[zwolennik nowej władzy — H.S.M.]: „Ale żeby wywieźć te pieniądze, wystarczyło dla pana marszałka jednego samolotu”.

2. X był nie taki jak Y:

• ‘X był zarozumiały, wyniosły, zajmujący się sobą’, presupozycja: ‘Y jest zwyczajny, przystępny, zajmujący się innymi’:

— „»W domu warjatów [*sic!*]«. Pewnego razu marszałek Rydz-Śmigły zwiedzał dom warjatów [*sic!*]. Między marszałkiem a jednym chorym wywiązał się następujący dialog: / — A czy ty wiesz, kto ja jestem? — zapytał Rydz. / — Nie wiem... / — Dowiedz się zatem, że ja, Rydz-Śmigły, jestem największym wodzem naszych czasów... / Obłąkany spojrział na marszałka, stuknął palcem w czoło i powiedział: / — Ej, Edziu, uważaj, bo u mnie się tak zaczęło...”

3. ‘X był nieuczciwy’, presupozycja: ‘Y jest uczciwy’:

— „Zagubiono resztki uczciwości. Łaskawy znalazca zechce dostawić je pod adresem: Paryż, przytułek dla byłych dyplomatów »Sfinks« — płk. Beck”.

4. ‘X był nieprzyjazny, niebudzący powszechnego szacunku’, presupozycja: ‘Y jest przyjazny, budzi powszechny szacunek’:

— „»Naród za sobą«. O drugim z kolei Szeffie Ozonu gen. Skwarczyńskim mawiano, że stale siadywał w pierwszych rzędach w teatrze. Złośliwi twierdzili, że w ten sposób generał mógł mieć »cały naród za sobą«”.

5. ‘X był uległy, usłużny, tchórzliwy’, presupozycja: ‘Y jest nieuległy, aktywny, odważny’:

— „»Trzej prezydenci«. O trzech kolejnych prezydentach Polski krążyły po t.zw. »przewrocie majowym« następujący, niecenzuralny wówczas dowcip... Z trzech prezydentów polskich pierwszego zabito jak psa (Narutowicza), drugiego wypędzono jak psa (Wojciechowskiego), a trzeci służył jak pies... (Mościcki)”.

6. ‘X jest niesamodzielny, kopiujący zachowania innych’, presupozycja: ‘Y jest samodzielny, prawdziwy’:

— „Szybkiej pomocy samolotami, tankami i wojskiem udzielam wszystkim potrzebującym. Posiadam rekomendacje od kanclerze Schuschnigga, d-ra Benesza, negusa abisyńskiego Haile Selassie [*sic!*] i pana Mościckiego. Zgłoszenie należy kierować do Londynu — Down Street [*sic!*], do mr. Chamberlaine’a”.

Negatywne konotacje nazw osobowych Polaków były wzmacniane poprzez zestawienie z nazwiskami nie-Polaków: Austriaka — Kurta Schuschingga, Czecha — Edwarda Beneša, Etiopczyka — Hajle Syllasjego. Pejoratywizacja tych

nazw odbywała się przez łączenie z leksemami o silnie negatywnym zabarwieniu emocjonalnym i uczuciowym oraz poprzez kontekst polityczny.

Jednostkowe wskazania dotyczyły Ukraińca — Wasyla Mudrego oraz Żyda — Włodzimierza (Władimira, Ze'ewa) Żabotyńskiego. Zarzucając im współpracę ze „złymi” Polakami, Mudrego posądzano o brak ideowości, a Żabotyńskiego o obranie sobie Piłsudskiego za wzór do naśladowania. W obraźliwym anonsie napisano:

— „Szukam popularności. Zgadzam się na każdy program polityczny, wystąpię na każdej platformie. Posiadam szczególne polecenia od d-ra Żabotyńskiego i Wasyla Mudrego. Można mnie znaleźć łatwo wieczorem na ulicy Legionów [*sic!*], gdzie handluję papierosami”¹⁰.

Antroponimy niehistoryczne, realne

Uosobieniem nowej władzy były osoby sprawujące już funkcję polityczną w jej imieniu lub kandydujące do Zgromadzenia Narodowego. Byli to — zgodnie z głoszoną ideologią — reprezentanci całego społeczeństwa, między innymi dawni pracujący u właścicieli ziemskich lub ubodzy albo zubożali chłopci, nazywani przez propagandę włościanami, na przykład *Michał Husak, Grzegorz Krawczenko, Andrzej Tkaczuk, Hryńko Czuprun, Michał Szczerba, Józef Łoboda, Jan Hus*. Do nazwisk dodawano imię, aby uprawdopodobnić, urealnić pochodzenie oraz istnienie takich osób. W tekście polskojęzycznym podawano czasami ukraińską wersję imion, na przykład *Iwan* zamiast *Jan*, zdrobnienie *Hryńko* (ukr. *Гринько* od *Григорій*) (Скрипник, Дзятківська, 1996, s. 53), co wskazuje na kierunek przekładu: z języka ukraińskiego na polski.

Antroponimy niehistoryczne, ale realne pełniły głównie funkcję ideologiczną, czyli integrującą wokół głoszonych idei. Ich nobilitacja wynikała z kontekstu ikonicznego (duże, kolorowe rysunki chłopów, robotników itp.), tekstowego (leksyka o dużym dodatnim ładunku uczuciowym), a także z podniosłego stylu wypowiedzi. Nazwiska wplatanio w tekst długich opowiadań, w których wypowiadający się chwaliłi nową władzę, w sposób jasny, prosty powtarzali utarte slogany wyborcze. „Uszlachetnienie” tych nazwisk wynikało z zastosowanych między innymi sufiksów: *-enko, -uk, -ak*, charakterystycznych dla języka ukraińskiego, oraz apelatywnego pochodzenia antroponimu: patronimikum *Krawczenko* utworzone od ukr. *кравць*, nazwy zawodu (później przezwiska) (Редько, 2007, 1, s. 532), patronimikum *Tkaczuk* od ukr. apelatywu (przezwiska) *Ткач* (Редько 2007, 2, s. 1056), a także odapelatywne: *Husak* od ukr. *зусак* (Редько, 2007, 1, s. 268), *Łoboda* od ukr. *лобода* (Редько, 2007, 1, s. 610), *Szczerba* od ukr. *щерб* (Редько,

¹⁰ Wykorzystano tu dwuznaczność nazwy *Legiony*: nazwa formacji J. Piłsudskiego oraz nazwa głównej ulicy w przedwojennym Lwowie.

2007, 2, s. 1230), *Huc* od wykrzyknika ukr. *зуч-зучи* (Редько, 2007, 1, s. 269). Silnie zideologizowane nazwisko *Czuprun* pochodzi od przestarzałego apelatywu ukr. *чупрун*, oznaczającego „człowieka, należącego do nieuprzywilejowanej klasy” (Бусел, 2001, s. 1385).

Ładunek emocjonalny w nich zawarty sprawił, że struktury antroponimiczne zawierały określoną intencję, ocenę i konotowały: ‘dobry, bo ukraiński’ — ‘zły, bo polski, pański, szlachecki’. Z kolei poprzez apelatywizację oraz „ukraińskość” nazwisk eksponowano ważną rolę ich nosicieli w życiu społecznym.

Ukraińskie antroponimy miały jednoznacznie pozytywną konotację ze względu na wydzźwięk ideologiczny. W znaczenie onimów: *Michała Husaka, Grzegorza Krawczenki, Andrzeja Tkaczuku, Hryńki Czupruna, Michała Szczerby, Jana Huca* czy *Józefa Łobody*, osadzonych w kontekście jawnie nobilitującym, wpisany był składnik wartościujący: „nadawca sądzi, że X będzie przedstawicielem dobrej władzy (czyli odda głos na kandydata do Zgromadzenia Narodowego, chłopca, robotnika itp.), w przeciwieństwie do Y, przedstawiciela złej władzy”, ponieważ:

1. ‘X będzie działać w imieniu wszystkich klas społecznych’, presupozycja: ‘Y działał we własnym interesie’:

— „Musimy naprawdę wybrać dzisiaj kandydata do Zgromadzenia Narodowego. Ale nie pana [Skojskiego — H.S.M.], tylko takiego, któryby był włościanninem krew z krwi i kość z kości [...]. Wybrano wreszcie Hryńka Czupruna. — Ależ on się nie zna na tych sprawach — powiedział pan. / — To się nauczy [...]/ — Ależ on łaciny nawet nie zna. / — Obejdzie się bez łaciny. / — A prawa też nie zna. / — Będzie zato [*sic!*] z niego dobry delegat”.

2. ‘X popiera nową władzę, bo ona będzie działać w imieniu wszystkich’, presupozycja: ‘Y miał władzę, ale działał w imieniu własnym’:

— „[...] nie słyszeliście o partji [*sic!*] która powiada: ziemia — włościanom, fabryki — robotnikom, banki — państwu [...]”.

3. ‘X popiera nowa władzę, bo Ukraina będzie przyłączona do ZSRS’, presupozycja: ‘Y nie popiera nowej władzy, opuścił państwo’:

— „Nie słyszeliście — ciągnął dalej Grzegorz [Krawczenko — H.S.M.] — ale ja słyszałem. Taka jest partja [*sic!*] bolszewików, taka jest Władza Sowieców [*sic!*]. [...] Ja oddam swój głos na kandydata z ludu, bo on będzie głosował na Zgromadzeniu Narodowym za tem [*sic!*], żeby ziemię oddać włościanom, fabryki robotnikom, żeby Zachodnia Ukraina stała się Sowiecką [*sic!*]”.

Antroponimy niehistoryczne, nierealne

Tę kategorię tworzą przezwiska Polaków bezpośrednio ich charakteryzujące i wartościujące negatywnie: *Zajmowski* (*Займовський*), *Uciskalski* (*Уціскальський*), *Gryzipolski* (*Гризипольський*), *Skojski* (*Скойський*). Miały charakter agitacyjno-propagandowy i odwoływały się do stosunków społecznych

przedwojennej wsi. Nosicielami tych nazwisk byli zamożni Polacy, zazwyczaj właściciele ziemscy. Nigdy nie były poprzedzone imieniem, chociaż zawsze pojawiały się w opowiadaniach w opozycji do antroponimów ukraińskich. Zawierają one sufiks *-ski*, charakterystyczny dla języka polskiego, ale jednoznacznie silnie „pejoratywizujący”. Zostały utworzone od czasowników: *Zajmowski* od pol. *zajmować*, *Uciskalski* od pol. *uciskać*, *Skojski* od ukr. *skoïmu* ‘zbroić, nabroić, zrobić głupstwo’. Dla polskiego czytelnika niejasna była etymologia ostatniego nazwiska, ale dzięki kontekstowi było wartościowane negatywnie: *Skojski* chcąc zostać delegatem do Zgromadzenia Narodowego, popełnia głupstwo, bo ze względu na pochodzenie społeczne nikt nie chce go poprzeć. Z kolei dwuczłonowe przezwisko *Gryzipolski* jest złożeniem przezwiskowym reprezentującym związek składniowy czasownika *gryźć* z przymiotnikiem *polski*, który wprost wskazuje na przynależność narodową nazwanego. Jest obraźliwe i silnie deprecjonujące.

Antroponimy te nie zostały odnotowane przez polskie i ukraińskie słowniki onomastyczne. Nie są to typowe nazwiska odmiejscowe, ale wskazują wprost na złe zachowanie nosiciela. Znaczenia nazwiska *Skojski* nie da się wytłumaczyć bez znajomości języka ukraińskiego, dlatego też jest to kolejny dowód na to, że lwowski „Krokodyl” miał mobilizować głównie Ukraińców.

W znaczenie wyrazów: *Zajmowski*, *Uciskalski*, *Gryzipolski*, *Skojski* osadzonych w kontekście sarkastycznym wpisany był składnik wartościujący całą treść: „nadawca sądzi, że X jest przedstawicielem złej władzy w przeciwieństwie do Y, przedstawiciela dobrej władzy”, ponieważ:

1. X działał nie tak jak Y:

• ‘X chce uciec lub rządzić po staremu’, presupozycja: ‘Y chce zostać i rządzić po nowemu’,

— „»Wyjątkowa okazja«. Do sprzedania majątek ziemski, wraz z wielkim pałacem, 200 morgów ziemi, stuletnim parkiem, oranżerją [*sic!*], farmą mleczną i browarem. Cena — 50 litrów benzyny. Informacyj [*sic!*] udziela kawiarnia »Sztuka«, obywatel ziemski N.W. Uciskalski”.

— „Jestem dla was jak ojciec — ciągnął dalej pan [*Skojski* — H.S.M.] i chętnie będę dalej strzegł waszych interesów na Zgromadzeniu Narodowym, dlatego uważam, że w naszej wsi trzeba postawić moją kandydaturę na delegata”.

Zakończenie

Aleksandra Cieślukowa w pracy *Nazwy własne w procesie rekonstrukcji obrazu dawnego świata* twierdzi, że:

Nazwy bywają tworzone, ale od dawna również wybierane z różnych przyczyn ze zbiorów zastanych na danym etapie przestrzenno-czasowym. Czy wybór jest kreatywny? Naturalnie, tak. Wybierając ze zbioru nazwisk i nadając ulicy jako patrona Piłsudskiego albo Dzierżyńskiego, kierujemy się wyborem według wyznawanej ideologii i wyznawanych wartości,

które symbolizują owe nazwiska. Jednocześnie ukazujemy innym świat wartościowany i konotowany semantycznie. (Cieślíkowa, 1999, s. 270)

Parafrazując zatem słowa Cieślíkowej, można powiedzieć, że propaganda sowiecka ze zbioru onimów najchętniej sięgała po antroponimy ze względu na ich silny wydzźwięk ideologiczny. Deprecjonowaniu przeciwnika służyły przede wszystkim antroponimy historyczne, między innymi *Beck*, *Mościcki*, oraz niehistoryczne, to jest *Gryzipolski* czy *Uciskalski*. Przypisywano im negatywne konotacje, ponieważ kreowany obraz świat opierał się na dychotomii dobry–zły, przeszłość–teraźniejszość. Gloryfikacja wprowadzanego porządku społeczno-politycznego oparta była na znieważaniu i szydzeniu z przeszłości: „pańskiej” Polski. Antroponimy niehistoryczne, ale realne, to jest *Krawczenko*, *Tkaczuk*, były konotowane jednoznacznie pozytywnie, bo nowa władza chciała przypodobać się Ukraińcom, agitując ich do wzięcia udziału w wyborach, które w rzeczywistości się dokonały bez ich udziału, co zaznaczył wprost krokodyl-agitator w ostatnim numerze pisma. Czytelników „Krokodyla na Zachodniej Ukrainie” nakłaniano w sposób jawny i ukryty, dążąc do tego, by przyjęli proponowane im cele za swoje.

Bibliografia

- Bartmiński, J. (1993). O profilowaniu i profilach raz jeszcze. W: J. Bartmiński, R. Tokarski (red.), *O definicjach i definiowaniu* (s. 269–275). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (1998). Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji. W: J. Bartmiński (red.), *Konotacja* (s. 169–183). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (2007). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bernacki, B. (2007). Prasa sowiecka na Zachodniej Ukrainie 1939–1941. *Wschodni Rocznik Humanistyczny*, 4, s. 305–323.
- Chłosta, J. (2000). *Polskie życie literackie we Lwowie w latach 1939–1941 w świetle oficjalnej prasy polskojęzycznej*. Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Cieślíkowa, A. (1997). *Prasa okupowanego Lwowa*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Cieślíkowa, A. (1999). Nazwy własne w procesie rekonstrukcji obrazu dawnego świata. W: A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski (red.), *Przeszłość w językowym obrazie świata* (s. 269–276). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Dzięgiel, E. (2016). Zmienne losy przymiotników *sowiecki* i *radziecki* w polskojęzycznej prasie wydawanej na Ukrainie sowieckiej w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku. *Język Polski*, 96, nr 4, s. 111–118.
- Gajda, S. (1988). Narodotwórczy komponent znaczenia nazw własnych w nauczaniu języka polskiego jako obcego. W: E. Homa (red.), *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej: materiały z VI Konferencji Onomastycznej* (s. 48–50). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Gogol, B. (2000). *Czerwony Sztandar: rzecz o sowietyzacji ziem Małopolski Wschodniej, wrzesień 1939–czerwiec 1941*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Hryciuk, G. (2000). *Polacy we Lwowie 1939–1944. Życie codzienne*. Warszawa: Książka i Wiedza.

- Kaleta, Z. (2005). Teoria nazw własnych. W: E. Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne: encyklopedia* (s. 15–32). Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Krzyżewski, T. (1995). *Księga humoru lwowskiego*. Warszawa: Agencja Wydawniczo-Informacyjna IWAR.
- Kuryłowicz, J. (1956). La position linguistique du nom propre. *Onomastica*, 2, s. 1–14.
- Puzynina, J. (1992). *Język wartości*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rymut, K. (1988). Nazwy własne w słowniku współczesnego języka polskiego. W: W. Lubaś (red.), *Wokół słownika współczesnego języka polskiego* (s. 118–120). Wrocław: Ossolineum.
- Sudoł, A. (1997). *Początki sowietyzacji Kresów Wschodnich (Jesień 1939). Wybrane problemy polityczne i organizacyjne*. Bydgoszcz-Toruń: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Trzebiński, J. (1981). *Twórczość a struktura pojęć*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zapalec, A. (2009). Prasa we Lwowie w okresie 1939–1941 jako środek sowieckiej propagandy. W: H. Kosętko, B. Góra, E. Wójcik (red.), *Kraków–Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w.* (s. 279–285). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Бусел, В. Т. (2001). *Великий тлумачний словник української мови*. Київ: ВТФ Перун [Busel, V. T. (2001). *Velykyi tlumachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy*. Kyiv: VTF Perun].
- Скрипник, Л. Г., Дзятківська, Н. П. (1996). *Власні імена людей. Словник-довідник*. Київ: Наукова думка [Skrypnyk, L. H., Dzyatkiv's'ka, N. P. (1996). *Vlasni imena lyudey. Slovnyk-dovidnyk*. Kyiv: Naukova dumka].
- Редько, Ю. (2007). *Словник сучасних українських прізвищ*. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка [Red'ko, Yu. (2007). *Slovnnyk suchasnykh ukrayins'kykh pryzvyshch*. L'viv: Naukove tovarystvo im. Shevchenka].

Czasopisma

- Głos Polski*, nr 6 (3.12.1939).
- Krokodyl na Zachodniej Ukrainie*, nr 1–4 (16–26.10.1939).
- Крокодила на Західній Україні*, 1–4 (16–26.10.1939) [*Krokodyl na Zaxidniy Ukraini*, 1–4 (16–26.10.1939)].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.5>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 19.10.2021

SYBILLA DAKOVIĆ

Uniwersytet Wrocławski, Polska

(University of Wrocław, Poland)

Zapożyczenia z języka angielskiego w polskich i chorwackich nazwach spodni

Loanwords from English in Polish and Croatian names of trousers

Abstract

The changes taking place in the fashion industry related to the overproduction of clothing, consumerism and globalisation result in the introduction of new clothing models on the market, and thus the creation of new names for individual styles. English is currently the *lingua franca* in the fashion world, which means that the number of loanwords from this language in other languages is increasing. The aim of this work is to record, categorise and compare English loanwords used as the names of trousers appearing in Polish and Croatian versions of clothing online stores. The analysis consists of indicating the English name of the model, checking the presence of individual lexemes in the dictionaries of the given language and determining the types of borrowing adaptations. The article ends with comparative conclusions.

Keywords: borrowing, Anglicism, Polish, Croatian, English, fashion terms

Posuđenice iz engleskog jezika u poljskim i hrvatskim nazivima hlača

Sažetak

Promjene koje su u modnoj industriji vezane sa prekomjernom proizvodnjom, konsumerizmom i globalizacijom rezultiraju uvođenjem na tržište stalno novih modela odjeće, što dovodi do stvaranja novih naziva za pojedine krojeve. Engleski jezik vrši sada ulogu *lingua franca* u svijetu mode, a povodom toga je da broj posuđenica iz engleskog jezika raste i u drugim jezicima. Cilj ovog rada je prikupljanje, kategoriziranje i usporedba anglizama koje označuju vrstu hlača, a izvor jezičnog

materijala su poljske i hrvatske inačice internetskih trgovina s odjećom. Analiza se sastoji od utvrđivanja engleskoga modela i određivanje vrste adaptacije replike, te provjere jesu li istraživani leksemi prisutni u jednojezičnim rječnicima. Rad završava zaključcima koji su vezani za usporednu analizu.

Ključne riječi: jezično posuđivanje, anglicizam, poljski jezik, hrvatski jezik, engleski jezik, modni nazivi

Wprowadzenie

Pojęcie „moda”, pochodzące od francuskiego wyrazu *mode*, definiowane jest w interesującym nas znaczeniu jako „sposób ubierania się, czesania i makijażu popularny w jakimś okresie lub miejscu” (Dubisz, 2004, hasło: *Moda*). Moda jest zjawiskiem dynamicznym, związanym z wieloma aspektami funkcjonowania człowieka jako jednostki i jako części grupy społecznej. Jest nie tylko wyrazem twórczej ekspresji, ale także elementem komunikacji z otoczeniem: do XX wieku ubiór informował o przynależności etnicznej lub kulturowej oraz o statusie społecznym — obecnie funkcja ta ulega stopniowemu zacieraniu. W formach ubiorów odbijają się kierunki sztuki, ważne wydarzenia kulturalne, obyczaje, kryzysy gospodarcze i rozwój technologiczny, kryzysy polityczne: rewolucje, wojny, przemiany społeczne i ideologiczne (por. Dziekońska-Kozłowska, 1964, s. 5).

Szczególnie dynamiczne zmiany dokonujące się modzie obserwujemy w XX oraz XXI wieku, co ma związek między innymi z rozwojem przemysłu i produkcją masową, wzrostem znaczenia handlu międzynarodowego, mass mediów oraz globalizacji, a także z wynalezieniem nowych rodzajów włókien i metod wytwarzania tkanin. Przemysł odzieżowy jest podstawą gospodarki wielu krajów Azji, Ameryki Południowej i Afryki, a moda stała się silnym zjawiskiem socjologicznym i „kultywuje piękno krótkotrwałe i przemijające, gdzie wymóg nowości jest często jedynym kryterium sądu estetycznego” (Kostrzewa, 2018, s. 487).

Wielkie firmy odzieżowe sprzedają rocznie setki milionów sztuk odzieży dystrybuowanych po całym świecie (dla przykładu polska firma LPP szacuje tę liczbę na 265 milionów, www5), co przekłada się na ogromną liczbę oferowanych klientom modeli i wzorów, tworząc zjawisko, któremu nadano pejoratywną nazwę *fast fashion*. Ma to swoje odbicie w nazewnictwie samych ubiorów, ale przede wszystkim wciąż zmieniających się fasonów, wśród których znaczną część stanowią zapożyczenia, przede wszystkim z języka angielskiego, który w XX wieku zaczął skutecznie wypierać język francuski z funkcji kształtującej słownictwo związane z modą.

Badania takiego słownictwa, zawierające także nieodłączną analizę pożyczek językowych, są zazwyczaj opracowaniami koncentrującymi się na materiale jednego języka. W języku polskim badania nad słownictwem modowym, w tym anglicyzmami, przeprowadziła w swojej monografii Maria Borejszo (2001), zaś w chorwackim Vlatka Štimac, koncentrując się na materiale językowym z pierwszej

połowy XX wieku (2008) oraz opracowując różne zagadnienia językoznawcze na podstawie aktualnego materiału językowego (2010, 2011). W polskiej literaturze językoznawczej można także odnotować kilka prac poświęconych anglicyzmom w omawianym słownictwie i szerzej — w dyskursie mody. Tutaj należy wymienić przede wszystkim monografię Elżbiety Mańczak-Wohlfeld (1992) czy artykuł Alicji Witorskiej (1990). Z kolei nowszą leksykę omawiają artykuły Anny Kaczmarek (2014a, 2014b), Anny Kłaczyńskiej (2010) i Alicji Witalisz (2018). W literaturze chorwackiej nie powstała praca poświęcona anglicyzmom w omawianym słownictwie, ale pojedyncze leksemy wymieniane są w tekstach dotyczących anglicyzmów w ogóle. Nie powstała także do tej pory praca porównująca anglicyzmy w polskim i chorwackim języku mody.

1. Założenia badawcze

Jak pisała Mańczak-Wohlfeld: „leksyka dotycząca sposobu ubierania się ulega zmianom w zależności od panującej mody pochodzącej z różnych kręgów kulturowych, a zatem z różnych języków”, a „badania nad tym słownictwem są również istotne dla historii wpływów na kulturę życia codziennego” (1992, s. 11). Niniejsza praca jest próbą opisu wąskiego wycinka polskiego i chorwackiego słownictwa z pola semantycznego ubiorów, mianowicie nazw spodni, które zostały przejęte z języka angielskiego.

Materiał językowy czerpię z polskich i chorwackich wersji językowych internetowych sklepów odzieżowych Zara, Bershka, Orsay, Reserved, Mohito oraz Mango¹, należących do czterech właścicieli z kilku krajów europejskich. Takie zróżnicowanie powinno z jednej strony dać pełniejszy obraz słownictwa, z drugiej pozwoli na zaobserwowanie niektórych tendencji. Materiał został zebrany w 2020 roku, zawiera więc także nazwy najnowsze, często nienotowane przez źródła leksykoграфiczne. Metoda wykorzystywana w pracy to metoda porównawcza, z językiem polskim jako wyjściowym.

Zapożyczenie, rozumiane jako element przejęty z obcego języka, może odnosić się do wielu zjawisk językowych: głosek, fonemów, cząstek słowotwórczych, wyrazów, wyrażeń, zwrotów, znaczeń czy konstrukcji składniowych (Urbańczyk, 1991, s. 394). Najczęściej jednak zapożyczana jest leksyka, czego przykładem jest słownictwo związane z modą. Jak twierdzi Mańczak-Wohlfeld, słownictwo z pola semantycznego „ubiór” należy do grupy słownictwa łatwo przyswajalnego (1992, s. 6).

Przenikanie słownictwa do języka biorcy może mieć charakter bezpośredni, w którym mamy do czynienia z prostym kontaktem językowym, oraz pośredni,

¹ <https://www.zara.com/>, <https://www.berhka.com>, <https://www.orsay.com>, <https://www.reserved.com>, <https://www.mohito.com>, <https://shop.mango.com>.

gdzie przenikanie odbywa się za pośrednictwem języków-ogniw (por. Witalisz, 2016, s. 19–20). W badanym materiale odnotowujemy oba rodzaje przenikania, przy tym za anglicyzm uznaję także nazwę, dla której język angielski jest językiem pośrednikiem (por. Mańczak-Wohlfeld, 1994, s. 7). W dalszym tekście źródło pośrednie nazywane jest źródłem historycznym zapożyczenia, a źródło bezpośrednie — etymologicznym.

Biorąc pod uwagę obecność różnych typów zapożyczeń w korpusie badawczym, odnotowano zapożyczenia właściwe (leksykalne) oraz półkalki. Zapożyczenia właściwe definiujemy jako te, w których zaszła importacja morfemowa dotycząca formy i znaczenia morfemu, półkalki zaś rozumiane są jako formacje o charakterze hybrydalnym, w których zachodzi substytucja morfemowa oraz importacja, na przykład *spodnie bootcut* < ang. *bootcut trousers*, przy czym elementy obce zostają częściowo zastąpione przez wyraz rodzimy lub dobrze przyswojoną pożyczkę (Witalisz, 2016, s. 22, 121–123).

W prezentowanej dalej analizie wychodzę od polskich zapożyczeń właściwych, odnotowując, gdzie występują ich hybrydalne odpowiedniki, a także przyporządkowując im chorwacką ekwiwalentną nazwę. W opisie poszczególnych nazw wskazana jest forma i znaczenie wyrazu, a także podane jest źródło zapożyczenia. Ważną informacją jest też obecność danego wyrazu w źródłach leksykograficznych, gdyż w ten sposób można się dowiedzieć, czy nazwa należy do starszej, dobrze zasymilowanej warstwy słownictwa, czy jest nowsza. W niniejszej pracy odwołam się do takich słowników języka polskiego, jak: *Uniwersalny słownik języka polskiego* (Dubisz, 2004), *Współczesny słownik języka polskiego*² (Dunaj, 2009), *Wielki słownik języka polskiego*² oraz *Wielki słownik wyrazów obcych* (Bańko, 2017) (dalej: USJP, WspSJP, WSJP, WSWO) oraz chorwackich *Rječnik hrvatskoga jezika* (Šonje, 2002), *Hrvatski jezični portal*³, *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* (Jojić, 2015), *Rječnik stranih riječi* (Anić, Klaić, Domović, 2002) oraz *Novi rječnik stranih riječi* (Klaić, 2012) (dalej: RHJ, HJP, VRHSJ, RSR, NRSR). Weryfikacji dokonuję także w monografiach omawiających zagadnienie anglicyzmów. Z kolei definicje wyrazów modeli sprawdzane są w internetowych słownikach *Cambridge Dictionary* i *Oxford Dictionary* (dalej: CDict i ODict)⁴.

W analizie uwzględniona jest również informacja o adaptacjach zachodzących w danej pożyczce, przyjmuję przy tym za Witalisz (2016), że we wszystkich wyrazach przejętych z innych języków dokonuje się adaptacja fonologiczna, nie będzie więc ona wymieniana. Wspomniana autorka pisze, że „o przeniesieniu

² <http://www.wsjp.pl>.

³ Jest to internetowy słownik, który łączy kilka słowników w elektronicznej formie, między innymi *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* Vladimira Anicia z 2003 roku czy *Rječnik stranih riječi* Vladimira Anicia i Ivo Goldsteina z 1998 i 2000 roku; <http://hjp.znanje.hr/>.

⁴ <https://dictionary.cambridge.org>; <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>.

fonologicznym, czyli braku asymilacji fonologicznej, możemy mówić jedynie wtedy, gdy Polacy dobrze znający język angielski kopiują oryginalną angielską wymowę” (Witalisz, 2016, s. 45).

2. Analiza materiału językowego

Polska nazwa: **bermudy** (*plurale tantum*, r.ż.) < am. ang. *Bermuda shorts/Bermudas* (Mańczak-Wohlfeld, 1994, s. 25) — ‘letnie spodenki o nogawkach sięgających do połowy uda lub przed kolano’ (WSJP, hasło: *bermudy*). Nazwa jest przyswojonym już zapożyczeniem właściwym i odnotowywana jest przez wszystkie cztery weryfikowane przez mnie polskie źródła leksykograficzne, jednak jeszcze w ostatniej dekadzie XX i na początku XXI wieku obok formy *bermudy* funkcjonował alograf w postaci zapożyczenia cytatowego (wtrętu): *Bermuda shorts/bermuda shorts* (Mańczak-Wohlfeld, 1992, s. 15, 100; Borejszo, 2001, s. 23, 76). W obecnej formie zaszła adaptacja morfologiczna przez dodanie polskiej końcówki liczby mnogiej *-y* do okrojonego tematu wyrazu *bermuda*, który jest jednym z elementów składowych wspomnianej nazwy *bermuda shorts* lub *Bermudas*.

Chorwacki ekwiwalent: zapożyczenie właściwe **bermude** (*plurale tantum*, r.ż.) oraz rzadko występująca w materiale nazwa złożona **bermuda hlače** < am. ang. *Bermuda shorts/Bermudas* — ‘lagane hlače koje sežu do koljena, popularna ljetna odjeća za žene i muškarce’ (HJP, hasło: *bermude*).

Postać *bermude* obecna jest w słownikach RHJ, HJP, VRHSJ i NRSR, nie jest natomiast notowana przez RSR. Występuje tu adaptacja morfologiczna przez dodanie końcówki liczby mnogiej rodzaju żeńskiego *-e* do uszczuplonego tematu, prawdopodobnie przez analogię do wyrazu *hlače* — ‘spodnie’. Z kolei półkalka *bermuda hlače* odnotowana jest w monografii Rudolfa Filipovicia (1990, s. 102) i zapisywana w postaci *bermuda (hlače)*. Nazwa *bermuda*, odnotowana jeszcze w 2001 roku przez Bratoljuba Klaića (2001, s. 164), a nieobecna już w najnowszym wydaniu tego słownika — NRSR, uległa asymilacji morfologicznej widocznej w formie *bermude*.

W przypadku nazw polskiej i chorwackich przeniesione zostało znaczenie modelu do replik.

Polska nazwa: **szorty** (*plurale tantum*, nieos.) < ang. *shorts* — ‘krótkie spodnie przed kolano lub krótkie spodnie o sportowym kroju’ (WSJP, hasło: *szorty*); ‘krótkie spodenki sportowe, plażowe itp.’ (WSWO, hasło: *szorty*). Wyraz odnotowywany przez wszystkie wymienione słowniki. W zapożyczeniu właściwym występuje substucja morfologiczna angielskiej końcówki liczby mnogiej *-s* polską końcówką liczby mnogiej *-y* oraz adaptacja ortograficzna.

W języku polskim występuje częściowe przeniesienie znaczenia wyrazu modelu. Według CDict (hasło: *shorts*) oprócz znaczenia spodenek niesięgających kolan często noszonych do uprawiania sportów, wymieniane jest także znacze-

nie specyficzne dla amerykańskiej wersji języka angielskiego, oznaczające rodzaj bielizny męskiej — bokserki. Należy też dodać, że wyraz *szorty* posiada zarówno w języku polskim, jak i angielskim znaczenie krótkich spodni od piżamy.

Chorwacki ekwiwalent: rodzima nazwa złożona *kratke hlače*. Chociaż w chorwackim zasobie leksykalnym istnieje zapożyczenie utworzone od angielskiej nazwy *shorts*, mianowicie: *šorc* (HJP, VRHSJ, hasło: *šorc*), *šorts* (Filipović, 1990, s. 239; RSR, 2002, s. 1370), *shorts* (HJP, hasło: *shorts*)⁵, żadna z tych form nie wystąpiła w badanym korpusie jako ekwiwalent polskiej nazwy *szorty*.

Polska nazwa: (w większości sklepów internetowych): *jeansy* i tylko w jednym źródle: *dżinsy* (*plurale tantum*, nieos.) < ang. *jeans* < starofranc. *Janne* ‘Genewa’, tkano tam grubą bawełnianą tkaniną na spodnie (ODict, hasło: *jeans*) — ‘spodnie uszyte z dżinsu’ (WSJP, hasło: *dżinsy*); ‘spodnie wzorowane na spodniach farmerskich, uszyte z dżinsu, nabijane zwykle metalowymi nitami’ (USJP, hasło: *dżinsy*).

W badanych słownikach języka polskiego wyraz ten występuje w zapisie z adaptacją ortograficzną *dżinsy*. Tylko w dwóch źródłach, które można zaliczyć do najnowszych, WSJP oraz WSWO, występuje także postać niezasymilowana ortograficznie *jeansy* obok nadrzędnej *dżinsy*. Podobnie jest w pracy Mańczak-Wohlfeld (1994, s. 46). Materiał badawczy wskazuje jednak wyraźnie, że w tym typie źródeł dominuje postać niezasymilowana pod względem pisowni, co świadczy o rekonstrukcji oryginalnej formy graficznej tego zapożyczenia (por. Witalisz, 2016, s. 64).

W obu postaciach mamy do czynienia z adaptacją morfologiczną: dodaniem polskiej końcówki liczby mnogiej *-y* do wyrazu modelu, przy czym angielska końcówka liczby mnogiej *-s* nie zostaje odrzucona. Angielska forma modelu w liczbie mnogiej potraktowana jest tu jako całość (temat), samo zjawisko zaś nazywane jest depluralizacją (por. Mańczak-Wohlfeld, 1992, s. 21). Znaczenie modelu zostało przeniesione do repliki.

Chorwacki ekwiwalent: *traperice* (*plurale tantum*, r.ż.) — ‘hlače od karakterističnog, ob. plavog pamučnog platna krojene po uzoru na radna odijela američkih traperera i farmera’ (HJP, hasło: *traperice*). Wyraz ten zaliczany jest w literaturze chorwackiej do pseudoanglicyzmów⁶, gdyż powstał z zapożyczenia *traper* ‘tkanina dżinsowa’ < ang. *trapper*, pol. ‘traper’ (Filipović, 1990, s. 267).

Polska nazwa: *legginsy* (*plurale tantum*, nieos.) < ang. *leggings* — ‘obcisłe, elastyczne spodnie damskie lub dziecięce’ (USJP, hasło: *legginsy*). Wyraz

⁵ Forma *šorc* przez niektóre źródła oznaczona jest jako regionalizm (HJP). Wydaje się też, że znaczenie tego wyrazu nie do końca jest sprecyzowane, na przykład HJP podaje dwie definicje: ‘široke muške i ženske hlačiće, ob. sintetičke, za razne sportske aktivnosti’ lub ‘kratke pripijene hlačiće u ženskoj modi od 1970-ih’ (hasło: *šorc*). Z kolei VRHSJ definiuje to słowo jako: ‘vrsta vrlo kratkih hlačića’ (hasło: *šorc*).

⁶ Lelija Sočanac definiuje pseudoanglicyzm w następujący sposób: „To su riječi sastavljene od engleskih elemenata ili od engleskih riječi koje nisu preuzete iz engleskoga jer u tom jeziku ne postoje u takvu obliku” (1994, s. 227).

obecny jest we wszystkich badanych słownikach, przy tym w WSJP podana jest także forma *leginsy*, która jednak nie wystąpiła badanym korpusie. W wyrazie odnotowujemy adaptację morfologiczną: dodanie polskiej końcówki liczby mnogiej *-y* do wyrazu modelu w liczbie mnogiej. Zachodzi także częściowa adaptacja graficzna oraz przeniesienie znaczenia modelu. Procesy adaptacyjne są łatwiejsze do uchwycenia, gdy porównamy obecny wyraz z wcześniejszymi postaciami zapożyczenia: jako cytatu *leggings* (Mańczak-Wohlfeld, 1992, s. 12) i z częściową adaptacją *leggingsy* (Mańczak-Wohlfeld, 1994, s. 81). Warto także dodać, że nazwa *leginsy* zastąpiła wcześniejszą nazwę tego typu spodni — *getry* (por. Mańczak-Wohlfeld, 1994, s. 81).

Chorwacki ekwiwalent: w większości źródeł występuje zapożyczenie właściwe *tajice* (*plurale tantum*, r.ż.) < ang. *tights* — ‘ženske hlače od rastezljivog materijala koje prijanaju uz nogu cijelom dužinom’ (HJP, hasło: *tajice*), a tylko w jednym źródle zapożyczenie cytatowe *leggings* < ang. *leggings*.

Forma *tajice* odnotowywana jest tylko przez HJP, natomiast trzy badane słowniki (RHJ, NRSR, hasło: *tajce*), włącznie z HJP, odnotowują w inny sposób graficznie zasymilowane zapożyczenie, to jest *tajce*. Postać ta nie wystąpiła w materiale badawczym. O tym, że zapożyczenie należy do nowszej warstwy języka, świadczy jego nieobecność w starszych źródłach: RHJ, RSR oraz u Filipovicia (1990).

Asymilacja morfologiczna polegała prawdopodobnie na dodaniu końcówki liczby mnogiej r.ż. *-e* do wyrazu zasymilowanego fonologicznie. W formie *tajice* uwiadczenia się analogia do zdrobnień obecnych w polu semantycznym nazw ubiorów, takich jak: *hlačice*, *gaćice*, utworzonych przez dodanie bardzo płodnego sufiksu *-ica* (por. Štimac Ljubas, 2011, s. 217). Marko Kovačić (2014, s. 161), pisząc o leksemie *tajice*, zwraca uwagę na nietypową adaptację fonologiczną, wskazując na logiczniejszy według niego sposób adaptacji *tajtsice* ili *tajtice*. Wymienia on także wcześniejszą nazwę tego przedmiotu, *lasteksice*, która jednak nie wystąpiła w korpusie.

Znaczenie tego wyrazu względem angielskiego modelu jest zmienione: angielski model *tights* oznacza ‘rajstopy’ (ODict, hasło: *tights*). Zapożyczenie cytatowe *leggings* nie jest odnotowywane przez źródła leksykograficzne. Wraz z formą przeniesione jest znaczenie wyrazu.

Polska nazwa: *jegginsy* (*plurale tantum*, nieos.) < ang. *jeggings* — ‘obcisłe spodnie z elastycznego materiału mające przypominać jeansy; nie mają szlufek, kieszeni, rozporka’ (www3). Nazwa ta nie została odnotowana przez słowniki języka polskiego. Zachodzi tu adaptacja morfologiczna analogiczna do nazwy *leginsy*, to jest depluralizacja, a także częściowa adaptacja graficzna.

Chorwacki ekwiwalent: w materiale występuje tylko nazwa złożona *jeggings hlače* lub *jegging hlače* < ang. *jeggings trousers*, *jegging trousers*. Nazwa nie jest notowana przez źródła leksykograficzne. Jest to półkalka będąca złożeniem apozycyjnym, w którym człon określający jest wyrazem-cydatem.

W nazwie polskiej oraz chorwackiej znaczenie wyrazu modelu zostało przeniesione.

Polska nazwa: **tregginsy** (*plurale tantum*, nieos.) < ang. *treggings* — ‘leg-ginsy, które mają wyglądać jak spodnie, na przykład mają naszyte kieszenie, są wykonane z grubszego materiału’ (www1). Wyraz, tak jak sam produkt, jest nowy i rzadki — nie odnotowują go nie tylko polskie słowniki, ale także angielskie. Występuje tu depluralizacja oraz częściowa adaptacja graficzna.

Chorwacki ekwiwalent: nazwa złożona, półkalka **treggings hlače** < ang. *treggings trousers*. Nazwa nie występuje w słownikach. Jest to złożenie apozycyjne, w którym człon określający jest cytatem.

W polskiej i chorwackiej nazwie wystąpiło przeniesienie znaczenia modelu.

Polska nazwa: zapożyczenie właściwe **joggery** lub **joggersy** (*plurale tantum*, nieos.) oraz nazwy złożone **spodnie jogger**, **spodnie typu jogger** < ang. *joggers*, *jogger trousers* — ‘spodnie, które fasonem przypominają spodnie dresowe ze zwięzonymi ku dołowi nogawkami zakończonymi ściągaczem, często z gumką i sznurkiem w pasie, wykonane z miękkiego bawełnianego materiału, ale także z innych tkanin, na przykład dżinsu’ (www6). Nazwa w żadnej z podanych form nie występuje w słownikach języka polskiego. Wyrazy *joggery* i *joggersy* to alografy: w pierwszym wyrazie polska końcówka liczby mnogiej -y dodana jest do tematu wyrazu modelu, w drugim jako temat pożyczki użyta była angielska forma liczby mnogiej. Wyrazy złożone to półkalki. Są one przykładem na nazwy mniej zasymilowane. W określeniu *spodnie typu jogger* nazwa fasonu wyrażona jest angielskim wyrazem cytatem i wprowadzona zwrotem *typu*. Jak pisze Borejszo, zwrot ten w nazwach odzieży wprowadza — poza cechami gatunkującymi, jak w wymienionym przykładzie — także inne charakterystyki danego ubrania, na przykład stylizację ubioru według obcych wzorów lub nawiązanie do nazw konkretnych osób (2001, s. 92–93, 95).

Chorwacki ekwiwalent: **jogger hlače**, **hlače jogger stila**, **hlače tipa jogger** < ang. *joggers*, *jogger trousers* lub **sportske hlače**. W języku chorwackim występują tylko nazwy złożone, półkalki, wzorowane na modelu angielskim *jogger trousers* lub takie, w których fason spodni wprowadzony jest przez zwroty: *tipa*, *stila* i angielskiego wyrazu cytatu. Ponadto nazwy te występują znacznie rzadziej niż w polskim materiale, gdyż często zastępowane są nazwą złożoną: **sportske hlače**, w której jeden z elementów jest dobrze przyswojonym anglicyzmem, zaadaptowanym morfologicznie przez dodanie sufiksu (*sport* + *ski* < ang. *sport*).

Definicje nazwy *joggers*, *jogger trousers* podane w ODict i CDict są węższe niż znaczenie rodzaju spodni sprzedawanych przez badane sklepy internetowe. Słowniki definiują je jako spodnie sportowe, zaś produkt, którego nazwa znalazła się w korpusie badawczym, wykracza poza tę funkcję ze względu na między innymi różne rodzaje tkanin, z których ten model jest szyty.

Polskie i chorwackie ekwiwalenty odpowiadają szerszemu znaczeniu. Z kolei chorwacka nazwa **sportske hlače** jest węższa, gdyż przypisana jest do nich funkcja sportowa.

Polska nazwa: zapożyczenie właściwe **chinosy** (*plurale tantum*, nieos.) oraz nazwy złożone, półkalki **spodnie chinos**, **spodnie/bermudy chino** < ang. *chinos*; *chino trousers* (źródło historyczne) < hiszp. *chino* (źródło etymologiczne): ‘Indianin, Metys, Chińczyk i chiński’ (*Słownik online Pons*, hasło: *chino*) lub ‘przy pieczony’, co ma związek z typowym brązowym kolorem spodni (ODict, hasło: *chinos*). Nazwa oznacza ‘klasyczne spodnie z miękkiego materiału, z dwiema ukośnymi kieszeniami z przodu i dwiema wpuszczanymi z tyłu’ (www2). Leksemy nie są wymieniane przez polskie źródła leksykograficzne. W nazwie jednosegmentowej widoczna jest adaptacja morfologiczna przez dodanie polskiej końcówki liczby mnogiej do tematu, który jest angielską formą liczby mnogiej. Pozostałe nazwy to półkalki — złożenia apozycyjne.

Chorwacki ekwiwalent: nazwa złożona **chino hlače/bermude** < ang. *chino trousers*. Nieodnotowywana przez słowniki półkalka.

Nazwy w obu badanych językach przenoszą znaczenie modelu.

Polska nazwa: **kuloty**, **spodnie/jeansy kuloty**, **spodnie culotte**, **spodnie typu culotte** < ang. *culottes* (ODict i CDict, hasło: *culottes*) (źródło historyczne) lub *culotte trousers* < fr. *culotte* (źródło etymologiczne). Francuski wyraz oznacza obecnie ‘majtki, spodenki’ (*Słownik online Pons*, hasło: *culotte*) oraz ‘spodnie do kolan z wąskimi nogawkami, szyte według mody paryskiej, noszone w XVIII i pocz. XIX w.’ (Turnau, 1999, s. 39). W drugim znaczeniu wyraz *culotte* funkcjonował w polszczyźnie jako zapożyczenie-cytat i wymieniany jest przez publikacje opisujące dawny język mody. Współczesne znaczenie zaadaptowanej nazwy **kuloty** to ‘spódnico-spodnie do połowy łydki’ (www4). Wyraz nie został odnotowany przez badane słowniki jednojęzyczne. Zapożyczenie leksykalne zaadaptowane jest ortograficznie oraz morfologicznie przez dodanie końcówki liczby mnogiej -y. Pozostałe nazwy to nazwy złożone — półkalki o różnym stopniu adaptacji członu zapożyczonego. Wyraz zastąpił rodzimą nazwę *spódnico-spodnie/spódnico-człon*, która nie wystąpiła w korpusie.

Chorwacki ekwiwalent: nazwy złożone, półkalki **culottes hlače**, **culotte hlače**, **hlače culotte stila** < ang. *culotte trousers* lub nazwa rodzima **suknja-hlače/suknja hlače**. Jako hybryda nazwa ta nie jest odnotowywana przez słowniki, natomiast HJP oraz słowniki wyrazów obcych wymieniają zaadaptowany graficznie według wymowy i pod względem morfologii wyraz *kilote* (< fr. *culotte*) o znaczeniu ‘prostrane hlače slične suknji’ (HJP, hasło: *kilote*) lub ‘kratke hlače; kratke gaće; ženske gaćice’ (RSR, hasło: *kilote*), który nie był jednak użyty w sklepach internetowych. Półkalki to z kolei złożenia apozycyjne, także z gatunkującym zwrotem *stila*. Jako rzadki ekwiwalent pojawiła się rodzima nazwa: **suknja-hlače**, również w pisowni **suknja hlače**.

Znaczenie nazw polskich i chorwackich zostało przeniesione z nazwy modelu.

Wnioski

Przeprowadzone badanie wskazuje na istotną rolę języka angielskiego jako źródła zapożyczenia w polu semantycznym nazw spodni. W materiale zaczerpniętym z internetowych stron sklepów odzieżowych nazwy te mają za zadanie nie tylko kategoryzować produkty, ale także pełnią funkcję promocyjną wraz z obowiązkową fotografią produktu. Tym faktem można tłumaczyć użycie zapożyczenia dla oznaczenia produktu, który ma już rodzimą nazwę. Przykładem może być polska nazwa *spódnico-spodnie*, która została zastąpiona nazwą *kuloty* lub pożyczka *joggersy*, dla których można było w przypadku niektórych egzemplarzy użyć nazwy *spodnie dresowe*. Cecha nowości oraz obcości danej nazwy ma zachęcić potencjalnego kupca do zakupu, szczególnie że nazwa pochodzi z języka, który cieszy się prestiżem i reprezentuje pożądaną kulturę (por. Mańczak-Wohlfeld, 1995, s. 18). Dowodem na to może być zamiana zasymilowanej w języku polskim formy *dżinsy* na niezasymilowaną ortograficznie *jeansy*. Trzeba zaznaczyć, że w korpusie języka chorwackiego zapożyczenia były używane w mniejszym stopniu, co widać na przykład po użyciu nazw rodzimych jak *suknja-hlače*, *kratke hlače*.

Drugą różnicę między badanym słownictwem obu języków stanowi rzadziej występująca adaptacja zapożyczeń w języku chorwackim, co widać po mniejszym udziale zapożyczeń właściwych, a większym półkalk. Język polski, wykorzystując analogię do dobrze przyswojonych zapożyczeń, jak *dżinsy* lub *legginsy*, bez problemu adaptuje nowe nazwy jak *tregginsy*, *jegginsy*. Być może brak takiego modelu w języku chorwackim sprawia, że adaptacja nie przebiega tak szybko, a wprowadzana nazwa ma charakter nazwy hybrydowej, która cechuje się niższym stopniem przyswojenia.

W obu językach zwraca uwagę znaczna liczba nazw wariantywnych i dotyczy to samego typu zapożyczenia i jego struktury, ale też stopnia adaptacji, na przykład pol. *kuloty*, *spodnie kuloty*, *spodnie culotte*, chorw. *culottes hlače*, *culotte hlače* lub pol. *jogger* lub *joggersy*. Ta niestabilność wskazuje na to, że nazwy te są nowe i wchodzą dopiero do systemu. Świadczy o tym także nieobecność zapożyczeń, szczególnie właściwych, w słownikach. Leksykografia, nawet ta internetowa, która daje możliwość aktualizacji leksykonu, również nie nadąża za dokonującymi się zmianami, nawet w języku dawcy, co pokazuje brak w badanych źródłach nazwy *treggings*.

Z kolei przykład przejętej z języka angielskiego nazwy *kuloty* i dawnego, pochodzącego z języka francuskiego cytatu *culotte* pokazuje ciekawe zjawisko powrotu nazwy odnoszącej się jednak do nowego desygnatu z tego samego pola semantycznego i w zaadaptowanej formie.

Ostatnia uwaga dotyczy nazw odzieży ogólnie. Można zauważyć, że część wymienionych nazw odnosi się do desygnatów, które tylko w nieznaczny sposób różnią się od siebie. Zjawisko to może mieć związek z ogromną liczbą oferowanych przez sprzedawców produktów i obecnością na rynku dużej liczby fasonów,

które należy skategoryzować za pomocą nazw. Zmiany, jakie zaszły w społeczeństwach polskim i chorwackim, na przykład wzrost zamożności i konsumpcji oraz rosnące potrzeby, sprawiają, że wraz z promowanymi produktami w systemie językowym otwiera się miejsce dla szeregu nowych nazw, które często przez dominację języka angielskiego nie tylko w branży modowej są właśnie anglicyzmami. Słownictwo to, które można uznać za specjalistyczne, stopniowo przenika do słownictwa ogólnego. Część nazw ma prawdopodobnie charakter efemeryd i zniknie wraz z przemijającą modą, ale część zostanie w języku na dłużej, jak przykład pol. *dżinsy*.

Wyniki przeprowadzonego w tej pracy badania mogą być wykorzystane przez leksykografów lub glottodydaktyków, a także stać się przyczynkiem do szerszych badań leksykologicznych.

Bibliografia

- Anić, S., Klaić, N., Domović, Ž. (2002). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Sani-plus.
- Bańko, M. (red.). (2017). *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*. Warszawa: PWN.
- Borejszo, M. (2001). *Nazwy ubiorów we współczesnej polszczyźnie*. Poznań: Wydawnictwo WiS.
- Cambridge Dictionary*. Pobrane z: <https://dictionary.cambridge.org/> (dostęp: 6.09.2020).
- Dubisz, S. (red.). (2004). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.
- Dunaj, B. (red.). (2009). *Współczesny słownik języka polskiego*. Knurów: Langenscheidt, LexLand.
- Dziekońska-Kozłowska, A. (1964). *Moda kobieca XX w.* Warszawa: Arkady.
- Filipović, R. (1990). *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: Porijeklo, razvoj, značenje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hrvatski jezični portal*. Pobrane z: <http://hjp.znanje.hr> (dostęp: 9.09.2020).
- Jojić, Lj. (red.). (2015). *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kaczmarek, A. (2014a). Anglicyzmy w artykułach dziennikarzy modowych a kryteria poprawności językowej. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 28, s. 49–58. DOI: 10.14746/psj.2014.28.4.
- Kaczmarek, A. (2014b). Świat *fashion*, czyli o anglicyzmach modowych w polskiej współczesnej prasie kobiecej. *Słowo*, 5, s. 82–95.
- Klaić, B. (2001). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Klaić, B. (2012). *Novi rječnik stranih riječi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Klaczynska, A. (2010). Anglicyzmy we współczesnej polszczyźnie na przykładzie czasopism kobiecych oraz na tle świadomości językowej bydgoskich studentów. *Linguistica Bidgostiana*, 7 (20), s. 85–101.
- Kostrzewa, M. (2018). Kreacja w ubiorze jako element twórczej ekspresji i komunikacji artefakcyjnej w kontekście zachodzących zmian w estetyce wyglądu kobiety. Na podstawie autorskich doświadczeń i dokonań artystyczno-dydaktycznych. *Scripta Neophilologica Posnaniensia*, 17, s. 479–493, DOI: 10.14746/snp.2017.17.33.
- Kovačić, M. (2014). Pokušaji doskakanja nekim barbarizmima. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, (4–5) 61, s. 159–165.
- Mańczak-Wohlfeld, E. (1992). *Analiza dekompozycyjna zapożyczeń angielskich w języku polskim*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Mańczak-Wohlfeld, E. (1994). *Angielskie elementy leksykalne w języku polskim*. Kraków: Universitas.
- Mańczak-Wohlfeld, E. (1995). *Tendencje rozwojowe współczesnych zapożyczeń angielskich w języku polskim*. Kraków: Universitas.

- Oxford Dictionary*. Pobrane z: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com> (dostęp: 9.09.2020).
- Słownik online Pons*. Pobrane z: <https://pl.pons.com> (dostęp: 5.09.2020).
- Sočanac, L. (1994). O nekim anglicizmima i pseudoanglicizmima u rječnicima hrvatskoga književnog jezika. *Filologija*, 22–23, s. 225–228.
- Šonje, J. (red.). (2002). *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Školska knjiga.
- Štimac, V. (2008). *Hrvatsko modno-odjevno nazivlje. Jezična analiza modnih časopisa od 1918. do 1941.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Štimac Ljubas, V. (2010). Leksikografska obradba modno-odjevnih naziva u novijim hrvatskim rječnicima. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 3 (57), s. 97–110.
- Štimac Ljubas, V. (2011). Sufiksalne tvorenice u postanku modno-odjevnih naziva. *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, s. 212–223. DOI: 10.32728/tab.09.2011.16.
- Turnau, I. (1999). *Słownik ubiorów: tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Urbańczyk, S. (red.). (1991). *Encyklopedia języka polskiego*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Witalisz, A. (2016). *Przewodnik po anglicyzmach w języku polskim*. Kraków: Wydawnictwo Jak.
- Witalisz A. (2018). Polish anglicisms in the fields of leisure, fashion and entertainment against historical background. *Revista de Linguas para Fines Especificos*, 24.1, s. 142–165. DOI: 10.20420/rife.2018.226.
- Witorska, A. (1990). Zapożyczenia w słownictwie współczesnej mody. *Poradnik Językowy*, 4, s. 265–273.
- Żmigrodzki, P. (red.). (b.d.) *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. Pobrane z: <http://www.wsjp.pl> (dostęp: 9.09.2020).

Źródła internetowe:

- www1: <https://avanti24.pl/Magazyn/1,150441,22241969,co-to-sa-tregginsy.html> (dostęp: 5.09.2020).
- www2: <https://vistula.pl/chinosy> (dostęp: 5.09.2020).
- www3: <https://panoramastylu.pl/legginsy-jegginsy-tregginsy-czym-s%C4%85-jak-je-nosic.html> (dostęp: 5.09.2020).
- www4: <https://www.elle.pl/artikul/co-to-sa-kuloty> (dostęp: 5.09.2020).
- www5: <https://www.lppsa.com/o-nas/lpp-w-liczbach> (dostęp: 1.09.2020).
- www6: <https://stylowy.pl/joggery-co-to-za-spodnie> (dostęp: 1.09.2020).

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.6>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 5.11.2021

HENRYK JAROSZEWICZ

Uniwersytet Wrocławski, Polska

(University of Wrocław, Poland)

Leksyka współczesnego śląskiego języka literackiego*

The lexicon of contemporary Silesian literary language

Abstract

Preliminary studies of material covering 2,500 of the most frequent lexemes in Silesian literature made it possible to identify six main thematic domains. Thus, the most numerous words are the lexical forms related to the functioning of humans: to the mental and emotional dimension (629 lexemes) and the biological dimension (490 lexemes). Other forms are related to human participation in social life (465), the material world and ways of interacting with it (384), space and ways of moving in it (261), time and temporal features (151). The analysis of the Silesian lexicon proved the existence of intellectualised vocabulary (abstract forms, terms), numerous synonymous forms and a high frequency of Germanisms (14%). A noticeable part of the Silesian lexicon (15%) is entirely foreign to contemporary standard Polish language. The remaining group of Silesian lexemes (except for a small number of indeclinable words) differs to a greater or lesser extent from their Polish counterparts — mainly in terms of their phonetics and inflection.

Keywords: Silesian language, Silesian dialect, Polish language, vocabulary

---

* W niniejszej pracy — opierając się w głównej mierze na kryteriach socjolingwistycznych — współczesną mowę Ślązaków traktuje się w kategoriach samodzielnego języka literackiego, który wyodrębnił się w ostatnich dwóch dekadach z dialektu śląskiego języka polskiego. Uznaje się, że warunkami wystarczającymi dla uznania istnienia odrębnego języka śląskiego są: 1. istnienie szerokiej rzeszy użytkowników traktującej swój regionalny etnolekt jako samodzielny kod językowy; 2. funkcjonowanie literackiej śląszczyzny w przestrzeni publicznej; 3. istnienie piśmiennictwa śląskiego, zróżnicowanego formalnie, tematycznie i stylistycznie; 4. zaawansowane prace kodyfikacyjne. Szczegółowa argumentacja przemawiająca za przyjęciem poglądu o językowej odrębności i samodzielności śląszczyzny została przedstawiona szerzej w osobnej pracy (zob. Jaroszewicz, 2019a, s. 25–30).

Leksik suwremenog śleskog književnog jezika

Sažetak

Početa su ispitivanja, provedena na građi od 2.5 tisuća leksema koji se u šleskom književnom jeziku odlikuju najvećom rasprostranjenosti, omogućila utvrditi prisutnost šest glavnih tematskih domena. Pokazalo se, da su najbrojnije leksičke jedinice koje se odnose na emocionalno-mentalni nivo (650 leksema), zatim leksemi koji su povezani s biološkom dimenzijom ljudskog funkcioniranja (511). Sljedeće se leksičke skupine odnose na različite načine sudjelovanja čovjeka u društvenoj sredini (486), materijalni svijet s čijim sastavnim dijelovima čovjek ulazi u kontakt (405), prostor i načine ljudskog premještanja u njemu (282), te na vrijeme i razne temporalne osobine (166). Ispitivanja su dokazala postojanje intelektualiziranog sloja leksika (apstraktni leksemi, stručni termini), većeg broja sinonima i mnogih germanizama (14%). Manji dio šleskih leksema (15%) sasvim je nepoznat u suvremenom poljskom jeziku. Ostali šleski leksemi slični su poljskim jedinicama ipak se golemom većinom razlikuju od poljskih ekvivalenata – prije svega na fonološkom i sklonidbenom nivou.

Ključne riječi: šleski jezik, šleski dijalekt, poljski jezik

1. Dynamiczny — zarówno jakościowy, jak i ilościowy — rozwój literatury śląskiej w pierwszych dekadach XXI wieku sprawił, że możliwe stało się przeprowadzenie bardziej szczegółowych badań nad kształtem nowego literackiego języka funkcjonującego na obszarze Górnego Śląska¹. Na potrzeby rozpoczętych analiz w 2018 roku stworzony został korpus literatury śląskiej, na który złożył się materiał leksykalny z 21 dzieł literackich opublikowanych między 2008 i 2018 rokiem. Z korpusu, liczącego 630 tysięcy słowoform, wyekscerpowano węższy indeks liczący 2,5 tysiąca leksemów, cechujących się najwyższą frekwencją oraz najwyższym stopniem upowszechnienia w śląskiej literaturze. Odnaleziono w nim 995 rzeczowników, 868 czasowników, 230 przymiotników, 166 przysłówków, 68 liczebników, 65 zaimków oraz 115 spójników, przyimków, partykuł oraz wykrzykników².

W pierwszym etapie badań nad indeksem dokonano analizy ortograficznej i gramatycznej form używanych w śląskiej literaturze. Podczas weryfikacji 40 róż-

¹ O rozwoju współczesnego śląskiego piśmiennictwa zob. Czesak, 2015, s. 101–164; por. też Jaroszewicz, 2019a, s. 32–35.

² Procedura zestawiania korpusu, a potem indeksu, została szerzej omówiona i wyjaśniona w innej pracy (Jaroszewicz, 2020, s. 176–178). Warto jedynie przypomnieć, że do najważniejszych pozycji tworzących korpus zaliczono między innymi zbiór esejów prof. Zbigniewa Kadłuba *Listy z Rzymu* (2008), obszerną powieść epistolograficzną Alojzego Lyski *Duchy wojny* (2008), zbiór poezji światowej *Dante a inksi* w tłumaczeniu Mirosława Syniawy (2014), powieść *Komisarz Hanusik* Marcina Melona (2014), śląski przekład powieści Szczepana Twardocha *Drach* dokonany przez Grzegorza Kulika (2018), tom esejów Marcina Kika *Filozofjo po ślonsku* (2014) oraz *Nowy Testamyt po ślonsku* w przekładzie Gabriela Tobora (2017). Do indeksu włączone zostały natomiast te leksemi, których tekstowych realizacji użyto przynajmniej w pięciu dziełach składających się na korpus, przynajmniej dziesięciokrotnie (łącznie). W niniejszym opracowaniu stosowany jest tradycyjny podział na części mowy stosowany współcześnie między innymi przez Alicję Nagórko (2002, s. 112–155).

nych cech ortograficznych, fonetyczno-fonologicznych, fleksyjnych i składniowych stwierdzono daleko idącą spójność materiału językowego zgromadzonego w indeksie, wynoszącą około 80%. Tak daleko idąca uśredniona zbieżność ortograficzno-gramatyczna zbadanych dzieł literackich pozwoliła postawić hipotezę o wykształceniu się na początku XXI wieku śląskiego języka literackiego (szerzej zob. Jaroszewicz, 2020, s. 177–182).

Niniejsza rozprawa, będąca wstępnym rekonesansem badawczym, stanowi prezentację dalszych analiz materiału leksykalnego zgromadzonego w indeksie. Uwagę poświęcono w głównej mierze płaszczyźnie semantycznej współczesnego śląskiego słownictwa, w mniejszym stopniu płaszczyźnie stylistycznej i etymologicznej.

2. Biorąc pod uwagę obszary tematyczne słownictwa zawartego w *Indeksie*, przyjmując przy tym antropocentryczną perspektywę analizy, wyznaczono sześć zasadniczych domen semantycznych badanej leksyki³.

a) Człowiek i psyche. Intelktualno-emocjonalny wymiar funkcjonowania człowieka (629 leksemów)

Najobszerniejszą domenę tworzą leksemy odnoszące się do intelektualno-emocjonalnego wymiaru funkcjonowania człowieka. W jej obrębie podstawową grupę stanowią czasowniki nazywające różnego rodzaju procesy myślowe i stany emocjonalne (*bōć sie, dziwować sie, gorszyć sie, interesować sie, marzić, ōgupnōńc, pamiyntać, przōć, spokopić, szterować, ufać*), rzadsze są gerundia będące nazwami tych procesów i stanów (*marzynie, pamiync, spōmniynie, staranie, utropiynie*) oraz przymiotniki i przysłowki związane z cechami i czynnościami o charakterze mentalno-psychicznym (*dziki, markotny, poważny, radosny, rōd, smutny; nerwowo, spokojnie, teschno, wesolo*). Z ostatnią wymienioną grupą związane są formy odnoszące się do cech charakterologicznych — zwykle są to przymiotniki (*ciyrpliwy, pokorny, porzōndny, robotny, surowy, wierny, zōcny*), rzadziej przysłowki (*gupie, szczyrze, śmiało*) i odprzymiotnikowe rzeczowniki (*mōndrość, odwaga, pycha*).

Istotnym komponentem omawianej domeny są formy służące kategoryzowaniu — ilościowemu oraz jakościowemu — otaczającej człowieka rzeczywistości. Centralne miejsce w kwantytatywnej kategoryzacji odgrywają rzecz jasna liczebniki⁴ (*dwadziyścia, dwoje, dużo, jedynōsty, mocka, ōba, ōsylim, piyrwszy, połno, połowa, pōrã, pōł, szōsty, sztwierć, mało, troszkã, wielu*) oraz blisko z nimi związane rzeczowniki limitatywno-kategorialne (*liter, meter, mila*). W opisie kwali-

³ W pracy zastosowano autorski podział tematyczny słownictwa, który w dużej mierze pokrywa się z rozwiązaniami teoretycznymi stosowanymi przez Barbarę Batko-Tokarz (por. 2008, s. 41–47; 2019, s. 175–292). Główną innowacją jest — ściśle powiązane z przyjętą antropocentryczną perspektywą — wyodrębnienie trzech samodzielnych domen: ‘Człowiek i materia’, ‘Człowiek i przestrzeń’, ‘Człowiek i czas’, które badaczka unifikuje w obrębie ‘Kategorii fizycznych’.

⁴ Część liczebników nieokreślonych, typu *dużo, połno, troszka*, można oczywiście traktować jako przysłowki miary.

tatywnym najważniejszą grupą są przymiotniki i przysłówki, rzadziej rzeczowniki i czasowniki. Istotną rolę odgrywają przede wszystkim formy przywołujące określone kategorie estetyczne (*brzydko, ekstra, fajny, gryfnie, ókropny, ószkliwy, piyknie, szworny, szykowny*), matematyczne, logiczne, filozoficzne (*cufal, dobry, idyjō, istninyne, liczba, pojyncie, prōwda, przyczyna, rōżnica, suma, syns, warōnek, wcale, źle*) bądź formalne (*eka, kōłko, kula, lewy, rant, spodek*). Mniej liczne są wyrażenia porządkujące rzeczywistość z wykorzystaniem kategorii modalnych (*chcieć, mōc, moźliwy, musieć*), gradualnych (*barzo, bezma, ciyngym, fest, festelnie, gynau, jeszcze, ledwo, mocno, przeważnie*), uzualnych (*inakszyj, inny, jednako, normalnie, roztōmajty, rōżny, szpecjalny, zwykły*), partytywnych (*całość, óstatek, tajla*). Do form kategoryzujących można ostatecznie zaliczyć niektóre zaimki — głównie osobowe i wskazujące (*jō, ōna, tyn*).

b) Człowiek i biologia. Biologiczny wymiar funkcjonowania człowieka (490 leksemów)

Na kolejną domenę składają się jednostki związane z czysto fizjologicznym, biologicznym funkcjonowaniem człowieka. Zaliczyć do niej można przede wszystkim rzeczowniki kategoryzujące osoby ludzkie ze względu na płeć i wiek (*chop, dziecko, kobiyta, synek*)⁵, przymiotniki opisujące fizjologiczne cechy człowieka (*guchy, mody, mōrtwy, słaby, ślepy*) oraz czasowniki precyzujące różne etapy biologicznej egzystencji (*rosnōnić, umiyrac, urodzić sie*). Do domeny biologicznej można też zaliczyć nazwy narządów, części ciała (*mōzg, rynka, piyńść*) oraz wydzielin ludzkiego organizmu (*pot, ślina*). Stosunkowo liczną grupę tworzą czasowniki, rzadziej rzeczowniki dewerbalne, nazywające rozmaitego rodzaju odruchy i czynności fizjologiczne (*glōd, kucać, placz, płakać, spanie, trzynś sie*), podstawowe aktywności wykonywane kończynami (*deptać, kopać, trzimać*) czy różne sposoby ułożenia korpusu (*leżeć, siedzieć, stōć*). W omawianej domenie bardzo ważną rolę odgrywają nazwy sensoryczne związane ze zmysłowym odbieraniem bodźców, głównie wzrokowych i dźwiękowych — zwykle są to przymiotniki i czasowniki, rzadziej rzeczowniki i przysłówki (*ciepły, cichy, ciymny, czōrny, czyrwōny, czysty, głośny, gorzki, mały, miynki, ōstry, słodki, srogi, szeroki, twardy, wysoki; czuć, dojrzyć, słyszeć, smakować, śmierdzieć, wōniać; cisza, smrōd, suchanie, światłość, wōń, zima, źwiynk; ciynżko, gładko, gorzko, jasno, leko*). Z biologicznym wymiarem funkcjonowania człowieka związane są też nazwy różnego rodzaju pokarmów, używek oraz sposobów ich spożywania, względnie wchłaniania (*chlyb, tyj, wuszt; jeś, kurzić, pić*).

⁵ Zastosowana w niniejszym tekście pisownia podporządkowana jest regułom „ślabikōrzo- wygo szrajbōnka” wypracowanego w 2009 roku przez zespół śląskich twórców i działaczy (szerzej zob. Tambor, 2009; por. też Kallus, 2015, s. 7–12).

c) Człowiek i społeczeństwo. Społeczny wymiar funkcjonowania człowieka (465 leksemów)

Do domeny tej wliczyć można leksykę dotyczącą różnorodnych form społecznego zaangażowania człowieka. Wymienić tu można formy określające rodzaje związków pokrewieństwa (*brat, ciotka, fater, szwiger, ujek, żōna*), czynności i zdarzenia związane z przestrzeniami ludyczną (*grać, muzyka, śpiywać, śpiywka, tańcować, wie*), religijno-obrzędową (*aniol, boski, diōboł, farōrz, grzych, krzest; ōżynić sie, piekło, pobożny, pochować, Pōnbōczek, raj, rzykać, rzykanie, świynty, szac, tradycyjō*), administracyjno-prawną i polityczną (*erbnōńc, gwolt, majōntek, niywiny, nōrōd, plymiã, polityka, rzōndzić, ukraś, władza, wyrok, zbrodnia*) czy militarno-wojenną (*armijō, bōmba, cyłować, pancer, strzylać, wojōk*). Zauważalny jest też komponent leksykalny związany z aktywnościami człowieka podejmowanymi w obszarach ekonomii, przemysłu, rzemiosła (*biydny, biydōk, bogōcz, darmo, elwer, fedrować, gruba, hajer, lichy, majster, masōrz, płacić, pynzyjō, szychta, tōmpnōńc*), rolnictwa (*futrować, posadzić, siōć*), medycyny i edukacji (*lyczyć, nauka, pacyjnt, rechtōr, uczyć*). Odrębną, dość spójną grupą form przynależnych do sfery społecznej są czasowniki i przymiotniki związane z różnymi aspektami sytuacji komunikacyjnej (*gōdać, klachy, kōzać, naszkryflać, ōbiecować, ōsprōwiać, podziynkować, powiadać, pytać, przeczytać, przywitać sie, trefić sie, zapisać, zaprosić, zdanie, żegnać sie*). Ostatecznie do omawianej domeny można włączyć formy przymiotnikowe i przysłówkowe odnoszące się do stopnia kooperatywności prowadzonej czynności lub stopnia zindywidualizowania statusu określonego obiektu (*cuzamyn, ōsobny, samotny, spōlny, włosny, wzajym, sam*).

d) Człowiek i materia. Świat materialny i interakcja człowieka z jego składnikami (384 leksemy)

W obręb tej domeny wchodzi formy opisujące materialną rzeczywistość otaczającą człowieka oraz precyzujące sposoby wchodzenia z jej składnikami w interakcję. Mowa zarówno o elementach przynależnych do świata natury, jak i o wytworach kultury, składnikach świata ożywionego i nieożywionego. Do charakterystycznych grup leksykalnych należą rzeczowniki nazywające różnego rodzaju urządzenia i narzędzia (*byrna, mobilniōk, telefōn, telewizōr, wōga, zōmek, zygōr*), naczynia i pojemniki (*gōrczek, klōtka, szōlka, tytka, zbōnek*), elementy ubioru, części garderoby i biżuterii (*fuzekla, kecka, klajd, ring, tasza*), przedmioty o charakterze symbolicznym i mimetycznym (*dynkmal, krziż, ōbrōzek*). Świat materialny opisują również rzeczowniki oraz przymiotniki odnoszące się do określonych metali, minerałów, cieczy i innych substancji (*betōnowy, drzewianny, luft, para, piōsek, strzybło, strzybny, szklanny, tinta, woda, zymia, żelazny*). Czasem mowa o leksemach precyzujących konsystencję wspomnianych substancji (*drobny, gynsty*). Wśród nazw opisujących nieożywioną naturę odnaleźć można małą liczbę określeń dla różnych zjawisk atmosferycznych (*chmura, mgła, mrōz, śniyg*) oraz ciał niebieskich (*gwiōzda*). Materialne składniki świata ożywionego repre-

zentowane są w zbadanym materiale przez rzeczowniki nazywające różnego rodzaju zwierzęta (*chrobók, ptók, ryba*) i rośliny (*grzib, stróm, trówa*), ewentualnie ich części składowe (*asta, kopyto, liść, pysk*).

Czasowniki należące do omawianej domeny to w większości formy o znaczeniu transformatywnym. Nazywają one czynności skutkujące zmianą fizycznych właściwości określonych obiektów (*grzódć, ótwiyrać, podzielić*), powodujące ich dezintegrację (*tómacć, strzaskać, zbulić*) lub modyfikujące ich strukturę, wewnętrzny układ, kolejność, stopień kompletności, rozpoznawalność (*kryć, miyszać, napólnić, słozyć, zastłónić, znólyż*). Drugą podgrupę tworzą czasowniki kinetyczno-lokacyjne. Oznaczają one czynność nadawania ruchu określonym obiektom (*kolybać, kulać, kryncić*), zmieniania ich położenia (*óbalić, óbrócać, zaniys*) lub sposobu przemieszczania się (*ódbijać, sztopnónc, zatrzymać*). Obok dwóch wspomnianych klas werbalnych, można też odnaleźć mało liczne czasowniki o znaczeniu preparatywnym (*narychtować, przirychtować, rychtować*), instrumentalnym (*traktować, zajmować sie*) czy kreacyjnym (*sprawić, stworzić, uczynić, zrobić*).

e) Człowiek i przestrzeń. Przestrzeń i przemieszczanie się człowieka w przestrzeni (261 leksemów)

Do domeny tej należą jednostki nazywające różnego rodzaju przestrzenie (otwarte i zamknięte) oraz sposoby przemieszczania się w nich. Charakterystyczną grupą są formy nazwy różnego rodzaju naturalnych obszarów (*barzoły, berga, jezioro, kosmos, las, pustynia, przepaść, rzyka, wyspa*). Dość liczne są także nazwy obszarów, przestrzeni, lokacji i terytoriów będących wytworem kultury (*cesta, chodnik, królestwo, miasto, rynek, ulica*). Zauważalną podgrupą są nominalne i pronominalne nazwy lokacji konkretyzowane kontekstem (*grónt, miyjsce, ókolicica; kajś, tukej, sam, skónd, wszyndy, wszyndzie*). Sporą frekwencją odznaczają się także nazwy różnego rodzaju przestrzeni zamkniętych — centralną grupę w tej domenie tworzą formy denotujące różnego rodzaju budynki i budowle (*banhóf, lauba, bióro, stodóla, geszeft, tyjater, familók*), względnie części składowe tychże obiektów (*ajnfart, balkón, izba, scyna, siyh, sztok*).

Wśród form werbalnych składających się na omawianą domenę wymienić należy przede wszystkim nazwy precyzujące różne sposoby pokonywania przestrzeni — drogą lądową, wodną i powietrzną, zarówno samodzielnie, jak i przy pomocy określonego środka lokomocji (*furgać, is, plynónc, pływać, podlecieć, przejechać, przibyć, przichodzić, przjechać, spadać, spinać sie, słyż, upaś, wlawzować, wrócać, wyjechać, zbliżać sie*). Zdecydowanie mniej liczne są czasowniki o znaczeniu lokatywnym, określające różne sposoby przebywania w określonym miejscu (*mieszkać, mieścić sie, schrónić sie*). Z wymienionymi czasownikami pozostają w bliskim związku rzeczownikowe nazwy czynności skutkujących zmianą lokacji (*marsz, rajza, szpacyr*) oraz rzeczownikowe nazwy różnych środków transportu (*cug, fliger, łódka, szif*). Do omawianej domeny należą także formy adiektywne i adwerbalne, których zadaniem jest precyzowanie przestrzennych

właściwości określonych czynności, miejsc lub przedmiotów (*bliski, daleki, głym-boko, indziej, niżyj, rajn*).

f) Człowiek i czas. Czas i temporalna charakterystyka rzeczywistości (151 leksemów)

Najmniej liczną, choć dość wyraźnie wyodrębniającą się domeną, jest klasa form temporalnych. Charakterystykę czasową konkretyzują głównie jednostki adwerbalne precyzujące temporalne właściwości określonych stanów i czynności (*drab, dopiyo, niydugo, rzódko, sztyjc, wczorej, wtedy, zaróżki, zaś, zawdy*). Nieco rzadsze są rzeczowniki określające pewne odcinki czasu (*siyrpiyń, sztwórtek, wiosna, wieczōr*) lub przymiotniki i zaimki wnoszące informacje o czasie (*dōwny, nocny, wartki, niydzielny, ranny, wieczny; kedyś, niykej, nigdy*). Informacje czasowe wprowadzane są też przez grupę czasowników fazowo-procesualnych (*istnieć, kōńczyć, ustōć, zacōnić*).

3. Analiza zgromadzonego materiału leksykalnego pozwoliła na wyciągnięcie kilku ogólnych spostrzeżeń.

Uwagę zwraca stosunkowo wysoki stopień intelektualizacji śląskiej leksyki. Fakt ten bezpośrednio sygnalizuje dominująca pozycja domeny intelektualno-emocjonalnej, w której dość liczną podklasę stanowią abstracta (*godność, istota, jankōr, litość, mankulijō, niynawiść, ōbecność, pojyncie, poznanie, pōnkt, przekōnanie, suma, tymat, zagroźynie, zwiōnzek, żōl, żywobycie*). Wysokie nasycenie śląskiej leksyki takimi formami jest w dużej mierze efektem otwartości językowego uzusu na internacjonalizmy, które adaptowane są zgodnie z regułami fonetycznymi i ortograficznymi śląszczyzny (*historyjō, idyjō, informacyjō, materyjō, teoryjō, tradycyjō*).

W obrębie leksykonu związanego ze światem materialnym jednostki nazywające wytwory ludzkiej aktywności cechują się wyższą frekwencją aniżeli nazwy odnoszące się do świata przyrody. Nazwy różnego rodzaju budynków, przestrzeni i terytoriów wyznaczonych przez człowieka, nazwy narzędzi i urządzeń, części garderoby, sztucznych materiałów i substancji (*autobus, binder, byrna, cug, glajza, jakla, krōlestwo, mobilniōk, ulica*) przewyższają liczebnie nazwy zwierząt, roślin, ciał niebieskich czy naturalnych obszarów (*berga, gwiōzda, kamiyń, kwiōtek, strōm, wilk*). Warto też zwrócić uwagę na wyraźnie „miejską” proveniencję śląskiej leksyki, w której formy związane z realiami życia na wsi (*futrować, pastyrz, siano, stodoła, studnia, zboże*) zdecydowanie ustępują leksyce opisującej życie w zurbanizowanej, miejskiej, industrialnej przestrzeni (*familōk, gruba, hotel, kino, park, tyjater*).

W śląskim leksykonie w dalszym ciągu wyraźnie zauważalna jest warstwa zapożyczeń germańskich (337 leksemów). Formy te odnaleźć można przede wszystkim wśród rzeczowników, rzadziej czasowników, przymiotników i przysłówków (*asta ← der Ast, biksa ← die Büchse, blank ← blank, bryle ← die Brille*,

ganc ← *ganz*, *fanzolić* ← *faseln*, *forsztelować* ← *vorstellen*, *fōngować* ← *fungieren*, *frechowny* ← *frech*, *hica* ← *die Hitze*, *hut* ← *der Hut*, *ofyn* ← *offen*, *rychtich* ← *richtig*, *szpas* ← *der Spass*, *szerować* ← *stören*, *wela* ← *die Welle*, *zól* ← *die Sohle* itd.). Istotnym wyróżnikiem śląszczyzny są nie tylko germanizmy, ale także zauważalna (58 leksemów) grupa bohemizmów (*bezma* ← *bezmála*, *cesta* ← *cesta*, *dziwać sie* ← *dívat se*, *gorko* ← *horko*, *ôpowôga* ← *opovaha*, *ôszkliwy* ← *ošklivý*, *ôžyrôk* ← *ožrala*, *pozornie* ← *pozorně*, *przôc* ← *přát*, *rzykać* ← *řikat*, *szykowny* ← *šikovný*, *sam* ← [*pojď*] *sem!*, *skirz* ← *skrz*, *strôm* ← *strom* itp.)⁶.

Warto zauważyć, że praktycznie w obrębie wszystkich śląskich części mowy odnaleźć można przykłady synonimii (bliskoznaczości) leksykalnej. Co istotne, zwykle mowa o parach, gdzie rodzimej formie śląskiej towarzyszy odpowiednik niemiecki, rzadziej czeski (*chory* ↔ *niymocny*, *dziolcha* ↔ *frela*, *lachać sie* ↔ *šmiôć sie*, *ôkazyjô* ↔ *przileżytość*, *piykny* ↔ *gryfny*, *przypadek* ↔ *cufal*, *rôžny* ↔ *roztômajty*, *sklep* ↔ *geszeft*, *siednōnc* ↔ *zicnōnc*, *spotkać sie* ↔ *treścić sie*, *tukey* ↔ *sam*, *ulica* ↔ *cesta*, *wolny* ↔ *fraj*).

Dokonując analizy leksyki, zauważono, że około 15% leksemów śląskich to formy całkowicie obce współczesnej polszczyźnie (*badnōnc*, *cufal*, *cuza-myn*, *drapko*, *dynga*, *eli*, *frela*, *gelynder*, *kaj*, *kejby*, *maras*, *pitnōnc*, *samstōnd*, *yntlich* itp.). Dla pozostałej części śląskich form można co prawda odnaleźć polskie bliskoznaczniki, niemal wszystkie leksemy śląskie cechuje jednak większa lub mniejsza odrębność fonetyczna, fleksyjna, rzadziej słowotwórcza (*brzidki*, *chociôż*, *chwōlba*, *czōrny*, *głymboko*, *gupie*, *jeji*, *kolano* → Inst. sing. *kolanym*, *leb* → Gen. sing. *leba*, *malpica*, *milijōn*, *ôbiecka*, *ôkōzać sie*, *spać* → 1. sing. praes. *špiã*, *uwidzieć*, *wszyndzie* itp.). Pełna tożsamość pomiędzy leksyką śląską i polskimi standardowymi odpowiednikami dotyczy w zasadzie tylko części wyrazów nieodmiennych — przyimków, partykuł, spójników, wykrzykników (*ale*, *bo*, *choć*, *hej*, *jak*, *nawet*, *na*, *pod*, *przeciw*, *za*, *żeby* itp.).

Ostatnia konkluzja płynąca z analizy leksyki zebranej w *Indeksie* pozwala stwierdzić, że współczesny śląski język literacki cechuje się względnie wysoką intelektualizacją. Za nieaktualne należy więc już uznać wypowiedzi części polskich lingwistów (między innymi Jana Miodka czy Bogusława Wyderki), którzy przed dekadą dowodzili niemożności wyrażania w śląszczyźnie treści abstrakcyjnych czy samego jej funkcjonowania poza obszarem języka potocznego (zob. Miodek, 2011; Wyderka, 2008; szerzej zob. Jaroszewicz, 2019b, s. 35–39). Dzisiejsza literacka śląszczyzna bez wątpienia umożliwia formułowanie komunikatów związanych nie tylko z najprostszymi realiami życia codziennego, co oznacza, że przekroczyła już definicyjne ramy „słownictwa gwarowego” (por. Cząstka-Szymon, Ludwig, Synowiec, 2000, s. XXIV). W przekonaniu autora niniejszych

⁶ Lista śląskich germanizmów została zweryfikowana między innymi z wykorzystaniem prac Marka Łazińskiego (2008), Stanisława Bąka (1974, s. 156–159), Zbigniewa Grenia (2006), Gerda Hentschela (2019) i Alfreda Zaręby (1988, s. 75–80).

słów względna intelektualizacja i poliwalencja współczesnej śląszczyzny idą w sukurs tezie o jej językowym, nie dialektalnym statusie. Niezależnie od uzyskanych wyników badań wydaje się, że współczesny śląski język literacki jest kodem wartym naukowej uwagi i dalszych szczegółowych analiz.

Bibliografia

- Bąk, S. (1974). *Mowa polska na Śląsku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Batko-Tokarz, B. (2008). Tematyczny podział słownictwa w „Wielkim słowniku języka polskiego”. W: P. Żmigrodzki, R. Przybylska (red.), *Nowe studia leksykograficzne 2* (s. 31–48). Kraków: Lexis.
- Batko-Tokarz, B. (2019). *Tematyczny podział słownictwa współczesnego języka polskiego. Teoria, praktyka, leksykografia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Cząstka-Szymon, B., Ludwig, J., Synowiec, H. (2000). *Mały słownik gwary Górnego Śląska*. Katowice: Leksem.
- Czesak, A. (2015). *Współczesne teksty śląskie na tle procesów językotwórczych i standaryzacyjnych współczesnej Słowiańszczyzny*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Greń, Z. (2006). Zakres wpływów niemieckich w leksyce gwar Śląska Cieszyńskiego. W: J. Królak, J. Molas (red.), *Slavica Leguntur. Aktualne problemy badawcze slawistyki* (s. 57–70). Warszawa: ISZiP.
- Miodek, J. (2011). Dyskusja o języku śląskim w piśmie jest żenująca. Wywiad Teresy Semik z Janem Miodkiem. *Dziennik Zachodni*, 26.03.2011. Pobrane z: <http://www.dziennikzachodni.pl/artukul/384010,jan-miodek-dyskusja-o-jezyku-slaskim-w-pismie-jest-zenujaca,id,t.html> (dostęp: 1.11.2020).
- Hentschel, G. (2019). Obserwacje dotyczące rozpowszechnienia germanizmów leksykalnych we współczesnym regiolektie śląskim. *LingVaria*, 16, nr 1 (27), s. 113–132.
- Jaroszewicz, H. (2019a). Rozwój języka Górnoszlązaków w XXI wieku. Wybrane zagadnienia. *Zeszyty Łużyckie*, 53, s. 25–42.
- Jaroszewicz, H. (2019b). Krytyka prób emancypacji śląszczyzny. Płaszczyzna naukowa (lingwistyczna). *Slavia Occidentalis*, 76, nr 1, s. 21–48.
- Jaroszewicz, H. (2020). Czy można mówić o istnieniu śląskiego języka literackiego? Współczesny uzus gramatyczno-ortograficzny literackiej odmiany etnolektu śląskiego. W: I. Bogoczova (red.), *Area slavica 3. Jazyk na hranici — hranice v jazyku* (s. 175–184). Ostrava: Ostravská Univerzita.
- Kallus, B. (2015). *Słownik górnoślōnskij gödki*. Katowice: Pro Loquela Silesiana.
- Łaziński, M. (red.). (2008). *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Nagórko, A. (2002). *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tambor, J. (2009). Propozycje kodyfikacji ortograficznej śląszczyzny. *Socjolingwistyka*, 22, s. 83–92.
- Wyderka, B. (2008). Oddzielmy gwarę od polityki. Wywiad z Bogusławem Wyderką. *Nowa Trybuna Opolska*, 29.07.2008. Pobrane z: <http://www.nto.pl/opinie/art/4094197,prof-wyderka-oddzielmy-gware-od-polityki,id,t.html> (dostęp: 1.11.2020).
- Zaręba, A. (1988). *Szkice z dialektologii śląskiej*. Katowice: Śląski Instytut Naukowy.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.7>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 11.09.2021

ANATOLII ZAHNITKO

Donećkyj nacionalnyj uniwersytet imeni Wasyla Stusa, Ukrainajina

(Vasyl' Stus Donetsk National University, Ukraine)

Сексизм і фемінізм у мовносоціумному просторі: граматичні виклики

Sexism and feminism in the linguo-social space: Grammar challenges

Abstract

The aim is to establish the main factors of reducing sexism in the Ukrainian-speaking space with the establishment of the functional and cultural-aesthetic load of feminatives in various discourses. The main methods are descriptive, discursive analysis, and the correlation method. Consideration of the use of noun forms of gender — names of female persons by profession, social status showed a reduction of sexism, a decrease in the main features of discrimination based on gender. The influence of andrological stereotypes on the consistent implementation of feminatives is clarified, the thesis about the mandatory “femininity” of noun forms is corrected, and the load of feminism in the general process of destroying the person’s gender reflection in the noun-morphological form is traced. The directions of the ideological binarity extension in the Ukrainian language with the final arity thesis are identified, and the factors limiting the maximalisation (linguo-social traditions, values, priorities, etc.) of the creation of feminine noun forms for the designation of persons according to profession, social status and title are determined.

Keywords: language sexism, language feminism, linguo-social space, morphological form, feminine gender, masculine gender

Сексизам и феминизам у језичко-друштвеном простору: граматички изазови

Резиме

Примарни задатак је утврдити основне факторе смањења сексизма на украјинском говорном подручју и показати функционално и културно-естетско значење феминитива

у різних дискурсах. Основні методи є описові, метод кореляцій, метод дискурсного аналізу, метод кореляції. Аналіз використання фемінітивів, назви особи жіночої статі за професією, соціальним статусом, показала, що зменшується сексизм і головні ознаки дискримінації за статтю. У статті є опис впливу андрологічних стереотипів на послідовність реалізації фемінітивів, сформульована теза про необхідність використання „фемінізованих“ форм іменників, а також досліджено роль фемінізму в процесі відхилення тенденції відображення статі через морфологічні форми іменників. Досліджено тенденції збільшення бінарності погляду на світ в українській мові з огляду на статтю, встановлено фактори, які зменшують максимізацію (мовно-соціальні традиції, цінності, пріоритети тощо) створення форми жіночої статі іменників, які означають професію і соціальний статус.

Ключові слова: мовний сексизм, мовний фемінізм, мовно-соціальний простір, морфологічна форма, жіночий род, чоловічий род

У сучасній лінгвістиці питання соціальної рівності, різних проявів сексизму, а також створення спеціальних форм на позначення фахової, статусної та інших ролей у соціальному просторі розглядаються або через а) призму гендерної рівноваги ↔ ідентичності (Алла Карпенко, Тетяна Космеда, Алла Марчишина); б) встановлення статусу таких форм у різних дискурсах (Тетяна Жорж, Ірина Котеняткіна); в) визначення соціальних і психологічних чинників обмеження використання спеціальних форм на позначення осіб жіночої статі за професією (Алла Архангельська). Актуальним залишається питання доцільності і/чи недоцільності створення окремих форм для називання жінок як адекватного реагування на розширення їхнього фахового й соціального статусу (пор., напр., погляди Максима Вакуленка), їх сприйняття, оцінки суспільством (цікавою постає інтерпретація в художньому дискурсі (Андрій Любка)).

Метою дослідження є встановлення основних чинників зменшення сексизму в українськомовному просторі з визначенням функційного та культурно-естетичного навантаження фемінітивів у різних дискурсах. Мета мотивує вирішення завдань: 1) з урахуванням наявних дефініцій *сексизму* й *фемінізму* простежити еволюцію феміністичних поглядів та їхній вплив на активізацію створення фемінітивів; 2) визначити функційні лакуни найменувань осіб жіночої статі в соціально-мовній практиці; 3) скваліфікувати основні причини зменшення інтенцій створення фемінітивів.

Основними методами є описовий, аналіз словникових дефініцій, дискурсний аналіз, метод кореляцій для встановлення регулярності іменниково-морфологічних форм — найменувань осіб за фахом, званням, соціальним статусом, усталення за дискурсними практиками.

У сучасному науковому просторі *сексизм* витлумачують як упереджене ставлення до осіб за певною статтю. У межах окремих дефініцій наявні варіанти в розгляді *сексизму* з наголошенням тих чи тих ознак. Так, у філософському дискурсі його розглядають як „форму расизму, ґрунтовану на статевих відмінностях людей” (Конт-Спонвіль, 2012, с. 904), а в психологічних дослідженнях роблять акцент на „соціальних стереотипах, переконаннях

і віруваннях, які утверджують перевагу однієї статі над іншою, тим самим обґрунтовуючи соціальну нерівність чоловіків і жінок” (Карпенко, Петровський, Ярошевський, 1998, с. 456) із розмежуванням вертикальної (ієрархічно-посадової) й горизонтальної (лінійної) сегрегації як різновидів відокремлення¹.

Джерелами сексизму є абсолютизація й біологізація статевих відмінностей, значна частина з яких похідна від узвичаєних соціальних норм і культурних настанов. Вертикальна сегрегація пов’язана з обмеженням кар’єрного росту через біологічну належність, а горизонтальна — з обмеженнями на відповідні фаховий і рольовий статуси. Так, наприклад, у Російській Федерації в 2003 р. ухвалено перелік професій (400 позицій), які заборонені для жінок², що дає підставу судам відхиляти позови жінок щодо порушення їхніх прав (Сексизм, 2020). Такий підхід законодавці обґрунтовують необхідністю збереження репродуктивної функції жінки.

У соціології сексизм розглядають через 1) перевагу й дії, які відкрито і/чи завуальовано дискримінують жінок або чоловіків на ґрунті їхньої статі чи 2) нехтування чоловіків, але головно — жінок (Джери, Джери, 1999, t. 2, с. 201), а в політології наголошують на тому, що сексизм пов’язаний із практикою панування над жінками, що відбито в соціалізації ролей (Погорельий, 2008, с. 398), чому сприяє слововжиток, візуальні асоціації, формування стереотипів (*жінка* — *берегиня сім’ї*, *жінка* — *ядро сім’ї*): „Наша країна зараз знаходиться на етапі становлення та відродження [...]. В цей дуже складний період велику роль повинна відіграти **жінка – берегиня роду, суспільства, української мови, культури, народних звичаїв і традицій**” (Волинь, 2020.11.10).

Фемінізм кваліфікують як певний (політичний, соціальний, культурний та ін.) суспільний рух, завданням якого постає досягнення повної рівності між чоловіками й жінками (Шевченко, 2016, с. 202). Загалом *фемінізм* ґрунтований на філософських поглядах Джона Локка, Джона Мілля, Шарля Фур’є, а також Зигмунда Фрейда, Герберта Маркузе, Мішеля Фуко, Жака Дерріда, Жана Ліотара та ін. (Загнітко, 2019, с. 201–212), які концентрували увагу на питаннях індивідуалізації, і пов’язаний зі спробою подолати бінарний світогляд (Грошовкина 102), вийти за його межі. Бінарний погляд утверджує нормативність лише опозиції „маскулінність ↔ фемінність”, відступи від якої є аномативними. *Фемінізм* сприяє поширенню індивідуалістського підходу, який вимагає усталення інших цінностей у суспільстві. Останнє завдання ставлять перед собою послідовники феміністської лінгвістики, особливо її радикального напрямку. У слов’янських країнах феміністська філософія не мала істотного впливу, особливо в державах з домінуванням ортодоксаль-

¹ У статті не звернуто увагу на *маскулізм*, що передбачає усунення сексизму щодо чоловіків (основоположник Ернест Бакс), оскільки він на сьогодні не набув своєї актуальності й поширення.

² Автор у цьому разі не ставить завдання розкрити причини такої заборони, що можуть мотивуватися різними чинниками шкідливого впливу на здоров’я та ін.

ності. Питання необхідності гендерно-збалансованої симетрії суттєво посилилися в 2-ій половині ХХ ст., особливо на початку ХХІ ст. Диференціювання течій *фемінізму* ґрунтують на: 1) різних дискурсивних виявах (академічному, антипорнографічному та ін.); 2) конфесійних пріоритетах (ісламському, християнському і под.) із внутрішнім розмежуванням радикальної й ліберальної течій; 3) періодах формування й активізації: модерністському, постмодерністському і т. ін. (Шевченко, 2016, с. 202–243). Розмаїття течій *фемінізму*, їх посилення на межі ХХ–ХХІ ст. активізували називання осіб жіночої статі відповідними лексемами. Ставлення до використання таких похідних у мовному соціумі не можна вважати однозначним, пор., наприклад:

Фемінітиви властиві українській мові давно, це не тільки данина моді.

Однак дехто вважає, що їх використання – приниження ролі жінки, а іменник чоловічого роду ніби «підіймає» її до рівня чоловіка.

«Це підсвідома реакція на тисячолітній патріархат, в якому все жіноче вважається другорядним, менш вартісним, гіршим, а все чоловіче, навпаки, кращим і престижним», – пояснює Олена Малахова, **кандидатка** філологічних наук, **доцентка**, **радниця** з питань політики гендерної рівності та антидискримінації в освіті **міністерки** освіти і науки України. (Українська правда, 2018.08.03)

і

...усталені в українській мові типи утворення фемінітивів використовують лише один відповідний суфікс у цій ролі: *учитель–учителька, учень–учениця, граф–графиня, барон–баронеса*. Таким чином, новотвори „членкиня”, „мисткиня”, „інокиня”, „історикиня”, „критикиня”, „теоретикиня”, „математикиня” тощо суперечать українському словотвірному механізму та українській граматиці і тому є невдалими. (Вакуленко, 2018, с. 89)

Питання сексизму й фемінізму безпосередньо відбиваються в мові, оскільки в її просторі зримили постають зміни пріоритетів у суспільстві, значущість новітніх тенденцій. Активізація різних жіночих рухів у 60–70-ті роки ХХ ст. стала поштовхом для створення гендерної (↔ феміністської) лінгвістики, одним із завдань якої є вияв симетрії і/чи асиметрії в номінації осіб чоловічої та жіночої статі за різними видами діяльності. Робін Лакофф обґрунтувала андроцентровість³ мови (Lakoff, 1973, с. 45–80), яка й зумовила певну лакунарність у національно-мовній та національно-когнітивній картинах світу. Останнє є логічним відбиттям *сексизму* й дискримінації в мові.

У граматичній системі відчутними постають зміни, зумовлені звуженням *сексизму*, хоча граматики є найстійкішою. Відомо, що в лексиці найдинамічніше відображаються новітні суспільні процеси, а в граматиці – вони мають пройти період узагальнення й осмислення, когнітивного абстрагування й поступово унормовуватися (граматиці потрібно щонаймеше 200 років для усталення певних новітніх форм (Мучник, 1971, с. 22–23)). Варто враховувати особливості граматичної системи, що може формуватися через

³ Пор., наприклад, гіноцентровість – уміщення жінки в центрі світоглядних позицій (Джордж Бірмінгем).

унормування народно-розмовних стихій (українська, французька та ін.), осучаснення книжно-літературних традицій (німецька, російська і под.) тощо. Для перших – властиве пряме проникнення новітніх лексем із розмовно- побутової сфери й активне унормування, останнім – притаманне ускладнене кодифікування утворень із відтінком розмовності. Істотним є також сприйняття новацій (↔ інновацій) самим суспільством, у якому можуть домінувати демократичні цінності зі спрямуванням на гендерну рівність (Німеччина, США та ін.), патріархальні орієнтування (Іспанія) і т. ін. Так, Ольга Горинова на основі проведеного анкетування в іспаномовному соціумі, стверджує, що респондентки надають перевагу у відповідях на питання формі чол. р. у найменуваннях фаху, оскільки вона „продовжує асоціюватися з більшою серйозністю і професіоналізмом” (Горинова, 2004, с. 90).

За твердженням спікера нової граматики іспанської мови Ігнаціо Боске (Bosque, 2012, с. 1–12), номінації осіб за професією, з одного боку, по-особливому відображають культурне й соціальне середовище з гендерного погляду, а, з другого, вони постають мовним засобом впливу на соціокультурну сферу, формування певних стереотипів, актуалізацію етично-культурних застерег та ін. Істотною є думка лінгвіста про те, що мова – „згусток історії”, мотивований андроцентровим світоглядом, за яким жінки підлягали дискримінації й були приречені на „небачення” (пор.: Lakoff, 1973). До цього потрібно додати патерналістську поведінку чоловіків щодо жінок, коли жінкам дають змогу брати участь у різних процесах за покровительства чоловіків із належним усвідомленням цього першими. І. Боске у доповіді (Bosque, 2012), підтриманій 25 іспанськими академіками, критикує різні інституції за використання гендерного принципу в номінації осіб, оскільки „еволюція морфологічної та синтаксичної системи (мови — А. З.) залежить від усвідомлення мовцями норми”, тому мову можна контролювати через норми мовної політики. Такий демократизм є „небезпечним відступом” від норми та спробою нав’язування політично некоректних норм, де не буде „сильно укорінених” структур, а постануть штучні форми, мотивовані спробами „зробити видимими” (visibilizar) жінок (Bosque, 2012). У чомусь подібна „невидимість” наявна в українському мовному просторі, оскільки у формах на зразок *інженер, хірург* за умови їх використання для номінації осіб жіночої статі знівельовано фахову рівність останніх, а для наголошення семантики статі використовують спеціальні лексеми-маркери: *Головний лікар лікарні – жінка (очевидно, хірург; руки швидкі, впевнені, міцні) уважно вислухала мої три важливі запитання про стан здоров’я Думчева* (Володимир Брагін).

Для українського мовного простору використання фемінативів не є чимось неприродним. Їхнє активне живання наявне в 20–30-ті роки ХХ ст., що відбивало відповідні запити суспільства (Гінзбург, 2012, с. 7–27) — зростання ролі жінок в усіх сферах суспільного життя. Досліджуючи такі корелятивні форми в 30-ті роки, Іванна Блажкевич, голова „Жіночої громади”, кооперативна діячка, письменниця, наголошувала на їхній органічній природності:

Переживши свій вік на селі, звикла я до того, що селяни ніколи не кажуть “склепар”, “поштар” чи “директор”, якщо це становисько займає жінка, але називають (на мою думку, правильно): **склепарка, поштарка, директорка, молочарка** і т. п., а там: Круглячка, Шекеричка, Блажкевичка, Кунчиха і т. п. Належало б отождивити ці назви усталити, а то виходить трохи смішно: начальна **редакторка і видавець** О. Кисілевська. (Іванна Блажкевич (цит. за Пода, 2008, с. 121))

Навіть побіжний погляд на більшість сучасних словників, довідників та ін. багатьох мов засвідчує відбиття в них усталених суспільних цінностей і стереотипів як реалізацію сексистських тенденцій (пор. думку про сексистську мову (Р. Лакофф)) у граматичному ладі мови, пор., наприклад: укр. *адвокат, повар банкір, стельмах, будівельник, видавець, прокурор, фотограф* ↔ ісп. *abogado, cocinero, banquero, carpintero, constructor, editor, fiscal, fotógrafo*.

Використання аналітичних конструкцій (з відтінком умовності – це аналітичні форми (Загнітко, 2018, с. 174)) провокує звуження усталених норм мовної економії, оскільки вираження номінативної семантики статі (морфологічні форми дієслів (*говорив* (1) і *говорила* (2)), *мріяла* (2)) й морфологічного значення роду [іменникові форми (*адвокат* (1) і *адвокат* (2))] розмежовані:

- (1) За той час, як **говорив адвокат**, праворуч від його почувся діалог (Богдан Лепкий); (2) **Адвокат говорила** про немотивованість затримання підозрюваного (Україна молода, 2018.12.06) і (3) Я **мріяла** стати **письменницею, співачкою**, щоби в мене брало інтерв'ю телебачення, і ходити в білих атласних ліфчиках, як **адвокатка** у якимсь кіні (Ірен Карпа).

Сексизм у мові необхідно розглядати через призму загальнофілософської інтерпретації співвідносності загального й окремого, що актуалізовано в модерній та постмодерній парадигмі. Формування *фемінізму* активізувало боротьбу з усталеною *андроцентровістю, сексизмом*, посилило вираження індивідулізму.

Розглядаючи особливості гендерної ідентичності та її самодостатності в сучасному суспільстві, необхідно концентрувати увагу не лише на усталених фемінних (*жінка, мати, дружина, домогосподарка, фахівчиня, дівчин(к)а, донька, наречена, коханка*) і маскулітних (*чоловік, батько (тато), чоловік одружений, син, фахівець, хлоп(чик)ець, приятель (коханець)*) гендерних типах, а й на гендерних квір-типажах (*квір, трансгендер, транссексуал, буч, стоун-буч, фем, драг-квін, гомосексуал, гей, лесбійка (лесбі), кросдрессер, інтерсекс(уал)*) (за Марчишина, 2018, с. 238–396). Урахування усієї сукупності гендерних типів уможливує повноцінну оцінку статусу особистості, його відбиття в мовній практиці, намагання соціуму адекватно ідентифікувати особистість у її виявах, кваліфікувати її цінності на загальній шкалі орієнтування. Так, наприклад, японська авіакомпанія відмовилася від привітання *леді та джентльмени*, запропонувавши „увага всім пасажирам”, що мотивоване зобов'язанням „не допускати дискримінації за ознакою статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або інших особистих

якостей” (Ukrain, 2020.30.09). Таке звертання будуть використовувати лише в англійськомовному контенті, тому що „в японській мові подібний вираз [...] гендерно-нейтральний” (Ukrain, 2020.30.09).

Вживання фемінативів в українській мові орієнтоване на врахування народно-розмовної стихії. Популярним запереченням їхнього функційного статусу „дивне звучання”, з чим „сперечатися складно, зважаючи на особливості творення цих слів та суфікси, які використовують під час цього. Водночас причиною дивного та незвичного звучання є невживання фемінітивів у мові” (Ірина Ладика). Щільність наповнення сучасного тексту фемінативами істотно збільшується, окремі ж із таких лексем усталилися, тому „нам дивно казати „студент Ковальська” чи „парафіянин Анна”, „ведучий Лідія Таран”, „письменник Оксана Забужко”. Такі приклади доводять, що фемінітиви не така вже й екзотика” (І. Ладика).

У сучасному українському мовному просторі сталися істотні зрушення щодо подолання дискримінаційних начал у найменуванні жінок за професією, званням, соціальним статусом у зв’язку з повноцінним упровадженням нової редакції українського правопису (2019), а нещодавно Кабінет Міністрів України, зокрема Міністерство економіки у класифікаторі дозволило

«чоловічі» назви за бажанням [...] адаптувати до жіночого роду, і використовувати такі фемінітиви при внесенні запису про назву роботи до кадрової документації окремого працівника. Наприклад, *інженер–інженерка, верстатник широкого профілю–верстатниця широкого профілю, соціолог–соціологиня*. (UF.News.2020.25.08)

На сьогодні в офіційних документах не підтверджене використання утворень на зразок *доцентка, докторка ↔ докториня, кандидатка ↔ кандидатиня, професорка ↔ професориня, ректор ↔ ректориня, фізичка ↔ фізикиня, хімічка ↔ хімікуня* та ін. В окремих студіюваннях констатовано, що подібні похідні, наприклад, у російській мові містять негативний (пейоративний) відтінок: *врачиха, деканша, ректориня, шефиня*, а в німецькій, наприклад, — вони активні: *die Dekanin, die Ministerin, die Professorin, die Rektorin* (Бирюкова, Радченко, Попова, 2018, с. 16). В українській мові простежується активне творення нових варіантних корелятивних форм фемінативів, що підтверджує одна із пропонованих анкет, у якій з відтінком гумору запропоновано варіанти для їх оцінки мовцем: *директорка–директорша–директориця, ткачиха–ткаля–ткачка, пілотка–пілоткиня–пілотеса, продавиця–продавчиня–продавиця, шефова–шефиня–шефка, політичка–політикиня–політикеса, сомельєчка–сомельєшка–сомельє, членкиня–членка–членкиця* (Українська правда, 2018.08.03).

Аналізуючи сексизм у мові, з одного боку, і фемінізм, з другого, потрібно враховувати: 1) усталеність функційного навантаження корелятивних утворень та їх сприйняття в різних дискурсах; 2) ставлення мовців до фемінативів на зразок *мамалогиня, отолярингиня, стоматологиня, трихологиня*; 3) зайнятість певних позиційних корелятивів:

вівчар – *вівчарка* (назва породи собак (СУМ 1970, т. 1, с. 551), *декан* – *деканка* (зимовий сорт груші (СУМ 1971, т. 2, с. 234)), *матрос* – *матроска* (формена блуза матроса спеціального покрою (СУМ 1973, т.4, с. 653)), *пілот* – *пілотка* (літній формений убор (СУМ 1975, т. 6, с. 534) → *пілотиня*, *рахівник* – *рахівниця* (приладдя для лічби), *штукатур* – *штукатурка* (будівельний розчин (СУМ 1980, т. 11, с. 548)) → *штукатурниця*, що властиво не лише українській мові, або швець (майстер, що шиє й лагодить взуття (СУМ 1980, т.11, с. 435)) – *швачка* (майстриня з пошиття одягу = *кравчиня* чи *кравчиха*), а *шевчиха* – дружина шевця (СУМ 1980, т. 11, с. 435);

пор., напр., випадки зайнятості корелятивної позиції форми чол. роду з іншим значенням:

ворожжа, *економка* (жінка, яка веде домашнє господарство в кого-небудь (СУМ 1971, т. 2, с. 459)) – *економ* (завідувач поміщицьким господарством (СУМ 1971, т. 2, с. 458)), *мерезживниця* (робітниця, яка робить мереживо (СУМ 1973, т. 4, с. 675)), *модистка* (майстриня, що шиє плаття, білизну СУМ СУМ 1973, т. 4, с. 777)) – *модист* (продавець модних туалетів і головних уборів), *нянька* (жінка, яка доглядає дитину (СУМ 1974, т. 5, с. 453)), *покоївка* (служниця, яка прибирає кімнати (СУМ 1976, т. 7, с. 34)), *прачка* (робітниця, праця якої полягає в пранні білизни (СУМ 1976, т. 7, с. 523)).

„Зайнятість” корелятивної форми жін. роду є поширенішою й характерною не лише для української мови, що підтверджує тезу про загальну тенденцію андровості мовної системи, пор., напр. в іспанській:

camionero, ч. р. (водій вантажівки) – *camionera*, ж. р. (лесбійка), *sargento*, ч.р. (сержант) – *sargenta*, ж. р. (мегера), *soldado*, ч.р. (солдат) – *soldada*, ж. р. (солдатська платня), див. формальну, але не змістову корелятивність: *físico*, ч. р. (фізик), *gramático*, ч. р. (граматик), *informático*, ч. р. (інформатик), *mecánico*, ч. р. (маханік), *político*, ч. р. (політик), *químico*, ч. р. (хімік), *semiótico*, ч. р. (семіотик), *técnico*, ч. р. (технік) – *física*, ж. р. (фізика), *gramática*, ж. р. (граматика), *informática*, ж. р. (інформатика), *mecánica*, ж. р. (механіка), *política*, ж. р. (політика), *química*, ж. р. (хімія), *semiótica*, ж. р. (семіотика), *técnica*, ж. р. (техніка);

4) емоційно маркований статус квазікорелятивів, оскільки співвідносні форми позначають осіб жіночої статі за сімейними відносинами: *дяк* – *дячиха*, *купець* – *купчиха*, *паламар* – *паламариха*; 5) стилістичну провокативність окремих співвідносних форм жіночого роду: *філолог* – *філологічка*, але *філологиня*, *стоматолог* – *стоматологічка*, але *стоматологиня*, *історик* – *історичка*, але *історикиня*, *педіатр* – *педіатриця*, але *педіатриня*, *рентгенолог* – *рентгенологічка*, але *рентгенологиня* та ін.

Постаючи засобом комунікації, мова відображає узвичаєні норми й традиції, її форми обтяжені пам’яттю. Мова формує в носіїв відповідне облаштування світу. Тому вживаючи певну мовну форму, особа закріплює свої знання, усвідомлює елементи національного простору, усталює знання про функційні виміри осіб чоловічої і/чи жіночої статі. Відбита в мові бінарність світосприйняття простежувана неоднаковою мірою на всіх її рівнях – більшою сірою в лексиці, меншою – в граматиці, що мотивоване ядровістю андрологічної оцінки, її закріпленням у нормі.

Не варто гіперболізувати функційне навантаження фемінативів, оскільки їхнє вживання в різних дискурсах має пройти випробування часом, психологічну й емоційну адаптацію в різних мовних корпоративних групах. Вагомим також є формування статусу рівноконкурентності фемінативів і маскулінативів, усталення стійкого суспільного запиту на використання перших в усіх стильових практиках. На сьогодні активним спротивом до вживання таких утворень постає запит на нейтральні щодо вираження статі форми (в одній із функцій маскулінативи відповідають цьому статусу), а також арність, а не бінарність чи тернарність, поглядів на об'єктивну реальність.

Бібліографія

- Андерхилл, Д., Баррет, С., Бернелл, П. и др. (2001). *Политика*. Москва: Весь Мир [Anderkhill, D., Barret, S., Bernell, P. i dr. (2001). *Politika*. Moskva: Ves' Mir].
- Антоненко-Давидович, Б. (1996). *Твори: В 2-х т*, Т. 2. Київ: Наукова думка [Antonenko-Davydovych, B. (1996). *Tvory: V 2-kh t*, Т. 2. Kyiv: Naukova dumka].
- Архангельская, А. (2011). *Сексизм в языке. Мифы и реальность*. Olomouc: Univ. Palackého v Olomouci [Arkhangel'skaya, A. (2011). *Seksizm v yazyke. Mify i real'nost'*. Olomouc: Univ. Palackého v Olomouci].
- Архангельська, А. (2019). *Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго [Arkhanhelska, A. (2019). *Femina cognita. Ukrainska zhinka u slovi y slovnyku*. Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho].
- Бирюкова, Е. В., Радченко, О. А., Попова, Л. Г. (2018). *Языкознание: сравнительная типология немецкого и русского языков*. Москва: Юрайт [Biryukova, Ye. V., Radchenko, O. A., Popova, L. G. (2018). *Yazykoznanie: sravnitel'naya tipologiya nemetskogo I russkogo yazykov*. Moskva: Yurayt].
- Брагін, В. (1966). *В країні дрімучих лісів*. Київ: Веселка [Brahin, V. (1966). *V kraini drimuchykh lisiv*. Kyiv: Veselka].
- Вакуленко, М. (2018). Декілька зауваг щодо фемінативів в українській мові. *Вісник НАН України*, 1, с. 86–89 [Vakulenko, M. (2018). Dekil'ka zauvah shchodo feminatyviv v ukrainskii movi. *Visnyk NAN Ukrainy*, 1, s. 86–89].
- Гінзбург, М. (2012). Професійні назви як дзеркало гендерної рівності. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*, 24, с. 7–27 [Hinzburh, M. (2012). Profesiini nazvy yak dzerkalo hendernoї rıvnosti. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh*, 24, s. 7–27].
- Годована, М. П. (2009). *Словник-довідник назв осіб за видом діяльності*. Київ: Наукова думка [Hodovana, M. P. (2009). *Slovyk-dovidnyk nazv osib za vydom diialnosti*. Kyiv: Naukova dumka].
- Горина, О. В. (2004). Некоторые проявления сексизма на грамматическом уровне (на материале феминистских исследований в испанском языке). *Вестник Российского государственного университета дружбы народов. Серия: Лингвистика*, 6, с. 87–92 [Gorinova, O. V. (2004). Nekotoryye proyavleniya seksizma na grammaticheskom urovne (na materiale feministstikh issledovaniy v ispanskom yazyke). *Vestnik Rossiyskogo gosudarstvennogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Lingvistika*, 6, s. 87–92].

- Грошовкина, Н. А. (2014). Феминистская философия о сущности и содержании гендера. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Философия*, 2, с. 102–106 [Groshovkina, N. A. (2014). Feministskaya filosofiya o suschnosti i soderzhanii gendera. *Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Filosofiya*, 2, s. 102–106].
- Джери, Д., Джери, Дж. (1999). *Большой социологический словарь: В 2-х т. (русско-английский ↔ английско-русский)*. Москва: ВЕЧЕ-АСТ [Dzheri, D., Dzheri, Dzh. (1999). *Bolshoy sotsiologicheskii slovar: V 2-h t. (russko-angliyskiy)*. Moskva: VEChE-AST].
- Жорж, Т. К. (2018). Феминатив: лингвистический аспект и проблемы перевода. *Преподаватель XXI века*, 4, с. 356–363 [Zhorzh, T. K. (2018). Feminativ: lingvisticheskiy aspekt i problemy perevoda. *Prepodavatel XX veka*, 4, s. 356–363].
- Загнітко, А. (2018). *Мовний простір граматики*. Вінниця: ТОВ „ТВОРИ” [Zahnitko, A. (2018). *Movnyi prostir hramatyky*. Vinnytsia: TOV „TVORY”].
- Карпенко, Л. А., Петровский, А. В., Ярошевский, М. Г. (1998). *Краткий психологический словарь*. Ростов-на-Дону: Феникс [Karpenko, L. A., Petrovskiy, A. V., Yaroshevskiy, M. G. (1998). *Kratkiy psihologicheskii slovar*. Rostov-na-Donu: Feniks].
- Кирилина, А. В. (1999). *Гендер: лингвистические аспекты*. Москва: Институт социологии РАН [Kirilina, A. V. (1999). *Gender: lingvisticheskie aspektyi*. Moskva: Institut sotsiologii RAN].
- Конт-Спонвиль, А. (2012). *Философский словарь*. Москва: Этерна [Kont-Sponvil, A. (2012). *Filosofskiy slovar*. Moskva: Eterna].
- Котеняткина, И. Б. (2015). К проблеме языкового сексизма в современном испанском языке. *Вестник Российского государственного университета дружбы народов. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика*, 1, с. 151–156 [Kotenyatkina, I. B. (2015). K probleme yazykovogo seksizma v sovremennom ispanskom yazyke. *Vestnik Rossiyskogo gosudarstvennogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Teoriya yazyka. Semiotika. Semantika*, 1, s. 151–156].
- Ладика, І. (2019). Фемінативи в українських медіа: „за” і „проти”. *День*, 29.03 [Ladyka, I. (2019). Feminityvy v ukrainskykh media: „za” i „proty”. *Den*, 29.03].
- Любка, А. (2020). *Малій український роман*. Чернівці: Меридіан Чернівці [Liubka, A. (2020). *Malyi ukrainskyi roman*. Chernivtsi: Merydian Chernovits].
- Марчишина, А. А. (2018). *Гендерна ідентичність в англомовному постмодерністському дискурсі: соціокультурний та лінгвопоетичний аспекти (на матеріалі наукових, публіцистичних та художніх текстів)*. Кам’янець-Подільський: ПП Буйницький О. А. [Marchyshyna, A. A. (2018). *Henderna identychnist’ v anhlomovnomu postmodernistskomu dyskursi: sotsiokulturnyi ta lnhvopoetychnyi aspekty (na material naukovykh, publitsystychnykh ta khudozhnikh tekstiv)*. Kamianets-Podilskyi: PP Buynitskyi O. A.].
- Мучник, И. П. (1971). *Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке*. Москва: Наука [Muchnik, I. P. (1971). *Grammaticheskie kategorii glagola i imeni v sovremennom russkom literaturnom yazyke*. Moskva: Nauka].
- Першай, А. (2020). *Сексизм в языке*. [Pershay, A. (2020). *Seksizm v yazyke*]. Взято з: <https://cutt.ly/VgprME9U> (dostup: 12.09.2020).
- Погорелый, Д. Е., Фесенко, В. Ю., Филиппов, К. В. (2008). *Политологический словарь-справочник*. Ростов-на-Дону: ООО „Наука-Спектр” [Pogorelyy, D. Ye., Fesenko, V. Yu., Filippov, K. V. (2008). *Politologicheskii slovar'-spravochnik*. Rostov-na-Donu: ООО „Nauka-Spektr”].
- Пода, О. Ю. (2008). Фемінітиви і маскулінітиви як гендерні маркери журнальних заголовків у контексті політики західноукраїнських часописів для жінок. *Держава та регіони. Серія „Гуманітарні науки”*, 3, с. 120–126 [Poda, O. Yu. (2008). Feminityvy i maskulinityvy yak henderni markery zhurnalnykh zaholovkiv u konteksti polityky zakhidnoukrainskykh chasopysiv dlia zhinok. *Derzhava ta rehiony. Seriya „Humanitarni nauky”*, 3, s. 120–126].

- Пузыренко, Я. В. (2000). До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект). *Наукові записки НаУКМА, 18: Філологічні науки*, с. 36–42 [Puzyrenko, Ya. V. (2000). Do problemy nominatsii osib zhinochoi stati v ukrainiskii movi (hendernyi aspekt). *Naukovi zapysky NaUKMA, 18: Filolohichni nauky*, s. 36–42].
- Сексизм в професійній сфері. Aviconn. (2020). [*Seksizm v professional'noy sfere. Aviconn.* (2020)]. Взято з: <https://cutt.ly/Bgoxqtd> (dostup: 15.02.2020).
- Уряд офіційно дозволив жіночі назви. (2020). UA.News.2020.25.08. [*Uriad ofitsiino dozvolyy zhinochi nazvy. UA.News.2020.25.08.*]. Взято з: <https://cutt.ly/ogpNURY> (dostup: 17.03.2020).
- Фемінітиви – це щоденне свято, як добре ви їх знаєте? (2019). *Українська правда, 19.08.03* [Feminityvy – tse shchodenne sviato, yak dobre vy yikh znaiete? (2019). *Ukrainska pravda, 19.08.03*].
- Шевченко, З. В. (2016). *Словник гендерних термінів*. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. [Shevchenko, Z. V. (2016). *Slovnuk hendernykh terminiv*. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu.].
- Японська авіакомпанія відмовилася від привітання „леді та джентльмени”. Ukrrain.30.09.2020 [*Yaponska aviakompaniia vidmovylasia vid pryvitannia „ledi ta dzhentlmeny”*. Ukrrain.30.09.2020]. Взято з: <https://cutt.ly/bgpBbd6> (dostup: 17.10.2020).
- Bosque, I. (2012). Sexismo lingüístico y visibilidad de la mujer. *Boletín de Información Lingüística de la Real Academia Española, 1*, pp. 1–18.
- Constenla, T. (2008). El lenguaje es sexista ¿Hay que forzar el cambio? *El País, 14.06*.
- Lakoff, R. (1973). Language and woman's place. *Source: Language in Society, 2 (1, Apr.)*, pp. 45–80.
- Malocha-Krupa, A. (red.). (2015). *Slovník názv ženských polszczyzny*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Malocha-Krupa, A. (2018). *Feminitywum w uwikłaniach językowo-kulturowych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Manuel, M. (2019). Sobre sexismo lingüístico y visibilidad de la mujer (2012): lecturas imprecisas y tópicos infundados asociados al “informe BOSQUE”. *Archivum, LXIX*, pp. 7–41.
- Nueva Gramática de la lengua española / RAE y la Asociación de Academias de la Lengua Española*. (2010). Madrid: Espasa Libros, S. L.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.8>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 11.09.2021

PRZEMYSŁAW JÓŻWIKIEWICZ

Uniwersytet Wrocławski, Polska

(University of Wrocław, Poland)

O sposobach tworzenia terminów
mykologicznych w języku ukraińskim
(na materiale *Словника-довідника
з альгології та мікології*
Zwenyslavy Kałyneć-Mamczur)

On the ways of creating mycological terms
in the Ukrainian language (based on the example
of *Словник-довідник з альгології та мікології*
by Zvenyslava Kalinets-Mamchur)

Abstract

The aim of the article was to analyse Ukrainian mycological terms based on Zvenyslava Kalinets-Mamchur's *Словник-довідник з альгології та мікології*. The author reviews their structure, discusses the derivation processes, and examines the role of borrowings in their formation. The article shows that terminological clusters represent a substantial group among the 956 terminological units. Almost half of them are structures with elements directly derived from the area of mycological terminology (e.g., *аскогенні гіфи, поліфільна слань, вегетативні гіфи, корві лишайники*). Few terms result from word-forming derivation, mainly because borrowing foreign elements turned out to be an important way of supplementing mycological resources. Moreover, neosemantisms and names resulting from conversion have a marginal share in the creation of mycological terms.

Keywords: Ukrainian language, mycological terminology, derivation, borrowings

Способи творення мікологічних термінів в українській мові (на матеріалі *Словника-довідника з альгології та мікології*)

Анотація

Метою статті, що спирається на матеріалі „Словника-довідника з альгології та мікології” Звенислави Калинець-Мамчур, був аналіз українських мікологічних термінів, в якому простежено їхню структуру, словотвірні процеси, а також визначено роль запозичень у творенні згаданої лексики. Значна кількість термінологічних одиниць в галузі мікології це терміносполуки. Майже 50% з них це конструкції з членами, що мають суто мікологічне значення (*аскогенні гіфи, поліфільна слань, вегетативні гіфи, корові лишайники* та ін.). Термінів, що виникли внаслідок словотвірної деривації виявлено небагато, що пояснюється великою кількістю запозичень, головним чином з грецької та латинської мов. У досліджуваному матеріалі виявлено невелику групу термінів, що утворилися лексико-семантичним та морфолого-семантичним способами.

Ключові слова: українська мова, мікологічна термінологія, термінотворення, запозичення

Badania i odkrycia naukowe ostatnich dziesięcioleci oraz znaczący postęp w obszarze technologii, wzrastający niemalże wykładniczo od początków lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia, mają ogromny wpływ na niemal wszystkie dziedziny życia. Swoistym papierkiem lakmusowym tych zmian jest język, który staje się nie tylko nieodłącznym elementem owego progresu, ale co ważniejsze, to w nim właśnie, jak w soczewce, skupiają się pewne tendencje, preferencje, mody, zjawiska itp. Rozwojowi nauki nieodmiennie towarzyszy dynamizacja w procesie powstawania nowych terminów, rewizja starych, co w perspektywie prowadzi do ewolucji języka na wielu płaszczyznach. Kontrolując i badając te transformacje, można wychwycić pewne mechanizmy i prawidłowości im towarzyszące, również, a może przede wszystkim, w sferze samej terminologii.

Badaniami terminologicznymi, zarówno w obszarze teorii, jak i empirii, zajmowali się liczni ukraińscy badacze języka. W okresie ostatniego półwiecza na kwestiach teoretycznych odnoszących się do terminologii swą uwagę skupiali między innymi Iryna Koczan, Taras Kyjak, Ałła Kryżaniwska, Tamiła Pańko, Ludmyła Symonenko czy Eduard Skorochodźko. Prócz badań *stricte* teoretycznych w okresie minionego trzydziestolecia daje się zauważyć wyraźny wzrost zainteresowania poszczególnymi systemami terminologicznymi, a ich opisy (częstkowe, rzadziej całościowe) coraz częściej tworzą wyraźny nurt zainteresowań badawczych ukraińskich językoznawców. I tak, mając wciąż na uwadze spory z drugiej połowy XIX wieku dotyczące reguł stanowienia terminologii ukraińskiej i kontynuując tradycje (dobre i złe) badań terminologicznych jeszcze z lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku¹, ukraińscy terminoznawcy prowadzą wie-

¹ Należy pamiętać, że okres „ukrainizacji” charakteryzował się między innymi zakrojonymi na szeroką skalę działaniami w sferze tworzenia terminologii oraz, w konsekwencji, swoistym

loplaszczynowe badania dotyczące najnowszych problemów w obszarze wielu podsystemów terminologicznych, między innymi terminologii medycznej (Natalia Misnyk, Iryna Kornejko, Olha Petrowa), ekonomicznej i finansowej (Tamiła Pańko, Oksana Czujeszkowa, Ołena Czumak), informatycznej (Ałła Nikołajewa, Iryna Mentynska, Ołena Hawryłowa), fizycznej (Iryna Procyk, Sofia Fedak, Iryna Wołkowa), chemicznej (Olha Hordijenko, Walentyna Tołmaczowa, Mychajło Kornilow), prawnej (Natalia Artykuca, Ludmyła Czulinda, Natalia Szeremeta) czy muzycznej (Sofia Bułyk-Werchoła, Olha Stepanowa, Iryna Szczukina).

Wśród uczonych zajmujących się eksploracją i opisem szeroko pojętej ukraińskiej terminologii biologicznej (między innymi Ołena Karabuta, Ludmyła Symonenko, Ihor Sokił, Nina Kłymenko, Maria Wus) znaleźli się również ci, którzy jeszcze bardziej zawężili swe obszary badawcze, ukierunkowując je na, poddaną oglądowi w niniejszym tekście, terminologię mykologiczną. I choć badania tej sfery ukraińskiej leksyki mają już długoletnią tradycję², to wciąż pozostaje wiele zagadnień wymagających pionierskich analiz lub przynajmniej poważnej ich aktualizacji. W ostatnich dwóch dekadach penetracją tego systemu terminologicznego zajmowało się stosunkowo niewiele badaczy, wśród których wymienić należy między innymi Wołodymyra Kuryłenkę, Rusłanę Omelkowiec, Walentynę Prus, Iwana Sabadosza, Marynę Tkaczuk czy Przemysława Józwickiewicza³.

Należy jednak podkreślić, że zawsze były to opracowania cząstkowe dotyczące jakiegoś obszaru tej terminologii, co niewątpliwie skłania ku poszerzeniu tej wiedzy. Niniejszy rekonesans poświęcony kwestiom prezentacji mechanizmów powstawania terminów mykologicznych będzie kolejnym elementem na drodze ku opracowaniu pełnego spektrum problemów dla tego systemu terminologicznego. Poddane analizom terminy mykologiczne pochodzą między innymi ze słownika terminów mykologicznych autorstwa Zwenysławy Kałyneć-Mamczur (Калинець-Мамчур, 2011), pierwszego i jedyne go jak dotąd tego typu opracowania leksykograficznego w języku ukraińskim. We wstępie do dzieła autorka zaznacza:

[...] виникла необхідність написання „Словника-довідника”, в якому разом з усталеними термінами подано нові, можливо, ще не обговорені в широкому науковому колі, терміни і поняття, запропоновано найсучаснішу систематику грибів і водоростей. (Калинець-Мамчур, 2011, s. 5)

„boomem” leksykograficznym. Jednak wraz z rozpoczęciem stalinowskich represji prace te ustały, zaczęły natomiast pojawiać się opracowania typu: Дринов, Сабалдир, 1934 czy Калинович, Дринов, 1934 i podobne.

² Za pioniera w eksploracji ukraińskiej terminologii mykologicznej uznać należy Ludmyłę Symonenko, która zapoczątkowała badania w tym obszarze słownictwa w połowie lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia; por. Симоненко, 1973a; Симоненко, 1973b, s. 23–26; Симоненко, 1974, s. 38–41. Warto jednak pamiętać, że ukraińskie badania samej materii stanowiącej podstawę tego systemu terminologicznego, a więc grzybów, sięgają przełomu XIX i XX wieku; zob. Леонтьев, Акулов, 2008, s. 28.

³ Zob. m.in. Куриленко, 2006, s. 219–223; Омельковець, 2014, s. 231–239; Prus, 2001, s. 151–153; Сабаш, 1988, s. 39–41; Ткачук, 2010, s. 275–282; П. Юзвікевич, 2018, s. 129–135.

Źródło to jest niezwykle obszerne, z tego względu na potrzeby niniejszego tekstu analizie poddano jedynie terminy, które pełniły w nim funkcję hasła słownikowych. Jednak dla kompleksowego zobrazowania badanego systemu terminologicznego niewątpliwie potrzebna będzie dalsza, już „mikrostrukturalna”, jego kwerenda, a także przegląd innych źródeł, takich jak monografie i podręczniki akademickie, artykuły branżowe, atlasy grzybów⁴ itp., z czego zdaje sobie sprawę sama Z. Kałyneć-Mamczur, podkreślająca, że:

Пропоноване видання не є вичерпним, оскільки сучасні методи наукових досліджень щоразу відкриватимуть нові аспекти у вивченні цих груп організмів [...] Зрозуміло, що охоплено ще не всі мікологічні терміни... [...] (Калинець-Мамчур, 2011, s. 5–6)

Celem artykułu, opierającego się na tym w niezwykle wysokim stopniu „sterminologizowanym” źródle, jest analiza ukraińskich terminów mykologicznych uwzględniająca przegląd ich struktury, omówienie procesów derywacyjnych, rolę zapożyczeń, by w rezultacie wskazać typy najbardziej produktywne.

Powołując się na ukraińskie opracowania z ostatnich lat, w których opisano sposoby tworzenia terminów w obrębie różnych dziedzin nauki⁵, można, odnosząc się do zaobserwowanych tendencji, postawić hipotezę dotyczącą mechanizmów powstawania terminów w obszarze mykologii. Czy zatem, jak to ma miejsce w wypadku na przykład nauk społecznych czy ścisłych, okaże się, że terminy mykologiczne powstają głównie wskutek zabiegów syntaktycznych, derywacji lub też adaptowania na gruncie języka ukraińskiego terminów pochodzenia obcego?

Zanim przejdziemy do omówienia problemu, należałoby — jakkolwiek skrótowo, bo przecież opracowań na ten temat jest wiele, a rozważania teoretyczne nie są celem tego artykułu — przedstawić środki, którymi dysponuje język i które „wykorzystuje” w procesie rozbudowy zasobów terminologicznych.

W *Wytycznych polityki terminologicznej ONZ* zamieszczonych na stronie internetowej Infotermu można przeczytać:

Terminy mogą składać się z prostych słów lub skomplikowanych wyrażeń (tzn. terminów wielowyrazowych) o specyficznych morfo-syntaktycznych i morfo-semantycznych cechach, które mogą w pewnych okolicznościach nie być znane w języku ogólnym, lecz mogą być charakterystyczne dla pewnych dziedzin. Ponadto, musimy odróżnić rozmaite rodzaje

⁴ Zob. monografie i podręczniki, na przykład: Баканова, Ванзар, 2011; Власенко, Рожкова, 2016; Дудка, Гелюта, Андріанова *et al.*, 2009; Заїменко *et al.*, 2016; Леонтьев, Акулов, 2008; Лисенко, Папуча, Солдатова, 2008; artykuły branżowe, na przykład: Сімахіна, Гойко, Стеценко, 2014, s. 70–85; Дорошкевич, 2012, s. 34–37; Базюк-Дубей, 2012, s. 43–46; Вдовенко, 2014, s. 169–173; Антоненко, Клечак, 2011, s. 4–13; Федотов, Чайка, Волошко, Велигодська, 2012, s. 209–213; Приліпка, 2008, s. 221–226; Беседіна, 2008; Бабенко, Ткаченко, 2013, s. 572–583; Вдовенко, Кепко, 2004, s. 12–15; atlasy grzybów, na przykład: Морочковський, Зерова, Дудка [*et al.*], 1967–1979; Зерова, 1974; Зерова, Єлін, Коз’яков, 1979; Сухомлин, Джаган, 2013.

⁵ Zob. m.in. Жукова, 2015, s. 32–34; Процик, 2004, s. 136–141; Дейнека, 2012, s. 170–178; Петрова, 2018, s. 121–129; Тур, 2014, s. 60–65; Петухова, 2011, s. 67–71; Морозова, 2013, s. 38–41; Томіленко, 2009, s. 69–78.

określić od samych terminów (nie mówiąc o elementach terminów). Co więcej — odróżnienie słów od terminów, terminów od nieterminów i nazw od terminów zawsze sprawia trudność. (*Wytyczne...*, s. 9–10)

W dokumencie tym prócz wyszczególnienia cech, którymi powinien charakteryzować się termin — przejrzystość, spójność, ścisłość, zwięzłość, możliwość tworzenia form pochodnych, poprawność językowa, pierwszeństwo dla języka ojczystego (z wyłączeniem tych specjalizacji i języków, w których istnieją inne tradycje, na przykład dotyczące zastosowania łaciny lub greki w niektórych dyscyplinach) — wskazano również metody tworzenia terminów. Według autorów opracowania są to: a) tworzenie nowych form (formy pochodne, połączenia, skróty); b) stosowanie istniejących form (konwersja, terminologizacja, transfer semantyczny w ramach języka specjalistycznego, zapożyczenia interdyscyplinarne); c) zapożyczenia międzyjęzykowe (zapożyczenia bezpośrednie, zapożyczenia tłumaczone). Rzecz jasna, metody te w mniejszym lub większym stopniu odnoszą się do większości języków, lecz — jak słusznie zauważają autorzy — „Wyżej wymienione metody muszą zostać ocenione pod względem ich przydatności w każdym z języków” (*Wytyczne...*, s. 11).

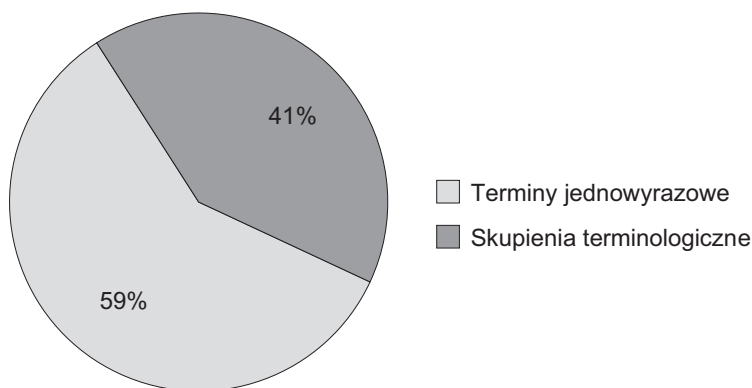
W jaki sposób zatem tworzone są terminy w języku ukraińskim? Najkrótszą z możliwych odpowiedzi byłoby stwierdzenie: tak, jak opisano to w cytowanym dokumencie. Można oczywiście doszukiwać się różnic wynikających ze specyfiki konkretnych dziedzin nauki i wspomagających je systemów terminologicznych, jednak *summa summarum* okazałoby się, że struktura tych systemów jest dość podobna. Taki stan rzeczy wynika bowiem nie z odmienności danej dziedziny wiedzy, lecz z cech języka, który je opisuje, i uwarunkowań, którym podlega.

Jeśliby dokonać przeglądu badań językoznawczych poświęconych terminotwórstwu w ukraińszczyźnie (zob. przyp. 5), to wyłoni nam się z niego obraz odzwierciedlający całe spektrum metod wykorzystywanych w procesie tworzenia terminów, i to w obrębie wielu dziedzin nauki. By budować oraz uzupełniać swe zasoby terminologiczne, język ukraiński „dysponuje” takimi narzędziami, jak derywacja syntagmatyczna, derywacja morfologiczna (derywacja słowotwórcza, kompozycja, skracanie wyrazów), derywacja semantyczna czy zapożyczenie.

W wyniku kwerendy wspomnianych źródeł wyekscerpowano 956 terminów mykologicznych zróżnicowanych pod względem pochodzenia, cech morfologicznych czy strukturalnych.

Dokładnie 30 lat temu we *Wprowadzeniu do teorii terminu* Stanisław Gajda pisał, że w wielu systemach terminologicznych udział skupień terminologicznych, a więc struktur powstałych w rezultacie derywacji syntagmatycznej, stanowi ponad 80% wszystkich nominacji (1990, s. 96). Potwierdzenia tej tezy można doszukiwać się choćby w niezwykle cennej publikacji *Терминоведение* z 2008 roku autorstwa Siergieja Griniowa-Griniewicza, który jest zdania, że ów udział oscyluje w granicach 60–95% zasobów różnych systemów terminologicznych języków europejskich (Гринев-Гриневич, 2008, s. 135). Biorąc pod uwagę ela-

styczność i niemal niczym nieskrępowane możliwości tego sposobu tworzenia terminów w ukraińszczyźnie oraz w sumie nieco ograniczone możliwości terminotwórcze w ramach zabiegów morfologicznych, należałoby przypuszczać, że to właśnie ten sposób tworzenia terminów będzie tu wiodący. Czy rzeczywiście jednak tak jest?

Wykres 1. Struktura terminów mykologicznych w analizowanym materiale

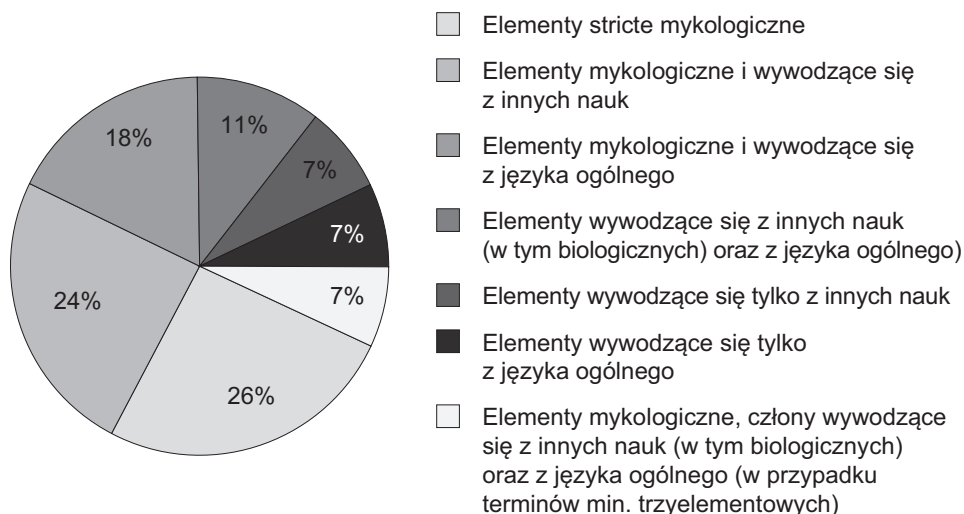
Źródło: opracowanie własne.

Analiza wyekscerpowanych terminów pod kątem ich cech kwantytatywnych wskazuje, że wśród 956 jednostek terminologicznych 392 to skupienia terminologiczne (przy 564 terminach jednoelementowych). Nie jest to nawet połowa (41%) wszystkich wynotowanych ze słownika terminów, co nie do końca potwierdza przytaczane wcześniej dane. Należy zadać tu pytanie, czy podobny udział procentowy skupień odnotujemy w przypadku obszerniejszej bazy materiałowej i — co niezwykle istotne — nieujętej w ramy haseł słownikowych? To kwestia do rozstrzygnięcia w toku dalszych badań.

W tym miejscu należy przyjrzeć się mykologicznym skupieniom terminologicznym, uwzględniając semantykę ich elementów składowych. Każdy z członów takiej konstrukcji może wywodzić się z jednej z trzech grup znaczeniowych i wraz z innymi⁶ współtworzyć termin strukturalnie złożony. Biorąc zatem pod uwagę przynależność semantyczną członów takich konstrukcji wyodrębniono następujące grupy bazowe: leksemy *stricto* mykologiczne, leksemy wywodzące się z dziedziny nauk biologicznych i/lub innych nauk, leksemy pochodzące z języka ogólnego.

⁶ Innymi — w przypadku skupień trzy- i więcej elementowych.

Wykres 2. Semantyka elementów skupień terminologicznych

Źródło: opracowanie własne.

Z uwagi na to, że w obrębie jednego terminu wieloelementowego mogą wystąpić człony o różnej proveniencji, wspomniane 392 terminy zaliczono do siedmiu grup:

1. elementy *stricte* mykologiczne, na przykład *атарикальні гриби, аскогенні гіфи, гіменоїдні базидіоми, унілокулярні спорангії* (101 przykładów, 25,8% skupień terminologicznych);

2. elementy mykologiczne i wywodzące się z innych nauk (w tym biologicznych), na przykład *вегетативні гіфи, жовчний гриб, грибні токсини, корові лишайники* (96 przykładów, 24,6% skupień terminologicznych);

3. elementy mykologiczne i wywodzące się z języka ogólnego, na przykład *водні гриби, мандрівні лишайники, молочний сік грибів, польський гриб* (69 przykładów, 17,5% skupień terminologicznych);

4. elementy wywodzące się z innych nauk (w tym biologicznych) oraz z języka ogólnego, na przykład *біла плямистість, гаплоїдне покоління, неклітинна будова, стадія яйця* (42 przykłady, 10,8% skupień terminologicznych);

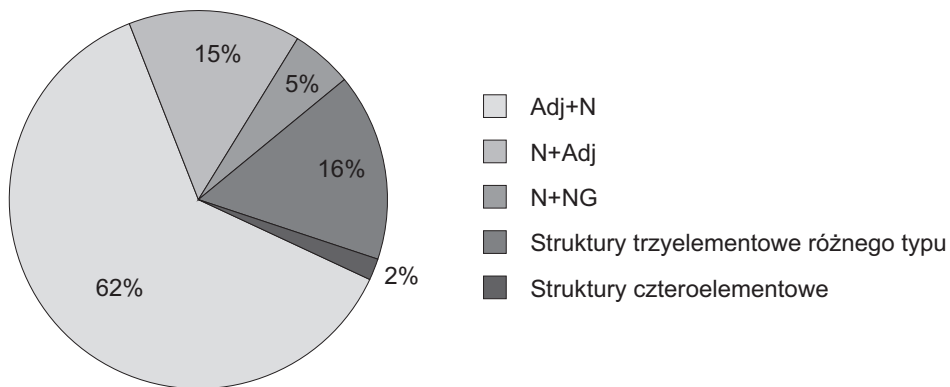
5. elementy wywodzące się tylko z innych nauk (w tym biologicznych), na przykład *гаметична редукція, ізогамна копуляція, нестатеве розмноження, термогенні організми* (29 przykładów, 7,3% skupień terminologicznych);

6. elementy wywodzące się tylko z języka ogólnego, na przykład *біла іржа, відьміні мітли, бабка темна, п'яний хліб* (28 przykładów, 7,1% skupień terminologicznych);

7. elementy mykologiczne, a także człony wywodzące się z innych nauk (w tym biologicznych) oraz z języka ogólnego (w przypadku terminów minimum trzejelementowych), na przykład *вегетативне тіло грибів, клітинна стінка*

грибів, коровий шар лишайників, нівальні види грибів (27 przykładów, 6,9% skupień terminologicznych).

Przywołane przykłady, w większości dwuelementowe (323 przykłady na 392 skupienia terminologiczne), różnią się nie tylko pod względem przynależności semantycznej poszczególnych elementów terminów, ale także pod względem samej swej budowy.

Wykres 3. Struktura morfologiczna skupień terminologicznych

Źródło: opracowanie własne.

Analiza zebranego materiału dowodzi, że najbardziej produktywnymi modelami wśród struktur dwuelementowych są skupienia atrybutywne (292 przykłady):

- Adj + N, na przykład *гіфальна система, гомоталічні гриби, екстрама-трикальний талом, зоофільні дерматомицети* (236 przykładów);
- N + Adj, na przykład *гіфи гетероплероїдні, губка соснова, міцелій ценоцитний, цвіль снігова* (56 przykładów). Wśród konstrukcji atrybutywnych terminów z przymiotnikiem w postpozycji jest ponad cztery razy mniej.

Funkcję atrybutywną w obu modelach mogą wykonywać również imiesłowu, choć są to przypadki sporadyczne, na przykład *незавершені гриби, капіліцій розгалужений*⁷.

Pozostałe 31 przykładów to konstrukcje rzeczownikowe, przede wszystkim genetywne:

- N + N_G, na przykład *брунькування талому, метаморфози міцелію, оїдіум винограду, проліферація подеціїв* (20 przykładów), w tym struktury, w których człon genetywny to antroponim, na przykład *тільця Вороніна, феномен Буллера, аурикулярія Юди* (5 przykładów).

⁷ Mimo że obecność w badanym materiale imiesłowów jako elementów terminów była marginalna, ich rola w sferze słownictwa mykologicznego jest nie do przecenienia, ponieważ stanowią one częstą składową nazw grzybów, na przykład *антродієлла повзуча, арренія улюблена, біскон'єзія оперезана, мухомор вонючий, порхавка чорніюча, порхавка укорінена*.

Wśród rzeczownikowych skupień terminologicznych zanotowano również obecność konstrukcji przyimkowych — co ciekawe, jednego typu, na przykład *везикули у грибів, гінофор у грибів, септи у грибів* (6 przykładów).

Znacznie mniej liczną grupę w obrębie wyekscerpowanych skupień terminologicznych tworzą struktury trzejelementowe (61 przykładów). Reprezentują one następujące modele:

- $N + N_G + N_G$, na przykład *ААА-шлях біосинтезу лізину, гриби філосфери рослин* (2 przykłady);

- $N + Adj + N_G$, na przykład *гнилі деревних порід, гнилі зрубаної деревини* (2 przykłady);

- $N + N_G + Adj$, na przykład *іржа злаків стеблова, іржа злаків лінійна, іржа злаків чорна* (3 przykłady);

- $Adj + N + N_G$, na przykład *гаплоїдний набір хромосом, клітинні покриви грибів, плевроспоровий тип базидії* (36 przykładów);

- $Adj + N + Adj$, na przykład *борошніста роса справжня, борошніста роса несправжня* (2 przykłady);

- $Adj + N + N_{G(Instr)}$, na przykład *плодовий шар у грибів, низхідні пластинки у грибів, збиральна клітина з ризоміцелієм* (3 przykłady);

- $Adj + Adj + N$, na przykład *кулясте плодове тіло, плівчасте часткове покривало, розгалужене плодове тіло* (13 przykładów).

W przypadku niektórych modeli w funkcji atrybutywnej występowały imiesłowy przymiotnikowe ($N + Adj + N_G$ oraz $Adj + Adj + N$). Należy sobie oczywiście zdawać sprawę z tego, że gros terminów trzy- i więcej elementowych to nic innego jak terminy dwuczłonowe opatrzone kolejnym elementem, którego zadaniem jest doprecyzowanie znaczenia bazowego.

Z analizowanego materiału wynotowano również siedem terminów cztero-elementowych oraz jeden pięcioelementowy — ich formowanie też odbywa się na zasadzie rozbudowy struktur niższego rzędu⁸.

Stosunkowo szeroka produktywność terminów mykologicznych derywowanych syntaktycznie, z którą mamy tu do czynienia, jest spowodowana dążeniem ku precyzyjnemu wyrażeniu znaczeń i, podobnie jak ma to miejsce w obszarze innych systemów terminologicznych, jest to niewątpliwie sposób perspektywiczny, co z pewnością potwierdzą dalsze badania tego podsystemu terminologicznego.

Derywacja morfologiczna, której podlegają nie tylko leksemy pełniące funkcję terminów jednowyrazowych, ale również człony współtworzące skupienia terminologiczne, należy do najbardziej produktywnych sposobów tworzenia no-

⁸ $N + Adj + N_G + N_G$, na przykład *видозміни ендоплазматичного ретикулюму грибів*; $Adj + N + (praep.) + Adj + N_G$, na przykład *неповні форми іржастих грибів, збиральна клітина з міцеліальними відростками*; $Adj + N + N_G + N_G$, na przykład *поровий апарат септи грибів*; $Adj + Adj + N + N_G$, na przykład *ангіокарпне плодове тіло грибів, підземні плодове тіла грибів, гіпогейні плодове тіла грибів*; $Adj + Adj + N + Adj + N_G$, na przykład *несправжені плодове тіла сумчастих грибів*.

wych struktur w języku. Jak się okazuje, w przypadku terminologii mykologicznej sposób ten jest wykorzystywany dość rzadko, podobnie wachlarz użytych przy tej okazji środków jest niewielki.

Wyekscerpowanych na potrzeby niniejszego tekstu terminów derywowanych słowotwórczo jest stosunkowo niedużo (91 przykładów), a powstawały one w wyniku:

a) sufiksacji:

— rzeczowniki: **-ак**, na przykład *гірчак*; **-ннк(а)**, na przykład *порожниста шапинка*; **-нц(я)**, na przykład *грибниця*; **-ість**, na przykład *мікрофність, плямистість*; **-к(а)**, na przykład *колонка, пряжка, кишенька, клітинна стінка грибів, пружинка*; **-л(о)**, na przykład *загальне покривало*; **-ник**, na przykład *корові лишайники, молочники*; **-(...нн(я))**, na przykład *аскогіменіальне формування аскокарпів, брунькування талому, нестатеве розмноження*; **-овик**, na przykład *слизовики, гнойовик, їжовик, кистьовик*; **-очк(а)**, na przykład *пластиночки, земляна зірочка*; **-юк**, na przykład *маслюк*; **-юх(а)**, na przykład *пепелюха*; **-яв(а)**, na przykład *пліснява*;

— przymiotniki: **-альн-**, na przykład *гіфи обволікальні, збиральна клітина з міцеліальними відростками*; **-аст-**, na przykład *пластинчасті гриби, пливчасте часткове покривало, трубчасті гриби*; **-ев-**, na przykład *цвілеві гриби, коренева гниль*; **-ив-**, na przykład *червиві гриби*; **-ин-**, na przykład *відьміні мітли*; **-ист-**, na przykład *борошниста роса*; **-н-**, na przykład *водні гриби, жовчний гриб, чайний гриб, клітинна стінка грибів*; **-ов-**, na przykład *дріжджовий талом, іржа злаків стеблова, лишайникова манна, шапинкові гриби*;

b) prefiksacji (jedynie w obrębie przymiotników): **не-**, na przykład *гриби несправжні, неклітинний міцелій, неповні форми іржастих грибів, нестатеве розмноження*;

c) konfiksacji: dla typu z sufiksem **-ок** z jednoczesnym przyłączeniem do podstawy prefiksów **о-**, **під-**, na przykład *опеньок, підпеньок*; dla typu z sufiksem **-ник** z jednoczesnym przyłączeniem do podstawy prefiksu **під-**, na przykład *підберезник, підосичник*;

d) derywacji paradygmatycznej: *набір хромосом, гниль зрубаної деревини, чернь*;

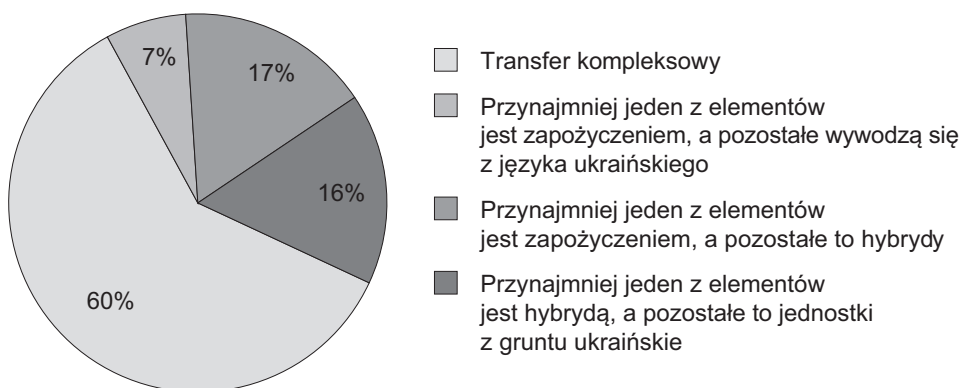
e) zabiegów kompozycji, w tym złożzeń rzeczownikowych (na przykład *красноголовець, однохазяйність, одноживильність, різноживильність грибів, різноядерність, самозапіднення*), przymiotnikowych (*борошнисторосяні гриби, вушкоподібні плодові тіла, дереворуйнівні гриби, порошокплідні лишайники, чохлоподібна хвороба злаків*) oraz jeden przypadek zestawienia — *клітина-ніжка*.

Przywołane przykłady, a konkretniej — ich liczba, wyraźnie wskazują na ograniczony udział derywacji słowotwórczej w akcji tworzenia terminów mykologicznych. Podobnie skromną rolę w procesach terminotwórczych w obrębie ba-

danego materiału odgrywają zabiegi neosemantyzacyjne. W ich wyniku powstały 44 terminy wyodrębnione w próbcie. Frekwencja neosemantyzmów jednowyrazowych jest niska, lecz zauważalna, na przykład *грибок, дощовик, зірочник, кишенька, колонка, пружинка, сумка*. Zdecydowanie liczniejszy zbiór terminów tworzą rzeczowniki i przymiotniki wchodzące w skład skupień terminologicznych, na przykład *відьмині мітли, губка соснова, земляна зірочка, лишайникова манна, п'яний хліб, стадія яйця, трубчасті гриби, чайний гриб, юдине вухо*.

Dość ciekawie w aspekcie tworzenia terminologii mykologicznej przedstawia się grupa terminów powstała wskutek konwersji. Przekształcenie kategorii gramatycznej wyrazu nie zawsze uznawane jest za rodzaj derywacji, jednak w przypadku omawianego systemu terminologicznego nie można o nim zapominać. Okazuje się, że do substancywizacji dochodzi tu stosunkowo często, a zjawisko to dotyczy głównie nazewnictwa związanego z systematyką biologiczną, a konkretnie nazewnictwem rodzin, rzędów czy gromad, w przypadku nazw zarówno *stricte* ukraińskich, jak i zapożyczonych, na przykład *дрожалкові, сиріїжкові, трутові, аскоболові, болетальні, тремелальні, пециціомікотинові, поліпоральні*. W badanym materiale odnotowano jeden przypadek derywacji morfologiczno-syntaktycznej w odniesieniu do nazwy gatunkowej. Przymiotnik *білий* funkcjonuje jako rzeczownik oznaczający (nie tylko w języku potocznym) borowika szlachetnego. Zjawisko konwersji w analizowanej próbcie odnotowano 28 razy.

Jak widać na przykładzie wskazanych terminów, poszczególne typy derywacji nie są wiodącym sposobem na poszerzanie zasobów terminologicznych w obszarze mykologii. Okazuje się bowiem, że najbardziej produktywnym mechanizmem uzupełniania terminologii mykologicznej jest zapożyczanie jednostek z języków obcych. Stwierdzenie to dotyczy nie tylko terminów jednoczłonowych, ale także konstrukcji złożonych.

Wykres 4. Struktura zapożyczeń w badanym materiale

Źródło: opracowanie własne.

W analizowanym materiale odnotowano 825 terminów (a więc ponad 86%), w których przynajmniej jeden element nie jest ukraiński. Zakres tego obcego „zaciągu” w badanej próbie jest zróżnicowany i można go zawrzeć w czterech grupach:

1. terminy, głównie jednowyrazowe, kompleksowo przetransferowane z obcych systemów językowych stanowią 52% (496 przykładów) wszystkich wyekscerpowanych ze słownika elementów; do grupy tej można zaliczyć takie terminy, jak na przykład *автоміксис*, *аманіта*, *антаманід*, *аск*, *верпа*, *гематохром*, *гіменофор*, *дікарія*, *зеараленон*, *інволюкрум*, *клавіцєнс*, *конідіогенез*, *маразміус*, *мікобійонт*, *некрофаг*, *оперкуліум*, *пеліс*, *проліферація подеціїв*, *протостелеа*, *рамарія*, *реотаксис*, *русула*, *сапроген*, *сапротроф*, *спорофіт*, *таксон*, *умбеліоферон*, *уредосорус*, *фузаріоз*, *шютте*;

2. terminy, w których przynajmniej jeden z elementów jest zapożyczeniem, a pozostałe wywodzą się z języka ukraińskiego, to 6% całości (57 przykładów), na przykład *вторинний міцелій*, *гриби філосфери рослин*, *грибоподібні протистини*, *ентомофтора мушина*, *мільдю винограду*, *оїдіум винограду*, *талом грибів*;

3. terminy, w których przynajmniej jeden z elementów jest zapożyczeniem, a pozostałe to hybrydy (przede wszystkim przymiotniki), są nieco liczniejsze i stanowią 14% wszystkich analizowanych terminów (137 przykładów), na przykład *атарикоїдний карпофор*, *аскогенні гіфи*, *гелофільні організми*, *доліпорові септи*, *екстраматрикальний талом*, *інтраматрикальний талом*, *міцелій субстратний*, *некротрофні мікопаразити*, *стерильна базидія*;

4. terminy, w których przynajmniej jeden z elementów jest hybrydą, a pozostałe to jednostki z gruntu ukraińskie, to niemal tak samo liczna grupa pojęć — w analizowanej próbie znalazło się 135 takich struktur (14%), na przykład *атарикальні гриби*, *ангіокарпне плодове тіло грибів*, *бургундська рідина*, *гаплоїдне покоління*, *іботенова кислота*, *нітрофобні лишайники*, *умбілікатна слань*.

Do rozstrzygnięcia pozostaje jeszcze kwestia pochodzenia elementów zapożyczonych. W zasadzie truizmem będzie stwierdzenie, że większość pożyczek wyrazowych w obszarze nauk biologicznych wywodzi się z greki i łaciny. Nie inaczej jest w przypadku terminologii mykologicznej. To właśnie języki klasyczne (z przewagą elementów greckich) są tu głównym dostarczycielem rdzeni, afiksów czy afiksoidów (Юзвікевич, 2018, s. 129–135; Józwickiewicz, 2019, s. 257–269; Józwickiewicz, 2020, s. 77–89). Języki nowożytne pozostają na marginesie procesów transferowania obcych struktur do ukraińskiej terminologii mykologicznej (odnotowano nieliczne zapożyczenia z języka niemieckiego, angielskiego, francuskiego, japońskiego i innych).

Zaprezentowane rezultaty analizy terminów wyekscerpowanych między innymi ze słownika Zwenysławy Kałyneć-Mamczur nie są jednoznaczne, choć na ich podstawie można wskazać pewne tendencje terminotwórcze. Należy pamiętać, że choć słownik ten jest pracą niezwykle obszerną i cenną, to jednak stanowi jedynie pewien ułamek terminologii, która nie została w nim ujęta w całości. Mimo to grupa terminów poddana analizom jest na tyle reprezentatywna, że opie-

rając się na niej można wysnuć pewne wnioski, z zaznaczeniem jednak, że są to badania wstępne.

Podsumowując zatem, należy stwierdzić, że na podstawie przeglądu możliwości terminotwórczych języka ukraińskiego w sferze terminologii mykologicznej dają się zauważyć pewne dominanty:

— istotną grupę wśród 956 jednostek terminologicznych stanowiły skupienia terminologiczne, co wskazuje, że derywacja syntagmatyczna jest ważnym zabiegiem terminotwórczym. Niemal połowa z nich to struktury z elementami wywodzącymi się bezpośrednio z obszaru terminologii mykologicznej (na przykład *аскогенні гіфи, поліфільна слань, вегетативні гіфи, корові лишайники*). Pod względem budowy najbardziej produktywnymi modelami okazały się atrybutywne struktury dwuelementowe (292 przykłady), w których przymiotnik występował zarówno w pre-, jak i postpozycji (Adj + N, na przykład *борошинисторосяні гриби, гіфальна система*; N + Adj, na przykład *джгутик базальний, гіфи гетероплероїдні, губка соснова*);

— terminów powstałych w wyniku derywacji słowotwórczej było dość niewiele (91 przykładów), co wynika głównie z tego, że nad wyraz istotnym sposobem na uzupełnianie zasobów mykologicznych okazało się zapożyczanie elementów obcych. W analizowanym materiale odnotowano 825 terminów, w których przynajmniej jeden element nie wywodził się z języka ukraińskiego, z czego aż 496 to terminy jednoczłonowe;

— marginalny, choć zauważalny, udział w tworzeniu terminów mykologicznych mają neosemantyzmy oraz nazwy powstałe wskutek konwersji.

Przeprowadzona analiza dowodzi, że ukraińska terminologia mykologiczna to niezwykle obszerna i bogata pod wieloma względami sfera słownictwa wymagająca dalszych wielopłaszczyznowych i szeroko zakrojonych badań.

Bibliografia

- Gajda, S. (1990). *Wprowadzenie do teorii terminu*. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Jóźwikiewicz, P. (2019). Greckie i łacińskie elementy prepozycyjne w ukraińskiej terminologii mykologicznej. W: E. Komisaruk, I. Malej (red.), *Nowoczesność i tradycja. 50 lat wrocławskiego Instytutu Filologii Słowiańskiej* (s. 257–269). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Jóźwikiewicz, P. (2020). Zapożyczenia w ukraińskiej terminologii mykologicznej. *Slavica Wratislaviensia*, 171, s. 77–89.
- Wytuczne polityki terminologicznej ONZ*. Pobrane z: http://www.infoterm.info/pdf/activities/guidelines/Wytucznepolitykiterminologicznej_pl.pdf (dostęp: 12.08.2020).
- Антоненко, Л. О., Клечак, І. Р. (2011). Технологічні особливості глибинного культивування базидіальних грибів роду CORIOLUS. *Восточно-Європейський журнал передових технологій*, 6, s. 4–13 [Antonenko, L. O., Klechak, I. R. (2011). Tekhnolohichni osoblyvosti hlybnyynoho kul'tyvuvannya bazydial'nykh hrybiv rodu CORIOLUS. *Vostochno-Yevropeyskiy zhurnal peredovykh tekhnologii*, 6, s. 4–13].

- Бабенко, О. А., Ткаченко, Ф. П. (2013). Agaricomycetes півдня Правобережного Лісостепу, Злаково-Лучного та Злакового Степів України. *Чорноморськ. бот. ж.*, 9 (4), s. 572–583 [Babenko, O. A., Tkachenko, F. P. (2013). Agaricomycetes pівdnya Pravoberezhnoho Lisostepu, Zlakovo-Luchnoho ta Zlakovoho Stepiv Ukrayiny. *Chornomors'k. bot. zh.*, 9 (4), s. 572–583].
- Баканова, Н. В., Ванзар, О. М. (2011). *Мікологія: навч. посіб.* Чернівці: Рута [Bakanova, N. V., Vanzar, O. M. (2011). *Mikolohiya: navch. posib.* Chernivtsi: Ruta].
- Базюк-Дубей, І. В. (2012). Агарикоїдні гриби лук українського Розточчя. *Науковий вісник НЛТУ України*, Вип. 22.11, с. 43–46 [Bazyuk-Dubey, I. V. (2012). Aharykoıidni hryby luk ukrayins'koho Roztochchya. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny*, vyp. 22.11, s. 43–46].
- Беседіна, І. С. (2008). *Історія досліджень та сучасний стан мікобіоти м. Полтави*. Pobrane z: <http://dspace.npnu.edu.ua/bitstream/123456789/3839/1/Besedina2.pdf> (dostep: 24.05.2020).
- Вдовенко, С. (2014). Біоенергетична оцінка вирощування гливи звичайної на солом'яних субстратах. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Агрономія*, т. 195 (1), с. 169–173 [Vdovenko, S. (2014). Bioenerhetychna otsinka vyroshchuvannya hlyvy zvychnoyi na solom'yanykh substratakh. *Naukovyy Visnyk natsional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrayiny. Seriya: Ahronomiya*, t. 195 (1), s. 169–173].
- Вдовенко, С. А., Кепко, О. І. (2004). Морфологія плодових тіл виду *Pleurotus*. *Збірник наукових праць Вінницького державного аграрного університету*, т. 19, с. 12–15 [Vdovenko, S. A., Kepko, O. I. (2004). Morfolohiya plodovykh til vydu *Pleurotus*. *Zbirnyk naukovykh prats' Vinnyts'koho derzhavnoho ahrarnoho universytetu*, t. 19, s. 12–15].
- Власенко, В. А., Рожкова, Т. О. (2016). *Загальна мікологія: навч. посіб. для підгот. фахівців ОКР «Бакалавр» напрям 6.090105 «Захист рослин» аграр. ВНЗ II–IV рівнів акредитації*. Суми: Сум. нац. аграр. ун-т. [Vlasenko, V. A., Rozhkova, T. O. (2016). *Zahal'na mikolohiya: navch. posib. dlya pidhot. fakhivtsiv OKR «Bakalavr» napryamu 6.090105 «Zakhyst roslyn» ahrar. VNZ II–IV rıvniiv akredytatsiyi*. Sumy: Sum. nats. ahrar. un-t.].
- Гринев-Гриневич, С. В. (2008). *Терминоведение: учебное пособие для студентов высших учебных заведений*. Москва: Академия [Grinev-Grinevich, S. V. (2008). *Terminovedeniye: uchebnoye posobiye dlya studentov vysshikh uchebnykh zavedeniy*. Moskva: Akademiya].
- Дейнека, В. М. (2012). Синтаксичний спосіб творення термінів в українській митній термінології. *Вісник Донецького національного університету. Сер. Б: Гуманітарні науки*, 1–2, с. 170–178 [Deyneka, V. M. (2012). Syntaksychnyy sposib tvorennnya terminiv v ukrayins'kiy mytniy terminolohiyi. *Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu. Ser. B: Humanitarni nauky*, 1–2, s. 170–178].
- Дорошкевич, Н. В. (2012). Оцінка нових ізолятів гриба *PLEUROTUS OSTREATUS* (JACQ.: FR.) KUMMER за допомогою інфрачервоної спектроскопії. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*, 2, с. 34–37 [Doroshkevych, N. V. (2012). Otsinka novykh izolyativ hryba *PLEUROTUS OSTREATUS* (JACQ.: FR.) KUMMER za dopomohoyu infrachervonoyi spektroskopiyi. *Visnyk poltavs'koyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi*, 2, s. 34–37].
- Дрінов, Д., Сабалдир, Б. (1934). Проти націоналізму у математичній термінології. *Математичний термінологічний бюлетень*. Київ: ВУАН [Drinov, D., Sabaldyr, B. (1934). *Proty natsionalizmu u matematychniy terminolohiyi. Matematychnyy terminolohichnyy byuleten'*. Kyuyiv: VUAN].
- Дудка, І., Гельюта, В. П., Андріанова Т. В. et al. (2009). *Гриби заповідників та національних природних парків Лівобережної України*. Київ: Арістей [Dudka, I., Helyuta, V. P., Andrianova T. V. et al. (2009). *Hryby zapovidnykiv ta natsional'nykh pryrodnykh parkiv Livoberezhnoyi Ukrayiny*. Kyuyiv: Aristej].
- Дудка, І. О., Придюк, М. П., Голубцова Ю. І. et al. (2009). *Гриби та грибоподібні організми Національного природного парку «Деснянсько-Старогутський»*. Суми: Університет-

- ська книга [Dudka, I. O., Prydyuk, M. P., Holubtsova Yu. I. et al. (2009). *Hryby ta hrybo-podibni orhanizmy Natsional'noho pryrodnohoparku «Desnyans'ko-Starohuts'kyu»*. Sumy: Universytets'ka knyha].
- Жукова, О. Т. (2015). Синтаксичний спосіб творення термінів галузі залізничного транспорту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, 15, т. 1, S. 32–34 [Zhukova, O. T. (2015). Syntaksychnyy sposib tvorennya terminiv haluzi zaliznychnoho transportu. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universyietu. Ser.: Filolohiya* 1, 15, s. 32–34].
- Заїменко, Н. В., Гродзинська Г. А., Бугаєнко, Т. А., Давіденко, М. М., Сірчин С. О. (уклад.). (2016). *Ботаніка і мікологія: сучасні горизонти: зб. пр., присвяч. 90-річчю з дня народж. акад. АН України А. М. Гродзинського (1926–1988)*. Київ: НАН України, Нац. ботан. сад ім. М. М. Гришка. Наш Формат [Zaimenko, N. V., Hrodzyns'ka H. A., Buhayenko, T. A., Davidenko, M. M., Sirchyn, S.O. (uklad.). (2016). *Botanika i mikolohiya: suchasni horyzonty: zb. pr., prysvyach. 90-richchyu z dnya narodzh. akad. AN Ukrayiny A. M. Hrodzyns'koho (1926–1988)*. Kyuyiv: NAN Ukrayiny, Nats. botan. sad im. M. M. Hryshka. Nash Format].
- Зерова, М. (1974). *Атлас грибів України*. АН Української РСР. Інститут ботаніки, Київ: Наукова думка [Zerova, M. (1974). *Atlas hrybiv Ukrayiny*. AN Ukrayins'koyi RSR. Instytut botaniky, Kyuyiv: Naukova dumka].
- Зерова, М., Єлін, Ю., Коз'яков, С. (1979). *Гриби. Їстівні, умовно їстівні, неїстівні, отруйні*. Київ: Урожай [Zerova, M., Yelin, Yu., Koz'yakov, S. (1979). *Hryby. Yistivni, umovno yistivni, neyistivni, otruyni*. Kyuyiv: Urozhay].
- Калинець-Мамчур, З. (2011). *Словник-довідник з альгології та мікології*. Львів: ЛНУ ім. І. Франка [Kalynets'-Mamchur, Z. (2011). *Slovyk-dovidnyk z al'holohiyi ta mikolohiyi*. L'viv: LNU im. I. Franka].
- Калинович, М., Дрінов, Д. (1934). Ліквідувати національне шкідництво в радянській фізичній термінології. *Фізичний термінологічний бюлетень*. Київ: ВУАН [Kalynovych, M., Dri-nov, D. (1934). Likviduvaty natsional'ne shkidnytstvo v radyans'kiy fizichniy terminolohiyi. *Fizychnyy terminolohichnyy byuleten'*. Kyuyiv: VUAN].
- Куриленко, В. М. (2006). Гриби — губи: полісемія чи омонімія? (на матеріалі лексики поліських говорів). *Записки з українського мовознавства*, т. 16, s. 219–223 [Kurylenko, V. M. (2006). Hryby — huby: polisemiya chyomonimiya? (na materialy leksyky polis'kykh hovotiv). *Zapysky z ukrayins'koho movoznavstva*, t. 16, s. 219–223].
- Леонтьев, Д. В., Акулов, А. Ю. (2008). *Загальна мікологія*. Харків: Основа [Leont'ev, D. V., Akulov, A. Yu. (2008). *Zahal'na mikolohiya*. Kharkiv: Osnova].
- Лисенко, Г. М., Папуча, І. В., Солдатова, І. М. (2008). *Загальна мікологія: навч.-метод. посіб.* Ніжин: Ніжин. держ. ун-т ім. М.Гоголя [Lysenko, H. M., Papucha, I. V., Soldatova, I. M. (2008). *Zahal'na mikolohiya: navch.-metod. posib*. Nizhyn: Nizhyn. derzh. un-t im. M. Hoholya].
- Морозова, Г. О. (2013). Вторинна номінація як спосіб творення термінів акушерства і гінекології. *Термінологічний вісник: Зб. наук. пр. т. 2 (2)*, с. 38–41 [Morozova, H. O. (2013). Vtorynna nominatsiya yak sposob tvorennya terminiv akusherstva i hinekolohiyi. *Terminolohichnyy visnyk: Zb. nauk. pr. t. 2 (2)*, s. 38–41].
- Морочковський, С. Ф., Зерова, М. Я., Дудка, І. О. [et al.]. (1967–1979). *Визначник грибів України: в 5 т.* Київ: Наукова думка [Morochkovs'kyu, S. F., Zerova, M. Ya., Dudka, I. O. [et al.]. (1967–1979). *Iznychnyk hrybiv Ukrayiny: v 5 t.* Kyuyiv: Naukova dumka].
- Омельковець, Р. (2014). Семантична трансформація як спосіб номінації мікооб'єктів у західнополіських говірках. *Типологія та функції мовних одиниць, № 1*, s. 231–239 [Omel'kovets', R. (2014). Semantychna transformatsiya yak sposib nominatsiyi mikoob'yektiv u zakhidnopolis'kykh hovirkakh. *Typolohiyata funktsiyi movnykh odynyts', 1*, s. 231–239].

- Петрова, Т. (2018). Морфологічні способи термінотворення: (на матеріалі сучасної української фітомеліоративної термінології). *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 6, s. 121–129 [Petrova, T. (2018). Morfolohichni sposoby terminotvorennya: (na materialy suchasnoyi ukrayins'koyi fitomelioryatyvnoyi terminolohiyi). *Studia Ukrainica Posnaniensia*, 6, s. 121–129].
- Петухова, О. В. (2011). Суфіксація як один із способів творення термінів металознавства. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць, Вип. 7*, с. 67–71 [Pyetukhova, O. V. (2011). Sufiksatsiya yak odyn iz sposobiv tvorennya terminiv metaloznavstva. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 10: Problemy hramatyky i leksykolohiyi ukrayins'koyi movy: zb. nauk. prats', Vyp. 7*, s. 67–71].
- Процик, М. Р. (2004). Словотворення в сучасній українській видавничій термінології. *Поліграфія і видавнича справа*, 41, s. 136–141 [Protsyk, M. R. (2004). Slovotvorennya v suchasniy ukrayins'kyy vydavnychiy terminolohiyi. *Polihrafiya i vydavnycha sprava*, 41, s. 136–141].
- Прус, В. В. (2001). «У нетрях прокидаються гриби. Магічний знак — по відминому колу.» (етнолінгвістичний аспект поліського збиральництва). *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*, 6, с. 151–153 [Prus, V. V. (2001). «U netryakh prokydayut'sya hryby. Mahichnyy znak — po vid'mynomu kolu.» (etnolinhvistychnyy aspekt polis'koho zbyral'nystva). *Volyn'-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyy zbirnyk z rehional'nykh problem*, 6, s. 151–153].
- Приліпка, О. (2008). Стан і перспективи розвитку галузі грибівництва в Україні. *Вісник ЖДТУ, 1 (43)*, с. 221–226 [Prylipka, O. (2008). Stan i perspektvyv rozvytku haluzi hrybivnystva v Ukraini. *Visnyk ZHDTU, 1 (43)*, s. 221–226].
- Сабадош, І. В. (1988). Як звуться гриби? *Культура слова*, т. 34, с. 39–41 [Sabadosh, I. V. (1988). Yak zvut'sya hryby? *Kul'tura slova, Vyp. 34*, s. 39–41].
- Сабадош, І. В. (2014). *Історія української ботанічної лексики*. Ужгород: Ужгородський національний університет [Sabadosh, I. V. (2014). *Istoriya ukrayins'koyi botanichnoyi leksyky*. Uzhhorod: Uzhhorods'kyy natsional'nyy universytet].
- Симоненко, Л. О. (1973а). *Мікологічна лексика української мови*: дис. ... канд. філол. наук, Київ [Symonenko, L. O. (1973a). *Mikolohichna leksyka ukrayins'koyi movy*: dys. ... kand. filol. nauk. Kyuyiv].
- Симоненко, Л. О. (1973б). Синонімічні назви грибів в українській мові. *Рідне слово*, Вип. 7, с. 23–26 [Symonenko, L. O. (1973b). Synonimichni nazvy hrybiv v ukrayins'kyy movi. *Ridne slovo. Vyp. 7*, s. 23–26].
- Симоненко, Л. О. (1974). Як назвати гриби? *Рідне слово*, Вип. 9, с. 38–41 [Symonenko, L. O. (1974). Yak nazvaty hryby? *Ridne slovo, Vyp. 9*, s. 38–41].
- Сімахіна, Г., Гойко, І., Стеценко, Н. (2014). Переробка їстівних грибів для отримання білоквмісних напівфабрикатів. *Товари і ринки, № 2*, с. 70–85 [Simakhina, H., Hojko, I., Stetsenko, N. (2014). Pererobka yistivnykh hrybiv dlya otrymannya bilokvmsisnykh napivfabrykativ. *Tovary i rynky, 2*, s. 70–85].
- Сухомлин, М. М., Джаган, В. В. (2013). *Гриби України*. Київ: Країна мрій [Sukhomlyn, M. M., Dzhanan, V. V. (2013). *Hryby Ukrainy*. Kyuyiv: Krayina mriy].
- Ткачук, М. (2010). Мікономінація в чорнобильських говірках (питання реконструкції ареалу). *Волинь — Житомирщина*, 22 (2), с. 275–282 [Tkachuk, M. (2010). Mikonominatiya v chornobyl's'kykh hovirkakh (pytannya rekonstruktsiyi arealu). *Volyn' — Zhytomyrshchyna*, 22 (2), s. 275–282].
- Томіленко, Л. М. (2009). Морфологічний спосіб творення нових іменників-термінів у словнику української мови в 20-ти томах. *Мовознавство*, 2, с. 69–78 [Tomilenko, L. M. (2009). Morfolohichnyy sposib tvorennya novykh imennykiv-terminiv u slovnyku ukrayins'koyi movy v 20-ty tomakh. *Movoznavstvo*, 2, s. 69–78].

- Тур, О. М. (2014). Суфіксальний спосіб творення термінів документознавства. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія: наук. журн.*, № 2, с. 60–65 [Tur, O. M. (2014). Sufiksals'nyy sposib tvorennya terminiv dokumentoznavstva. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiya: nauk. zhurn.*, 2, s. 60–65].
- Федотов, О. В., Чайка, О. В., Волошко, Т. Є., Велигодська, А. К. (2012). Колекція культур шапинкових грибів — основа мікологічних досліджень та стратегії збереження біорізноманіття базидіоміцетів. *Вісник Донецького національного університету, Сер. А: Природничі науки*, № 1, с. 209–213 [Fedotov, O. V., Chayka, O. V., Voloshko, T. Ye., Velyhods'ka, A. K. (2012). Kolektsiya kul'tur shapynkovykh hrybiv — osnova mikolohichnykh doslidzhen' ta stratehiyi zberezhenntya bioriznomanittya bazydiomitsetiv. *Visnyk donets'koho natsional'noho universytetu, Ser. A: Pryrodnychi nauky*, 1, s. 209–213].
- Юзвікевич, П. (2018). Терміни грецького та латинського походження в українській мікологічній лексиці. *Лінгвістичні студії. Linguistic Studies*, вип. 36, с. 129–135 [Yuzvikevych, P. (2018). Terminy hrets'koho ta latyns'koho pokhodzhennya v ukrayins'kiy mikolohichniy lek-sytsi. *Linhvistychni studiyi. Linguistic Studies*, 36, s. 129–135].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.9>

Data przesłania artykułu: 30.11.2020

Data akceptacji artykułu: 31.08.2021

JADWIGA TARSA

Uniwersytet Opolski, Polska

(University of Opole, Poland)

Rosyjskie skrzydlate słowa w polskim dyskursie internetowym

Russian winged words in Polish Internet discourse

Abstract

This article is devoted to the functioning of Russian winged words in the Polish Internet discourse. The analysis of the material collected from a variety of websites, blogs, comments, and demotivators showed that Russian winged words are present in the statements of Internet users. In newspaper articles and news programmes, the author or the source of the winged word appears more often, while the authors of blogs and demotivators use Russian units which have lost the link with the source and are easily modifiable. Most often, in the statements of young people there are those that do not require linguistic and cultural competences; they constitute unnamed, permanent expressions for the broadcasters. It can therefore be assumed that the younger generation (including the authors of demotivators) use Russian winged words without being aware of their origin, and their lexicon includes those that are universal in their meaning and do not carry additional contexts.

Keywords: winged words, Internet, discourse, modification

Русские крылатые слова в польском интернет-дискурсе

Аннотация

Настоящая статья посвящена функционированию русских крылатых слов в польском интернет-дискурсе. Анализ материала, собранных с различных сайтов, блогов, комментариев и демотиваторов, показал, что русские крылатые слова присутствуют в высказываниях интернет-пользователей. В газетных текстах и новостных программах чаще встречается автор или источник крылатого слова, в блогах и демотиваторах используются такие русские единицы,

которые потеряли связь с источником и легко модифицируются. Чаще всего высказывания молодых людей включают в себя выражения, не требующие культурно-языковой компетенции, и являются для пользователей безымянными устойчивыми словосочетаниями. Таким образом, можно предположить, что молодое поколение (особенно авторы демотиваторов) употребляет русские крылатые слова, не осознавая их происхождения, а в их лексиконе находятся универсальные крылатые единицы, не несущие дополнительных контекстов.

Ключевые слова: крылатые слова, интернет-дискурс, модификации

Dyskurs internetowy jest częścią dyskursu medialnego, zaś

powstające w Internecie teksty i wypowiedzi możemy traktować jako zdarzenia komunikacyjne zależne od kontekstu zewnętrznego — społecznego, politycznego, kulturalnego i technologicznego, oraz sytuacji wewnętrznej, warunkowanej typem komunikacji, występowaniem różnych kodów i gatunkiem wypowiedzi internetowej. (Żydek-Bednarczuk, 2013, s. 350)

Cechuje go

specyficzny, nieustannie rozbudowywany leksykon werbalno-ikoniczny (neologizmy leksykalne i frazeologiczne, skrótowce, ikony), jak i szczególna „netogramatyka” (zasady kodowania i transponowania mowy na pismo słowno-obrazkowe, reguły nawigacji itp.) i „netopragmatyka” (kontekst sieciowy dyskursu, reguły nadawania i reagowania na komunikat, układ i relacje nadawczo-odbiorcze, etykieta), wreszcie rozmaite e-gatunki o nie zawsze jasnym statusie, wielorako „zmacone”. Z tych powodów język/dyskurs w sieci (*netspeak*) bywa czasem uważany za nową odmianę funkcjonalną, która na swój użytek adaptuje i przekształca istniejące odmiany, style, gatunki, dodając nowe, własne formy. (Jędrzejko, 2005, s. 246–247)

Jednymi z cech dyskursu internetowego są intertekstualność i interobrazowość. Internauci chętnie sięgają do tekstów kultury (które często są przez nich modyfikowane), by w zabawny, ironiczny lub sarkastyczny sposób komentować aktualne wydarzenia czy dzielić się z innymi przemyśleniami. Poprawna interpretacja tych wypowiedzi wymaga zazwyczaj od odbiorcy kompetencji kulturowej, która pozwoli na zauważenie w nich różnego rodzaju cytatów, nawiązań i aluzji.

Elementami narodowej pamięci zbiorowej oraz kodu kulturowego są skrzydlate słowa, czyli spopularyzowane częstym przytaczaniem jednostki języka, których autorstwo lub pochodzenie można ustalić. Są to o tyle ciekawe jednostki, że czasem można odnieść wrażenie, iż w pewnym stopniu same decydują o tym, które ze słów zapisanych w książkach, wyśpiewanych w piosenkach, wypowiedzianych przez mniej lub bardziej znane osoby zostaną zapamiętane i będą odtwarzane w wypowiedziach członków danej wspólnoty. W pamięci zbiorowej utrwala się nie tylko jednostki języka rodzimego, ale również zapożyczone z innych języków. Proces uskrzydlenia się ciągów wyrazowych ważnych dla określonej wspólnoty doskonale scharakteryzował Wojciech Chlebda, który uważa, że

powstanie jednostki skrzydlatej, tj. względnie trwale zaistnienie w kodzie danej wspólnoty czyjejś jednostkowej konfiguracji wyrazów, następuje wtedy, kiedy (1) wspólnota owa (społeczeństwo, częściej jego grupa, zwłaszcza reprezentowana przez elity symboliczne) uświadamia sobie, że określony ciąg wyrazów nośnego społecznie tekstu szczególnie adekwatnie werbalizuje zespół

sensów, którego w systemie pojęciowym tej wspólnoty do tej pory nie było i którego brak niejasno odczuwano — i/lub kiedy (2) dana wspólnota (jej reprezentacja) uświadamia sobie, że pewien zespół sensów jest społecznie istotny, ale, nie mając swej etykiety werbalnej, nie jest przedmiotem „obrotu dyskursywnego”, kiedy więc wytwarza się swego rodzaju wspólnotowe zapotrzebowanie (czy wręcz oczekiwanie) na szczególnie adekwatny werbalizator tych treści — zapotrzebowanie będące „siłą zasysającą” z tekstu publicznego odpowiadający tym oczekiwaniom ciąg wyrazów. (Chlebda, 2005, s. 431)

Wśród jednostek będących adekwatnymi werbalizatorami społecznie istotnych dla Polaków sensów są również skrzydlate słowa zapożyczone z języka rosyjskiego.

Wpływowi języka rosyjskiego na język polski poświęcono już wiele opracowań (na przykład Sarnowski, 2010; Marszałek, 2010). Halina Karaś (2018) przeanalizowała opublikowane na ten temat prace, metodologię badań, a także źródła i kryteria etymologizacji zapożyczeń z języka rosyjskiego. Zebrany przez nią materiał pokazuje, że opracowania te poświęcone są głównie zapożyczeniom leksykalnym i gramatycznym, czasowi ich zapożyczeń, użyciom w różnych socjo- i profesjolektach. Karaś podkreśla, że w badaniach zapożyczeń najczęściej wykorzystywane są źródła słownikowe, w których z reguły brakuje przykładów użycia. Oprócz tego autorzy słowników, kierując się poprawnością językową, nie zawsze umieszczają w nich zapożyczenia. Charakterystyczne jest również, że w pracach poświęconych rusycyzmom w języku polskim mało uwagi poświęca się frazeologizmom i przysłowiom oraz skrzydlatym słowom. Te ostatnie (choćby obiektem badań językoznawczych są od niedawna) też doczekały się wielu opracowań, zarówno w Rosji, jak i w Polsce. W Rosji ukazały się w formie słowników i zbiorów różnorodnych skrzydlatych jednostek (na przykład Ашукин, Ашукин, 1966; Берков, Мокиенко, Шулежкова, 2000; Шулежкова 2003), a także w postaci bardzo cennego opisu tych jednostek z perspektywy lingwistycznej Swietłany Szuleżkowej (Шулежкова, 2002). W Polsce duże zasługi dla usankcjonowania zjawiska skrzydlatych słów miał Henryk Markiewicz (1992), który wspólnie z Andrzejem Romanowskim wydał pierwszy słownik skrzydlatych słów (Markiewicz, Romanowski, 2005). Natomiast autorem definicji, terminologicznego opisu oraz językowo-kulturowej charakterystyki tych jednostek języka jest Wojciech Chlebda (2005).

Jeszcze 30 lat temu Polacy uczyli się języka rosyjskiego od piątej klasy szkoły podstawowej, w kinach i telewizji często można było zobaczyć filmy rosyjskie, a w teatrach wystawiano sztuki rosyjskich autorów. Obecnie znacznie mniej osób włada językiem rosyjskim, a możliwość obcowania z kulturą, sztuką, literaturą rosyjską dają im zasoby internetowe. W związku z tym powstaje pytanie, czy rosyjskie skrzydlate słowa odeszły wraz z minioną epoką, czy może tak zadomowiły się w naszym języku, że weszły na stałe również do leksykonu osób, które z językiem rosyjskim właściwie nie mają już kontaktu. A jeśli funkcjonują one w wypowiedziach internetowych, to czy są przytaczane w wersji inwariantowej, czy też zmodyfikowanej oraz czy nadawcy wypowiedzi mają świadomość ich pochodzenia?

Poszukiwania rosyjskich skrzydlatych jednostek przeprowadzone zostały w internecie. Wybór tego medium nie był przypadkowy, gdyż znaczna część użytkowników internetu to ludzie młodzi. Z raportu CBOS wynika, że

O obecności online decyduje przede wszystkim wiek, a dopiero w drugiej kolejności wykształcenie, które ma znaczenie, głównie jeśli chodzi o starszych respondentów (55+). Z internetu powszechnie korzystają najmłodszy respondenci (18–24 lata) i mający od 25 do 34 lat. W sieci jest także ogromna większość badanych w wieku 35 do 44 lat, trzy czwarte mających od 45 do 54 lat i ponad połowa mających od 55 do 64 lat. Offline pozostaje trzy czwarte najstarszych ankietowanych (w wieku 65 lat i więcej). (CBOS, 2019, s. 1)

Najmłodszy użytkownicy są też w sieci najaktywniejsi: komentują, tworzą demotywatory, prowadzą blogi i vlogi. Do wyszukiwania rosyjskich skrzydlatych jednostek została wykorzystana wyszukiwarka Google, gdyż korpusy językowe mają w swoich zasobach wiele dzieł literackich, a mniej materiałów internetowych. Co prawda, wyszukiwarka ta również nie jest idealna i, na przykład, chociaż dla wyrażenia *światłana przyszłość* pojawiło się około 346 tysięcy wyników, to wśród nich część powtarzała się, była tytułem książki, tłumaczeniem na język angielski czy też hasłem w Wikipedii. Jednak taka liczba rekordów pozwala stwierdzić, że nie są to pojedyncze użycia i wybrane rosyjskie skrzydlate słowa funkcjonują w dyskursie internetowym. W artykule zostaną przedstawione jedynie najbardziej typowe przykłady ich użycia i modyfikacji.

Wyniki poszukiwań okazały się dość zaskakujące. Zebrany materiał pokazał, że w tekstach internetowych pojawiają się wyrażenia popularne w czasach socjalizmu: *cała władza w ręce rad* (*Вся власть Советам!*); *mówimy partia, a w domyśle Lenin* (*говорим партия — подразумеваем Ленин*); *jednostka zerem — jednostka bzdurą* (*единица — вздор, единица — ноль*); *Lenin wiecznie żywy* (*Ленин всегда живой*), brakuje natomiast najnowszych rosyjskich skrzydlatych jednostek (na przykład *zamoczyć w sortpircie; денег нет, но вы держитесь*). Jak można zauważyć, wyrażenia te pojawiają się nie tylko w wypowiedziach dotyczących polityki (przykłady 1, 2, 3), ale również gatunków win (przykład 4), życia Kościoła (przykład 5) i życia codziennego (przykład 6):

1. „Andrzej Pająk o debacie publicznej: »Demokracja« i »konstytucja« to bożki, a realnie »jednostka zerem, jednostka bzdurą«” (www1).

2. „»Jak to było?... wiecznie żywy?« Chory rehot Thun, Nurowskiej i Lufta z pomnika Lecha Kaczyńskiego” (www2).

3. „Mówimy Partia a w domyśle Len..., pardon, Kaczyński” (www3).

4. „»Mówimy Partia — a w domyśle — Lenin« — wieki temu pisał Majakowski i podobnie jest ze szczepem sauvignonblanc: mówimy sauvignonblanc — a w domyśle — zieleń. Zieleń limonki, zieleń traw, zieleń kwaśnych jabłek” (www4).

5. „Cała władza w ręce rad. Jeszcze przed miesiącem tylko w 30 proc. naszych parafii istniały rady parafialne. Jednego dnia wszystkie zostały rozwiązane. Dlaczego?” (www5).

6. „Elvis wiecznie żywy, czyli co można znaleźć na Pchlim Targu” (www6).

Przed 20 laty powstał artykuł „*Widmo krąży po Europie*” — *drugie życie skrzydlatych słów z minionej epoki* (Tarsa, 2000), w którym zauważono, że mimo iż czasy propagandy komunistycznej minęły, to wielokrotnie powtarzane słowa ciągle funkcjonują w języku. I już wtedy służyły one nie tylko do komentowania (często ironicznego) wydarzeń z minionej epoki, ale również były materiałem gry słów. Podobnie jest w przywołanych przykładach, gdzie rosyjskie skrzydlate słowa zostały wykorzystywane do ironicznego podsumowania najnowszych wydarzeń politycznych (przykłady 1–3). W przykładzie 5 efekt komiczny dostrzeże osoba pamiętająca słowa Lenina *cała władza w ręce rad* (w domyśle — delegatów), które odniesione zostały do rad parafialnych.

Autorka wspomnianego artykułu stwierdziła, że „na naszych oczach, w ciągu kilkudziesięciu lat, wyrażenia te przeszły drogę od cytatu, poprzez reminiscencję, do skrzydlatego słowa. Wydaje się, że za kilka następnych lat staną się one frazeologizmami, gdyż całkowicie stracą związek ze źródłem” (Tarsa, 2000, s. 234). Tymczasem część rosyjskich skrzydlatych słów, na przykład Majakowskiego (*jednostka zerem — jednostka bzdura; mówimy partia, a w domyśle Lenin*), Gogoła (*Z czego się śmiejecie? Z samych siebie się śmiejecie!* — *Над кем смеетесь? Над собою смеетесь!*), Bułhakowa (*rękopisy nie płoną — рукописи не горят*) nie utraciły swojego związku z autorem i źródłem i często, jeśli przytaczane są w tekstach, to wymieniany jest ich autor lub tytuł utworu, z którego pochodzą. Słowa te pojawiają się w najróżnorodniejszych tekstach, ale najczęściej są to internetowe wydania czasopism i programów informacyjnych:

7. „»Jednostka niczym, jednostka zerem« — pisał ponad 80 lat temu Władimir Majakowski, piewca bolszewickiej rewolucji. Nie miał racji: są chwile, gdy jednostka może zmienić wiele, nawet wszystko” (www7).

8. „Wszyscy solidarnie powinniśmy więc szczerpić swoje dzieci. No tak, już Majakowski pisał, że »jednostka niczym jednostka zerem«, i tylko »partia to ręka milionopalca w jedną potężną pięść zaciśnięta«” (www8).

9. „Gazety i telewizje rozwodzą się nad stylem Tomasza Kaczmarka, że jest knajacki, zły, okropny, i to wszystko jest napiętnowane, tyle, że jest jak u Gogoła (rosyjskiego pisarza — red.): »z kogo się śmiejecie, sami z siebie się śmiejecie«, bo jeśli taki człowiek, w takim stylu był w stanie uwieść dużą część tych elit jako agent CBA, to trochę tu jest jak u Gogoła — skwitował polityk PiS” (www9).

10. „WŁODARCZYK: Z CZEGO SIĘ ŚMIEJECIE? Z SAMYCH SIEBIE SIĘ ŚMIEJECIE! Ponadczasowy cytat z *Rewizora* Nikołaja Gogoła jak ulał pasuje do sytuacji, w której niemiecka prasa od kilku tygodni magluje Roberta Lewandowskiego, a po nieudanym mundialu dostała prawdziwą pożywkę i do woli wyżywa się na Polaku” (www10).

11. „Jednym z moich ulubionych cytatów Michaiła Bułhakowa są pochodzące z *Mistrza i Małgorzaty* słowa: »Rękopisy nie płoną!« — w świetle zachowanych do dziś papirusów sprzed kilku wieków, nabierają one zupełnie nowego znaczenia” (www11).

Skrzydlate słowa z przykładów 7–9 i 11 zostały ujęte w cudzysłów, gdyż autorzy wypowiedzi zdają sobie sprawę z ich autorskości. Nadawcy nie tylko podają nazwiska autorów cytowanych słów, ale również przybliżają ich sylwetkę odbiorcy. Może to być uszczegółowienie informacji autorze, jak w przykładzie 9 („Gogol — rosyjski pisarz”) lub nacechowana emocjonalnie jego charakterystyka, jak zostało to zrobione w przykładzie 7 („Majakowski — piewca bolszewickiej rewolucji”).

Z kolei hasło partii bolszewickiej w czasie przygotowań i przeprowadzania rewolucji październikowej — *Cała władza w ręce rad!* — nie kojarzy się Polakom z jego autorem, czyli Leninem. Frazę tę można łatwo modyfikować, zamieniając słowo „rady” nazwiskami, imionami różnych osób, nazwami organizacji, instytucji, partii politycznych:

12. „Cała władza w ręce PiS” (www12).

13. „Cała władza w ręce Nawalki?” (www13).

14. „Cała władza w ręce Gierszowskiego” (www14).

15. „Cała władza w ręce ludu. Protesty przeciw ACTA na początku 2012 roku zachęciły wielu młodych liberalnych działaczy do wejścia w politykę” (www15).

Podobnie jest w przypadku skrzydlatego słowa *światlana przyszłość* (*светлая будущность*), które również łatwo modyfikować i zaktualizować jego znaczenie, dodając do niego imię, nazwisko lub nazwę organizacji, których taka przyszłość czeka:

16. „Świdorski: Reprezentacja kobiet ma przed sobą świetlaną przyszłość” (www16).

17. „Światlana przyszłość jasnych projektorów. Na rynku projektorów otwierają się nowe możliwości — według prognozy” (www17).

18. „Fotowoltaikę czeka światlana przyszłość” (www18).

19. „Światlana przyszłość Zjednoczonych Emiratów Arabskich” (www19).

O ile w tekstach internetowych to skrzydlate słowo używane bywa bez ironii, to w demotywatorach jest ono silnie nacechowane emocjonalnie. Wykorzystywane jest bowiem w takich kontekstach i w połączeniu z takimi elementami graficznymi, które wzmacniają jego ironiczną i sarkastyczną wymowę. Przykładem może być demotywator, w którym w części graficznej zostało wykorzystane zdjęcie Artura Schopenhauera, a częścią werbalną są słowa: „Widzę przed tobą świetlaną przyszłość. To chyba znicze...”. Autor innego z demotywatorów skrzydlate słowa *światlana przyszłość* umieścił pod zdjęciem rozświetlonego nocą baru „Magister kebab”.

Źródło: [www20](#), [www21](#).

Skrzydlate słowa są chętnie wykorzystywane przez internautów, gdyż połączenie dwóch kanałów — werbalnego i ikonycznego — pozwala na wzmocnienie siły przekazu, grę równocześnie tekstem i obrazem. Poza tym

demotywator stanowi nowy gatunek dyskursu internetowego, który charakteryzuje się wyrazistą intencją autora, [...] typową tematyką oraz realizuje określone wybory stylistyczne. Prezentuje osobisty emocjonalny komentarz autora, pełniąc funkcję zwierciadła i archiwum rzeczywistości socjokulturowej. (Kudlińska, 2013, s. 272)

Również wyrażenie *Lenin wiecznie żywy* z wiersza Majakowskiego *Komсомolska* w świadomości Polaków utraciło związek z autorem i źródłem. Jeśli pojawia się w formie inwariantowej, to mowa zazwyczaj o mauzoleum Lenina lub pomnikach wodza rewolucji w różnych miastach byłego Związku Radzieckiego. W takich sytuacjach nie pojawia się ani nazwisko autora, ani źródło pochodzenia tego skrzydlatego słowa:

20. „Lenin wiecznie żywy. Nawet sobie nie wyobrażacie, ile Rosja wyda na »konserwację« jego ciała w tym roku” ([www22](#)).

21. „W Rosji Lenin wiecznie żywy i lubiany” ([www23](#)).

22. „Tam gdzie Lenin wiecznie żywy (Ukraina, Mołdawia, Naddniestrze) 2018 — ostatnia podróż” (www24).

Inne przykłady użycia tego skrzydlatego słowa wskazują, że dla Polaków stało się ono łatwym do modyfikacji, stałym, neutralnym stylistycznie wyrażeniem:

23. „Stadion X-lecia wiecznie żywy” (www25).

24. „Smok wiecznie żywy. Minęło już 36 lat od śmierci Bruce’a Lee, ale popularność mistrza kungfu nie spada. Pierwszy międzynarodowy pokaz tej sztuki walki w Hong Kongu jest dowodem na sławę Bruce’a” (www26).

25. „Klasyczny pulpit wiecznie żywy — nowy Trinity Desktop” (www27).

26. „MYPHONE 7300 —KLASYCZNY TELEFON WIECZNIE ŻYWY” (www28).

Tezę tę potwierdzają demotywatory, których autorzy dokonali kontaminacji dwóch wyrażen: *Lenin wiecznie żywy* i *Elvis żyje*.

Źródło: www29.

Skrzydlate słowo *Lenin wiecznie żywy* odnosi się do trwałości idei, nieprzemijalności ludzi. Obserwując demotywatory, można odnieść wrażenie, że na podstawie tej uskrzydłonej jednostki powstała nowa — *Bareja wiecznie żywy*. Jest ona wyraźnie nacechowana ironicznie i używana w sytuacjach przypominających absurdalne sceny z filmów Stanisława Barei. Często w tego typu demotywatorach elementem graficznym są kadry z kultowych już dzieł, a w części werbalnej po-

jawia się nie tylko skrzydlate sowo *Bareja wiecznie żywy* (w inwariancie i zmodyfikowane), ale także teksty nawiązujące tematyką i stylem do tekstów reżysera i obecnych wydarzeń.

Dziennik Bałtycki

Polsat SuperHit Festiwal 2019. 40-lecie zespołu Dżem

Zespół Dżem z Ryśkiem Rydlem na czele, zaprezentuje wszystkim uczestnikom festiwalu swoje ponadczasowe, legendarne utwory.

Zespół Dżem
Serdecznie dziękujemy autorce tekstu w Dzienniku Bałtyckim za rzetelną informację promującą nasz dzisiejszy występ w Sopocie.

Nasz Rysiu jak Elvis, wiecznie żywy

Bareja wiecznie żywy

Ale o co ci chodzi? Miałam kurs do Poznania, w barze zamówiłam herbatę i tylko na minutę zdążyłam wyjść do kibla a w tym czasie ktoś mi do niej wrzucił tabletkę na zmianę płci. Jakie szczęście, że to nie była tabletką zmieniająca człowieka w żabę...

Źródło: www30, www31.

Użytkownicy internetu korzystają z możliwości, jakie daje im komputer i chętnie tworzą teksty łączące w sobie elementy werbalne i graficzne. Teksty hybrydalne są nie tylko elementem folkloru internetowego, zabawy, ale pozwalają też ich autorom komentować aktualne wydarzenia, wypowiadać opinię, po-

zytywnie lub negatywnie oceniać różne osoby. „Jednoczesny zapis informacji w obu kodach powoduje łączenie i nakładanie się semiosfer oraz aktywizację odbioru emocjonalnego, co znacznie wzmacnia siłę ich oddziaływania” (Kudlińska, 2013, s. 272).

Źródło: www.32.

Analiza zebranego materiału pokazała, że mimo niewielkiego obecnie kontaktu Polaków (zwłaszcza młodego pokolenia) z kulturą i językiem rosyjskim skrzydlate słowa z tego języka pojawiają się w wypowiedziach internautów. Zaskakiwać może to, że pomimo upływu wielu lat od upadku socjalizmu hasła z tej epoki nie wyszły z użycia, nie zostały zapomniane i są wykorzystywane do komentowania najnowszych wydarzeń. Nadawcy komunikatów różnie odczuwają autorskość rosyjskich skrzydlatych słów. W tekstach gazetowych i programów informacyjnych częściej pojawiają się przywołania autora lub źródła skrzydlatego słowa, w blogach czy demotywatorach używane są takie rosyjskie jednostki, które dla polskiego internauty utraciły związek ze źródłem, łatwo modyfikowalne. Stosowane są te, które nie wymagają kompetencji językowo-kulturowej, a są dla nadawców bezimiennymi stałymi połączeniami wyrazowymi. Można więc założyć, że młodsze pokolenie (między innymi autorzy demotywatorów) używa

rosyjskich skrzydlatych słów bez świadomości ich pochodzenia, w ich leksykonie funkcjonują jednostki uniwersalne w swojej wymowie, nieniosące dodatkowych kontekstów i niewymagające znajomości treści tekstów, z których pochodzą. Jednostka *wiecznie żywy* bardziej kojarzy się im z Bareją niż z Leninem, *cała władza* przechodzi w różne ręce, a jeśli są to rady, to na przykład nadzorcze. *Świetlana przyszłość* w zebranych materiale jest po prostu dobrą przyszłością. Wraz z upływem czasu następuje, jak to określa Chlebda, „deautoryzacja jednostek skrzydlatych” (2005, s. 181).

Bibliografia

- CBOS. (2019). *Komunikat z badań, nr 95/2019, Korzystanie z internetu*. Pobrane z: https://cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_095_19.PDF (dostęp: 2.10.2020).
- Chlebda, W. (2005). *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Jędrzejko, E. (2005). *Składnia. Style. Teksty. Składniowe aspekty zróżnicowania i przemian polszczyzny XX wieku*. Katowice: Gnome.
- Karaś, H. (2018). Wpływ języka rosyjskiego na polszczyznę — stan i problemy badań. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 66, s. 185–218.
- Kudlińska, H. (2013). Glottodydaktyczna wartość tekstu hybrydalnego w nauczaniu języka obcego (na materiale języka rosyjskiego i polskiego). *Acta Universitatis Lodzianae. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców*, 20, s. 271–280.
- Markiewicz, H. (1992). Jak słowom wyrastają skrzydła? W: *idem, Zabawy literackie*. Kraków: Oficyna Literacka.
- Markiewicz, H., Romanowski, A. (2005). *Skrzydlate słowa. Wielki słownik cytatów polskich i obcych*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Marszałek, M. (2010). Rusycyzmy leksykalne w potocznej odmianie współczesnej polszczyzny. *Linguistic Applied*, 2/3, s. 74–89.
- Sarnowski, M. (2010). O niektórych aspektach polsko-rosyjskiego dialogu międzykulturowego: *Rossica* w strategicznej pozycji tekstu gazetowego. *Studia Rossica Posnaniensia*, 35, s. 249–257.
- Tarsa, J. (2000). „Widmo krąży po Europie” — drugie życie skrzydlatych słów z minionej epoki. W: M. Aleksiejko (red.), *Słowo. Tekst. Czas IV* (s. 233–236). Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Żydek-Bednarczuk, U. (2013). Dyskurs internetowy. W: E. Malinowska, J. Nocoń, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Style współczesnej polszczyzny* (s. 347–380). Kraków: Universitas.
- Ашукин, Н. С., Ашукينا, М. Г. (1966). *Крылатые слова. Литературные цитаты. Образные выражения*. Москва: Художественная литература [Ashukin, N. S., Ashukina, M. G. (1966). *Krylatyye slova. Literaturnyye tsitaty. Obraznyye vyrazheniya*. Moskva: Khudozhestvennaya literatura].
- Берков, В. П., Мокиенко, В. М., Шулержкова, С. Г. (2000). *Большой словарь крылатых слов русского языка*. Москва: Астрель [Berkov, V. P., Mokiienko, V. M., Shulezhkova, S. G. (2000). *Bol'shoy slovar' krylatykh slov russkogo yazyka*. Moskva: Astrel'].
- Гжибовский, С., Хорев, А. В., Волос, М. (2011). *Русско-польские языковые, литературные и культурные контакты*. Москва: Квадрига [Gzhibovskiy, S., Khorev, A. V., Volos, M. (2011). *Russko-pol'skiye yazykovyye, literaturnyye i kul'turnyye kontakty*. Moskva: Kvadriga].

- Шулежкова, С. Г. (2002). *Крылатые выражения русского языка, их источники и развитие*. Москва: Азбуковник [Shulezhkova, S. G. (2002). *Krylatyye vyrazheniya russkogo yazyka, ikh istochniki i razvitiye*. Moskva: Azbukovnik].
- Шулежкова, С. Г. (2003). *Словарь крылатых выражений из области искусства*. Москва: Азбуковник [Shulezhkova, S. G. (2003). *Slovar' krylatykh vyrazheniy iz oblasti iskusstva*. Moskva: Azbukovnik].

Źródła internetowe

- www1: <https://wnet.fm/2017/09/05/andrzej-pajak-o-debacie-publicnejdemokracja-konstytucja-bozki-a-realnie-jednostka-zerem-jednostka-bzdura> (dostęp: 30.11.2020).
- www2: <https://wpolityce.pl/polityka/420077-chory-rechot-thun-nurowskiej-i-lufta-z-pomnika-kaczynskiego> (dostęp: 30.11.2020).
- www3: <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114884,24412191,kamil-bortniczuk-dla-gazeta-pl.html> (dostęp: 30.11.2020).
- www4: <https://dotrzechdych.pl/recenzje/nowe-chile> (dostęp: 30.11.2020).
- www5: <https://kosciol.wiara.pl/doc/1166305.Cala-wladza-w-rece-rad> (dostęp: 30.11.2020).
- www6: https://soksuwalki.eu/elvis-wiecznie-zywy-czyli-co-mozna-znalezc-na-pchlim-targu/?thumb_date=2018-10-01 (dostęp: 30.11.2020).
- www7: <https://www.tygodnikpowszechny.pl/wolnosc-tylko-jaka-140509> (dostęp: 30.11.2020).
- www8: <https://kosciol.wiara.pl/doc/1210980.Jednostka-zerem> (dostęp: 30.11.2020).
- www9: <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/hofman-broni-kaczmarka-z-kogo-sie-smiejecie-sami-z-siebie-sie-smiejecie,380312.html> (dostęp: 30.11.2020).
- www10: <https://www.przegladSPORTOWY.pl/felietony/tomasz-wlodarczyk-z-czego-sie-smiejecie-z-samiych-siebie-sie-smiejecie-felieton/7b0pjzg> (dostęp: 30.11.2020).
- www11: <http://www.polenia-w-austrii.at/rekopisy-nie-plona> (dostęp: 30.11.2020).
- www12: <http://wyborcza.pl/politykaekstra/1,132907,18980989,cala-wladza-w-rece-pis.html> (dostęp: 30.11.2020).
- www13: <https://www.rmfm24.pl/tylko-w-rmf24/pawel-pawlowski/blogi/news-cala-wladza-w-rece-na-walki,nId,2612813> (dostęp: 30.11.2020).
- www14: <https://www.pb.pl/cala-wladza-w-rece-gierszewskiego-956742> (dostęp: 30.11.2020).
- www15: <https://www.rp.pl/artykul/1050224-Cala-wladza-w-rece-ludu.html> (dostęp: 30.11.2020).
- www16: <https://www.polsatsport.pl/wiadomosc/2019-08-30/swiderski-reprezentacja-kobiet-ma-przed-soba-swietlana-przyszlosc> (dostęp: 30.11.2020).
- www17: <https://www.crn.pl/aktualnosci/swietlana-przyszlosc-jasnzych-projektorow> (dostęp: 30.11.2020).
- www18: https://www.wnp.pl/energetyka/fotowoltaika-czeka-swietlana-przyszlosc,348346_1_0_0.html (dostęp: 30.11.2020).
- www19: <https://business.panasonic.pl/systemy-wizualne/wietlana-przysz-o-zjednoczonych-emirat-w-arabskich> (dostęp: 30.11.2020).
- www20: <https://demotywatory.pl/4669706/Widze-przed-toba-swietlana-przyszlosc> (dostęp: 30.11.2020).
- www21: <https://demotywatory.pl/4329332/SWIETLANA-PRZYSZLOSC> (dostęp: 30.11.2020).
- www22: <https://buzz.gazeta.pl/buzz/1,156947,19922368,lenin-wiecznie-zywy-nawet-sobie-nie-wyobrazacie-ile-rosja.html> (dostęp: 30.11.2020).
- www23: <https://www.rp.pl/Swiat/304199865-W-Rosji-Lenin-wiecznie-zywy-i-lubiany.html> (dostęp: 30.11.2020).
- www24: <http://malzenstwo-z-motocyklem.pl/uncategorized/tam-gdzie-lenin-wiecznie-zywy-ukraina-moldawia-naddniestrze-2018-ostatnia-podroz> (dostęp: 30.11.2020).

- www25: <https://www.polskieradio.pl/13/53/Artykul/629346,Stadion-Xlecia-wiecznie-zywy> (dostęp: 30.11.2020).
- www26: <https://www.tvn24.pl/ciekawostki-michalki,5/smok-wiecznie-zywy,103852.html> (dostęp: 30.11.2020).
- www27: <https://www.dobreprogramy.pl/Klasyczny-pulpit-wiecznie-zywy-nowy-Trinity-Desktop,News,90240.html> (dostęp: 30.11.2020).
- www28: <https://www.mgsm.pl/pl/aktualnosci/8858> (dostęp: 30.11.2020).
- www29: <https://demotywatory.pl/156796/Elvis> (dostęp: 30.11.2020).
- www30: <https://demotywatory.pl/4935904/Nasz-Rysiu-jak-Elvis-wiecznie-zywy> (dostęp: 30.11.2020).
- www31: <https://demotywatory.pl/5020779/Bareja-wiecznie-zywy> (dostęp: 30.11.2020).
- www32: <https://demotywatory.pl/4748324/Mis-wiecznie-zywy-czyli-PiSowskie-nominacje-do-rady> (dostęp: 30.11.2020).

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.10>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 10.09.2021

FLORIY BATSEVYCH

Lwivśkyj nacionalnyj uniwersytet imieni Iwana Franki, Ukraïna

(Ivan Franko Lviv National University, Ukraine)

Лінгвальні вияви оповідних голосів у наративі (на матеріалі новели Василя Стефаніка *Нитка*)

Lingual expression of story-telling voices in narratives (the case of Vasyl Stefanyk's novel *A Thread*)

Abstract

The article discusses the necessity of differentiating a number of categories of narrative discourse and the importance of taking into account and clarifying the essence of the category of “story-telling voice” in cases of studying the means of the narrator’s realisation of a particular fiction story. A story-telling voice is understood as a means of the lingual (semantic, syntactic, pragmatic, rhetoric-stylistic) realisation of persons of narrative instances that forms the discourse of the story being told. A novel by the Ukrainian classic writer Vasyl Stefanyk entitled *A Thread* (1927) is analysed in terms of the lingual means of realisation, interweaving and differentiating the narrative voices of the author and the unknown main heroine. It is emphasised that the linguistic approach to the analysis of the categories of a fictional work is very promising because it allows the researcher to single out types of narrative instances as speaking persons, explicate their points of view, focuses, empathy, and other constituents of the narrative.

Keywords: narrative, story-telling voice, point of view, focalisation, empathy

Лингвальные проявления голосов рассказчиков в нарративе (на материале новеллы Василя Стефаника *Нитка*)

Резюме

В статье обосновывается положение о необходимости разграничения ряда категорий нарративного дискурса и важности учета и прояснения сущности категории „нарративный голос” в случаях исследования способов воплощения рассказчиком конкретной художественной истории. Под нарративным голосом понимается способ языкового (семантического, синтаксического, прагматического, риторико-стилистического) воплощения личностей нарративных инстанций, формирующих дискурс излагаемой истории. На примере новеллы украинского писателя-классика Василя Стефаника *Нитка* (1927) рассматриваются языковые приемы воплощения, переплетения и различения нарративных голосов автора и безымянной главной героини. Подчеркивается, что лингвистический подход к анализу категорий художественного рассказа имеет значительные перспективы, позволяя исследователю различать типы нарративных инстанций как языковых личностей, эксплицировать их точки зрения, фокусы, эмпатию и другие составляющие нарратива.

Ключевые слова: нарратив, нарративный голос, точка зрения, фокализация, эмпатия

Вступ

Загальним положенням теорії художнього нарративу стало представлення структури фікціональної за своєю сутністю оповіді як нерозривної єдності (синтезу) історії, яка розповідається автором і розгортається перед читачем (слухачем, глядачем), і дискурсу, як конкретного способу втілення (презентації, подання, розповіді) цієї історії оповідачем своєму конкретному або уявному слухачеві (читачеві) (див. аналіз підходів до понять „історія” та „дискурс” нарративу в: Шмид, 2008). У межах лінгвонаратології, основні напрями та методи якої в даний час лише формуються (див., напр.: Падучева, 1996; Кравченко, 2012; Леонтович, 2011; Fludernik, 2005 та інші), ідеї структурування оповідей (зокрема художніх) на історію і дискурс активно поділяються і використовуються (див., наприклад: Лурье, 2020; Кравченко, 2012; Тичер, Мейер, Водак, Веттер, 2009 та ін.). Беручи до уваги дискусійність низки проблем загальної наратології та лінгвонаратології, все ж можна вважати загальноприйнятою тезу про те, що найважливішими категоріями нарративного дискурсу є особи оповідних інстанцій та їхні голоси, модус оповіді, її модальність, нараторські точка зору, фокалізація, емпатія (Шмид, 2008; Леонтович, 2011). У пропонованій статті звернемося до одного з найменш опрацьованих у лінгвонаратології понять — поняття голосу як дискурсивної категорії, залежної від оповідних (нарративних) інстанцій.

Дослідниками історії розвитку наратології доведено, що, спираючись на думки низки попередників, поняття голосу в загальну теорію оповідних структур увів Жерар Женетт з метою розрізнення „того, хто бачить” і „того, хто говорить” у наративі (Женетт, 1998). Найчастіше під наративним голосом розуміють певну сукупність знаків (різних кодів), що певним чином характеризують оповідні інстанції (див. напр.: Ткачук, 2002, с. 31). Інакше кажучи, поняття голосу в наративі пов’язується з кодовими характеристиками способу зображення оповідачем історії. Однак у деяких дослідженнях доцільність уведення цього поняття піддається сумніву (див. напр.: аналіз дискусій навколо цього питання в: Леонтович, 2011; Савина, 2016). Основними аргументами критиків слід уважати можливість редукувати поняття „голос” до категорії „точка зору” оповідної інстанції, або ж навіть ототожнити поняття „точка зору”, „партія”, „голос” (див. напр. спробу такого ототожнення в: Савина, 2016, с. 53). Не заглиблюючись у дискусію стосовно кількості й співвідношення категорій оповідного дискурсу, зазначимо, що спостереження над низкою художніх текстів (особливо модерністських і постмодерністських) засвідчують доцільність урахування критерію розрізнення в них голосів оповідних інстанцій та інших категорій організації дискурсу наративу: оповідна особистість, точка зору, фокус, емпатія, модус, модальність та деяких інших. Зокрема, відомий філософ і дослідник наративів Поль Рікер говорить про неможливість елімінування поняття „оповідний голос”; цю категорію, на його думку, не може замінити поняття точки зору (Рікер, 2000, с. 101). Зважаючи на подібні міркування, приєднуємося до думки Валерія Тюпи, який у низці досліджень переконливо довів, що „як «оповідна подія» наративний дискурс — це взаємна доповнюваність двох систем: не лише конфігурації точок зору (хто бачить?), але й *конфігурацій голосів* (хто говорить?)” (Тюпа, 2001. Курсив В.Тюпи). Поняття голосу дозволяє чіткіше розмежувати особи оповідних інстанцій, особливо у випадках збігу їхніх точок зору, „перетинання” розуміння історій, що оповідаються і, відповідно, способів їх представлення в дискурсі. Разом із тим важливо зазначити, що категорія голосу також повною мірою не збігається з розумінням особистостей оповідних інстанцій, оскільки голос передбачає врахування неповторного семантико-синтактико-прагматичного втілення та виявлення осіб та їхніх точок зору в оповідній історії, риторичні, стилістичні та інші аспекти побудови дискурсу цієї історії. Якщо в деяких художніх творах світобачення, точки зору, навіть фокусування низки учасників оповіді можуть збігатися, то голоси, як правило, ніколи.

У подальшому будемо спиратися на розуміння поняття *наративно-го голосу* як експліцитного способу втілення (аспект породження оповіді) та виявлення (аспект сприйняття оповіді) психо-когнітивних, соціальних, гендерних, вікових та інших аспектів оповідних інстанцій (автора, наратора, іноді нарататора), самих типів нараторів, притаманних їм точок зору, способів фокусування об’єктів оповіді, модусно-модальних, емпатичних

та деяких інших чинників побудови ними дискурсу оповіді. Це, фактично, чинник представлення мовної особистості оповідної інстанції, реалізований у дискурсі її оповіді, який відрізняє цю особистість від інших у конкретному наративі. З таких позицій наративний голос постає кодовим способом утілення особистості оповідача і відповідає тому „плану” вияву точки зору, який Борис Успенський називає „фразеологічним”, тобто мовним (Успенський, 2000, с. 16–20). Саме голос найтісніше пов’язаний із матеріальними засобами втілення історії (засобами мовного коду, а також інтонацією, паузами, паралінгвальними засобами у випадках усного наративу тощо), стилістико-риторичними засобами та деякими іншими, які можуть бути „схоплені”, представлені з опертям, перш за все, на наявні (експліцитні) лінгвальні чинники втілення оповідної історії в дискурсі.

Виклад основного матеріалу

У художніх творах традиційного реалістичного змісту, як правило, досить чітко розмежовуються голоси наратора і героїв твору, героїв між собою. У творах з елементами модернізму і, зрозуміло, постмодернізму таке розрізнення виявляється складнішим; голоси наратора і героїв можуть перетинатися не лише у значному за обсягом наративі, а й у межах сусідніх, а то й одного висловлення. Розглянемо приклад з повісті *Архирей* Антона Чехова, який аналізує В. Тюпа (Тюпа, 2001):

Когда служба кончилась, было без четверти двенадцать. Приехал к себе, преосвященный тотчас же разделся и лег, даже Богу не молился. Он не мог говорить и, как казалось ему, не мог бы уже стоять. Когда он укрывался одеялом, захотелось вдруг за границу, нестерпимо захотелось! Кажется, жизнь бы отдал, только бы не видеть этих жалких, дешевых ставен, низких потолков, не чувствовать этого тяжелого монастырского запаха. Хоть бы один человек, с которым можно было бы поговорить, отвести душу!

Дослідник чеховського наративу пише, що:

абзац, без сумніву, розпочинається мовленням оповідача. І такою ж мірою очевидно завершується медитацією героя, що доходить до нас у двоголосній формі непрямого мовлення. Однак перехід від першої форми до другої практично невідчутний. Він припадає на четверту фразу, де інспективний ракурс оповіді (*Когда он укрывался одеялом*) змінюється інтроспективним ракурсом (*захотелось вдруг за границу*), а далі — по суті справи замаскованим перформативним висловленням самого героя (*нестерпимо захотелось!*). Це висловлення без лапок продовжується двома наступними фразами як не виділена графічно репліка згоди героя зі словами про нього наратора. Таке влаштування двоголосної оповіді домінує протягом усього оповідання. А в тих нечисленних випадках, коли оповідач «цитус» пряме мовлення центрального героя, воно не підлягає глосалізаційному розмежуванню з його власним голосом. Інакше кажучи, комунікативна «передача подій» здійснюється даним текстом переважно в формі непрямого мовлення, імітуючи безпосереднє «сприйняття» того, що відбувається. (Тюпа, 2001)

Схожі прийоми часто вживаються в творах модерної української художньої літератури. Розглянемо для прикладу фрагмент роману Валеріана Підмогильного *Місто* (1927 р.):

Він [Степан] згадував з п'яним задоволенням, як бив образника, як душив його, вивертав, колінчив, і zarazом жалкував, що так швидко урвав свою кару. Вбити б гадюку! На юшку потовкти! Бо не за саму тільки образу чином на Максима пахкотів, а й за похитнутий спокій, матеріальну руїну та втрату коханки. (Підмогильний, 2014, с. 75)

Висловлення *Вбити б гадюку! На юшку потовкти!* — це слова самого героя (Степана), вписані в контекст оповіді недієгетичного всезнаючого наратора про подію побиття Максима.

Нижче розглянемо лінгвальні аспекти достатньо прозорого втілення і помітного переплетення голосів оповідних інстанцій у наративі, взявши за основу новелу Василя Стефаника *Нитка*, стиль якої помітно тяжіє до модерністського типу художнього письма. В тексті новели неназвана по імені жінка перебуває у фокусі оповіді і саме з її точки зору представлена низка фрагментів художнього наративу; інші фрагменти постають як голос наратора. Подаємо це оповідання повністю, пронумеровавши його частини, які, на нашу думку, відрізняються голосами згаданих оповідних інстанцій.

(1). У хаті тихо, вікна чорні. Матір Божа ледви освітлена і кужіль. Її чоловік Семен, він як спить, то ще її любить. А коло нього Марія та Василь. А коло неї колиска з Юрком, найменшим. Образи на стінах і велика радість, що вона любить, і її любить.

(2). У хаті чисто, сидати би до кужілі. Він у мене дужий, я ще буду мати діти. Кілько дітей я не народжу... то він усіх погодує.

Мушу їх накривати, любити і на них робити.

(3). Нитка довга та предовга без кінця, ніхто не скінчив нитки.

(4). Їх треба убирати, а Бог мені дав їх любити. Хочу, аби мій чоловік чув на своїм тілі всі мої пальці, всі десять. А Марію убирати треба на Великдень, а хлопчиська все роздеруть, бо знають, що мама наново нашіє.

(5). Чоловік спить, як камінь, Марія вже не закрита, а Юрко в колиці коло неї в неспокою. Понакривала і прилягла грудьми коло Юрка.

(6). І кужіль, і очі, і нитка рівна та безконечна.

(7). А як на них понапрядаю, то убілю полотно, як папір, та повишиваю їм усе.

Та з воріт за ними буду дивитися, за моїм чоловіком та за моїми дітьми. Вони всі мої, як ідуть по сонцеві.

(8). Опівночі очі слабнуть, пальці умлівають, а нитку мусить прясти далше. Та й вона своїм молодим тілом хилиться до кужіля.

(9). Не можна слабнути, вони на мене чекають, всі оті, що сплять: свою нитку я доведу до кінця.

(10). Але прийшла на поміч Матір Божа з образів.

Та не хотіла довго помагати. Одної ночі прийшла та й сказала: «Більше тобі помагати не буду. Ходи зі мною». (Стефаник, 2008, с. 191–192)

Перше, що впадає у вічі при послідовному читанні тексту, — достатньо чітка, навіть ритмічна зміна оповідних інстанцій, яка задає наративний темпоритм — регулярне чергування двох голосів: голосу наратора і голосу героїні оповідання.

Фрагменти (1), (3), (5), (8), а також (10) (коментарі щодо якого див. нижче) мають лінгвальні ознаки, що дозволяють трактувати їх як голос недієгетичного, всезнаючого наратора, який формує структуру і, значною мірою, змістове наповнення художньої оповіді. Так, фрагмент (1) — це, за класифікацією Вільяма Лабова (Labov 1972), *абстракт*, або *орієнтація*, в якому введені часо-просторові координати (ніч, сільська хата), учасники текстових подій (безіменна героїня, її чоловік, діти), деталі інтер'єру, серед яких кужіль, нитка й ікона Матері Божої матимуть надалі вирішальне значення для руху історії та способу її представлення наратором. Фрагменти (3), (5), (8) — *ускладнення*, поєднане з оцінкою оповіді, тобто власне розгортання наративу — опису почуттів і думок героїні, наближення якоїсь (поки що незрозумілої) кульмінації та розв'язки. Фрагмент (10) — це, за термінологією В. Лабова, *кода* – розв'язка оповіді без яскраво підкреслених зламних подій; сама кода стає цією подією та одночасно її завершенням.

Які лінгвальні сигнали засвідчують те, що згадані фрагменти належать голосу недієгетичного всезнаючого наратора? Це власне мовні й оцінні засоби мовного коду:

1. Дейктичні елементи-займенники, що створюють ефект „зовнішнього” фокусування особи безіменної героїні — дружини Семена і матері Марії, Василя і Юрка. Крім того, засоби викладу від третьої особи — сигнали маркування недієгетичного „всевидячого” і „всезнаючого” наратора, який задає реїстичні та просторові координати (*вона, її, коло неї, нитка, кужіль, образи, колиска*). Важливо, що всі учасники наративних подій представлені шляхом фокусу емпатії до безіменної головної героїні (*її чоловік, її любить, коло неї колиска, її люблять, вона хилиться до кужілі, молоде тіло*).

2. Дієслівні форми *понакривала, прилягла, мусить притаманні* згаданому зовнішньому, частково відстороненому наративному голосовому представленню зображення того, що відбувається в часі оповіді, тобто дискурсу історії. Відсутність оцінок зображуваної ситуації дозволяє постулювати наратору риси об'єктивного оповідача з, так би мовити, рівним, неефектованим голосом. Вирази *велика радість, спить, як камінь* стосуються зображення стану героїв, а не власних оцінок наратора. Тут можна лише виділити оцінне означення *молоде* стосовно тіла героїні. У цьому аспекті досить загадковим, наповненим імпліцитними авторськими пресупозиціями виглядає вираз „*Її чоловік Семен, він як спить, то ще її любить*”, особливо прислівник *ще*. У читача зароджується відчуття нічим поки що не мотивованої тривоги. Останні слова оповідання дещо прояснюють комунікативний смисл цієї фрази, дозволяють її витлумачити як оповідь, після того, як Матір Божа забрала до себе головну героїню. Семантико-прагматичне прочитання слова *але*, яким починається фрагмент (10), як протиставного сполучника (а не частки діалектного мовлення), засвідчує нерозривний зв'язок голосів наратора і героїні, а також наявність імпліцитної, глибинно зануреної в ін-

терпретаційну діяльність читача оцінки оповідачем того, що відбувається (і відбулося).

3. Тональність голосу оповідна, рівна, неемоційна, описова, значною мірою фактуальна (зосереджена на деталях).

4. Проникнення в думки, почуття, стани, бажання, потреби, оцінки і т. ін. героїв (*чоловік ... її любить; велика радість, що вона любить, і її люблять; чоловік спить, як камінь; мусить прями даліше*) – свідчення втіленості так званого всезнаючого недієгетичного наратора, якому доступний внутрішній світ героїв.

5. Як мовна особистість наратор використовує літературне мовлення з діалектними вкрапленнями (*ледви*), синтаксично і тональнісно-стилістично наближене до мовлення героїні.

Фрагменти (2), (4), (7), (9) належать голосу безіменної героїні. Його особливості:

1. За формою і змістом — це внутрішній неконтрольований (неінтенційний) діалог, що нагадує плин свідомості (точніше плин підсвідомого) у викладі дієгетичного, обмеженого в своїх знаннях (щодо наступного плину подій) наратора.

2. Думки, образи, відчуття героїні передаються непослідовно: хоча вони належать одному життєвому „полю” переживань, зосереджуються на членах сім'ї, необхідності виготовлення їм одягу, почутті щастя й душевної повноти й впевненості в майбутньому дітей.

3. Думки-почуття героїні приходять і відходять спонтанно; вони не викликаються когнітивними зусиллями героїні на процесах їхнього фокусування, логічного слідування, добору й розподілу емпатії.

4. Думки-почуття героїні подаються оцінно-егоцентрично, тобто це власні переживання жінки і матері: *він у мене дужий; він усіх нагодує; Бог мені дав їх любити; Хочу, аби мій чоловік чув на своїм тілі всі мої пальці, всі десять; Вони всі мої, як ідуть по сонцеві*.

5. Тональність голосу героїні можна охарактеризувати як емоційно-оптимістичну, звернену в майбутнє: *Він у мене дужий, я ще буду мати діти. Кілько дітей я не народжу... то він усіх погодує; А Марію убирати треба на Великдень; А як на них понапрядаю, то убілю полотно, як папір, та повишиваю їм усе. Та з воріт за ними буду дивитися, за моїм чоловіком та за моїми дітьми*.

6. Як мовна особистість героїня використовує деякі діалектні елементи мовлення та народні образи. Синтаксичний устрій мовлення тяжіє до розмовного.

В аспекті виявлення і характеристики голосів оповідних інстанцій особливого коментаря заслуговують фрагменти (3) і (6): (3) *Нитка довга та предовга без кінця, ніхто не скінчив нитки*; (6) *І кужіль, і очі, і нитка рівна та безконечна*. Вони однаковою мірою можуть бути кваліфіковані як голоси

наратора і героїні; все залежить від позиції інтерпретатора. Схиляємося до думки, що це метасудження, які можна ідентифікувати як голос абстрактного „метанаратора”, який ніби перебуває понад обома згаданими голосами, задаючи ще один елемент темпоритму дискурсу і, зважаючи на коду, — „філософсько-метафізичне” звучання оповіді в цілому.

Згадувана „голосова одивненість” фрагменту (10) пов’язана не стільки з вирішенням проблеми уточнення оповідних інстанцій та специфіки їхніх голосів, скільки з інтерпретацією читачем (і дослідником) містичної події — слів і дії Матері Божої. Тут, на наш погляд, можливі два варіанти: 1) або це послідовний виклад недієгетичним всезнаючим наратором того, що відбулося (як і було проаналізовано вище), або 2) це „згадка” забраної у незвідані містичні місця неймовірно втомленої денною і нічною працею дружини Семена і матері трьох дітей. У такому випадку весь наратив постає як послідовна оповідь дієгетичного наратора, в якій наявні елементи особливого типу фокусу, так званого „погляду збоку на себе”, і прямого „згадування-оповіді” деталей однієї цілком типової для цієї жінки ночі. Зрозуміло, що подібна інтерпретація можлива у випадку ставлення до цього художнього твору В. Стефаніка як до такого, що містить значні елементи модернізму.

Висновки та перспективи

Отже, будучи комплексним утіленням особи наратора в конкретному тексті, голос представляє його найважливіші риси як оповідача конкретної історії: психо-когнітивні, соціальні, вікові, гендерні та інші чинники, а також дискурсивні способи представлення історії у вигляді конкретної історії та її учасників, способів фокусування на них, емпатичних переваг тощо. За спостереженнями низки дослідників лінгвальними засобами формування голосових аспектів наративу найчастіше бувають форми втілення часопросторових аспектів історії і дискурсу оповіді, форми дієслівного стану і способу, дейктичні засоби мови, риторико-стилістичні форми втілення оповіді, а також візуально-технічні прийоми представлення голосу імпліцитного наратора, як то: вживання дужок, лапок, зносок, шрифтові способи презентації (великі літери, розрідження, комп’ютерні символи) та інші.

Лінгвоаративний підхід до аналізу категорій історії та дискурсу художньої оповіді має значні перспективи, дозволяючи виявити глибини фікціональності самої оповіді, лінгвальні сигнали різних типів оповідних інстанцій, складники їхніх точок зору, модусів, модальностей представлення текстового світу, способів фокалізації та емпатії наративних об’єктів і подій, а також експлікувати особливості їхніх оповідних (нاراتивних) голосів як мовних особистостей.

Бібліографія

- Женетт, Ж. (1998). *Фигуры III: Повествовательный дискурс*. W: Ж. Женетт, *Фигуры*, Т. 2. (с. 59–280). Москва: Издательство им. Сабашниковых [Zhenett, Zh. (1998). *Figury III: Povestvovatelnyy diskurs*. W: Zhenett Zh., *Figury*, Т. 2. (s. 59–280). Moskva: Izdatelstvo im. Sabashnikovyykh].
- Кравченко, Н. (2012). *Практическая дискурология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа. Практическое пособие*. Киев: КНЛУ [Kravchenko, N. (2012). *Prakticheskaya diskursologiya: shkoly. metody. metodiki sovremennogo diskurs-analiza. Prakticheskoye posobiye*. Kiyev: KNLU].
- Леонтович, О. (2011). *Методы коммуникативных исследований*. Москва: Гнозис [Leontovich, O. (2011). *Metody kommunikativnykh issledovaniy*. Moskva: Gnozis].
- Лурье, В. (2020). *Проблемы общей нарратологии и фигуры мнимости: Анкерсмит, Дользел и история философии в деле осмысления и восприятия агиографии*. Взято з: http://ef.hum.uva.nl/narratology/a05_pdf/narratio-ankersmit-dolezel.pdf (dostup: 12.11.2020) [Lurye, V. *Problemy obshchey narratologii i figury mnimosti: Ankersmit. Dolezhel i istoriya filosofii v dele osmysleniya i vospriyatiya agiografii*. Vzyato z: http://ef.hum.uva.nl/narratology/a05_pdf/narratio-ankersmit-dolezel.pdf].
- Падучева, Е. (1996). *Семантические исследования (Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива)*. Москва: Школа „Языки русской культуры” [Paducheva, E. V. (1996). *Semanticheskiye issledovaniya (Semantika vremeni i vida v russkom yazyke. Semantika narrativa)*. Moskva: Shkola „Yazyki russkoy kultury”].
- Підмогильний, В. (2014). *Мисто*. Харків: Фоліо [Pidmogylnyy, V. (2014). *Misto*. Kharkiv: Folio].
- Рикер, П. (2000). *Время и рассказ. Конфигурации в вымышленном рассказе. В 2-х тт.*, Т. 2. Москва, Санкт-Петербург: Университетская книга [Riker, P. (2000). *Vremya i rasskaz. Konfiguratsii v vymyshlennom rasskaze*. V 2-kh tt., Т. 2. Moskva. Sankt-Peterburg: Universitetskaya kniga].
- Савина, А. (2016). *Партитурность англоязычного художественного текста (на материале английского регионального романа 19–20 вв.): Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук*. Нижний Новгород [Savina, A. (2016). *Partiturnost angloyazychnogo khudozhestvennogo teksta (na materiale angliyskogo regionalnogo romana 19–20 w.): Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata filologicheskikh nauk*. Nizhniy Novgorod].
- Стефаник, В. (2008). *Нитка*. В: В. Стефаник, *Камінний хрест: Новели* (с. 191–192). Харків: Фоліо [Stefanyk, V. (2008). *Nytka*. [w:] V. Stefanyk, *Kaminnyy khrest: Novely* (s. 191–192). Kharkiv: Folio].
- Тичер, С., Мейер, М., Водак, Р., Веттер, Е. (2009). *Методы анализа текста и дискурса*. Харьков: Изд-во Гуманитарный Центр [Ticher, S., Meyer, M., Vodak, R., Vetter, E. (2009). *Metody analiza teksta i diskursa*. Kharkov: Izd-vo Gumanitarnyy Tsentr].
- Ткачук, О. (2002). *Наратологічний словник*. Тернопіль: Астон [Tkachuk, O. (2002). *Naratalogichnyy slovnyk*. Ternopil: Aston].
- Тюпа, В. (2001). *Точка зрения. Нарратология как аналитика повествовательного дискурса*. Тверь. [Tuypa, V. (2001). *Tochka zreniya. Narratologiya kak analitika povestvovatel'nogo diskursa*. Tver]. Взято з: http://www.gumfak.ru/otech_html/chekhov/chekhov-kritics/tupe/tupe8.shtml (dostup: 16.10.2019).
- Успенский, Б. (2000). *Поэтика композиции*. Санкт-Петербург: Азбука [Uspenskiy, B. (2000). *Poetika kompozitsii*. Sankt-Peterburg: Azbuka].

Шмид, В. (2008). *Нарратология. 2-е испр. и доп. издание*. Москва: Школа „Языки славянской культуры” [Shmid, V. (2008). *Narratologiya. 2-e ispr: i dop. izdaniye*. Moskva: Shkola „Yazyki slavyanskoy kultury”].

Fludernik, M. (2005). *The Fictions of Language and the Languages of Fiction*. London-New York.

Labov, W. (1972). *Language in the Inner City: Studies in the Black English Vernacular*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.11>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 10.09.2021

TETYANA KOSMEDA

Donećkij nacionalnyj uniwersytet imeni Wasyla Stusa w Winyci, Ukrainja
(Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine)

Параметри діагностики психотипу лінгвоперсони у фокусі теорії дискурсивних слів (потенціал числівника в поезії Л. Костенко)

Parameters of a linguoperson's psychotype diagnosis in the focus of the theory of discursive words (the potential of the numeral in the poetry of L. Kostenko)

Abstract

Scientific research demonstrates a syncretic combination of the theory of different scientific directions, so it represents new knowledge and is relevant. Its purpose is to show the possibilities of the syncretic description of language personality within linguopersonology, psycholinguistics and the theory of discursive words, demonstrating the potential of linguistic means to detect the psychotype of a linguoperson (extroverted, introverted or ambiverted). To determine the nature of the psychotype of a linguoperson, it is advisable to conduct aspectual research to identify the features of the functional load of certain classes of words. We try to actualise grammatical numeral forms as representatives of the discursive words, which, functioning in Lina Kostenko's poetic discourse, change their grammatical affiliation and show a powerful semantic, pragmatic and attractive potential, proving that Lina Kostenko belongs to the introvert psychotype. The peculiarities of the use of the numeral and its forms, the advantage in the use of its lexical and grammatical categories and categories of structure are the convincing argument that allows us to separate introverts from extroverts. Such an approach has a research perspective regarding the use of the proposed methodology for updating other classes of discursive words.

Keywords: linguoperson, discursive word, psychotype of language personality, poetic discourse, numeral forms

Параметры диагностики психотипа лингвоперсоны в фокусе теории дискурсивных слов (потенциал числительного в поэзии Л. Костенко)

Аннотация

Научное разыскание демонстрирует синкретическое объединение теории разных научных направлений, что позволяет представить новые знания и мотивирует актуальность исследования. Его цель — показать возможности синкретического описания языковой личности в пределах лингвоперсонологии, психолингвистики и теории дискурсивных слов, продемонстрировав потенциал языковых средств для определения психотипа лингвоперсоны (экстраверта, интроверта или амбиверта). Для того, чтобы определить характер психотипа лингвоперсоны, полезны и аспектуальные исследования, актуализировав которые можно проследить особенности функциональной нагрузки отдельных классов слов, в частности и грамматических форм имени числительного как репрезентанта дискурсивных слов, которые, функционируя в поэтическом дискурсе Лины Костенко, изменяют свой грамматический статус и демонстрируют мощный смысловой, прагматический и аттракционный потенциал, а это свидетельствует о том, что Лина Костенко принадлежит к психотипу интроверта. Специфика использования имени числительного, преобладание в тексте определенных форм его лексикограмматических и структурных разрядов становится убедительным аргументом, дающим возможность на этом основании разграничивать интровертов и экстравертов. Такой подход имеет исследовательскую перспективу относительно использования предложенной методики для актуализации других классов дискурсивных слов.

Ключевые слова: лингвоперсона, дискурсивное слово, психотип языковой личности, поэтический дискурс, формы имени числительного

Вступ

Лінгвоперсонологія як самостійний напрям мовознавства виокремила-ся з лона психолінгвістики й пов'язана з теорією комунікативної лінгвістики, лінгводискурсології, лінгвістики тексту, теорією мовленнєвих жанрів, соціолінгвістикою та іншими галузями поліпарадигмальної лінгвістичної парадигми. У вузькому значенні лінгвоперсонологію трактують як дослідження конкретної мовної особистості (МО) в контексті її реалізації в певних дискурсах (текстах) або мовленнєвих жанрах, а в більш широкому значенні лінгвоперсону розглядають узагальнено, проектуючи дослідження на дискурсивну практику цілого етносу. Широкий підхід до інтерпретації теорії МО запропонував Микита Трубецький, наголосивши, що особистістю є „не лише окрема людина, але й народ” (Трубецької, 1927, с. 3–7). Такий підхід до виокремлення об'єкту лінгвоперсонології (мовний портрет окремої особистості та мовний портрет народу загалом) підтримує сучасний український мовознавець Анатолій Загнітко, який зауважив, що „лінгвоперсонологія спроможна відповісти на актуальні питання, пов'язані з видозміною лінгвістичного портрета мовця в різні часові зрізи його життя, простежити ди-

наміку лінгвопортретування етносу в синхронному й діахронному вимірах” (Загнітко, 2019, с. 27).

Мовлення людини (народу) може вимірюватися комплексно з урахуванням усіх рівнів мовної системи, а може фокусуватися лише на окремих мовних параметрах особистості, зокрема орфографічному, орфоепічному, лексичному, граматичному, а також в аспекті вияву не лише мовної та мовленнєвої компетенції, але й комунікативної – вербальної і невербальної. Сьогодні дослідники фокусують увагу на більш вузьких параметрах вивчення лінгвоперсони, зокрема й з урахуванням своєрідності функціонування в її дискурсі різних класів слів, передусім і дискурсивних, що дає змогу визначити психотип МО. Такий підхід є актуальним, оскільки розширює теорію лінгвоперсонології.

Мета цієї наукової студії — показати нові можливості синкретичного опису МО в межах теорії лінгвоперсонології, психолінгвістики та теорії дискурсивних слів, продемонструвавши потенціал мовних засобів для вияву психотипу МО (екстраверта чи інтроверта). Щоб з’ясувати характер психотипу доцільно здійснювати й аспектуальні дослідження: у цій розвідці актуалізуємо граматичні форми числівника як дискурсивного слова (ДС), що, функціуючи в поетичному дискурсі Ліни Костенко, змінює свою граматичну належність та репрезентує потужний смисловий, прагматичний та атракційний потенціал і засвідчує належність Ліни Костенко до інтровертивного психотипу.

Матеріал дослідження — поетичні тексти Ліни Костенко

У процесі дослідження було застосовано систему методів, серед яких метод лінгвістичного спостереження, традиційний описовий метод (прийоми внутрішньої й зовнішньої інтерпретації), концептуальний та контекстуальний аналізи; психолінгвістичний метод вияву семантичних стереотипів, асоціацій, трансформацій, на основі яких визначається психотип МО Ліни Костенко, метод дослідницького абстрагування для кваліфікації ознак мовних одиниць, що складають дослідницький матеріал.

Методологічні засади теорії дискурсивних слів

Зробимо спробу обґрунтувати твердження щодо своєрідності використання в індивідуальному мовленні особистості певних типів ДС, які можна вважати відповідними індикаторами психотипу особистості. Мовна та комунікативна компетенції людини, її мовний смак формуються на основі

низки чинників, серед яких вагомим уважаємо специфіку мовного середовища, у якому перебуває мовець у процесі щоденного спілкування. Кожне конкретне мовне середовище здебільшого напрацьовує свої мовні стереотипи, штампи, кліше, що функціують у конкретному дискурсі. Типові для нього слова або вислови й кваліфікують як ДС.

У науці виділяють дискурс окремої МО, тобто її ідіолект, ідіостиль, а на його тлі — улюблені слова й вислови мовця як характерні дискурсивні одиниці. Наприклад, улюбленими словами живого мовлення Івана Франка, як зазначають його сучасники, були *ладно, хараішо, так* (див. про це: Космеда, 2006). Можна характеризувати дискурс окремої родини. Цитуючи Льва Толстого, Олександр Потебня звертає увагу на функціонування так званої камерної лексики і фразеології в мовленні родини письменника, порівн.:

Л. Толстой (Юность, гл. 29) говорит: «Между людьми одного кружка или семейства устанавливается свой язык, свои обороты речи, даже слова, определяющие те оттенки понятий, которые для других не существуют. В нашем семействе, между папá и нами, братьями, понимание это (т. е. сходство воззрений на явление) было развито в высшей степени... Но ни с кем, как с Володей, с которым мы развивались в одинаковых условиях, не довели мы этой способности до такой тонкости... Например, у нас с Володей установились, Бог знает как, следующие слова с соответствующими понятиями: и з ю м означало тщеславное желание показать, что у меня есть деньги; ш и ш к а (при чем надо было соединить пальцы и сделать особенное ударение на оба ш) означало что-то свежее, здоровое, изящное, но не щегольское; существительное, употребленное во множ. ч. означало несправедливое пристрастие к этому предмету. Но впрочем значение зависело больше от выражения лица, от общего разговора, так что, какое бы новое выражение для нового оттенка не придумал один из нас, другой по одному намеку уже понимал его точно также». (Потебня, 1888, с. 1–2)

У наведеному висловлюванні йдеться не лише про лексичні одиниці, але й про окремі морфологічні форми (множина іменника).

Отже, дискурс містить велику кількість так званих „маленьких” чи „дрібних слів” (Лев Щерба), які ще називають „портикулами” (Тетяна Ніколаєва), структурними словами (Валерій Морковкін), або рос. „мелкой сволочью” (укр. „дрібною сволотою”) (Юрій Апресян), словами-„невидимками” (Ірина Левонтина), оскільки їхнє значення важко інтерпретувати в тексті, і можна припустити, що вони його взагалі не мають (Левонтина, 2000, с. 144), словами-зв’язками і под. Ці слова, звісно, посідають окреме місце в мовній картині світу конкретної нації, народу, у мовленні людей, зокрема в мовній компетенції кожної конкретної МО. ДС місткі за прагматичним значенням, виконують низку важливих мовленнєвих функцій. Вони, наприклад, слугують для скріплення фрагментів дискурсу (тексту) як „текстові конектори”, для смислового наголошення („промінентності”) того чи того слова або групи слів, можуть слугувати для творення відповідного ритму мовлення та ін. Природу значення ДС уподібнюють до інтонаційної семантики, що породжує багатозначність, „невловимі” прагматичні смисли, а найважливіше – здатність передавати найтонші модальні відтінки (див. про це: Космеда, Олексенко, Павлова, 2019).

О. Потебня з другої половини ХІХ ст. вже сповідував інтегративний принцип до предмета дослідження, своєрідність його наукових рефлексій і полягала в синтезі підходів щодо інтерпретації відповідних явищ. Розглядаючи частини мови, О. Потебня зауважував, що в процесі функціонування деякі з них досить легко змінюють семантику, набувають ознак інших частин мови, отримують певний „позачастиномовний” статус. За спостереженнями сучасних мовознавців, однією з найтиповіших ознак ДС і є їх здатність у процесі функціонування змінювати належність до частини мови, тому їх і називають „словами з хамелеонівською вдачею”.

Теоретик дискурсивних слів Т. Ніколаєва припускає, що в основі породження мовлення лежать саме ДС. Аналізуючи різні лінгвістичні теорії породження мовлення (Ніколаєва, 2000), вона вважає цікавою й такою, що стимулює мовознавчу думку, ідею первинності в породженні людського мовлення дифузних за семантикою елементів (від вигуків – до часток, сполучників і далі), що є простими за фонетичним вираженням і в подальшому своєму розвитку практично не змінюються (див.: Ніколаєва, 1985, с. 605). Розглядати ДС як первинні „вікна у світ”, на думку Т. Ніколаєвої, дає право саме антропоцентричний принцип, що був визнаний як панівний у мовознавчих дослідженнях останнього сторіччя, оскільки саме він дав змогу спроектувати парадигматичні зміни мовної системи залежно від дискурсивної значущості, відношення до мовця – слухача, до виявлення „прагматичного коду” мовлення. Важливою в мовознавстві стала й думка американських дослідників кінця 70-х рр. ХІХ ст. стосовно того, що парадигма формується в різний час, і час змін визначається передусім дискурсивною значущістю мовця. Т. Ніколаєва вважає, що ідея мовного розвитку є зворотною до постулатів „породжувальної граматики” генеративної лінгвістичної школи і зворотною до тієї схеми побудови мовної системи, яка є загальноприйнятою в сучасному мовознавстві:

не від чітко диференційованих за функцією „цеглинок” нижнього рівня розбудовуються одиниці більш високого рівня, а, навпаки, з дифузного „синтаксичного диму” починає впродовж століть щось виленюватися й вимальовуватися як оформлена дискритизована цілісність (переклад авторки — Т. К.). (Ніколаєва, 2000, с. 597)

Отже, ДС мають своєрідний статус у мовленні, їх використовують, застосовуючи відповідні мовленнєві стратегії і тактики. Їх використання своєрідно виявляється в різних типах дискурсу.

Поетичний текст як предмет дискурсивного опису, актуалізації ДС

Якщо спроектувати модель дискурсивного опису на художній текст, то слід зважити на специфіку художнього тексту. Автор художнього тексту задає параметри кожного елемента тексту, який він створює відповідно до заплано-

ваної комунікативної ситуації. Один з найбільш відомих підходів до визначення художніх текстів, що базується на прагматично-комунікативній парадигмі, був обґрунтований у праці Роман Якобсона *Лингвистика и поэтика* (1960). Дослідник виходить з поняття поетичної функції мови, сутність якої полягає в тому, що адресат у процесі власної мовленнєвої діяльності породжує текст, створює певне повідомлення, порівн.: „Поетична функція проєктує принцип еквівалентності з осі селекції на вісь комбінації” (переклад авторки — Т. К.) (Якобсон, 1975, с. 204), тобто автор тексту порушує проблему відбору мовних засобів, що мають однакові можливості (парадигматика), з метою їхнього особливого поєднання в синтагми (на осі комбінацій) для реалізації своїх задумів. Звичайно, видатні майстри слова вміло маніпулюють прагматикою ДС та висловів, обирають відповідні ключові слова й вислови, що послідовно відтворюються у відповідному художньому тексті для створення його неповторної прагматики в межах його цілісного дискурсивного простору. Відомою на сьогодні є думка про те, що „мовні знаки в момент, коли вони опиняються в «середовищі» художнього тексту, спроможні до перетворення в єдиний знак: текст перетворюється на одне «велике слово»” (Якобсон, 1975, с. 204), що має свою структуру, насичену конкретними елементами. Однак художній текст по-різному моделюється в прозі й поезії. На прозу все сказане можна аплікувати досить просто, що ж стосується поезії, то це зробити важче. Поетичний текст — феномен, що слугує для вербального моделювання культури: він не відображає, а створює свою реальність, особливий світ. Ознаки поетичного тексту виражаються в тому, що його простір максимально стислий, а зміст безмежно широкий: у ньому відображено все про зміст людського буття, але передається це закодовано за допомогою елементів образної мови. Незаперечною є думка, що поезія цінна передусім символічними, багатозначними, плинними образами, які вимагають відповідного читацького сприйняття й розуміння, що базується на декодуванні зашифрованої інформації, а отже, вимагають інтерпретації, що своєрідно проєктується на ДС.

Дискурсивні слова як „мовленнєві фаворити”, залежні від лінгвопсихологічної сутності категорії МО

Вивчення ідіолекту МО передбачає виявлення „мовленнєвих фаворитів”. Такі одиниці мають більшу частоту вживання, формують зони „текстової статистичної напруженості”. Так, Юрій Караулов указував на „підвищену концентрацію” в художньому тексті „навіть найбільш стандартних одиниць” (переклад авторки — Т. К.) (Караулов, 1987, с. 123). Вони належать до ядерних компонентів авторського тезаурусу. Дослідження специфіки функціонування одиниць-фаворитів дає змогу перейти від вивчення ідіолекту

до дослідження ідіостилію – системи доміантних принципів вербалізації індивідуального художнього світу. На формування індивідуального стилю письменника, зрозуміло, впливають суспільно-політичні та культурно-історичні фактори, традиції поетичного мовлення. Однак важлива роль, безперечно, належить й індивідуально-психологічним чинникам. Із цього приводу Карл Юнг писав: „Розглядаючи плін людського життя, ми бачимо, що доля одного зумовлюється переважно об’єктами його інтересів, у той час як доля іншого — насамперед його внутрішнім життям, його суб’єктом” (переклад авторки — Т. К.) (Юнг, 1982, с. 200). Відомо, що психолог виділив два протилежних психологічних типи, які назвав типом інтроверсії та типом екстраверсії: „Основна відмінність цих двох типів полягає в рухові інтересу в напрямку до об’єкта і в рухові від об’єкта до суб’єкта й до його власних психічних процесів...” (переклад авторки — Т. К.) (Юнг, 1982, с. 200). У поета-екстраверта на першому місці об’єкт, що зображується детально. У поета-інтроверта на першому плані не об’єкт, не довкілля, а світ внутрішній (почуття, настрої). Однак людина може поєднувати в собі два ці типи – екстраверсії й інтроверсії, хоч перевага одного з них все-таки повинна виявлятися; проте в разі, коли визначити перевагу важко, практично неможливо, виокремлюють психотип амбіверта. Розвиваючи думку про подвійну, лінгвопсихологічну сутність категорії МО й про ті пропорції, у яких мовні чинники поєднуються із психологічними, абстрагуємося від того, що існує велике розмаїття людських характерів, здатних модифікувати узагальнений образ носія мови. Зважмо на глибинні, фундаментальні протиставлення людських типів. Спробу такого узагальнення у свій час здійснив Генріх Гайне, який наголосив, що

натури мрійливі, містичні, платонівські в потаємних схованках своєї душі створюють християнські ідеї і відповідні їм символи. Натури практичні, які приводять усе в порядок, аристотелівські, створюють із цих ідей і символів стійку систему, догматику й культ... Які б імена не репрезентувала історія, ідеться завжди лише про Платона й Аристотеля... Це не лише дві системи, але й типи двох різних людських натур, які з незапам’ятних часів, одягнені в різну одягу, і більш чи менш ворожі... (переклад авторки — Т. К.) (див.: Юнг, 1982, с. 3)

Заслугою А. Загнітка вважаємо те, що психолінгвістичні терміни амбіверт (діаверт), інтроверт та екстраверт уміщені в його словнику (Загнітко, 2012, 256, 388-389), однак ці дефініції необхідно доповнити матеріалом, що показує, як ці психотипи виявляються в мовленні, які мовні засоби їм властиві, які комунікативні стратегії й тактики домінують, які мовні засоби переважають у їх дискурсивному просторі. Ці питання ще необхідно з’ясувати. Зазначмо також, що А. Загнітко значно поглибив теорію МО у відповідному монографічному дослідженні, хоч психотипи в ньому й не розглядав (див.: Загнітко, 2017), однак ця інформація частково репрезентована в монографії Тетяна Космеди (2012).

Професор Лідія Лисиченко актуалізувала питання щодо необхідності дослідження

співвідношення мовного і психічного світу письменника, оскільки ці дві величини перебувають у тісній взаємодії. Для цього створені й психологічні передумови в багатьох фундаментальних працях із психології, яка виділила й дослідила низку психічних властивостей і рис, що характеризують особистість і виявляють психічні типи людей. (Лисиченко, 1996, с. 234)

Мовознавці України лише починають долучатися до розгляду зазначеної проблеми – це передусім Лідія Лисиченко й Тетяна Скорбач (Лисиченко, Скорбач, 2001), Галина Бійчук (Бійчук, 2005), Тетяна Космеда (Космеда, 2012), Тетяна Осіпова, Наталія Піддубна (Космеда, Осіпова, Піддубна, 2015).

У російському мовознавстві психологічний аспект дослідження МО розробляє Майя Ляпон (Ляпон, 1998; Ляпон, 1989; Ляпон, 1995; Ляпон, 2000), а Римма Фрумкіна подає стислу характеристику понять „інтроверт” й „екстраверт” у проєкції на персонажів відомих літературних творів (Фрумкіна, 2003).

Критерії визначення психотипу МО з огляду на її комунікативну компетенцію

Однією з переваг дискурсів (текстів), що породжені інтровертами, є їхня надмірна інформативність: в опозиції „екстраверсія – інтроверсія”, власне інтроверсія заряджена додатковою енергією, що дає змогу виявити зони дотику психології особистості й мовного самовираження людини. Для мовлення інтровертів характерний яскраво виражений егоцентризм, тобто висвітлюються події духовного життя лінгвоперсони, вияви її душі. Звісно, психотип вишуканої МО визначити важко, оскільки що багатший внутрішній світ людини, то вона не вкладається у вузько визначені межі. Жодний вимір не може вичерпати особистості, особливо неординарної, талановитої, емоційної, волевої. Автопсихологізм тексту, де репрезентована індивідуальна „техніка” використання мови, відображена комунікативна компетенція мовця в інтровертів, на відміну від екстравертів, виконує функції власного психоаналітика, що відтворює психологічний автопортрет. Щоб визначити психотип МО необхідно дешифрувати стратегію мовленнєвої поведінки, описати комунікативну компетенцію цієї особистості, розкрити секрет „методики її мовлення”, тобто необхідно спроектувати дослідження в єдиному фокусі для виявлення конкретних уподобань МО, що переважають за наявності можливості вибору. Основні постулати методики виявлення відповідного психотипу МО у процесі врахування чинника „комунікативна компетенція”, що мають місце в сучасному мовознавстві, головні критерії, які на сьогодні виокремлені дослідниками, можна звести до низки ознак.

По-перше, доцільно проаналізувати, як часто в писемному мовленні МО використовує відповідні пунктуаційні знаки — тире, дужки, двокрапки, а також службові одиниці відповідної семантики, іншими словами, ДС, до яких традиційно відносять модальні слова, вставні слова і словосполучення, сполучники, прийменники, частки, вигуки, деякі прислівники, категорію стану, займенники, числівники, деякі дієслівні форми. Інтроверти при цьому більше прагнуть до абстракції. Якщо МО схильна до суб'єктивізму, прагне уточнювати, пояснювати, обґрунтовувати свій словесний вибір, перевіряти адекватність запропонованого способу номінації, подає внутрішні аргументи (аргументи „вголос”, звідси ж і вибачення за невдало підібране слово, вибір тривіального словесного варіанта, схильність до сумнівів у виборі слова, словесної конструкції, простежуємо активне вживання вставних слів, словосполучень і речень із значенням невпевненості), то перед нами інтроверт. Налаштування інтровертів на самоаналіз (діє формула: „Я звітую”) виявляється в регулярно порушенні лінійності викладу, аритмії текстотворення. Наявність (а) надлишковості метатексту, що заповнює міжвербальний простір, (б) надрядкових позицій, (в) нерозгаданого, полівалентного смислу, — усе це впливає на вербалізацію думки, що характерно для інтровертів. Письменники-інтроверти вважають, що їхній стиль є складним. Смісл, який вони закладають у свої тексти, вимагає ретельного дешифрування, розгадування, вилучення таємничого, прихованого, того, що залишилося за рядками. Інтроверти схильні думати, що їхні тексти втомлюють читача від „надмірної” творчості, але саме вони налаштовують себе на такий її вияв. Мета їхньої креативності — вимога співтворчості із читачем. Інтроверти створюють труднощі для себе і в житті, і у творчості. Їм потрібна боротьба, долання перепон.

Усе перераховане відсутнє в екстравертів. Їхня комунікативна компетенція налаштована на реалізацію формули: „Я споглядаю”. Зміст їхніх текстів більш прозорий, конкретний, що виявляється у використанні відповідних вербальних засобів, спрямованих на конкретизацію, простоту, чіткість, прозорість.

По-друге, інтроверти надають перевагу каузальному зв'язку. Це мотивовано їхньою евристичною активністю, вони прагнуть відкривати нову істину. Зловживання каузальністю — один з переконливих симптомів інтроверсії, відбиток прагнення дійти до суті, досягнути глибинний смисл. Екстраверти репрезентують дане, наявне, не претендуючи виключно на новизну.

По-третє, похідна від того ж прагнення дійти до суті, своєї мети, — це цілеспрямованість інтровертів, що виражається в схильності до парадоксів, афоризмів, які побудовані на суперечностях, „боротьбі” „так” і „ні”, простежується налаштування на примирення. Такої боротьби в екстравертів не простежуємо. Вони просто описують те, що спостерігають у довкіллі.

По-четверте, важливим є аналіз характерного способу вербалізації думки. Словесна реакція на довкілля — „блукання навколо денотата” (М. Ля-

пон), тобто подання обертонів смислу, при цьому смисл виражається цілим ланцюжком відповідних мовних одиниць. Закликаючи до співтворчості, інтроверт дає читачеві можливість відчутти імпульс, що показує рух вербально-сислової асоціації в тому чи тому напрямку, актуалізує семантичну „пам'ять слова”. В екстравертів це виявляється меншою мірою або не виявляється зовсім.

По-п'яте, так зване „блукання навколо денотата” виявляється і як відповідна „психограма” (М. Ляпон), що відображає тенденцію „оголовання” прихованих мотивацій у процесі вибору слова, прагнення максимально вербалізувати внутрішні ментальні процеси й стани. Очевидно, стан „ловлю себе на слові” характерний усім носіям мови, але для інтровертів – це невід'ємний складник кожної мовленнєвої дії, мовленнєвої поведінки загалом. Для інтровертів характерне руйнування стереотипів, ставлення до смислу не як до чогось регламентованого, а як до такого, що потребує пошуку. Ставлення до істини, смислу як до загадки, що вперше відгадується.

По-шосте, логічним наслідком „блукання навколо денотата” є нетривіальні смисло-звукові зближення лексем (паронімічна атракція, „співзвучання”), а також частотність оказіональних утворень. Тут виражається прагнення видозмінити дійсність, зруйнувати стереотип, що менш простежується в мовленнєвій поведінці екстравертів. Крім того, при описі довілля інтроверти, на відміну від екстравертів, прагнуть занурюватися в себе, свій внутрішній світ, однак паралельно обов'язково звертаються й до світу природи, з якою відчують близькість. Вони сповідують власну натурфілософію. Інтроверти змушені долати диктат егоцентризму. Головний постулат, на який спирається інтроверт, на думку К. Юнга, такий: „Якщо навіть хід моїх думок скерований на об'єктивне дане з усією можливою силою, то він усе-таки мій суб'єктивний хід думок, що не може ані завадити втручання суб'єктивного, ані обійтися без нього” (переклад авторки — Т. К.) (Юнг, 1982, с. 24).

Ключові риси мовленнєвого стилю інтроверта на відміну від екстраверта детерміновані скерованістю „всередину”, до суті, до досягнення багатоликої істини, самопізнання, оголення латентних зв'язків, витлумачення власних дотекстових ментальних станів. Ці внутрішні мотиви ніби керують кожним кроком мовленнєвої дії, утілюючись у текстовий простір: діагностичну інформацію тут може мати навіть малий відрізок тексту, і в цьому секрет високого ступеню розуміння авторського „я”.

Мовознавці мають певні міркування й про уподобання представників різних психотипів щодо надання переваги у використанні певних граматичних форм, реалізації граматичної прагматики в поетичному тексті кожної окремої МО. Уважають, що для інтровертів характерна експансія предиката, ускладненість структурної схеми речення, перевага абстрактного над конкретним у процесі вживання ДС, спроба градуації неградуированих граматичних ознак та ін. (див. про це: Ляпон, 1995).

Аналіз функціонування числівникових форм у поетичному тексті Ліни Костенко – діагностика психотипу її МО

У цій науковій розвідці обґрунтуємо можливість вивчення особливостей вживання окремих морфологічних форм і значень, зокрема числівникових, яким надає перевагу та чи та МО, з метою визначення її належності до певного психотипу. Зазначений підхід продемонструємо на основі аналізу специфіки функціонування числівникових форм у поетичному дискурсі Ліни Костенко (див.: Космеда, Олексенко, Павлова, 2019). Хоча її творчий доробок — поєднання різножанрових текстів, але розглянемо лише її поезію, де числівникові форми вжито 700 разів.

Здійснений наліз показує, що активне використання абстрактних за семантикою числівників та їх форм засвідчує тяжіння поетеси до інтровертивного психотипу. У поезії Л. Костенко використано більше числівників не в прямій квантитативній, нумеративній функції. Семантика числівника ще більше абстрагується, наприклад, людина омовлюється через кількість виміру часового проміжку її життя: „Оце і все. Зустрілись *дві епохи*. Дурне дівчатко і старий поет” (*Пейзаж із пам’яті*), обчислюються людські емоції, почуття, стани: „...вони сміються молодо і щиро, розповідають *тисячі пригод...*” (*Добра ознака*), „Люблю легенди нашої родини, писати можна *тисячу поем...*” (*Тіні незабутих предків*). Виникають кількісно-оцінювальні, якісно-оцінювальні та оцінювальні смисли, наприклад, вербалізовано якісно-оцінювальний концепт **багатство**: „Тут як підскочить Таця, як змережить *шумка спідниця з десяти аршин...*” (*Маруся Чурай*). Поетеса омовлює семантичні аномалії, наприклад, на базі відображення параметра „будова тіла людини”, що репрезентується кількісно: „*Двох ніг замало, третя пригодиться*. Та й одганялись ніччю від собак” (*Маруся Чурай*). Простежуємо гру формами й смислами на основі актуалізації числівникової форми: „*Тут бій, тут смерть, тут стогін на сто гін...*” (*Берестечко*), де фрагмент тексту *стогін на сто гін* ілюструє зіткнення граматичних омонімів (омофонів).

Дискурсивним „фаворитом” у Л. Костенко є числівник *один* (ужито близько 43% від загальної кількості): під час його актуалізації послідовно реалізуються смисли **самотність, самотність, вхід у власне я, особистісне начало, індивідуалізм**. Актуалізуються відповідні прецедентні висловлювання: „Розбиті, сумні, розпорошені, бредуть до своїх родин. А я, переможений гетьман, сиджу *тут, як перст, один*” (*Берестечко*). Л. Костенко креативно обігрує семантику числівник *один* на основі актуалізації прецедентного вислову Олександра Дюма, порівн.: „Ти теж не ледар. Щось таки умієш. Та що з уміння скудного твого, якби не мудра ця взаємодія – *один для всіх і всі – для одного?!*” (*Мандрівки серця*). Поетеса створює антитезу на базі протистав-

лення числівникових форм *один – двійко*: „То ж був один, тепер нас буде двійко» (Маруся Чурай). Сенси **унікальність, винятковість, неординарність**, що їх вербалізує числівник *один*, також виявляються під час використання прецедентних текстів – „Вони з Леськом бували в битвах разом. Лесько *утне це штуку не одну*. Він потім стане побратимом Разіна – Леськом Хромим. Загине на Дону» (Маруся Чурай). Фаворитами поетичних текстів Ліни Костенко є й числівники *два, три, чотири, п'ять, сто, тисяча*, які поетеса використовує частіше за інші. Саме ці числівники репрезентують широку палітру різноманітних смислів, актуалізуються у складі фразеологізмів, порівн.: „Не легко, кажуть, *жити на дві хати*. А ще нелегше – *жить на дві душі!*» (Маруся Чурай), породжують тропи, наприклад: гіпербола – „... Такий потужний голос в чоловіка, либонь, хватило б і *на п'ять Полтав...*» (Маруся Чурай), що може поєднуватися з іншими тропами, наприклад метафорою – „І приходять світанки, щоденних турбот адвокати, і несуть під пахвою *тисячі різних справ*» (Я ніколи не звикну...), „І *сто кістлявих рук* нещастя заломило...» (Маруся Чурай), метонімія: „*Сто різних справ* кричало на папері» (Маруся Чурай) та ін. Активно вплітаються в канву поетичного тексту сакральні, міфологізовані числівникові сенси, зокрема й виражені за допомогою інтертекстуальності, афористичності, залучення прецедентних текстів. Біблійна прецедентність допомогла Л. Костенко створити контексти, що виражають прагматику числівників *три* – „Піти пишуть солодко, під метри. *Про три персони божі*. А слова, слова, Марусю, видумані, мертві. Од слів таких шаліє голова» (Маруся Чурай); *дев'ять* – „Роботящий мій з діда-прадіда! Двір занедбаний, боже праведний! *Дев'ять день душа ще пручається*, а тепер вже десь призвичаїться» (Чоловіче мій, запрягай коня!), *сорок* – „Спочатку возять мертвого царя, щоб *сорок днів* усі за ним ридали...» (Скіфська Одиссея). Спостерігаємо нашарування двох паремій з числівниковим компонентом, які при цьому дещо видозмінюються, що для поезії не характерно: „Хай булави дохопиться проноза. А я покочусь на оцій землі – *п'ятим колесом вашого воза, десятою водою на киселі...*» (Берестечко): так експлікується смисл, що виражає усвідомлення своєї малозначущості, але віри в необхідність свого втручання задля реалізації добра. Поетеса активно використовує неозначено-кількісні числівники, зокрема *кілька, стонадцять, кількаро, кільканадцять* – „Тим часом Кирка, і вона ж Цірця, *кількох* перетворила на свиней» (Скіфська Одиссея); „... Але ж ота дорога з Риму *якихось кілька сотень верст...*» (Маруся Чурай): в останньому контексті поєднання з неозначеним числівником неозначеного займенника створює зневажливо-негативний смисловий відтінок. У процесі використання кількісно-неозначених числівників конкретна кількість ігнорується, важлива вказівка на те, що денотатів, про які йдеться, досить багато. У інтровертів числівники з конкретною вказівкою на відповідну кількість зазвичай входять у синтаксичні конструкції, які виражають неозначену кількість, як-от: *не менш як + числівник; щось по*

+ числівник, а також зі вставними словами типу *можливо, може, мабуть* – це, як наголошувалося, типова ознака мовлення інтровертів, порівн.: „Мені тепер не йде із голови, як полонених, а *не мені як двісті*, учора вранці полем провели” (*Берестечко*); „Цю дівчину *разів, мабуть, із вісім* коло млина вночі я спостеріг...” (*Маруся Чурай*); „Ми всі гуляли, вийшли на подвір’я, школярки, ну, *років, може, сім...*” (*Берестечко*); „А це ж далеко, *верст, мабуть, із п’ять*” (*Чуже весілля*). На це звертали увагу й інші дослідники мовлення Л. Костенко, зокрема Олена Зінченко та Тетяна Коляда (Зінченко, Коляда, 1996). Інколи семантику неозначеності в тексті Л. Костенко створює інверсований порядок слів, коли на першому місці не числівник, а іменник, що з ним сполучується, наприклад: „Вже цій фортеці *років триста є...*” (*Берестечко*); „Було *їй років вісім*, іспанці Кармеліті...” (*Іспанка Кармеліта*).

Використання числівників у поезії Л. Костенко вирізняється розмаїттям за формально-граматичними ознаками, що репрезентоване різними розрядами за значенням і за будовою, хоча складених числівників, як зауважувалося, набагато менше, ніж інших розрядів за будовою, що знову-таки характерне для інтровертів – відсутність указівки на роздрібнені числа. Л. Костенко має особливу спроможність відчувати світ через переосмислення категорії кількості, числа, порядку, що дає їй змогу не лише репрезентувати довкілля, але передусім світ внутрішній. У її текстах числівникові форми нейтралізують своє первинне значення, а семантика кількості зовсім зникає.

Висновки

Системи ідіолекту й ідіостилю кожного поета взаємозв’язані. Відображаючи авторські інтенції, відіграючи конструктивну роль у формуванні смислового простору художнього тексту, одиниці ідіолекту є одночасно й одиницями ідіостилю. Власне числівники та їхні деривати як різновиди дискурсивних слів, що функціують у поетичних текстах Л. Костенко, можна розглядати як маркери її ідіостилю, тобто як ідіостилями, оскільки вони вносять відповідну визначеність у суб’єктивно-об’єктивні сфери поетичного світу, довкілля, що його відтворює МО.

Специфіка використання числівника як частини мови з відповідною семантикою, синтактикою і прагматикою дає змогу судити про належність того чи того поета до відповідного психотипу, що є важливою ознакою його ідіолекту. Без сумніву, особливості використання числівника та його форм, перевага у використанні відповідних розрядів можуть бути аргументами, що дають змогу відокремити екстравертів від інтровертів.

Отже, інтроверти чи їхні антиподи екстраверти демонструють експансію свого психотипу вже в мотивах своєї творчості. Мовні явища кожної окремої МО організуються в систему надання переваг тим чи тим мовним фак-

там. Перед нами постає закономірне ціле, де виокремлюється відповідний психотип, своєрідність світобачення, а також мовні засоби, характерні для відповідного психотипу.

Теорія лінгвоперсоналогії розширює свої межі, поєднуючись із теорією дискурсивних слів, що проєктується на постулати психолінгвістики. Аналіз мовлення щодо наявності в ньому ДС як слів-фаворитів дає підстави описати лінгвоперсональні психотипи, що доцільно здійснювати в аспектуальному вимірі – на основі дослідження специфіки використання окремих частин мови, зокрема й числівника, що було продемонстровано в цій студії.

Bibliografia

- Бійчук, Г. (2005). Актуалізація архетипів підсвідомого засобами мови. *Дивослово*, № 10, с. 12–18 [Biyuchuk, H. (2005). Aktualizatsiya arkhetyriv pidsvidomoho zasobamy movy. *Dyvoslovo*, 10, s. 12–18].
- Загнітко, А. (2012). *Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни*, у 4-х томах, Т. 1, Донецьк: ДонНУ. [Zahnitko, A. (2012). *Slovnnyk suchasnoyi lnhvistyky: ponyattya i terminy*, u 4 kh tomakh, T. 1, Donets'k: Donnu].
- Загнітко, А. (2017). *Теорія лінгвоперсоналогії*. Вінниця: Нілан Лтд [Zahnitko, A. (2017). *Teoriya lnhvopersonolohiyi*. Vinnytsya: Nilan Ltd].
- Загнітко, А. (2019). *Теорії сучасних лінгвістичних вчень*. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ» [Zahnitko, A. P. (2019). *Teoriyi suchasnykh lnhvistychnykhvchen'*. Vinnytsya: TOV «TVORY»].
- Зінченко, О., Коляда, Т. (1996). „Вежа самотності”: позамовні смисли. *Сучасність*, № 12, с. 110–115 [Zinchenko, O., Kolyada, T. (1996). „Vezha samotnosti”: pozamovni smysly. *Suchasnist'*, 12, s. 110–115].
- Караулов, Ю. (1987). *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука [Karaulov, Yu. (1987). *Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost'*. Moskva: Nauka].
- Космеда, Т. (2006). *Комунікативна компетенція Івана Франка*. Львів: ПАІС [Kosmeda, T. (2006). *Komunikatyvna kompetentsiya Ivana Franka*. L'viv: PAIS].
- Космеда, Т. (2012). *Ego і Alter ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу*. Дрогобич: КОЛО [Kosmeda, T. (2012). *Ego і Alter ego Tarasa Shevchenka vkomunikatyvnomu prostori shchodennykovoho dyskursu*. Drohobych: KOLO].
- Космеда, Т., Олексенко, О., Павлова, І. (2019). *Семантика й прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: аспектуальний опис*. Вінниця-Харків-Познань: Харківське історико-філологічне товариство [Kosmeda T., Oleksenko O., Pavlova I. (2019). *Semantyka u prahmatyka dyskursyvnoho slova ta yoho potentsial dlya diahnostryky psykhotypu movnoyi osobystosti: aspektual'nyu opys*. Vinnytsya-Kharkiv-Poznan': Kharkivs'ke istoryko-filolohichne tovarystvo].
- Космеда, Т., Осіпова, Т., Піддубна, Н. (2015). *Степан Руданський: феномен моделювання «живого» мовлення українців*. Харків-Познань-Дрогобич: КОЛО [Kosmeda, T., Osipova, T., Piddubna, N. (2015). *Stepan Rudans'kyu: fenomen modelyuvannya «zhvyho» movlennya ukrayintsiv*. Kharkiv-Poznan'-Drohobych: KOLO].
- Левонтина, И. (2000). Русское финальное а?: портрет невидимки. В: Д. Н. Шмелев (ред.), *Слово в тексте и в словаре*. Москва: Языки русской культуры. [Levontina, I. (2000). Russkoye final'noye a?: portret nevidimki. W: D. N. Shmelev (red.), *Slovo v tekste i v slovare*. Moskva: Yazyki russkoy kul'tury].

- Лисиченко, Л. (1996). *Мова: психологічний тип поета. Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів*. Харків: Око [Lysyuchenko, L. (1996) *Mova: psykholohichnyy typ poeta. Movoznavstvo: Tezy ta povidomlennya III Mizhnarodnoho konhresu ukrayinistiv*. Kharkiv: Oko].
- Лисиченко, Л., Скорбач, Т. (2001). *Мовний образ простору і психологія поета*. Харків: ХДПУ ім. Г. С. Сковороди [Lysyuchenko, L., Skorbach, T. (2001). *Movnyyobraz prostoru i psykholohiya poeta*. Kharkiv: KHDPU im. H. S. Skovorody].
- Ляпон, М. (1998). Картина мира: языковое видение интроверта. *Русский язык в его функционировании: тез. докл. междунар. конф.: III Шмелевские чтения, 22–24 февраля 1998, г., вып. 1*, с. 199–207 [Lyapon, M. (1998). *Kartina mira: yazykovoye videniye introverta. Russkiy yazyk v yego funktsionirovaniy: tez. dokl. mezhdunar. konf.: III Shmelevskiyechteniya, 22–24 fevralya 1998, g., vyp. 1*, s. 199–207].
- Ляпон, М. (1989). Оценочная ситуация и словесное моделирование. В: Л. П. Крысин, И. М. Богуславский (ред.), *Язык и личность*. Москва: Наука. [Lyapon, M. (1989) *Otsenochnaya situatsiya i slovesnoye modelirovaniye*. W: L.P. Krysin, I. M. Boguslavskiy (red.), *Yazyk i lichnost'*. Moskva: Nauka.
- Ляпон, М. (1995). Языковая личность: поиск доминанты. В: *Язык – система. Язык – текст. Язык – способность*. Москва: ИРЯ РАН [Lyapon, M. (1995). *Yazykovaya lichnost': poisk dominanty*. W: *Yazyk – sistema. Yazyk – tekst. Yazyk – sposobnost'*. Moskva: IRYA RAN].
- Николаева, Т. (2000). Несколько слов о лингвистической теории 30-х: фантазии и прозрения. В: *Слово в тексте и в словаре*. Москва: Языки русской культуры [Nikolayeva, T. (2000). *Neskol'ko slov o lingvisticheskoy teorii 30-kh: fantazii i prozreniya*. W: *Slovo v tekste i v slovare*. Moskva: Yazyki russkoy kul'tury].
- Николаева, Т. (1985). *Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков)*. Москва: Наука [Nikolayeva, T. (1985). *Funktsii chastits v vyskazyvanii (na materiale slavyanskikh yazykov)*. Moskva: Nauka].
- Потебня, А. (1888). *Значения множественного числа в русском языке*. Воронеж: в тип. В. И. Исаева [Potebnya, A. (1888). *Znacheniya mnozhestvennogo chisla v russkom yazyke*. Voronezh: v tip. V. I. Isayeva].
- Трубецкой, Н. (1927). *К проблеме русского самопознания: собрание статей*. Париж: Евразийское книжное издательство [Trubetskoy, N. (1927). *K probleme russkogosamopoznaniya: sobraniye statey*. Parizh: Yevraziyskoye knizhnoye izdatel'stvo].
- Фрумкина, Р. (2003). *Психолингвистика*. Москва: ГУ ВШЭ [Frumkina, R. (2003). *Psikholingvistika*. Moskva: GU VSHE].
- Юнг, К. (1982). *Психологические типы*. Москва: Наука [Yung, K. (1982). *Psikhologicheskkiye tipy*. Moskva: Nauka].
- Якобсон, Р. (1975). Лингвистика и поэтика. В: *Структурализм: „за” и „против”*. Москва: Наука [Yakobson, R. (1975). *Lingvistika i poetika*. W: *Strukturalizm: „za” i „protiv”*. Moskva: Nauka].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.12>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 4.11.2021

MARIA STRYSZEWSKA

Uniwersytet Wrocławski, Polska

(University of Wrocław, Poland)

Przymiotniki relacyjne z sufiksem *-sk(i)/-ck(u)* w języku polskim i macedońskim. Analiza konfrontatywna

Relational adjectives with formatives *-sk(i)/-ck(u)* in Polish and Macedonian: A confrontative study

Abstract

The paper is devoted to the issue of the derivation of denominal adjectives with suffixal formatives *-sk(i)/-ck(u)* in Polish and Macedonian. In both of the analysed languages this type is highly productive, but in Macedonian it has significant advantage over the other formatives. In the foreground there is contextual significance of the derivatives. As the most adequate model of description for relational adjectives and for contrastive analysis I find the one proposed by Krystyna Kallas in *Grammar of Contemporary Polish Language: Morphology*, which consists of relationships between the derivative and the noun it determines. Most of the denominal adjectives with formative *-sk(i)/-ck(u)* have general meaning “related to what is named by the base noun”; hence, it is possible to specify the meaning of the derivatives only in contextual use. The research leads to the conclusion that the contextual significance depends mainly on the semantics of the word-formation base.

Keywords: denominal derivation, adjectives, word-formation, suffixal derivation

Отсубстантивные прилагательные с суффиксом *-sk(i)/-ck(u)* в польском и македонском языках. Сопоставительный анализ

Резюме

Настоящая статья посвящается вопросу словообразования имен прилагательных с суффиксом *-sk(i)/-ck(u)* в польском и македонском языках. В обоих проанализированных языках

этот тип высокопродуктивен, но в македонском он имеет значительное преимущество перед другими формантами. На переднем плане — контекстная значимость дериватов. Наиболее адекватной моделью для описания реляционных прилагательных и сравнительного анализа я считаю модель, предложенную Кристиной Каллас в *Грамматике современного польского языка. Морфология*, которая состоит из отношений между производным и определяемым им существительным. Большинство прилагательных с суффиксом *-sk(i)/-ck(u)* имеют общее значение «связано с тем, что названо производящим существительным», поэтому можно указать значение производных только в определенном контексте. Исследование приводит к выводу, что контекстное значение зависит прежде всего от семантики словообразовательной основы.

Ключевые слова: словообразование, имена прилагательные, суффиксальная деривация

Wstęp

Przedmiotem artykułu jest analiza i opis konfrontatywny derywatów odrzeczownikowych z sufiksami *-ski* w języku polskim oraz *-cku* w języku macedońskim, a także z ich rozszerzonymi wariantami. Przymiotniki z sufiksem *-ski/-cku* w obu językach tworzą klasy liczne i stale pomnażane. Ponadto są one niewyspecjalizowane semantycznie, dlatego znaczenie derywatów utworzonych za ich pomocą może być doprecyzowane jedynie w kontekście rzeczownikowym. Przymiotniki relacyjne należą do derywatów transpozycyjnych, a więc takich, które nie zmieniają znaczenia względem podstawy słowotwórczej, a formanty mają tu jedynie funkcję gramatyczną, polegającą na zmianie kategorii części mowy (Grzegorzczkova, Laskowski, Wróbel, 1998, s. 470). Ogólne znaczenie derywatu utworzonego za pomocą niewyspecjalizowanego formantu można określić jako ‘odnoszący się do tego, co nazywa podstawa słowotwórcza’¹.

Podstawę materiałową moich badań stanowią słowniki ogólne opisywanych w artykule języków: *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod redakcją Stanisława Dubisza (2003; dalej: USJP) oraz sześciotomowy *Толковен речник на македонскиот јазик* pod redakcją Kirila Koneskiego (Конески, 2003–2014; dalej: TPMJ).

1. Charakterystyka derywatów z formantem *-ski/-cku*

W materiale języka polskiego analizowana klasa derywatów zajmuje drugie miejsce pod względem liczebności wśród wszystkich przymiotników odrzeczownikowych², natomiast w języku macedońskim jest klasą najbardziej liczną, ze znaczną przewagą nad pozostałymi. Charakteryzuje ją wysoka produktywność

¹ Gramatyka akademicka języka macedońskiego (Конески, 1976) znaczenie ogólne derywatów relacyjnych określa jako ‘што се однесува или што е својствено на тоа што е именувано со именката од основата’.

² Źródło: badania własne.

oraz tendencja do zastępowania przymiotników z innymi sufiksami, na przykład *апстракција* > *апстракциски* : *апстракционен*, *ерозија* > *ерозиски* : *ерозивен*, *флексија* > *флекиски* : *флексивен* (Велева, 2006, s. 177). Niniejsza analiza ma na celu wskazanie różnic oraz podobieństw w zakresie dystrybucji omawianego formantu oraz kryterium jego doboru w obu językach.

USJP notuje ponad 2050 przymiotników z omawianym sufiksem i jego rozszerzonymi wariantami. W badanym materiale występuje 20 różnych formantów złożonych, z czego względną produktywnością cechuje się kilka z nich: formant *-owski* (237 derywatów), *-ijski/-yjski* (112 derywatów) oraz *-ański* (65 derywatów). Pozostałe formanty rozszerzone występują zwykle pojedynczo lub maksymalnie w kilku formacjach. Znakomita większość przymiotników utworzona jest za pomocą sufiksu prostego *-ski* i stanowi 75% materiału. Do formantów rozszerzonych należą: *-atycki* (*Azja* > *azjatycki*), *-acki* (*elegia* > *elegiacki*), *-ajski* (*Jura* > *jurajski*), *-alski* (*bestia* > *bestialski*), *-arski* (*sekta* > *sekciarski*), *-ański* (*Kartezjusz* > *kartezjański*), *-eckci* (*zbój* > *zbójcecki*), *-ejski* (*Epikur* > *epikurejski*), *-elski* (*rodzic* > *rodzicielski*), *-erski* (*brat* > *braterski*), *-ewski* (*król* > *królewski*), *-eński* (*Budapeszt* > *budapeszteński*), *-icki/-ycki* (*Homer* > *homerycki*), *-ijski/-yjski* (*Aruba* > *arubijski*), *-itański/-ytański* (*Neapol* > *neapolitański*), *-iński/-yński* (*algonk* > *algonkiński*), *-owski* (*burmistrz* > *burmistrzowski*; *NATO* > *natowski*), *-oński* (*Jagiello* > *jagielloński*).

W TPMJ występuje 3346 przymiotników z formantem *-cki*. Oprócz formantu prostego, który tworzy 80% wszystkich derywatów, odnotowano jeszcze 23 warianty rozszerzone: *-ajski* (*Абица* > *абицајски*), *-алски* (*Ориент* > *ориенталски*), *-ански* (*Конго* > *конгоански*), *-арски* (*коледе* > *коледарски*), *-атски* (*систем* > *систематски*), *-аишки* (*мифија* > *мафијаишки*), *-евски* (*итркле* > *итрклевски*), *-енски* (*време* > *временски*), *-ерски* (*кич* > *кичерски*), *-етски* (*теорија* > *теоретски*), *-ешки* (*срна* > *срнешки*), *-ечки* (*жаба* > *жабечки*), *-ељски* (*Бока Которска* > *бокељски*), *-ински* (*газда* > *газдински*), *-иски* (*спаун* > *сапуниски*), *-истички* (*хумор* > *хумористички*), *-итански* (*Неапол* > *неаполитански*), *-ички* (*бантист* > *бантистички*), *-овски* (*змеј* > *змејовски*).

Ponadto zarówno w języku polskim, jak i macedońskim formanty często łączą się z podstawami przez konektywy, zwykle *-j-*: *Jura* > *jurajski*, *Алжир* > *алжирјански* lub *-t-*: *Tolu* > *tolutański*, *шема* > *шематски*. Takich połączeń nie traktuję jak odrębnych formantów.

2. Charakterystyka semantyczna podstaw słowotwórczych

W materiale języka polskiego większość podstaw to rzeczowniki konkretne rodzaju męskiego. Jeśli chodzi o znaczenie podstaw słowotwórczych, przeważają dwie grupy: nazwy osobowe oraz nazwy miejscowe. Nazwy osobowe stanowią

ponad połowę zbioru (52%). Formant *-ski* łączy się z podstawami na *-arz* (*aptekarz* > *aptekarzski*), *-er* (*bankier* > *bankierski*), *-(at)or* (*charakteryzator* > *charakteryzatorski*), *-ant* (*aresztant* > *aresztancki*), *-ent* (*dyrygent* > *dyrygencki*), *-ak* (*rybak* > *rybacki*), *-iciel/-yciel* (*burzyciel* > *burzycielski*), *-(an)in* (*dominikanin* > *dominikański*), *-ik/-yk* (*bolszewik* > *bolszewicki*), spośród których są zarówno wyrazy niemotywowane, jak i derywaty. Należą do nich głównie nazwy subiektów i wykonawców czynności zawodowych, na przykład *piosenkarz* > *piosenkarzski*, *taksówkarz* > *taksówkarski*, *zongler* > *zonglerski*. Wyróżnić należy także grupę nazw wyznawców religii i członków zgromadzeń na *-in/-yn*, na przykład *bernardyn* > *bernardyński* oraz *-anin*: *dominikanin* > *dominikański*. Sufiks *-ski* (wariant rozszerzony *-owski* lub *-ański*) tworzy również derywaty od antroponimów, na przykład *Kartezjusz* > *kartezjański*, *Chopin* > *chopinowski*.

W materiale języka macedońskiego wśród podstaw słowotwórczych również przeważają rzeczowniki konkretne, jednak ich semantyka jest dużo bardziej zróżnicowana. Także w tym wypadku liczną grupę stanowią rzeczowniki osobowe o różnej charakterystyce, zakończone na *-ap* (*авијатичар* > *авијатичарски*), *-ач* (*вешлач* > *вешлачки*), *-ер* (*автомотор* > *автомоторски*), *-ор* (*губернатор* > *губернаторски*), *-ија* (*абаџија* > *абаџиски*), *-тел* (*раководител* > *раководителски*), *-ант* (*аспирант* > *аспирантски*), *-ент* (*кореспондент* > *кореспондентски*), *-анин* (*граѓанин* > *граѓански*), *-ник* (*беседник* > *беседнички*). Przymiotniki tworzone są zarówno od wyrazów słowotwórczo niemotywowanych, jak i derywatów. Liczną grupę stanowią przymiotniki od turcyzmów, które w języku macedońskim tworzone są głównie za pomocą tego formantu, na przykład *алјаз* > *алјаски*, *баздриѓан* > *баздриѓански*.

Przymiotniki, obok nazw mieszkańek/mieszkańców, są podstawowymi derywatami od toponimów (Kowalik, 2017, s. 105). Zarówno w języku polskim, jak i macedońskim przymiotniki od toponimów tworzone są niemal wyłącznie za pomocą formantu *-ski/-cki* oraz jego rozszerzonych wariantów. Ponadto nazwy geograficzne w materiale języka polskiego stanowią ponad 40% bazy derywacyjnej wszystkich przymiotników z formantem *-ski*, natomiast w materiale języka macedońskiego jest to około 25%³. Nieliczne są przypadki tworzenia derywatów za pomocą innych formantów. W materiale języka polskiego znalazło się kilka wyjątków z sufiksem *-ny*: *Antarktyda* > *antarktyczny*, *Arktyka* > *arktyczny*, *Pacyfik* > *pacyficzny* oraz jeden derywat utworzony za pomocą sufiksu *-any*: *Wisła* > *wiślany*, choć z morfologicznego punktu widzenia mogłyby być utworzone za pomocą sufiksu *-ski*, por. *Tauryda* > *taurydzki*, *Attyka* > *attycki*, *Bałtyk* > *bałtycki*, *Wisła* > *wiślański*. W materiale języka macedońskiego nie ma takich przykładów. Poza wymienionymi przypadkami derywacja przymiotników za pomocą formantu *-ski/-cki* ma charakter seryjny w omawianych językach.

³ Różnice te wynikają przede wszystkim ze sposobu prezentacji materiału w słownikach źródłowych.

W materiale języka polskiego w charakterze podstaw słowotwórczych występują niemal wszystkie obiekty geograficzne. Należą do nich nazwy państw: *Argentyna* > *argentyński*, *Polska* > *polski*; miejscowości (miast i wsi): *Warszawa* > *warszawski*; regionów: *Mazowsze* > *mazowiecki*, a także nazw wysp, mórz, oceanów, jezior i rzek, pasm i masywów górskich⁴.

W języku macedońskim przymiotniki habitatywne również tworzone są od nazw krajów, na przykład *Германија* > *германски*; miast, na przykład *Женева* > *жневски*; regionów geograficznych, na przykład *Далмација* > *далматински*, a także innych obiektów geograficznych, w tym mórz, oceanów, jezior, rzek, wysp.

Obok przymiotników od nazw własnych miejsc w języku macedońskim występują jeszcze derywaty od nazw miejsc pospolitych, na przykład *аеродром* > *аеродромски*, *дуќан* > *дуќански*, *пазар* > *пазарски*. W języku polskim formant *-ski* tworzy derywaty w zasadzie wyłącznie od toponimów, przymiotniki od nazw pospolitych miejsc i pomieszczeń tworzy się przy pomocy innych sufiksów⁵. Wyjątek stanowią przykłady: *młyński*, *górski*, *morski* (Urban, 2006, s. 42).

Nazwy osobowe i toponimy jako podstawy słowotwórcze zdecydowanie dominują w materiale języka polskiego i stanowią łącznie ponad 90% zbioru. Do pozostałych podstaw słowotwórczych należą rzeczowniki abstrakcyjne, w tym nazwy organizacji, najczęściej są to skrótowce, na przykład *PZPN* > *pezetpenowski* (tworzone wyłącznie za pomocą formantu rozszerzonego *-owski*); nazwy cech: *arogancja* > *arogancki*; nieliczne nazwy odcinków czasu, na przykład *plejstocen* > *plejstoceni*, *prekambr* > *prekambryjski*. Nie tworzy się za pomocą formantu *-ski* derywatów od nazw zwierząt, z trzema wyjątkami: *koński*, *świński*, *pieski* (ale też: *psi* z formantem paradygmatycznym).

W materiale języka macedońskiego pozostałe podstawy słowotwórcze oznaczają nazwy:

— zwierząt, na przykład *теле* > *телешки*, *јазне* > *јазнешки*, *гавран* > *гаврански* (liczne przykłady);

— odcinków czasu, w tym nazw miesięcy, pór roku, na przykład *мај* > *мајски*, *декември* > *декемвриски*, *есен* > *есенски*, *илинден* > *илинденски*;

— liczną grupę stanowią nazwy przedmiotów konkretnych, na przykład *кола* > *колски*, *телефон* > *телефонски*, *акумулатор* > *акумулаторски*.

Do podstaw o znaczeniu abstrakcyjnym należy zaliczyć nazwy:

— procesów i stanów, przede wszystkim zakończonych na *-ija*, na przykład *акција* > *акциски*, *адаптација* > *адаптациски*, *детонација* > *детонациски*;

— dziedzin i dyscyplin nauki, na przykład *химија* > *химиски*, *географија* > *географиски*, *алгебра* > *алгебриски*;

⁴ Do tej klasy semantycznej można również włączyć nazwy planet, wówczas grupy derywatów odtoponimicznych możemy zaliczyć także przymiotniki typu *marsjański*, *wenusjański* itp.

⁵ Przymiotniki od nazw miejsc pospolitych tworzone są między innymi za pomocą sufiksu *-any*, na przykład *knajpiany*, *cementarniany* i *-owy*, na przykład *lotniskowy*, *targowy*, *pokojuowy*.

— materiałów i substancji, na przykład *алабаcтер* > *алабаcтерски*, *бензин* > *бензински*;

— terminów naukowych, na przykład *глагол* > *глаголски*, *акцент* > *акцентски*;

— niektórych pojęć abstrakcyjnych, na przykład *вистина* > *вистински*.

Sufiks *-ски* nie tworzy przymiotników od nazw roślin⁶.

Dużą część przymiotników z sufiksem *-ски/-ски* cechuje dwumotywowość, co wpływa na relacje formalne derywatów i podstaw słowotwórczych, a także na dystrybucję formantów rozszerzonych (Urban, 2006, s. 38). Dlatego też dane liczbowe dotyczące formantów rozszerzonych mają charakter umowny⁷. Regularny charakter ma podwójna motywacja przez kilka typów podstaw słowotwórczych, na przykład nazwa wykonawcy czynności oraz nazwa dziedziny (*malarski* > *malarz* : *malarstwo*, *пчеларски* > *пчелар* : *пчеларство*), nazwa ideologii i jej zwolennika (*nazistowski* > *nazizm* : *nazista*, *фашистски* > *фашизам* : *фашист*). Z kolei przymiotniki habitatywne w większości motywują się jednocześnie przez nazwę geograficzną i nazwę mieszkańca (*amerykański* > *Ameryka* : *Amerykancin*, *германски* > *Германија* : *германец*). Nieliczne są przykłady, w których możliwa jest tylko jedna podstawa: *Duńczyk* > *duński*, *Кинез* > *кинески*, gdy podstawą słowotwórczą jest etnonim lub, zwłaszcza w przypadku nazw miast, gdy przymiotnik utworzony jest od nazwy miejsca, nie zaś mieszkańca, na przykład *Gdańsk* > *gdański*, *Сконје* > *сконски*. Dana podstawa słowotwórcza determinowana jest przez parafrazę. Przykładowo *немиецкe вино* to ‘wino produkowane w Niemczech’, zaś *немиецка пункталноcћ* to cecha charakterystyczna dla Niemca.

3. Charakterystyka morfonologiczna derywatów

W przypadku języka polskiego o doborze formantu prostego lub rozszerzonego w dużej mierze decydują czynniki fonologiczne. Ze względu na obecność dwóch spółgłosek w nagłosie formant *-ски* w czystej formie często nie łączy się z podstawami bezpośrednio, stąd też stosunkowo duża liczba wariantów rozszerzonych oraz łączenie za pomocą wspomnianych już konektywów.

Bez wywoływania żadnych zmian sufiks *-ски* łączy się z podstawami o wygłosie zakończonym na spółgłoski wargowe:

⁶ Zakres znaczenia podstawy słowotwórczej w materiale języka polskiego i macedońskiego znacznie się różni. Rzeczowniki abstrakcyjne na *-ja* łączą się głównie z formantem *-ny* i jego wariantami rozszerzonymi, natomiast rzeczowniki konkretne i materiałowe z sufiksem *-owy*. Nazwy zwierząt w języku polskim łączą się z tak zwanym formantem paradygmatycznym.

⁷ Jeśli za podstawę derywatu *faszystowski* weźmiemy rzeczownik *faszysta*, to formantem słowotwórczym będzie *-owski*, jeśli zaś uznamy, że derywuje od rzeczownika *faszyzm*, to wówczas utworzony jest za pomocą formantu *-ystowski*.

w: warszawski,
p: chłopski,
b: babski,
m: damski;

półotwarte:

r: belwederski,
l: anglofilski,
ń: toruński;

oraz półspółgłoskę:

j: kaznodziejski.

Po pozostałych spółgłoskach zachodzą alternacje tematowe o regularnym charakterze. Często dochodzi do uproszczenia wygłosowej grupy spółgłoskowej na styku podstawy i formantu, w efekcie czego powstają warianty *-cki* oraz *-dzki* według następujących reguł:

a) wygłosowe *s, z, ś, ź, ś, ź, g, x, STst, śl + s* upraszczają się do *s*:

Lagos > *lagoski*,
Kaukaz > *kaukaski*,
Bangladesz > *bangladeski*,
Paryż > *paryski*,
Białoruś > *białoruski*,
Petersburg > *petersburski*,
Czechy > *czeski*,
Przemysł > *przemyski*,
Gdańsk > *gdański*;

b) wygłosowe *t, d, k, c, ě, dž, dz + s* upraszczają się do *c:dz*:

kandydat > *kandydacki*,
Kapsztad > *kapsztadzki*,
cwaniak > *cwaniacki*,
jeździec > *jeździecki*,
Łódź > *łódzki*,
Sieradz > *sieradzki*,
tkacz > *tkacki*.

Wymiany spółgłoskowe mają charakter regularny i nie ma od nich wyjątków. Wśród nich są palatalizacje: (*n:ń*) *chuligan* > *chuligański*, (*ł:l*) *sowizdrzał* > *sowizdrzalski*, a także depalatalizacja: (*ż:r*) *harcerz* > *harcerski*.

Wśród wymian samogłoskowych najczęściej występują wokalizacje samogłosek *e* oraz *i*, na przykład: (*#:e*) *Litwa* > *litewski*, (*#:i*) *Belgia* > *belgijski*; pojedynczo występują następujące wymiany: (*a:e*) *sąsiad* > *sąsiedzki*, (*o:e*) *anioł* > *anielski*, (*u:o*) *gród* > *grodzki*.

Regularny charakter mają ucięcia, z czego najczęstszym jest dezintegracja podstawy:

a) o jotę, na przykład:

Serbia > *serbski*⁸,

Anglia > *angielski*;

b) o cząstkę *-in* w podstawach zakończonych na *-anin*, na przykład:

dominikanin > *dominikański*,

chrześcijanin > *chrześcijański*;

c) o cząstkę *-k-*, na przykład:

Malbork > *malborski*,

Helsinki > *helsiński*.

W pojedynczych przykładach formant *-ski* powoduje ucięcie podstawy o następujące cząstki:

-izm: *anglikanizm* > *anglikański*,

-ca: *barbarzyńca* > *barbarzyński*,

-stwo: *małżeństwo* > *małżeński*,

-usz: *faryzeusz* > *faryzejski*,

-um: *Monachium* > *monachijski*.

W przypadku języka macedońskiego sufix *-ски* dużo częściej niż w języku polskim łączy się z podstawą słowotwórczą bezpośrednio. Łączy się z wygłosami na spółgłoski:

a) wargowe:

n: *архетипски*,

m: *астрономски*,

φ: *кореографски*,

v: *лавски*.

Ubezdźwięcznienie wygłosowego *-б* przekłada się także na pisownię: *роб* > *ронски*:

b) półotwarte:

њ: *коњски*,

л: *коралски*,

p: *коректорски*,

j: *лакејски*;

c) oraz przedniojęzykowo-zębowe:

m: *магистратски*,

д: *методски*,

н: *монсунски*.

Podobnie i tutaj dochodzi do asymilacji wygłosu podstawy i formantu, stąd warianty *-чки* oraz *-шки*, zgodnie z regułą:

⁸ Jak wynika z przywołanych przykładów, w przypadku derywatów od toponimów zakończonych na *-ja* możliwe są dwa rodzaje alternacji: ucięcie podstawy lub wokalizacja joty, nie ma tu jednak wyraźnej reguły.

a) *к, ч, ц* + *-ски* > *-чки*:

човек > *човечки*,
косач > *косачки*,
Струмица > *струмички*;

b) *г, ш, ж, х, в* (*< x*), + *-ски* > *-шки*:

Хамбург > *хамбуришки*,
пасош > *пасошки*,
маж > *машки*,
богаташ > *богаташки*;

c) nieregularna asymilacja *з, с* + *-ски* > *-шки*:

Велес > *велешки*.

W większości przypadków *з, с* + *-ски* > *-ски*:

митралез > *митралески*,
тенис > *тениски*,

choć asymilacja nie ma charakteru obligatoryjnego, równolegle funkcjonują na przykład derywaty *психолог* > *психолошки*, *психолог* > *психологиски*.

Regularny charakter mają ucięcia podstaw rodzaju żeńskiego zakończonych na *-ија*:

биографија > *биографиски*,
агитација > *агитациски*;

a także w rzeczownikach osobowych rodzaju męskiego na *-ија*, na przykład:

чорбаџија > *чорбаџиски*,
ѓуберџија > *ѓуберџиски*.

Dezintegracji o wygłosowe *-и* ulegają również nazwy miesięcy: *јануари* > *јануарски*, choć nie ma tu reguły: *декември* > *декемвриски*. Niektóre rzeczowniki rodzaju żeńskiego są skracane o cząstkę *-ка*, na przykład:

гранка > *грански*,
именка > *именски*.

Ponadto ucięciu ulegają cząstki *-ец*: *вегетарјанец* > *вегетарјански*, *-ство*: *малцинство* > *малцински*, *-ин*: *граѓанин* > *граѓански*. W nielicznych derywatach zachodzi palatalizacja *к:ч* > *рак* > *рачешки*.

Nie do końca natomiast jest jasne, jakie czynniki decydują o doborze formantu, gdy podstawą jest nazwa geograficzna. W przypadku nazw geograficznych obcego pochodzenia o dołączeniu sufiksu prostego lub rozszerzonego może decydować także długość podstawy, na przykład *Akad* > *akadyjski*, ale *Achmadabad* > *achmadabadzki* (Urban, 2006, s. 38). Dobór formantu rozszerzonego warunkuje pochodzenie podstawy. Formaty *-ajski*, *-ejski*, *-ijski/-yjski* łączą się z podstawami obcego pochodzenia, natomiast *-iński/-yński* oraz *-owski* z podstawami o charakterze rodzimym. Na dystrybucję pozostałych wariantów rozszerzonych pochodzenie podstawy słowotwórczej nie ma wpływu.

4. Analiza znaczeń kontekstowych derywatów z sufiksem *-ski/-cki*

Osobne miejsce zajmuje analiza znaczeń kontekstowych derywatów, to znaczy analiza relacji między przymiotnikiem a rzeczownikiem określanym. Dotychczas interesujące mnie przymiotniki odrzeczownikowe były opisywane według rozmaitych koncepcji słowotwórczych, które w ujęciu syntetycznym zostały przedstawione w gramatykach akademickich poszczególnych języków słowiańskich. Za najważniejszy dla celów analizy konfrontatywnej uznaję model opisu derywatów autorstwa Krystyny Kallas przyjęty w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* (Grzegorzczkova, Laskowski, Wróbel, 1998; dalej: GWJP). *Morfologia* Krystyny Kallas, na którą składają się relacje rzeczownika podstawy oraz rzeczownika określanego, podobnie jak w GWJP, wykorzystuje parafrazy grup $A(N_{\text{podst}})N_{\text{okr}}$ (gdzie N_{podst} to rzeczownik motywujący, a N_{okr} to rzeczownik określany). Konieczność takiego opisu materiału wynika z tego, że analizowane w artykule klasy przymiotników odrzeczownikowych tworzone są przy pomocy niewyspecjalizowanych funkcyjnie formantów, a zatem są niesamodzielne semantycznie i składniowo. Analiza znaczeń kontekstowych pozwala na opis znacznie dokładniejszy od przypisywanego derywatowi znaczenia ogólnego wyrażonego formułą typu ‘odnoszący się do tego, co nazywa rzeczownik podstawy’, mianowicie pozwala na wyodrębnienie znaczeń szczegółowych, takich jak na przykład ‘podobny, taki jak to, co nazywa podstawa słowotwórcza’, ‘zrobiony, wykonany z tego, co nazywa podstawa słowotwórcza’ i innych. Na model składa się 18 relacji derywatu i określanego rzeczownika.

4.1. Użycia subiektywne

Podstawa przymiotnika nazywa subiekt (w tym charakterze najczęściej występują rzeczowniki osobowe), a rzeczownik określany oznacza czynność (przy niewyrażonym predykanie), cechę, obiekt lub rezultat czynności, miejsce:

pol. *żołnierska piosenka* ‘piosenka śpiewana przez żołnierzy’, *kraje muzułmańskie* ‘kraje zamieszkałe przez Muzułmanów’;

mac. *бактериско заболување* ‘choroba wywołana przez bakterie’, *селанско востание* ‘powstanie chłopów’.

4.2. Użycia obiektowe

Rzeczownik podstawy nazywa obiekt, a rzeczownik określany może pełnić różne funkcje:

pol. *zakład mleczarski* ‘zakład produkujący wyroby z mleka’, *szkolenie harcerskie* ‘szkolenie dla harcerzy’;

mac. *филмски режисер* ‘reżyser, który robi filmy’, *чевларски дуќан* ‘zakład produkujący obuwie’.

4.3. Użycia posesywne

Podstawa przymiotnika nazywa posiadacza (subiekt posiadania), a rzeczownik określany — posiadany obiekt (podstawą przymiotnika najczęściej jest rzeczownik osobowy, a rzeczownik określany może nazywać także część odzieży lub miejsce pracy):

pol. *warsztat stolarski* ‘warsztat, który należy do stolarza’, *kolonia brytyjska* ‘kolonia należąca do Wielkiej Brytanii’;

mac. *инвалидска пензија* ‘renta pobierana (należąca do) inwalidy’, *фараонска палата* ‘pałac należący do faraona’.

Tego typu użycia przymiotników motywowanych nazwami zwierząt nazywane są pseudoposesywnymi: *соколско гнездо* ‘gniazdo zamieszkałe przez/należące do sokoła’ (GWJPM, s. 486).

4.4. Użycia instrumentowe

Rzeczownik podstawy nazywa instrument lub ściślej środek czynności, a rzeczownik określany — tę czynność lub obiekt przy niewyrażonym predykanie (rzeczownik podstawy często nazywa pojazd lub urządzenie — instrument):

pol. — w materiale języka polskiego nie ma przykładów;

mac. *камионски превоз* ‘przewóz za pomocą ciężarówki’, *автобуска екскурзија* ‘wycieczka autobusem’.

4.5. Użycia materiałowe

Rzeczownik podstawy nazywa materiał (lub substancję), a rzeczownik określany — wytwór z tego materiału:

pol. — brak przykładów;

mac. *кашмирски фустан* ‘sukienka uszyta z kaszmiru’, *бетонска плоча* ‘płyta betonowa’.

4.6. Użycia wskazujące na wytwór

Jest to relacja odwrotna do poprzedniej. Podstawa przymiotnika nazywa przedmiot wykonany z tego, co nazywa rzeczownik określany:

pol. — brak przykładów;

mac. *јоргански педув* ‘pierz przeznaczony na kołdrę, z którego zrobiona jest kołdra’.

4.7. Użycia genetyczne

Między rzeczownikiem podstawy i rzeczownikiem określanym zachodzi relacja pochodzenia, rzeczownik określanym nazywa to, co zostało uzyskane z tego, co nazywa rzeczownik podstawy:

pol. *cechsztyńska sól* ‘pochodząca z cechsztynu (skała)’;
 mac. *мелешко месо* ‘mięso wołowe’.

4.8. Użycia syngulatywne

W wyrażaniu tej relacji biorą udział przymiotniki od nazw osobowych w połączeniu z rzeczownikami oznaczającymi zbiorowość. Rzeczowniki podstawowe nazywają wyznawców religii, członków narodowości, członków środowisk zawodowych. Relacja ta realizowana jest w obu językach:

pol. *tatarskie plemiona* ‘plemiona złożone z Tatarów’, *towarzystwo kupieckie* ‘towarzystwo złożone z kupców’;
 mac. *републиканска партија* ‘partia złożona z republikanów’, *наставнички кадар* ‘kadra nauczycieli’.

4.9. Użycia partytywne

Podstawa przymiotnika nazywa część tego, co nazwane jest rzeczownikiem określanym:

pol. — brak przykładów;
 mac. *кандидатска листа* ‘lista zawierająca (nazwiska) kandydatów’, *витамински апчиња* ‘tabletki zawierające witaminy’.

4.10. Użycia wskazujące na całość w relacji do części

Podstawa przymiotnika nazywa całość, której częścią jest rzeczownik określanym, odnoszący się często do części ciała:

pol. *ręka ojcowska* ‘ręka będąca częścią ojca’, *świński łeb* ‘łeb będący częścią świni’;
 mac. *киклопско око* ‘oko będące częścią cyklopa’, *колско тркало* ‘koło będące częścią samochodu’.

4.11. Użycia charakterystyczne abstrakcyjne

Podstawa przymiotnika nazywa cechę, a rzeczownik określanym — charakteryzującą się nią osobę lub czynność:

pol. *arogancka dziewczyna* ‘dziewczyna, którą cechuje arogancja’;
 mac. *вистински другар* ‘prawdziwy przyjaciel’.

4.12. Użycia porównawcze

Rzeczownik podstawy nazywa podstawę porównania, a rzeczownik określany jest członem porównywanym i może nazywać przedmiot, czynność lub cechę:

pol. *szwajcarska precyzja* ‘precyzja taka jak u Szwajcara’, *rzymski nos* ‘nos jak u Rzymianina’;

mac. *германски квалитет* ‘jakość jak u Niemca’, *рајски живот* ‘taki jak w raju’. Neutralizacja opozycji semantycznej: ‘taki jak’ lub charakterystyczny.

4.13. Użycia zakresowe

Rzeczownik podstawy zawęża zakres rzeczownika określanego. Tę grupę przymiotnikowo-rzeczownikową można wyrazić przy pomocy odwracalnej parafrazy ‘ten N_{okr} to N_{podst} ’:

pol. *zakonnik bernardyński* ‘zakonnik, który jest bernardynem’, *związek małżeński*, ‘związek, który jest małżeństwem’;

mac. *англиски писател* ‘ten Anglik to pisarz i ten pisarz to Anglik’, *часовничарски занает* ‘zakład zegarmistrzowski’.

4.14. Użycia limitujące

Podstawa przymiotnika ma charakter abstrakcyjny — najczęściej oznacza dziedzinę działalności człowieka wyznaczającą zakres dla czynności lub przedmiotu wyrażonych rzeczownikiem określanym (kolokacje tego typu często mają charakter terminologiczny):

pol. *usługi hotelarskie* ‘usługi z zakresu hotelarstwa’, *wyroby wikliniarskie* ‘wyroby z dziedziny wikliniarstwa’;

mac. *лингвистички истражувања* ‘badania z zakresu lingwistyki’, *интерпункциски знак* ‘znak inerpunkcyjny’.

Relacja ta ma funkcję nominatywną i zawęża zakres znaczenia rzeczownika określanego.

4.15. Użycia lokatywne (miejscowe lub kierunkowe)

Rzeczownik podstawy nazywa kierunek lub miejsce, a rzeczownik określany — czynność lub obiekt, który się w nim znajduje:

pol. *żegluga bałtycka* ‘żegluga po Bałtyku’, *piramidy egipskie* ‘piramidy znajdujące się w Egipcie’;

mac. *ресторански муабет* ‘rozmowa w restauracji’, *полски цвеќиња* ‘kwiaty, które rosną na polu’.

4.16. Użycia temporalne

Rzeczownik podstawy przymiotnika w użyciu temporalnym nazywa odcinek czasu i sytuuje w czasie przedmiot lub zjawisko atmosferyczne nazwane rzeczownikiem określającym:

pol. *skały oligoceńskie* ‘powstałe w oligocenie’, *fauna holocenska* ‘fauna powstała w okresie holocenu’;

mac. *јануарска ноќ* ‘noc w styczniu’, *есенски дожд* ‘deszcz padający jesienią’.

Temporalne znaczenie rzeczownika podstawy nie zawsze warunkuje zachodzenie tej relacji, na przykład *woda oligoceńska* nie odnosi się do odcinka czasu, a do skał oligoceńskich, powstałych w oligocenie.

4.17. Przymiotniki czynnościowe

Ostatnia grupa odnosi się do przymiotników będących nazwami czynności, procesów lub stanów. Często przymiotniki motywowane są odczasownikowymi rzeczownikami. Rzeczowniki te nazywają czynności, procesy i stany:

pol. *zwycięska armia* ‘armia, która odniosła zwycięstwo’;

mac. *навигациски инструмент* ‘przyrząd służący do nawigacji’, *хипнотичка состојба* ‘stan hipnotyczny’.

Podsumowanie

Jak pokazuje przeprowadzona analiza, formant *-ski/-cki* cechuje wysoka produktywność w obydwu badanych językach, jednak to w języku macedońskim jest on wyjątkowo ekspansywny i mimo nagłosu spółgłoskowego łączy się z podstawami o różnej charakterystyce morfologicznej, co z kolei stanowi pewną przeszkodę w języku polskim. W analizowanych językach inwariantny sufix *-ski/-cki* ma szeroki repertuar wariantów rozszerzonych, a także wywołuje szereg alternacji morfonologicznych. Należy jednak podkreślić, że zmiany te mają wyjątkowo regularny charakter. Przymiotniki macedońskie tworzone są od rzeczowników o rozmaitej semantyce, natomiast w języku polskim wśród podstaw dominują nazwy geograficzne i osobowe (ponad 90% zbioru). Można zatem uznać, że łączliwość z sufiksem *-ski* determinowana jest przede wszystkim przez znaczenie podstawy słotwórczej i w tym elemencie obydwie języki wykazują największą różnicę. Przekłada się to z kolei na repertuar znaczeń komunikowanych przez utworzone w ten sposób przymiotniki. Z analizy znaczeń kontekstowych jasno wynika, że zależą one głównie od charakteru semantycznego ich podstaw słotwórczych. Znaczna przewaga wspomnianych dwóch typów podstaw w języku polskim wpływa na pewne ograniczenie liczby funkcji pełnionych przez derywaty, które zostały od nich utworzone.

Bibliografia

- Dubisz, S. (red.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grzegorzczkowska, R., Laskowski, R., Wróbel, H. (red.). (1998). *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kowalik, K. (1977). *Budowa morfologiczna przymiotników polskich*. Wrocław: Ossolineum.
- Kowalik, K. (2017). Na marginesie słowotwórstwa przymiotników od nazw miejscowych w języku polskim. *Onomastica, LXI, nr 2*, s. 105–116.
- Urban, M. (2006). *Współczesne przymiotniki odrzeczownikowe z wybranymi formantami sufiksalnymi*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Велева, С. (2006). *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*. Скопје [Veleva, S. (2006). *Tendencii vo zboroobrazuvanjeto vo makedonskiot jazik*. Skopje].
- Конески, Б. (1976). *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура. [Koneski, B. (1976). *Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik*. Skopje: Kultura.]
- Конески, К. (1995). *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ [Koneski, K. (1995). *Zboroobrazuvanjeto vo sovremeniot makedonski jazik*. Skopje: Filološki fakultet „Blaže Koneski“].
- Конески, К. (ред.). (2003–2014). *Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*. Скопје: Институт за македонскиот јазик Крсте Мисирков [Koneski, K. (red.). (2003–2014). *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik I–VI*. Skopje: Institut za makedonskiot jazik Krste Misirkov].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.13>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 10.12.2021

ANDREY ZAYNULDINOV TYARENKOVA

Universitat de Barcelona, España

(University of Barcelona, Spain)

Концепты „левый” и „правый” в русской и испанской лексике, фразеологии и паремиологии*

The concepts of “left” and “right” in Russian and Spanish vocabulary, phraseology and paremiology

Abstract

This article is devoted to the study of the concepts of “left” and “right” based on the material of Russian and Spanish vocabulary (including slang), phraseology and paremiology. For the first time, a comprehensive semantic comparative study of this opposition was carried out, reflecting the peculiarities of the perception of linguistic pictures of Spanish and Russian. The author analyses the etymology of words, methods of presentation in lexicographic practice, the causes of the occurrence of secondary evaluation values of language units. The conclusions of the article can be used for various kinds of comparative work.

Keywords: semantics, left, right, vocabulary, phraseology, paremiology, Russian, Spanish

Koncept „lewy” i „prawy” w rosyjskiej i hiszpańskiej leksyce, frazeologii oraz paremiologii

Streszczenie

Niniejszy artykuł poświęcony jest badaniu pojęć „lewy” i „prawy” na materiale słownictwa języków rosyjskiego i hiszpańskiego (w tym slangu) oraz frazeologii i paremiologii. Po raz pierw-

---

* Данная работа осуществлена при поддержке и в рамках проекта DESINFORMACION Y AGRESIVIDAD EN SOCIAL MEDIA: ANALIZANDO EL LENGUAJE Испанского министерства экономики и развития.

szy przeprowadzono kompleksowe semantyczne badanie porównawcze tej opozycyjnej pary pojęć, odzwierciedlające osobliwości postrzegania językowych obrazów w językach hiszpańskim i rosyjskim. Autor analizuje etymologię słów, sposoby ich prezentacji w praktyce leksykograficznej oraz przyczyny powstawania wtórnych wartościujących znaczeń jednostek językowych. Wnioski z artykułu można wykorzystać do różnego rodzaju prac porównawczych.

Słowa kluczowe: semantyka, „lewy”, „prawy”, leksyka, frazeologia, paremiologia, język rosyjski, język hiszpański

Введение

Понятия „правый” и „левый” относятся к числу важнейших в сознании и культуре человека, что отмечалось многими исследователями. В настоящее время не имеет смысла обосновывать важность оппозиции „правый–левый” для языковой картины мира русского языка, достаточно сослаться на работы исследователей (Киселева, 2012; Шайкевич, 1959). Ассоциации „правого” с положительным, а „левого” с отрицательным началом считаются семантической универсалией (Бабаева, 2010, с. 224). Тем не менее явно недостаточно исследован сопоставительный аспект выражения этих онтологических концептов в рамках как индоевропейских, так и других языков, нет сопоставительных работ с испанским языком.

Настоящая статья посвящена комплексному изучению концептуальной оппозиции „правый–левый” в русской и испанской языковой картине мира на материале лексики (включая сленг), фразеологии и паремиологии, описывает возникновение типичных национальных представлений, анализирует способы вербализации. Теоретической базой послужили идеи, представленные в работах Владимира Даля, Анны Вежбицкой, Натальи Дмитриевны Арутюновой, Дмитрия Николаевича Шмелева, Юрия Дмитриевича Апресяна, Валерия Михайловича Мокиенко, Вероники Николаевны Телия и других исследователей, работающих в русле когнитивной лингвистики, культурологии, лексикологии, фразеологии и паремиологии.

Правая и левая сторона в приметах и поверьях

Кажется не требующим доказательств утверждение о том, что во многих культурах правая сторона сулит успех, а левая — неудачу. Многие древние племена верили в то, что за каждым человеком следуют добрые и злые духи, которые невидимо присутствуют возле человека с правой и левой сторон. Христиане верили, что ангел-хранитель будто бы ходит за человеком с правой сторны, а бес-искуситель — с левой. Это нашло отражение и в русской пословице: *Бес слева ходит да на грех наводит*. Противопоставление „правого” и „левого” отражено во многих советах: в старину советовали никогда

не плевать на правый бок, а плевать на левый; правая ладонь чешется — деньги получать, левая — отдавать; правый глаз чешется — радоваться, левый — плакать; в правом ухе звенит — тепло будет, в левом — стужа. Даже обыденное наблюдение, что обычно человек хуже работает левой рукой, чем правой, то есть правая рука у него традиционно более сильная и более умелая, чем левая, объясняли тем, что человеку мешает злой дух, который незримо ходит за ним слева (Шахнович, 1984, с. 92–93). Безусловно, большое влияние оказывала религия: крестились правой рукой, что обусловило негативное восприятие здороваться левой рукой (выражения *Что ты с окаянной руки здороваешься?* с некрещенной руки (с левой) [Даль, 1998]). Данное противопоставление распространялось на все парные бинарные наименования, связанные с телесным кодом: *Правая бровь свербит — хвалят, левая — бранят* (Даль, 1998). А. Н. Афанасьев пишет о том, что противоположность юга и севера сочеталась в народных поверьях с правой и левой стороной (Афанасьев 1995). Представляется более очевидной прагматика реальной жизни: *Когда едят, большие используют правую руку* (Бабаева, 2010, с. 225).

В Испании, считающей себя наследницей Римской империи, также существовало негативное восприятие левой стороны, обусловленное римскими предсказаниям (авгуриями) о направлении полета птиц: *En Roma los augurios eran positivos o negativos en función del lado derecho o izquierdo, respectivamente, por donde se ejecutaba el vuelo de las aves / В Риме авгурии были позитивны или негативны в зависимости от направления движения птиц* (здесь и далее перевод мой. — А. З.) (Coelho, 2020). Отмечалось, что „хорошие” вещи ассоциировались с направлением „правый”, а плохие — с направлением „левый”. В качестве примеров приводились обычаи здороваться правой рукой, формирование негативных оценочных значений слов с семантикой „левый” *izquierdo* и *sinistro*, идея негативного отношения к левшам, так как способность писать левой рукой воспринималась как что-то неестественное. Моряки не вступали на судно с левого борта, только с правого. Среди испанских примет негативно оценивается идея заходить в дом с левой ноги — это приносит неудачу, надо заходить с правой, тогда неудачи не смогут проникнуть в дом.

Основная часть

Нам представляется, что языковое содержание слов, фразеологизмов и пословиц как русского, так и испанского языка само по себе позволяют выявить общие закономерности, формирующие производные переносные значения лексем и фразеологизмов, а также паремий с оценочной коннотацией, то есть подтвердить на языковом материале, что единицы с семантикой „правый” и его производные выражают положительную оценочность, а единицы

с семантикой „левый” — чаще всего отрицательную. Нам представляется необходимым провести этимологический анализ подобных лексем, потому что именно он определяет дальнейшие пути развития значений.

Этимология слов „правый” и „левый” в русском языке, „derecho”, „izquierdo” и „sinistro” в испанском языке

В русском языке является более или менее общепризнанным этимологическое толкование, согласно которому общеславянская лексема *правый* восходит к *prǫ-vos от **prǫ-* (ср. пра-), родственного лат. *probus* „добрый, честный, порядочный” (*prō-bhucos) [Фасмер 1973]. „Суф. производное (суф. -в-, ср. *левый*) от утраченного *пра* (ср. приставку *пра-* в *прадед* и т. п.). Считается родственным (с другим суф.) лат. *probus* ‘хороший, добрый’, англосакс. *fram* ‘сильный, смелый’ и т. д. Исходно *правый* — ‘прямой’, затем — ‘настоящий, правильный’ (Шанский, 1999–2007). Можно выделить семы ‘прямой, хороший, сильный, смелый, добрый, честный’. Бинарный член оппозиции *левый*, в свою очередь, восходит к лат. *laevus* ‘левый, изогнутый’, греч. *λαίος* ‘левый’ (из *λαίος), лит. *išlaivóti* ‘делать изгибы’ (Фасмер, 1973), является общеславянским словом индоевропейской природы того же корня, что лат. *laevus* ‘левый’, греч. *laios* – тж., лит. *išlaivóti* ‘выкручивать’. Исходное значение — ‘кривой’ (Шанский, 1999–2007). Можно выделить семы ‘изогнутый, кривой, выкручивать’.

В испанском языке „derecho” — эквивалент русского слова „правый”, оно восходит к латинскому *directus*, что означает ‘прямой, жесткий, правильный’ (последнее значение скорее уже переносное. — А. З.). В свою очередь, *directus* образовано от глагола *dirigere* со значением ‘направлять, укреплять’ и далее от глагола *regere* со значением ‘вести’. *Directus*, что означает ‘recto’ (прямой) или ‘rígido’ (жесткий), ассоциируется с сильной частью тела, в оппозиции левой. Он также является дублетом *directo* с сочетанием префикса *dis-* в разных направлениях и *regere* от **reg-* (вести). Таким образом, слово *derecho* ассоциируется с идеей „прямого, правильного направления к концу”.

Любопытно, что в испанском языке в реальности существовало две лексемы со значением „левый”, при этом общепринятый современный вариант *izquierdo*, восходящий к басконскому *ezker(ra)* и кельтскому *kerros* в значении левая рука (*mano torcido*, *mano torpe* ‘изогнутая, кривая, неуклюжая рука’) сосуществовал с синонимом *sinistro*, образованным от латинского *sinister*, *sinistri*. В современном употреблении это слово утратило значение ‘левый’ и употребляется в новых значениях: ‘противный и злой; несчастный, ужасный или несчастливый’.

Лексикографическое представление слов „правый” и „левый” в русском языке, „derecho”, „izquierdo” и „sinistro” в испанском языке

Безусловно, объем значений лексемы определяется целями словаря, временем его создания, а также его характером, это свойственно как русскому, так и испанскому языку. Представляется перспективной идея Е. А. Бабаевой, позволяющая систематизировать все значения в рамках компактной схемы (с рядомположением пространственных и оценочных значений):

Правый

1.1 расположенный с той стороны тела, что и рука, которой большинство людей выполняют физические действия (возможно, следует добавить „более умело”. — А. З.): *рука, нога*

1.2 предназначенный для правой части тела: *ботинок, брючина*

2.1 расположенный со стороны правой руки: *сиденье, поворот*

2.2 расположенный со стороны правой руки, если стоять лицом по направлению течения: *берег*

2.3 расположенный со стороны правой руки, если стоять лицом к объекту *тумба*

3.1 политически консервативный *партия, фракция, пресса*

3.2 сущ. члены консервативных политических группировок *голосовать за правых*

4.1 такой, который говорит или действует правильно *вы были правы*

4.2 правильный и/или справедливый *дело* (возможно, стоит разграничить эти значения. — А. З.)

5 уходящ. невиноватый *она чувствовала себя правой перед мужем.* (Бабаева 2010: 226)

Можно, вероятно, дополнить и уточнить некоторые определения. В значении 2.2 реально мы сталкиваемся здесь с движущимся объектом, при этом признается в качестве безусловного, что река течет от истока к устью, движение от начала к концу. Что касается значения 3.2, из современного употребления уходит оценочный компонент политических предпочтений, который встречается, например, в толковании этой лексемы СО: *правый* — ‘2. В политике: консервативный, реакционный, враждебный всякому прогрессу. *Человек правых взглядов. Выступления правых* (сущ)’. (СО); ‘Более реакционный, консервативный, чем основная масса членов партии или политического движения. *Правые лейбористы. Правые эсеры. Лидеры правого крыла партии.* || Устар. Враждебный политике коммунистической партии внутри самой партии. *Правый уклон. Линия правого оппортунизма.* (БАС)). В значении 4.1 необходимо указать на краткую форму прилагательного как особенность этого значения, отраженную, например, в СО: *правый 2* — ‘3. *кратк. ф.* Не сделавший ошибки, правильно думающий, говорящий, поступающий. *Вы совершенно правы* (СО)).

Настолько же убедительно обобщение значений „левый”:

Левый

- 1.1 расположенный с той стороны тела, которая противоположна правой *рука, глаз*
- 1.2 предназначенный для левой части тела *перчатка, сапог*
- 2.1 расположенный со стороны левой руки *сторона улицы*
- 2.2 расположенный со стороны левой руки, если стоять лицом по направлению течения *берег, приток*
- 2.3 расположенный со стороны левой руки, если стоять лицом к объекту *створка двери*
- 3.1 политически радикальный *партия, фракция, силы*
- 3.2 сущ. члены радикальных политических группировок *примкнуть к левым*
- 4.1 разг. связанный с нарушением юридических норм *рейс, тиражи*.
- 4.2 разг. сниж. не отвечающий стандартам *телефон какой-то левый, то и дело отключается*. (Бабаева 2010: 226–227)

Вероятно, стоит расширить данную схему значений *левый*, добавив к 3.2 устаревшую форму ‘советское. Мниморадикальный, прикрывающий показной революционностью свои капитулянтские, ликвидаторские настроения’ (БАС). Значение 4.2 в той или иной степени отражается в разговорном значении *левый* — ‘3. Разг. Побочный и незаконный (о работе, заработке и т. п.). *доход, деньги*. (МАС) и жаргонном значении *левый* — ‘жарг. 1. Нечтенный, добываемый противозаконными способами (в том числе из незаконных источников). *доходы, заработки, деньги, поездка*’ (Химик, 2012), восходящим к уголовному жаргону: *левый* — ‘1. угол. мол. Краденый, добытый нечестным путем. *товар*’ (Мокиенко, 2008). Значение 4.2 соотносится с жаргонным *левый* — ‘3. мол. Ненастоящий, фальсифицированный. *джинсы*’ (Мокиенко, 2008).

Следует также отметить обобщенное жаргонное значение *левый* — ‘2. мол. неодобр. Плохой, обладающий отрицательными качествами, вызывающий неодобрение *телеги, кандидат*’ с модификациями ‘4. Комп. Не имеющий гарантий 5. Мол. Второстепенный, неосновной. *люди, дела*. 6. Мол. Чужой, посторонний. *друг*’ (Мокиенко, 2008).

Однако политические значения лексем „правый” и „левый” не обозначают зафиксированного раз и навсегда содержания. Они могут получать разное осмысление в зависимости от времени и ситуации. В современной России: *правый* — демократический, противостоящий коммунистам; *левый* — придерживающийся коммунистических взглядов” (ТСРЯ, 2006).

Имеет смысл использовать этот же подход при анализе значений в испанском языке. Среди множества значений в DRAE выделяются три базовых: *derecho*: 1. Lugar en la misma dirección que el lado fuerte del cuerpo (направление правой руки). 2. Ley o lo correcto (законное или правильное). 3. Lo recto o lo rígido (прямое или жесткое).

В испанском языке первое значение слова *derecho* — ‘1. Recto, igual, seguido, sin torcerse a un lado ni a otro. *Esta pared no está derecha*. (Прямой,

ровный, следующий, не скручивающийся ни в одну, ни в другую сторону. *Esta стена не прямая/не ровная*)’ (DRAE) не имеет соответствия в значении русского эквивалента. В работе Е. А. Бабаевой было высказано замечание о том, что в ряде европейских языков смысл ‘правый’ оказывается сопряженным со смыслом ‘прямой’ в других языках (Бабаева, 2010, с. 226). Именно это значение „прямызны” обуславливает стандарт позитивный коннотаций при формировании вторичных производных оценочных значений и появление эквивалента в русской схеме 4.2 или 4.1: ‘2. Justo, legítimo (справедливый, законный). 3. Fundado, cierto, razonable (основательный, верный, разумный).’ Оно же определяет непрерывность движения (ср. в русском языке *прямое сообщение*): ‘4. Directo (que va sin detenerse en puntos intermedios) (прямой (без остановок в промежуточных точках))’ (DRAE).

Эквивалентами русского „левый” в испанском языке являются два слова: *sinistro* — ‘1. Dicho de una parte o de un sitio: Que está a la mano izquierda (часть тела или места: со стороны левой руки). 2. Avieso y malintencionado (непослушный и злой). 3. Infeliz, funesto o aciago (несчастный, смертельный или несчастливый). 5. Propensión o inclinación a lo malo, resabio, vicio o dañado costumbre que tiene un hombre o la bestia. U.m.en pl. (обычно мн. ч. Склонность к пороку, злу, свойственная человеку или зверю)’; а также *izquierdo* — ‘1. Dicho de una parte o de un sitio: Que está a la mano izquierda (часть тела или места: со стороны левой руки). 7. Torcido (que no es recto) (криво (то, что не прямо))’.

Значение *izquierdo* — ‘10. (Por la posición que ocupaban los componentes en las asambleas de la Revolución francesa). En las asambleas parlamentarias conjunto de los representantes de los partidos no conservadores ni centristas (Согласно положению депутатов в собраниях французской революции. В парламентских собраниях представители неконсервативных и не центристских партий сидели вместе слева). 11. Conjunto de personas que profesan ideas reformistas, o, en general, no conservadoras (группа людей, исповедующих реформистские или вообще не консервативные идеи)’ (DRAE) полностью соответствует русскому существительному *левые* определения политических взглядов. Единственное, на что следует обратить внимание, — в испанском языке выражение *левые* и *правые* мягче по сравнению с русским, центр включается в это значение и в том, и в другом случае.

Значения лексем „правый” и „левый” определяют позитивную и негативную оценочность русской и испанской фразеологии с этими компонентами.

Уже в *Толковом словаре живого великорусского языка* Владимира Даля появляется ряд противопоставлений, связанных с бинарной оппозицией *правый/левый*, наряду с первичными пространственными характеристиками появляются вторичные оценочные значения „*правый*, противопол. *левый*; | *прямой*, противопол. *кривой*, *косой*; | *истинный*, *истый*, противопол. *ложный*; | *чистый*, *непорочный*, противопол. *виновный*”. Там же приводится ряд поговорок и выражений с оценочным значением лексем „правый”

‘справедливый, правильный’: *Говорит направо, а глядит налево. Правая дорога. Право ходить — душой не кривить. Правые деньги, неподдельные, истые; или право, прямо, безгрешно нажитые. Правый человек, живущий право, праведно, по правде. Правое дело, правдивое, справедливое, законное. За правое дело говори смело (стой смело). Правый суд.* в противоположность „левому” ‘несправедливому’ *Твое дело лево, неправо, криво* (Даль, 1998).

В испанском языке позитивная оценочность вторичных производных наименований с компонентом *derecho* в значении ‘прямой’ обуславливает возникновение устойчивых сочетаний положительного плана: *a derechas* — ‘правильно, хорошо, как следует, толком, путем’; буквально „прямо/по-правому”, *nada le sale a derechas* — ‘у него все получается шиворот-навыворот; буквально ничего не выходит прямо/по-правому’, *a las derechas* — ‘правильно, честно, справедливо; буквально „прямо/по-правому”’, *al derecho* — ‘1) (или *del derecho*) 2) в нормальном, правильном положении, направлении, как следует; буквально „прямо/по-правому”, *por derecho* — ‘напрямик, прямо, решительно; буквально „прямо/по-правому”, *andar uno derecha* — ‘2) (*или andar a derechas*) действовать прямо, честно; буквально „прямо/по-правому”’; *caer derecha* una cosa — ‘1) прийтись кстати, подоспеть вовремя; 3) быть хорошего качества; буквально „прямо/по-правому”’, *estar uno derecho* — ‘Ам. быть везучим, удачливым; буквально „прямо/по-правому”’ (Левинтова 1985).

В противоположность этому устойчивые словосочетания с компонентом *izquierdo* (как и в русском языке) системно формируют негативную оценочную семантику ‘незаконного’: *por izquierda* — ‘loc. adv. Arg. Ilegalmente, sin rectitud, con dobleces. (Незаконно, без прямоты, с оговорками);’ *echarse uno una cosa a la izquierda* — ‘Ч. Своровать, стащить, свистнуть, стянуть что-л.; букв. „бросить налево”’, *por la izquierda* — ‘2) Ант. о-ва Незаконный, левый (о доходах, заработках)’ (Левинтова 1985)

При использовании обоих компонентов появляется значение ‘в разные стороны, беспорядочно’: *a derecha y (a) izquierda* — ‘направо и налево, то там, то сям, куда попало’, *a izquierdas y a derechas* — ‘во все стороны, направо и налево’ *a diestro y siniestro* — ‘sin tino, sin orden, sin discreción ni miramiento; en otras palabras, lo que cae indistintamente a la mano izquierda o a la mano derecha’ (бесцельно, беспорядочно, без разбору, другими словами, тем, что попадает под правую или левую руку).

И в русском, и в испанском языке существуют полные эквиваленты *mano derecha* — ‘Persona muy útil a otra como auxiliar o colaborador (человек, который может быть полезен другому как помощник или ассистент)’ (DRAE); *правая рука* — ‘чья. Первый помощник, доверенное лицо’ (БАС).

Любопытно сравнение ФЕ с компонентом *правая нога* и *левая нога*. И в испанском, и в русском языке (культурной традиции) вступать с левой ноги воспринимается негативно, а с правой — позитивно, тем не менее толь-

ко в испанском языке есть фразеологизм *entrar por el pie derecho* — ‘algo positivo en un inicio de una actividad (нечто позитивное в начале деятельности; буквально „войти с правой ноги”); или *realizado con el pie derecho* — ‘делано хорошо’; буквально „делано с правой ноги”); в русском языке на этой основе (см. *Левой ногой с постели ступил*. (Даль, 1998) сформировался фразеологизм *с левой или не с той ноги встать* — ‘с сущ. со значением лица. (разг. шутол.) С утра быть в плохом настроении.’ (СО), которому соответствует испанский эквивалент *empezar con el pie izquierdo, levantarse con el pie derecho/izquierdo empezar mal/bien algo* (начинать что-то хорошо/плохо; букв. „начинать с левой ноги, вставать с левой ноги”) (DRE).

Слабость левой ноги обусловило также возникновение значения неважности: *левой ногой* — ‘нареч. в функ. сказ шутол. разг. Небрежно, плохо, кое-как (делать что-л.) *обои клеили, писал, уроки у тебя левой ногой*’ (Химик, 2004), *левой пяткой* — ‘делать что-н. (разг. неодобр.) Плохо, кое-как. (СО); *чего моя (его ее) левая нога хочет захочет*’ — ‘шутол. неодобр. разг. О чьей-л. капризности, до крайности вздорных безрассудных поступках, изощренных желаниях.’ (Химик, 2004).

Тот факт, что правая рука традиционно сильнее левой, определил ФЕ *одной левой* сделать кого-л. — ‘разг-сниж. Легко, запросто, без усилий (одолеть, победить, справиться), Выражение бахвальства силой, умением. *Я его одной левой сделаю.*’ (Химик, 2004). Негативное восприятие левой стороны определяет также просторечные сочетания сниженного стиля: *давать налево кому; ходить* (гулять, бегать) *налево*; на основе *ходить* (*похаживать*) *налево* — ‘шутол. ирон. эвфем. разг. сниж. Изменять жене или мужу’ (Химик, 2004).

В испанском языке оценочный телесный код включает в себя также языковые единицы с компонентом „глаз”: *entrarle a alguien una persona por el ojo derecho* (войти через правый глаз к большой выгоде) — ‘loc. verb. coloq. Ser aceptada con simpatía. (Принимать что-то с симпатией) в противоположность *entrarle a alguien una persona por el ojo izquierdo* (войти через левый глаз) — ‘loc. verb. coloq. Ser vista con antipatía.’ (Смотреть на что-то с антипатией); в русском языке есть пословица с компонентом „правый глаз”: *Толковый сын — правый глаз отца* (Даль, 1998).

В русских и в испанских пословицах реализуются производные переносные значения, заложенные в лексике.

Русские пословицы можно разделить на паремии с компонентом „правый” в значении ‘справедливый’: *Суд правый кривого дела не выправит* (*а кривой суд правое скривит*). *Чья воля старее, та и правее.*; ‘невиновный; не нарушивший каких-нибудь норм, закона’: *Правого Бог правит. Винаватый винится, а правый ничего не боится.* И в том, и в другом языке используются словосочетания *правая рука* и *левая рука*, которые в составе пословиц выражают представления о разобщенности или же, напротив, о согласованности и единении чего-либо или кого-либо: с одной стороны, библеизм *Пра-*

вая рука не ведает/не знает, что делает левая. с испанскими эквивалентами *Que tu mano derecha no sepa lo hace la izquierda*; *Que no vea tu mano derecha lo que hace la izquierda* (Евангелие от Матфея, 6:3), с другой стороны, пословица *Человек без друзей — левая рука без правой*.

Гораздо менее разработан пласт испанских паремий, поэтому уделим ему больше внимания. Компонент *derecho* („правый”) в соответствии со значением лексемы определяет ряд пословиц со значением ‘прямой’ в прямом и переносном значениях: *Andar derecho y mucho beber, no puede ser* (много выпить и идти прямо вместе не бывает); *Año derecho, de la era al barbecho* (правильный год был во времена, когда земля отдыхала); *Asno con pollino no va derecho al molino* (осел с диким осленком не могут идти прямо на мельницу); *El juez, derecho como la viga del techo* (судья прямой/неподкупный как балка крыши); *Lo que viene derecho no trae arrugas* (прямое не приводит к морщинам); *Mas derecho que una vela* (прямее, чем парус); *Buey viejo lleva el surco derecho*; *Buey viejo, surco derecho*. (старый вол создает прямую борозду). Единственная пословица со пространственным значением ‘правый’ отражает культурно-исторические представления: *Brazo derecho, servidor de dames y defensor de su fama* (правая рука, для услуг дамам и защиты чести).

Компонент *siniestro* („левый”) в соответствии со значением лексемы определяет ряд пословиц со значением ‘несчастный’: *A piloto diestro no hay mar siniestro* (рулевому мастеру не страшно бушующее/неприятное море); *Año bisiesto año siniestro* (високосный год — несчастный год); *Costumbres de mal maestro, sacan hijo siniestro* (привычки плохого учителя приводят к несчастью ребенка); *Dar a diestro y siniestro to trae consecuencias buenas*. (бить и с правой и с левой руки не приводит к хорошим последствиям).

Компонент *izquierdo* („левый”) представлен пословицей с наиболее обобщенным значением негативного: *El vino y la mierda por la izquierda* (вино и экскременты слева), сравн. в русском языке *Забрало Фоку с левого боку* (Даль 1998).

Выводы

В основе семантики русского и испанского языков находится антропоцентрическое противопоставление, связанное с ориентацией человека в пространстве, что обуславливает восприятием индивидуума правой и левой стороны. При этом правая сторона воспринимается как стандарт (образец), а левая — как отклонение. Именно это восприятие определяет, по нашему мнению, оценочность вторичных значений лексики, фразеологии и паремиологии.

Материал статьи позволил сделать выводы о том, что как в испанском, так и в русском языке концепты „правый” и „левый” активно используются в сочетании с бинарными наименованиями „рука”, „нога”, „глаз”.

В русском языке фразеологизмы с компонентом „правый” относятся (могут относиться) к высокому, торжественному книжному стилю (*Боже правый!*, *правое дело*, *правый суд*), в то время как фразеологизмы с компонентом „левый” используются в сниженном стиле, в просторечии (*ходить налево*; *чего левая нога захочет*).

В испанском языке во вторичных значениях слова „правый” в первую очередь актуализируется значение ‘прямой’, которое оценивается положительно; в русском языке этимологически также возможно это влияние („Исходно *правый* — «прямой»” [Шанский, 1999–2007]). Следует отметить, что в русском языке *прямой* в переносном значении также позитивно: *Хоть ноги кривы, да душа пряма* (Даль, 1998). Именно это значение определяет позитивный оценочный план фразеологических и паремиологических единиц в испанском языке. Также отмечается более демократический подход в определении значений политических наименований „правые” и „левые” (*derechos* и *izquierdo*) в испанской культуре: центр включается в том и в другом случае, нет радикализма.

Несомненен параллелизм формирования оценочных значений в русском и испанском языках благодаря общности христианской культуры и универсальности механизмов переосмысления.

Представленный анализ языкового материала не отражает всего многообразия его использования, тем не менее данные результаты могут быть использованы в развитии концепций лингвокультурологии, в лексикографической практике, в исследованиях сопоставительного плана (особенно интересным представляется сопоставление с восточными языками), а также при машинном описании русского и испанского языков.

Библиография

- Афанасьев, А. Н. (1995). *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*. Москва: Современный писатель [Afanasiev, A. N. (1995). *Poeticheskie vozzrenia slavian na prirodu: Opyt sravnitel'nogo izuchenija slavianskikh predanij i verovanij v svaizi s mifologicheskimi skazanijami drugih rodstvennykh narodov*. Moskva: Sovremennyy pisatel].
- Бабаева, Е. А. (2010). Правый Vs. Левый: толкование основного значения в свете структуры полисемии. В: *Перспектив активниг словаря русског языка* (с. 224–227). Москва: Языки славянских культур [Babaeva, E. A. (2010). *Pravyj Vs. Levyj: Tolkovanie osnovnogo znachenija v svete struktury polisemii*. W: *Prospekt aktivnogo slovaria russkogo jazyka* (s. 224–227), Moskva: Jazyki slavianskikh kultur].
- БАС. (1948–1965). *Словарь современного русского литературного языка*. Москва–Ленинград: Наука [BAS. (1948–1965). *Slovar sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*. Moskva–Leningrad: Nauka].

- Даль, В. (1998). *Толковый словарь живого великорусского языка*. Москва: Цитадель [Dal, V. (1998). *Tolkovyj slovar zhivogo velikoruskogo jazyka*. Moskva: Citadel].
- Киселева, И. В. (2012). „Правый” и „левый” в русской языковой картине мира. Автореферат диссертации кандидата филологических наук. Москва: Издательство МГУ [Kiseleva, I. V. (2012). „Pravyy” i „levyy” v russkoj jazykovoj kartine mira. Avtoreferat dissertacii kandidata filologicheskikh nauk. Moskva: Izdatelstvo MGU].
- Левинтова, Э. И. (1985). *Испанско-русский фразеологический словарь: 30000 фразеологических единиц*. Москва: Русский язык [Levintova, E. I. (1985). *Ispansko-russkij frazeologicheskij slovar: 30000 frazeologicheskikh edinit*. Moskva: Russkij jazyk].
- МАС. (1957–1960; 1981–1984; 1999). *Словарь русского языка*. Москва: Русский язык [MAS. (1957–1960; 1981–1984; 1999). *Slovar russkogo jazyka*. Moskva: Russkij jazyk].
- Мокиенко, В. М. (2008). *Большой словарь русского жаргона*. Ростов-на-Дону: Феникс [Mokienko, V. M. (2008). *Bolshoj slovar russkogo zhargona*. Rostov-na-Donu: Feniks].
- СО. (1981). *Толковый словарь русского языка*, ред. С. И. Ожегова, Н. Ю. Шведовой. Москва: Азбуковник [SO. (1981). *Tolkovyj slovar russkogo jazyka*, red. S. I. Ozhegova, N. Ju. Shvedovoj. Moskva: Azbukovnik].
- ТСРЯ. (2006). *Толковый словарь русского языка начала XXI века. Актуальная лексика*, ред. Г.Н. Скляревской. Москва: Эксмо [TSRJa. (2006). *Tolkovyj slovar russkogo jazyka nachala XXI veka. Aktualnaja leksika*, red. G.N. Skliarevskoj, Moskva: Eksmo].
- Фасмер, М. (1973). *Этимологический словарь русского языка в 4 т.* Москва: Прогресс [Fasmer, M. (1973). *Etimologicheskij slovar russkogo jazyka v 4 tomakh*. Moskva: Progress].
- Химик, В. В. (2004). *Большой словарь русской разговорной речи*. Санкт-Петербург: Норинт [Khimik, V. V. (2004). *Bolshoj slovar russkoj razgovornoj rechi*. Sankt-Peterburg: Norint].
- Шайкевич, А. Я. (1959). Слова со значениями „правый” и „левый” (опыт сопоставительного анализа). *Ученые записки I МГПИИЯ, XXIII*, с. 55–74 [Shajkevich, A. Ja. (1959). Slova so znachenijami «pravyy» i «levyy» (opyt sopostavitelnogo analiza). *Uchenye zapiski I MGPIIJa, XXIII*, s. 55–74].
- Шанский, Н. М. (1999–2007). *Этимологический словарь русского языка*, Москва: Издательство МГУ [Shankij, N. M. (1995). *Etimologicheskij slovar russkogo jazyka*. Moskva: Izdatelstvo MGU].
- Шахнович, М. И. (1984). *Приметы верные и суеверные*. Ленинград: Лениздат [Shakhnovich, M. I. (1984). *Primety vernyje i suevernyje*. Leningrad: Lenizdat].
- Coelho, F. (2020). *Etimologia de derecho*. *Diccionariodedudas.com*. Vzyato z: <https://www.diccionariodedudas.com/etimologia-de-derecho/> (dostup: 13.04.2020).
- DRAE. (1992). *Diccionario de la lengua española*. *Real academia española*. Madrid: Espasa Calpe.
- ELSOEZ. (2000). Carbonell Basset D., *Gran diccionario del argot*. Barcelona: Larousse.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.14>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 19.10.2021

NATALIIA DASHKO

Uniwersytet mytnoyi spravy ta finansiv u Dnipri, Ukrainia

(University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine)

Домінанти мовної картини світу в новелах Богдана Мельничука (на прикладі аналізу збірки *Суд без суду*)

Dominants of the linguistic worldview in Bohdan Melnychuk's short stories (based on the example of the analysis of the *Trial without Trial* collection)

Abstract

The article analyses the novels from the *Trial without Trial* collection by Bohdan Melnychuk in order to identify the features of the artistic realisation of the dominants of the linguistic worldview. As a result of research carried out using descriptive, comparative-typological methods, component, semantic, conceptual and contextual analysis, it was found that the linguistic worldview in Melnychuk's novels appears as a result of perception and understanding of the world and man in it, realised by the speech of the protagonists. It is characterised by a complex intertwining of table expressions, metaphors, metaphorised images that acquire the meaning of symbols, and of semantically related concepts and concepts that are marked by psychological complexity and are designed to reflect the inner states of man, their behaviour, which indicates the anthropocentrism of the linguistic worldview in the novels of the writer.

Keywords: linguistic worldview, phraseology, metaphor, concept, symbol

Доминанты языковой картины мира в новеллах Богдана Мельничука (на примере анализа сборника *Суд без Суда*)

Резюме

В статье проанализированы новеллы сборника *Суд без суда* Б. Мельничука с целью выявления особенностей художественной реализации доминант языковой картины мира в них. В результате исследования, проведенного с помощью описательного, сопоставительно-типологического методов, компонентного, семантического, концептного и контекстуального анализа, было установлено, что языковая картина мира в новеллах Б. Мельничука предстает как результат восприятия и осмысления окружающего мира и человека в нем, реализованных в речи героев. Для нее характерно сложное переплетение устойчивых выражений, метафор, метафоричных образов, приобретающих значение символов; семантически связанных концептов и понятий, которые обозначены психологической сложностью и спроектированы на отражение внутренних состояний героев, а также их поведения, что свидетельствует о антропоцентризме языковой картины мира в новеллах писателя.

Ключевые слова: языковая картина мира, фразеологизм, метафора, концепт, символ

1. Вступ

Богдан Мельничук — сучасний український письменник, творчий доробок якого складають різножанрові твори, серед яких особливо виділяється новелістика, що є розмаїтою як за жанровими різновидами (документальні новели, новелет і новелетка – творчі експерименти письменника над жанром), так і тематично. Саме це зумовлює її стильовий поліфонізм, а відповідно й багатогранну мовну картину світу. Проте на сьогодні маємо незначну кількість праць (і то літературознавчого характеру), у яких розглядається своєрідність малої прози письменника. Мовні особливості новелістики Б. Мельничука майже не вивчалися. Єдине, що можна назвати, розвідку Олександра Астаф'єва й Ганни Табакової *Роде наш прекрасний*, у якій поєднано літературознавчі й лінгвокультурологічні аспекти дослідження концептосфери новел Б. Мельничука. Автори статті виділяють такі основні концепти новелістичного доробку письменника, як *рід, доля, любов, багатство, бідність*, що, за їхніми словами, є „своєрідним симбіозом новітніх і традиційних концептів української культури” (Астаф'єв, Табакова, 2011, с. 65).

Тетяна Бігай у статті *На розпутьті велелюднім. Новели Богдана Мельничука* (що була вміщена як післямова до збірки Б. Мельничука *Зек, вождь і Гарсія Лорка*), розглядаючи особливості стильової манери Б. Мельничука-новеліста, відзначає стислість, влучність і виразність його слова (Бігай, 2010).

Вивчення новелістики Б. Мельничука в окресленому нами ракурсі відсутнє, що зумовлює актуальність цієї розвідки. За об'єкт дослідження було

обрано твори збірки *Суд без суду* (2010). Дослідження здійснено за допомогою описового, зіставно-типологічного методів, компонентного, семантичного та контекстуального аналізу.

Мета статті — проаналізувати новели Б. Мельничука й виявити особливості художньої реалізації мовної картини світу в них. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути поняття „мовна картина світу” в лінгвістичних дослідженнях; 2) окреслити домінанти мовної картини світу в новелах Б. Мельничука. При цьому слід наголосити, що мова в статті йтиме про аналіз стилю письменника, оскільки мовна картина світу — це передусім набір семантичних показників, що активізуються в кожній конкретній ситуації з огляду на той чи інший мовний знак та мережу асоціацій, які він породжує у представників одного народу. Ідеться про систему символізації реального світу в мові.

2. Поняття „мовна картина світу” в лінгвістичних дослідженнях

Поняття „мовна картина світу”, що онтологічно бере свій початок із праць Вільгельма фон Гумбольдта й пов'язане з його ідеєю антропоцентричності мови, у науковий обіг було введено послідовником вченого німецьким лінгвістом Лео Вайсгербером у 30-ті роки ХХ ст. Це поняття не втрачає своєї актуальності й сьогодні і є досить поширеним у сучасних лінгвістичних дослідженнях. Увага до мовної картини світу наприкінці ХХ – початку ХХІ століть, за словами Світлани Єрмоленко, підтверджує „закономірність зміни наукової парадигми дослідження мови – вибір антропоцентричного або психологічного підходу до вивчення мовних одиниць і явищ [...]” (Єрмоленко, 2009, с. 95). Актуалізації цього поняття сприяло й виокремлення етнолінгвістики як самостійного наукового напрямку.

Поняття „мовна картина світу” має чимало визначень: від простого, коли вона мислиться як „спосіб існування лексики у свідомості носія” (Караулов, 1976, с. 274), до складного, коли увага звертається на різні рівні й мовна картина світу розуміється як

мозаїкоподібна польова структура взаємопов'язаних мовних одиниць, що через складну систему фонетичних явищ, лексико-семантичних і граматичних значень, а також стилістичних характеристик відбиває відносно об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього стану людини, тобто загалом картину (модель) світу як таку. (Жайворонок, 2007, с. 15)

Найбільш прийнятним нам видається визначення мовної картини світу Лідії Лисиченко. Розглядаючи лексико-семантичний вимір мовної картини світу, вона наголошує на її зв'язках із концептуальною картиною світу. На думку дослідниці, „мовна картина світу складається з мовних одиниць, що

виражають концепти, поняття, а також мовних способів і засобів вираження зв'язків, що існують у концептуальній картині світу” (Лисиченко, 2009, с. 14). І хоча між мовною й концептуальною картиною світу існує тісний взаємозв'язок, але вони не тотожні: концептуальна картина світу пов'язана з усіма знаннями про світ, мовна картина світу є засобом вираження цих знань.

Отже, зважаючи на вищевикладене, мовну картину світу ми розуміємо в широкому значенні як багатокомпонентне утворення, що містить різнорівневі одиниці, які є способом відбиття реальності у свідомості людини крізь призму мовних та культурно-національних особливостей.

3. Домінанти мовної картини світу в новелах Б. Мельничука

У новелах збірки *Суд без суду* Б. Мельничука можна виокремити такі основні складові мовної картини світу: фразеологічні одиниці (що становлять фразеологічну картину світу — той фрагмент, що транслюється з концептуальної в мовну картину світу фразеологічними засобами мови), метафори, метафоризовані образи, що набувають значення символів, та сукупність взаємопов'язаних концептів. Якщо фразеологізми так чи інакше являють собою фрагмент колективної мовної картини світу, то поетичні метафори свідчать про особисте бачення світу письменником, тому належать до індивідуальної мовної картини світу.

3.1. Фразеологічна картина світу в новелах Б. Мельничука

Фразеологія є однією з найбільш специфічних і національно-колеритних систем будь-якої мови. Фразеологічні одиниці відображають багатовікову історію народу, своєрідність його культури, побуту, традицій, а також уявлення про навколишній світ, тому закономірно фразеологічна картина світу є складовою мовної картини світу і в новелістиці Б. Мельничука й безпосередньо пов'язана з етнічною ментальністю.

Фразеологізми, представлені у творах збірки *Суд без суду*, можна поділити на кілька тематичних груп, проте домінують серед них ті, що є засобом поведінкової характеристики героїв, тобто відображають їхні дії та вчинки: „дати раду” (Мельничук, 2010, с. 76), „йти своєю дорогою” (Мельничук, 2010, с. 78), „останню копійку віддати” (Мельничук, 2010, с. 79) — новела *Розчавлені вишні*; „протоптати стежку” (Мельничук, 2010, с. 80), „пилнувати як зіницю ока”, „розводити руками” (Мельничук, 2010, с. 83), „розставити крапки” (Мельничук, 2010, с. 95), „мов вітром здуло” (Мельничук, 2010, с. 97) — новела *Крига*; „легка рука” (Мельничук, 2010, с. 122), „колоти очі” (Мельничук, 2010,

с. 125) — новела *Трутизна*; „мов сіль на рану” (Мельничук, 2010, с. 134) — новела *Яр*; „з рук зійти”, „набиватися в друзі” (Мельничук, 2010, с. 136), „як два пальці на вітер виставити”, „прилип, як реп’ях до хвоста” (Мельничук, 2010, с. 137) — новела *Гільйотина*; „вижити з хати”, „краяти душу” (Мельничук, 2010, с. 158) — новела *Вйо, мамо, вйо!...*; „понести в останню дорогу” (Мельничук, 2010, с. 186), „жили собі рвала” (Мельничук, 2010, с. 187), „розв’язали язика”, „носа не висовувати” (Мельничук, 2010, с. 189) — новела *Льох, а в ньому штирі*; „до рук прибрати”, „накинати оком”, „гнути своє”, „кривити душею” (Мельничук, 2010, с. 193) — новела *Перед порогом, або дорослі ігри з вогнем*; „нести свою ношу”, „ступити на правильну стежку” (Мельничук, 2010, с. 204) — новела *Грім, що не вдарив, або біду під корінь*.

Фразеологізми іншої групи відображають психологічну характеристику героїв, акцентують їхні внутрішні стани: „упав, мов підкошений” (Мельничук, 2010, с. 12) — *Дзвони 1920-го. Документальна новела*, „блукати поглядом” (Мельничук, 2010, с. 76), „блиснув очима” (Мельничук, 2010, с. 78) — новела *Розчавлені вишні*, „хоч живцем в могилу”, „хоч до рани прикладай” (Мельничук, 2010, с. 122) — новела *Трутизна* та ін.

Використання подібних стійких словосполучень окреслює таку основну характеристику фразеологічної картини світу зокрема й мовної картини світу в цілому як антропоцентризм, тобто спрямованість на людину (риса, що була визначена ще Лео Вайсгербером), а також її ціннісний характер: фразеологічна картина світу позначена експресивністю, адже викликає певні емоції й надає оцінку тому, що відбувається.

Трапляються поодинокі фразеологізми на позначення часових відношень: „коли рак свисне” (Мельничук, 2010, с. 78) — *Розчавлені вишні*; характеристики дійсності: „свіжа копійчина” (Мельничук, 2010, с. 81) — *Чужі курчата*; „вовка ноги годують” (Мельничук, 2010, с. 189) — *Льох, а в ньому штирі*; явищ природи: „дощ мов із відра”, „темно, хоч око виколи” (Мельничук, 2010, с. 189) — *Льох, а в ньому штирі* тощо.

У мовленні героїв часом використовуються прислів’я й приказки, що свідчить про те, що невід’ємною складовою світогляду Б. Мельничука є народна культура, яка впливає й на розвиток його художньої творчості й сприяє багатогранному відображенню народного буття: „Хто швидше встав, той штани вбрав” (Мельничук, 2010, с. 113) — новела *Манюнина Манюня*, „Береженого Бог береже” (Мельничук, 2010, с. 161), „Що має бути, того не минути” (Мельничук, 2010, с. 167) — новела *Пастка на хуторі*, „На ласий шматочок знайдеться роточок” (Мельничук, 2010, с. 193) — новела *Перед порогом, або дорослі ігри з вогнем* та ін.

Таким чином, стійкі вислови транслюють знання, уявлення українського народу, позначають стереотипи його етносвідомості, передають систему ціннісної орієнтації.

3.2. Метафора як засіб відображення мовної картини світу

Засобом відображення мовної картини світу, психологічних станів героїв, їх знань та уявлень про світ стає метафора. Невипадково в сучасних загальнотеоретичних лінгвістичних концепціях метафора як когнітивний феномен опиняється в центрі уваги як художній елемент, що найяскравіше виявляє сутність мови. Мельничукові метафори мають народнорозмовне джерело, адже героями його творів є прості люди — мешканці українського села з їхніми болями й стражданнями. Це накладає відбиток на загальнономовний словник героїв, що становить основу їхнього образного сприйняття світу.

За своїми функціональними властивостями метафори в новелах Б. Мельничука можна поділити на дві групи: 1) метафори, що відображають психологічний стан людини: дим „роз’їдав очі й нерви”, „втома грибом-трутовиком вгніздилась у матері” (Мельничук, 2010, с. 99), „мозок свердлило запитання” (Мельничук, 2010, с. 102) — новела *Плита*; „обличчя зяєсно усмішкою”, „виповз, мов зі старої бодні, вдавнений чоловічий голос” (Мельничук, 2010, с. 163), „голос зрадливо затремтів”, „роздратування шкрябало мозок”, „упіймав несміливу усмішку” (Мельничук, 2010, с. 164) — новела *Пастка на хуторі*; 2) метафори, що позначають явища й стани природи, які вказують або впливають і на почуття героїв, наприклад: „груша, покручена долею” — як і покручена долею мати (Мельничук, 2010, с. 99) — новела *Плита*; „приперчене морозцем повітря” (Мельничук, 2010, с. 192), „акомпанемент дощу” (Мельничук, 2010, с. 197) — новела *Перед порогом, або дорослі ігри з вогнем*.

Для метафоричних образів характерна певна трансформація: метафори перетворюються на символи. Показовими в цьому плані є назви новел, у яких закодовано реалістичний і глибокий символічний зміст. Наприклад, у короткій назві новели *Яр* використана лексема **яр** вказує на конкретну просторову ознаку („глибока довга западина (переважно з крутими або прямовисними схилами, що утворилася внаслідок розмиву пухких осадових порід тимчасовими потоками” (Словник української мови, 1980, с. 647) і є ключовою деталлю, що акцентує внутрішній стан головних героїв, бо набуває значення борозни в людському серці. Чи, наприклад, винесена в назву однойменної новели лексема **крига** має пряме й метафоричне значення: крига, що намерзла взимку біля криниці „намерзло криги стільки, що ледь до верху цямрин не сягає” (Мельничук, 2010, с. 95), і „серця в усіх скрижаніли” (Мельничук, 2010, с. 97). Чи, наприклад, у новелі *Плита* образ чавунної плити в хаті й надгробної плити, що тріснули навпіл, спроектовані на душу старої матері, яка зі смертю сина ніби розкололася навпіл. Таким чином, окремі лексеми завдяки метафоризації створюють семантично-асоціативні поля й набувають значення концептів.

3.3. Концепт як одиниця мовної картини світу

Дослідження мовної картини світу передбачає вихід у сферу концептів, адже концепт — це елемент картини світу, відбитий у мовній формі, що розкриває усі сторони свого значення, тому аналіз кожного окремого концепту авторської художньої системи дає змогу глибше зрозуміти загальні закономірності мови в цілому.

На сьогодні концепт вивчається в багатьох аспектах (зокрема лінгвокогнітивному, лінгвокультурологічному, психолінгвістичному), що зумовлює різні точки зору на його природу й свідчить про складність і неоднозначність цього явища. Для нашого дослідження найбільш прийнятним є розуміння концепту як одиниці мовного бачення світу (мовної картини світу, що вважається наївною) і продукту національно-культурної ментальності; як одиниці інформації про світ. „Концепт – сутність лінгвального світу, реалізована в слові і його змістових формах: конструктивних — образі й символі, і структурній — понятті” (Колесов, 2004, с. 23).

У новелах Б. Мельничука одиницями мовної картини світу часто виступають семантично пов'язані між собою концепти. Найбільш яскраво представлений концепт води, який реалізується системою художніх варіантів, що формують своєрідне лексико-семантичне поле: вода в криниці (*Циганок. Політ*), ріка / ставок (*Вйо, мамо, вйо!; За греблею*), крига (*Крига*), мокрий сніг (*Плита*), дощ (*Льох, а в ньому штирі; Чужі курчата*), дощова калюжа (*Осип і пісок*), дощові струмочки (*Яр*), холодна роса (*Трутизна*), іній (*Циганок. Політ*), морозець на траві (*Конокради на джипах*), сльози.

Образ сліз, що набуває значення концепту, безпосередньо співвідноситься з першостихією води й наявний у багатьох творах збірки *Суд без суду*. При цьому можна виділити семантичну шкалу відтінків концепту сліз: від скупі сльози до сліз річками, наприклад: „Марія тихцем, змахуючи сльози від образи” (Мельничук, 2010, с. 141) — новела *Три круїзи*; „Пекучі сльози потекли по розмитому прожитими роками обличчі, як навесні води яругою” (Мельничук, 2010, с. 152) — новела *Конокради на джипах*; „Мокрина дала волю сльозам” (Мельничук, 2010, с. 168) — новела *Пастка на хуторі*. Сльози виражають найбільші страждання, розпач і душевний біль героїв, що цілком закономірно, адже плач для українців є характерним проявом кордоцентричної ментальності.

Концепт води часто репрезентується метафоричними переосмисленнями, як-от: „Пірнав у чергову калюжу оковитої, ледь не захлинавсь” (Мельничук, 2010, с. 120) чи „Ликерина балачка ніби пливла рікою, а його словечко падало дощовою краплею. Інакше не можна було, бо давно втопився б у цій ріці або вона його захопила б і понесла за край світу, в одвічний вирій, звідки ще ніхто не повернувся” (Мельничук, 2010, с. 87–88), що виступають важливими елементами характеристики героїв. У наведеному зразку актуалізо-

вано концепт ріки, у якому відбувається зміщення традиційно-сміслового значення: образ ріки-життя перетворюється на образ ріки-смерті. Подібна семантика наявна і в новелах *Війо, мамо, війо!* та *За греблею*, де концепт ріки співвідноситься з образом ставка, що позначений мортальною символікою: вода постає смертоносною субстанцією, що забирає життя героїв, і виступає межею між земним і загробним світами.

Архетипного значення межі, переходу від життя до смерті набуває й образ криниці, безпосередньо пов'язаний із концептом води (новела *Циганок. Полім*), а сам концепт води набуває семантики **мертвої води**, свідченням чого є художня деталь „закривавилася вода” (Мельничук, 2010, с. 210). А от у новелі *Кара* концепт води семантично амбівалентний: коли над криницею стояв Хрест із образом Божої Матері, вода в ній була ніби цілющою, а сама криниця уособлювала сакральне місце для мешканців села. Після зникнення святині вода в криниці стає солоною від сліз: „Люди звично зібралися біля кринички. Плакали і молилися. Молились і плакали. Ронили сльози у криничку. Здавалося, вода у ній стала солоною” (Мельничук, 2010, с. 127). Таким чином, концепт води й пов'язані з ним образи стають багатозначними символами.

4. Висновки

Отже, мовна картина світу в новелах Б. Мельничука постає як результат сприйняття та осмислення навколишнього світу й людини в ньому, реалізованих у мовленні героїв. Її домінантами є стійкі вислови, метафори, метафоризовані образи, що набувають значення символів; семантично пов'язані між собою концепти. Серед фразеологізмів та метафор переважають ті, що виступають засобом поведінкової та психологічної характеристик героїв. Крім того, виокремлюється група метафор, що позначає явища й стани природи, які вказують або впливають на почуття героїв. Метафоризовані назви творів (*Яр, Крига, Плита*), концепти (води, річки, сліз, криниці) перетворюються на багатозначні символи, які позначені психологічною складністю й спроектовані на відображення внутрішніх станів людини, що дає підстави говорити про антропоцентризм мовної картини світу в новелах письменника.

Насамкінець додамо, що порушена тема потребує подальшого дослідження й розрахована на перспективу.

Бібліографія

- Астаф'єв, О., Табакова, Г. (2011). Роде наш прекрасний. *Слово і час*, № 8, с. 64–69 [Astaf'yev, O., Tabakova, H. (2011). Rode nash prekrasnyy. *Slovo i chas*, 8, s. 64–69].
- Бігай, Т. (2010). На розпутті велелюднім. Новели Богдана Мельничука. В: Б. Мельничук, *Зек, вождець і Гарсія Лорка: Новели*. Львів: ЛА „Піраміда” [Bihay, T. (2010). Na rozputti

- velelyudnim. *Novely Bohdana Mel'nychuka*. W: B. Mel'nychuk, *Zek, vozhd' i Harsia Lorka: Novely*. L'viv: LA „Piramida”].
- Єрмоленко, С. (2009). Мінлива стійкість мовної картини світу. *Мовознавство*, № 3–4, с. 94–103 [Yermolenko, S. (2009). Minlyva stiykist' movnoyi kartyny svitu. *Movoznavstvo*, 3–4, s. 94–103].
- Жайворонок, В. (2007). *Українська етнолінгвістика: нарис*. Київ: Довіра [Zhayvoronok, V. (2007). *Ukrayins'ka etnolinhvistyka: narys*. Kyuiv: Dovira].
- Караулов, Ю. (1976). *Общая и русская идеография*. Москва: Наука [Karaulov, Yu. (1976). *Obshchaya i russkaya ideografiya*. Moskva: Nauka].
- Колесов, В. (2004). *Язык и ментальность*. Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ [Kolesov, V. (2004). *Yazyk i mental'nost'*. Sankt-Peterburg: Izd-vo SPBGU].
- Лисиченко, Л. (2009). *Лексико-семантичний вимір мовної картини світу*. Харків: Основа [Lysychenko, L. (2009). *Leksyko-semantychnuu vymir movnoyi kartyny svitu*. Kharkiv: Osnova].
- Мельничук, Б. (2010). *Суд без суду*. Львів: ЛА „Піраміда” [Mel'nychuk, B. (2010). *Sud bez sudu*. L'viv: LA „Piramida”].
- Словник української мови*: в 11 томах. (1980). Т. 11. Київ: Наукова думка [Slovnnykukrayins'koyi movy: v 11 tomakh. (1980). T. 11. Kyuiv: Naukova dumka].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.15>

Data przesłania artykułu: 19.01.2020

Data akceptacji artykułu: 19.10.2021

OKSANA TURKEVYCH

Lwivskyj nacionalnyj uniwersytet imeni Iwana Franki, Ukraïna

(Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine)

Основні принципи викладання граматики української мови як успадкованої: від теорії до практики

Basic principles of teaching the grammar of Ukrainian as a heritage language: From theory to practice

Abstract

The article describes the principles of different stages of teaching the grammar of Ukrainian as a heritage language (selection of grammatical material, presentation, mastering, training, use — correcting errors and assessment). The main method used is the descriptive method, which demonstrates certain aspects of the world experience that can be useful for the Ukrainian language education, while the method of component analysis has been used to identify the semantics of the studied terms, as well as elements of the observation method (based on teaching experience). Grammatical competence is defined as the ability to produce speech by choosing the right grammatical forms, understanding grammatical categories and meanings. The meaning of the terms grammatical minimum (set of grammatical meanings, functions and forms required for learning), explicit (explanation by means of rules) and implicit (unconscious learning), deductive (from rule to examples), inductive (from examples to rules) methods for mastering grammar have been specified. Examples of tasks that can be used in the learning process have been offered.

Keywords: grammar, Ukrainian as a heritage language, Ukrainian language education, task, grammatical competence

Основные принципы преподавания грамматики украинского языка как унаследованного: от теории к практике

Аннотация

В статье описаны принципы различных стадий преподавания грамматики украинского языка как унаследованного (отбор грамматического материала – презентация – усвоение – тренировка – использование – исправления ошибок и оценки). В качестве основных методов были использован описательный метод, с помощью которого продемонстрированы отдельные аспекты из мирового опыта, которые могут быть полезны для украинской лингводидактики, метод; компонентного анализа для выявления семантики исследуемых терминов, а также элементы метода наблюдения (основанные на собственном опыте преподавания). Грамматическую компетентность определено как способность производить речь, выбирая правильные грамматические формы, понимая грамматические категории и значения. Конкретизированы значения терминов „грамматический минимум” (совокупность грамматических значений, функций и форм, обязательных для усвоения), „эксплицитный метод” (объяснение с помощью правил) и „имплицитный метод” (неосознанное усвоение), „дедуктивный принцип освоения грамматики” (от правила к практике), „индуктивный (от примеров к правилам) принципы освоения грамматики”. Предложены конкретные советы, в частности примеры задач, которые можно использовать в учебном процессе.

Ключевые слова: грамматика, украинский язык как унаследованный, лингводидактика, задание, грамматическая компетентность

Грамаіичні вміння і навички дають змогу організувати мовні одиниці у структуровані, зрозумілі висловлювання, що у флективних мовах, зокрема слов'янських, має особливо важливе значення.

У навчанні української мови як успадкованої формування грамаіичної компетентності є важливим процесом, проте малодослідженим. У дидактичному аспекті кожен курс, навчальний посібник, підручник пропонує грамаіичний матеріал, по-різному відібраний, презентований та організований.

Викладання грамаіики української мови як успадкованої (УМУ) базується на основних принципах викладання грамаіики української мови як іноземної (УМІ), проте досі не створено педагогічної грамаіики УМІ, актуальним теж є дослідження принципів викладання за найновішими лінгводидактичними підходами.

Незважаючи на те, в українській лінгводидактиці різним аспектам методики навчання грамаіики української мови як іноземної присвячено увагу в розвідках Зоряни Мацюк (Мацюк, 2007), Софії Соколової (Соколова, 2011), Оксани Ляльки (Лялька, 2009), Оксани Тростинської, Олени Копилової (Копилова, Тростинська, 2018) та ін. У світовій лінгводидактиці на сучасних питаннях викладання/вивчення грамаіики іноземної мови у методичних роз-

відках концентрують увагу: Ева Ліпінська, Анна Серетни (Lipińska, Seretny, 2005), Оленка Білаш (Bilash, 2011), Род Елліс (Ellis, 1997).

Актуальність статті зумовлена потребою окреслити найважливіші принципи навчання граматики української мови як успадкованої, визначити найважливіші проблеми, які слід вирішити. Усе це може послужити практичним потребам створення навчально-методичних матеріалів.

Метою статті є описати принципи різних стадій викладання учням граматики української мови як успадкованої.

Коли мова йде про українську мову як успадковану, то маємо на увазі українську мову, яку вивчають у різних закладах за кордоном і якою розмовляють в окремих сферах поза межами України особи, які мають українське походження. Традиційно учні — носії української мови як успадкованої, мають усні навички володіння мовою, сформовані під впливом спілкування вдома або у громаді. Часто граматичні знання таких осіб фрагментарні.

Закономірно, що починаючи вивчати УМУ, учні формують граматичну компетентність, яка дає змогу користуватися усіма граматичними засобами мови. Вона визначає здатність продукувати мовлення, вибираючи правильні граматичні форми, розуміючи граматичні категорії і значення.

Увесь процес навчання граматики можна поділити на такі основні стадії: відбір граматичного матеріалу — подання — засвоєння (розуміння та запам'ятовування) — тренування — використання — виправлення помилок й оцінювання.

Ми вважаємо, що сучасне навчання одиниць граматичного рівня української мови як успадкованої повинне ґрунтуватися на діяльнісному підході, який передбачає врахування потреб учнів у вирішенні завдань зі справжнього життя в різних ситуаціях. У багатьох аспектах цей підхід дуже подібний до комунікативного, коли мову засвоюють як засіб комунікації, на основі опанування моделі природного спілкування.

Відбір граматичного матеріалу

Цей етап, на наш погляд, найбільш дискусійний і найменш опрацьований в українській лінгводидактиці, а особливо в навчанні української мови як успадкованої. Досі немає однозначної відповіді на питання: що (які граматичні одиниці) і в якій послідовності пропонувати.

У лінгводидактиці існує поняття граматичного мінімуму на позначення мінімальної сукупності граматичних значень, функцій та форм, обов'язкових для засвоєння, що забезпечує досягнення комунікативної мети. Зазвичай граматичний мінімум підбирають для кожного рівня володіння мовою.

Працею, в якій запропоновано поділ граматичного матеріалу за рівнями, можна уважати Стандартизовані вимоги до рівнів володіння українською мо-

вою як іноземною (Антонів, Бойко, Мазурик, Синчак, 2019). Детальний поділ граматичного матеріалу (А1–С2) запрограмує структуру і для процесу викладання, і для процесу сертифікованого оцінювання знань, умінь, навичок.

Як приклад, у таблиці № 1 наведемо інформацію про те, як запропоновано вивчати місцевий відмінок на початковому етапі (Антонів, Бойко, Мазурик, Синчак, 2019, с. 18–19).

Табл. № 1. Місцевий відмінок іменників (А1–А2)

Рівень	Які форми?
A1	У, В, НА на позначення місця. Студент працює у новій бібліотеці . Гроші є у великій сумці . У, В на позначення моменту часу (коли?) в поєднанні зі словами — назвами місяців. Марія народилася у травні .
A2	У, В, НА на позначення місця знаходження особи чи предмета. Сумка лежить на столі . Друг працює у лікарні . У, В, НА позначення моменту часу (коли?) у поєднанні зі словами — назвами місяців та словом <i>рік</i> . Марія народилася у травні, в 2014-ому році . по на позначення місця, де відбувається рух. Кішка бігає по кімнаті .

В основі вибору граматичного матеріалу — функціональний підхід, тобто укладачі орієнтуються на те, які функції має місцевий відмінок, наскільки вони важливі для комунікації на початковому етапі навчання. На жаль, досі не створено функціональної граматики української мови, яка містила би комплексну інформацію про функції усіх граматичних структур.

Наприклад, давальний відмінок функціонує на позначення особи або предмета, для яких відбувається дія (привіт мамі), належність (пам'ятник Лесі Українці), суб'єкта дії (мені треба, варто, можна, слід, потрібно).

Далі важливо визначити, на якому рівні, які функції будуть найважливішими для комунікації. Окрім того, врахувати інші особливості, важливі з дидактичною метою:

1) давальний також вживають з окремими прийменниками (наприклад, *наперекір, всупереч, завдяки*); 2) давальний переважно утворюємо від назв осіб; 3) форми давального відмінка такі ж, як у місцевому (тобто його доцільно вводити після місцевого); 4) за сучасними нормами української мови, коли вживаємо особу, то віддаємо перевагу формам -ові в іменниках чоловічого роду: братові (а не брату); 5) слід врахувати всі системні історичні чергування (наприклад, подруга–подрузі, вчителька–вчительці) і подати їх порційно під час вивчення основних форм, пояснивши, які літери на які міняємо.

Окремої уваги заслуговують усі винятки. Крім того, варто визначити, яка лексична тема буде найбільш придатною для тренування форм давального відмінка. Наш досвід дає змогу визначити, що це тема „Одяг і взуття”, а також „Подарунки” (A2–B1, можна спростити чи ускладнити): (кому?) пасує, підходить розмір, подобається, треба; купити, подарувати (кому?), шарф (кому?) належність.

Комплексний функціональний поділ граматичного матеріалу допоміг би також визначити принципи послідовності уведення різних граматичних форм (та їх значень) різних частин мови. Наприклад, досі дискусійною залишається така важлива тема, як черговість подання відмінків. Традиційно в українській лінгводидактиці „... визначено таку послідовність вивчення відмінків: називний, місцевий, знахідний, родовий, орудний, давальний, а кличний відмінок радять вивчати або після називного, або взагалі в кінці вивчення відмінкової парадигми” (Лялька, 2009, с. 192). Власні спостереження і обмін досвідом із вчителями української мови як успадкованої також вказують, що першим викладають місцевий відмінок, проте послідовність може бути й іншою. Оскільки ще немає програмних вимог і достатньої кількості навчальних матеріалів, то ця тема тільки починає розвиватися і в дидактичному, і в науковому аспектах.

Відповідно, коли ми пропонуємо граматику для учнів УМУ, то маємо подумати про повну парадигму, подавати її своєрідними концентрами, тобто кожного разу доповнювати новим матеріалом, мати на увазі, що кожна граматична одиниця — це єдність форми, значення і функції, а контекст найкраще це демонструє.

Етап подання

На наш погляд, найбільш доцільно подавати граматичні зразки в комунікативних ситуаціях. Крім цього, традиційно сформованими є два основні підходи. Експліцитний — оснований на використанні правил і пояненні за їх допомогою граматики. У його межах виділяють дедукцію та індукцію. Дедуктивний принцип передбачає вивчення граматики від правила до практики — це поширено у навчанні української мови як рідної, часто вчителі української як успадкованої теж його дотримуються.

Індуктивний, навпаки, коли відбувається перехід від прикладів до правил. Аналізуючи приклади, учні роблять висновки і створюють чи доповнюють правила.

Таблиця № 2 містить приклади кожного із проаналізованих принципів.

Табл. № 2. Принципи подання граматики

Дедуктивний принцип	Індуктивний принцип
<p>Ознайомлення із правилом — вправи на його основі — комунікативні вправи (на основі запам'ятованого)</p>	<p>Ознайомлення з контекстом (який містить відповідний граматичний матеріал) — усвідомлення системності і вироблення правил — вправи на основі відповідних комунікативних зразків</p>
<p>1. Прочитайте, як утворюємо окремі форми місцевого відмінка.</p> <p>Іменники, які закінчуються на літеру -к (чоловічий рід і переважно односкладові) або літери -ко (середній рід), мають закінчення -у: парк–у парку, літак–у літаку, ліжко – на ліжку.</p> <p>Але не завжди, наприклад, у словах чоловічого роду урок, крок, рік відбувається чергування: на уроці, у кроці, у році; у словах середнього роду також: око, молоко – в оці, в молоці. Нові запозичені в українську мову слова на зразок фейсбук мають паралельні закінчення: у фейсбуку, у фейсбуці.</p> <p>2. Поставте іменники у формі місцевого відмінка.</p> <p>Де ви гуляли? У (парк) _____.</p> <p>А де ви купили яблука? На (базар) _____.</p> <p>Де ви почули цю інформацію? У (школа) _____ на (урок) _____.</p> <p>Які вітаміни є в (молоко) _____ ?</p>	<p>1. Прочитайте речення. Підкресліть усі слова у місцевому відмінку.</p> <p>Де ви гуляли? У парку. А де ви купили яблука? На базарі. Де ви? У банку. Де купити квиток? У кіоску. Де вчителька? У класі. Де ти? В автобусі.</p> <p>2. Поставте усі виписані слова в називному відмінку і погрупуйте їх за зразком.</p> <p><u>Ймовірна відповідь</u>: парк, базар, банк, кіоск, клас, автобус.</p> <p><u>Основа іменників, яка закінчується на -к</u>: парк, банк, кіоск. <u>Основа іменників, яка закінчується на інший приголосний</u>: базар, клас, автобус.</p> <p>Висновок (роблять учні з вчителем): іменники чоловічого роду, які закінчуються на приголосний -к, у місцевому відмінку однини мають закінчення -у. Усі слова, які закінчуються на інший приголосний, мають закінчення -і.</p>

На наш погляд, навчаючи української мови як успадкованої, доцільно частіше використовувати індукцію. Крім того, правила, які пропонувати учням за дедуктивним принципом, мають бути чітко сформульованими, містити зрозумілу лексику, описувати якість одне граматичне явище на прикладі вже відомих слів.

Імпліцитний принцип не передбачає використання правил. Учні природно формують знання, часто не усвідомлюючи їх. На практиці це реалізується тоді, коли учні повторюють і запам'ятовують готові висловлювання, виконують спеціальні комунікативні завдання, слухають тексти і на їх основі роблять завдання тощо. Коли використовують цей метод, то, по-перше, дуже важливо застосовувати наочні матеріали та аудіо-, відеоматеріали, по-друге,

для вивчення граматики підібрати такі контексти, які максимально сприятимуть правильному й системному засвоєнню граматичних знань.

Крім проаналізованого матеріалу, можна виокремити й інші принципи, потрібні для етапу подання граматичного матеріалу.

Подаємо нову граматику тільки на відомих словах і максимально зрозумілому і практичному контексті.

Залежно від особливостей учнів, специфіки граматичного матеріалу вибираємо відповідний метод.

Залежно від обраного підходу пропонуємо спостереження, аналіз, порівняння.

Послідовно дотримуємось якогось одного способу презентації граматичного матеріалу, а не змішуємо їх.

Використовуємо спіральний спосіб (не лінійний, наприклад, вивчили тільки іменник, потім тільки прикметник). Спіральний уможливить повторити раніше засвоєні форми й опанувати більш складні конструкції на його основі.

Використовуємо максимально багато малюнків, фотографій, відео тощо, щоб візуально запам'ятати матеріал.

Постійно намагаємось подавати граматичні значення у відповідних комунікативних функціях, а цьому сприяє контекст чи ситуація спілкування.

Етап засвоєння

Між етапом подання (*giving-it*) і використання (*using-it*) О. Білаш (Bilash, 2011) пропонує стадію *getting it* — отримання (засвоєння). Вона особливо важлива в навчанні української мови як успадкованої. Щоб учні розуміли, що вивчають, і запам'ятали матеріал, потрібно реалізувати певні дії. Таблиця № 3 їх описує.

Табл. № 3. Як допомогти учням зрозуміти й запам'ятати граматику?

<i>Модельовати</i>	Продемонструйте вимову і позитивне ставлення, щоб допомогти учням згадати. Пам'ятайте, що учні повинні почути 3–5 разів, щоб запам'ятати!
<i>Створити контекст</i>	Використовуйте жести, візуальні опори та сюжетні історії, щоб створити контекст, в якому можна подати новий матеріал. Учні зможуть встановити зв'язки у своєму мозку з попередніми знаннями та досвідом.
<i>Помітити</i>	Якщо учні здатні самі помітити концепти або моделі, то вони збережуть їх у короткочасній чи довготривалій пам'яті.
<i>Переглядати, повторювати й оновлювати</i>	Переглядайте раніше вивчені матеріали, використовуйте вправи, які допомагають їх пригадуванню. Це сприятиме виявленню знань і закріпленню їх у пам'яті.

<i>Діліть інформацію, послідовно, подавайте її у відповідному темпі</i>	Подавайте інформацію, зважаючи на когнітивну теорію. Учні не можуть приймати занадто багато інформації одночасно і повинні отримувати її логічно і змістовно.
<i>Хай учні запитують і відповідають</i>	Якщо учні запитують і відповідають, то є залученими у класі, тобто навчаються. Що більше учнів залучено, то змістовнішою є опрацьована інформація, і її зможуть запам'ятати.

Такі поради стосуються безпосередньо дій вчителя на занятті, проте навчальні матеріали, створені з їх врахуванням, повноцінно сприятимуть досягненню ефективності навчання.

Етап тренування і використання

Коли учень засвоює якийсь граматичне явище, то „мовна практика повинна мати визначений порядок: механічні контрольовані вправи → контрольовані вправи для автоматизації → вправи, які стимулюють вживання мови у справжніх комунікативних ситуаціях” (Lipińska, Seretny, 2005, с. 121). Така послідовність дуже важлива, її дотримання є запорукою навчання. Наводимо приклади різних вправ, які можна використати на кожному етапі.

Табл. № 4. Зразки контрольованих вправ

Назва	Приклад	Коментар
Вправа для імітації	<i>Повторюйте.</i> Я вивчаю. Я вивчаю мову. Я вивчаю українську мову. Я розмовляю. Я розмовляю українською. Я розмовляю українською мовою.	Вправи можна запропонувати з метою запам'ятати 2 мовні явища, які часто „сплутують” учні.
Вправа для підстановки (вправа для заміни)	<i>Вставте слово <u>український</u> у правильній формі.</i> Моя сестра вивчає ... мову. Вона вже трохи розмовляє ... . Ти знаєш, скільки слів в .... мові? <i>Утворіть правильні форми теперішнього часу від слова <u>купувати</u>.</i> Я ..... зошит. Ти ..... зошит. Він ..... зошит. Вона ..... зошит..	Можна пропонувати утворювати одну словоформу або дві, деколи навіть три. Усе залежить від рівня знань учнів.

Назва	Приклад	Коментар
Вправа для трансформації (вправа для видозміни)	<i>Перепишіть текст у минулому часі.</i> Вранці я прокинувся о 8 00, поснідаю, вмиюся і одягнуся...	Такі вправи ефективні передусім для тренування різних категорій дієслова.

Хоча запропоновані вправи, на перший погляд, не відповідають навчанню за діяльнісним підходом, та все ж вони є необхідним кроком у навчанні граматики — своєрідним переходом, що сприяє закріпленню форми і семантики.

Різновидів таких тренувальних вправ може бути багато, їх усіх об'єднує одне: учень мусить запам'ятати форми, а відповідний контекст має цьому максимально сприяти.

Наступний різновид — контрольовані вправи для автоматизації, які по-іншому називають умовно комунікативними вправами, оскільки їх виконують переважно усно (рідше із залученням різних видів МД), проте за чіткими умовами. Табл. 5 містить зразки зазначених вправ, основані на дослідженнях А. Серетни і Е. Ліпінської (Lipińska, Seretny, 2005, с. 130–132).

Табл. № 5. Зразки умовно-комунікативних вправ

Тип вправи	Приклад	Коментар
Фатичні вправи	<i>Утворить речення за зразком.</i> Зразок. Подайте, будь ласка, серветку. Прошу? Подайте, будь ласка, серветку.	Важливо підібрати речення зі справжнього життя.
Вправи із запропонованим контекстом	<i>Обговоріть ситуації.</i> Олена іде на день народження. Що їй треба зробити? Їй треба:	Важливо запропонувати закріпити граматичну конструкцію, лексичний контекст має допомогти її запам'ятати.
Ситуативні	<i>Створи́ть діалог у парі.</i> Ситуація. Ви хочете купити квиток на поїзд, але майже не залишилося вільних місць.	Залежно від рівня можна запропонувати тренувати якусь одну граматичну форму чи кілька. Можна також запропонувати якусь візуальну опору (наприклад, справжній розклад руху, афішу, оголошення тощо).
Вправи „читай і перекажи”	<i>Прочитайте і перекажіть інформацію.</i> Кожен учень має частину інформації і переказує її іншим, які теж діляться своєю інформацією.	Можна запропонувати чіткі умови, наприклад, уживати дієслово у відповідному часі чи виді. Можна виконувати усно або письмово.

Різновидів таких вправ можна створювати багато, пам'ятаючи, що учень мусить потренувати яесь граматичне явище, мати чіткі вимоги і контроль з боку вчителя, а цікаві контексти максимально наближені до реального спілкування повинні заохочувати.

Описані вправи є перехідними до власне комунікативних завдань. Їх пропонують тоді, коли учні вже готові спілкуватися, їхній граматичний і лексичний запас достатньою мірою сформований. Наведемо приклад завдання, яке в комунікативній невимушеній формі сприяє закріпленню граматичної компетентності. Два учні повинні домовитися про зустріч, а третій їх підслуховує. Згодом він переказує текст. Роль третього учня — переказати текст у непрямій мові, використовуючи складнопідрядні речення (наприклад, вони сказали, що зустрінуться о 20:00). Тобто спостерігаємо, що завдання „запрограмоване” для тренування складнопідрядних речень, але учні самі вільно розмовляють, тобто їм не пропонують якихось конструкцій чи зразків.

Виправлення помилок й оцінювання

У навчанні граматики особливе місце займає корекція помилок. А. Серетни і Ева Ліпінська пропонують „на етапі використання вправ для автоматизації виправляти всі помилки відразу після того, як її зробив учень. На стадії комунікації помилки виправляють після того, як учні закінчать виконувати завдання. Передусім звертати увагу на ті, які унеможливають чи утруднюють спілкування” (Lipińska, Seretny, 2005, s. 133). Такі поради закономірні, проте часто у справжньому навчальному процесі виправлення помилок є нелегкою справою.

Коли виправляють граматичні помилки, то важливо розрізнити два терміни – помилка (англ. *error*) і обмовка (англ. *mistake*). „Перша з них свідчить про прогалини у навчанні, тобто учень не знає правильного варіанта, друга — випадкові «ляпсуси» у мовленні” (Rod, 1997, с. 17).

Власне, коли маємо справу з обмовкою, тоді іноді важко визначити відповідну прогалину, бо учень зробив її несвідомо. З цього випливає, що вчитель мусить прийняти рішення: чи виправляти таку помилку, чи ні. Важливо продіагностувати, зокрема слідкувати, чи помилку учень робить часто, і тоді можна попросити його виправити себе чи на іншому прикладі утворити правильні форми тощо.

І останньою стадією, необхідною для визначення ефективності усього процесу навчання, є оцінювання. Учитель планує оцінювання, поточне чи підсумкове, і сам визначає, в який найкраще спосіб це організувати.

О. Білаш обґрунтовує ефективність самооцінювання, коли „кожен учень оцінює свій прогрес і досягнення. Це може мати форму «Я можу» (*I can*)

statements), угоди (*learner contracts*), роздумів (*reflections*), портфоліо (*portfolio reviews*) і аудіозапису самого себе (*recording oneself*)” (Bilash, 2011).

Як помітно із проаналізованого матеріалу, кожна зі стадій: відбір граматичного матеріалу — подання — засвоєння — тренування — використання — виправлення помилок й оцінювання має свої особливості. Розглянутий матеріал лише узагальнено їх демонструє, а запропоновані приклади можуть допомогти зрозуміти, як ефективно навчати граматичного матеріалу на практиці. У перспективі важливо функціонально описати граматичну систему української мови, розподілити граматичний матеріал у відповідних програмах, що сприятиме його уніфікованому оцінюванню й удосконаленню навчального процесу.

Література

- Антонів, О., Бойко, Г., Мазурик, Д., Синчак, О. (2019). *Стандартизовані вимоги. Рівні володіння українською мовою як іноземною (A1–C2). Зразки сертифікаційних завдань*. [Antoniv, O., Boyko, G., Mazurik, D., Sinchak, O. (2019). *Standartizovani vimogi. Rivni volodinnya ukrains'koyu movoyu yak inozemnoyu (A1–C2). Zrazki sertifikatsiynikh zavdan'*]. Vzyato z: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-materiali-ukrainskim-shkolam-za-kordonom> (dostup: 28.12.2020).
- Лялька, О. (2009). *Труднощі вивчення відмінкових форм у системі функціональної граматики української мови*. [Lyal'ka, O. (2009). *Trudnoshchi vivchennya vidminkovikh form u sistemifunktsional'noi gramatiki ukrains'koi movi*]. Vzyato z: http://old.philology.lnu.edu.ua/teoria_praktyka_ukr_mova/vyp_04_2009/26_ljaljka.pdf (dostup: 5.01.2021).
- Мацюк, З. (2007). Лінгвістичні основи викладання граматики української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 2, с. 31–39 [Matsyuk, Z. (2007). *Lingvistichni osnovi vikladannya gramatiki ukrains'koi movi yak inozemnoi. Teoriya i praktika vikladannya ukrains'koi movi yak inozemnoi*, 2, s. 31–39].
- Соколова, С. (2011). *Методика формування граматичної компетенції з української мови як іноземної : навчально-методичний посібник*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова [Sokolova, S. (2011). *Metodika formuvannya gramatichnoi kompetentsii ukrains'koi movi yak inozemnoi : navchal'no-metodichniy posibnik*. Київ: Vid-vo NPU Imenim. P. Dragomanova].
- Тростинська, О., Копилова, О. (2018). Граматичний аспект у навчанні української мови як іноземної. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*, № 32, с. 101–111 [Trostins'ka, O., Kopilova, O. (2018). *Gramatichniy aspekt u navchanni ukrains'koi movi yak inozemnoi. Vikladannya mov u vishchikh navchal'nikh zakladakh osviti na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni zv'yazki*, 32, s. 101–111].
- Bilash, O. (2011). *Improving Second Language Education (Assessment in the SL/FL Classroom)*. Pobrane z: <https://sites.educ.ualberta.ca/staff/olenka.bilash/Best%20of%20Bilash/SL%20assessment.html> (dostep: 21.12.2020).
- Lipińska, E., Seretny, A. (2005). *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego*. Kraków: UNIVERSITAS.
- Rod, E. (1997). *Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.16>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 19.10.2021

VESNA BJEDOV

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Republika Hrvatska
(University of Osijek [Josip Juraj Strossmayer], Osijek, Croatia)

VLATKA IVIĆ

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Republika Hrvatska
(University of Osijek [Josip Juraj Strossmayer], Osijek, Croatia)

Drukčiji pristup oblikovanju nastave hrvatskoga jezika

A different approach to designing Croatian language lessons

Abstract

The designing of Croatian language lessons begins with the teacher's preparation, that is, thinking about what learning outcomes should be achieved, what teaching contents they can be achieved with, how to check or evaluate these outcomes and what methodological tools to apply in order to achieve what has been planned. In the planning of Croatian language lessons, the starting point for teachers is the plan and programme, namely, the curriculum, which prescribes the teaching contents, that is, the educational outcomes. Currently in the Republic of Croatia there are several national documents: on the one hand the subject curriculum of the Croatian language, which is based on learning outcomes, and on the other hand curricula for primary school, grammar schools and vocational schools, which are based on teaching contents. This fundamental difference also conditioned the changed approach to the designing of Croatian language teaching, which was an incentive to think about how teachers prepare for Croatian language lessons according to the subject curriculum, that is, how they design Croatian language lessons. Since the teachers present their lesson plans in written form, the research material consisted of 23 collected written lesson plans for Croatian language lessons. In the analysis of the collected material, four established categories were observed and analysed: learning outcomes, activities, media and evaluation. The results showed the representation of all these categories in the collected material, although in different proportions. Learning outcomes are the most common, and the media the least represented.

Keywords: learning outcomes, Croatian language teaching, lesson plan, subject curriculum

Inne podejście do kształtowania lekcji języka chorwackiego

Streszczenie

Planowanie lekcji języka chorwackiego rozpoczyna się przygotowaniem nauczyciela, to znaczy analizą celów nauczania, jakie mają zostać osiągnięte, określeniem materiału dydaktycznego, za pomocą którego można ten cel osiągnąć, określeniem sposobów weryfikacji rezultatów oraz ustaleniem narzędzi do osiągnięcia tego rezultatu. Przy planowaniu lekcji języka chorwackiego podstawą dla nauczyciela jest plan nauczania czy też podstawa programowa zawierająca zakres treści dydaktycznych. Obecnie w Republice Chorwacji równolegle funkcjonuje kilka rodzajów dokumentów krajowych, a są to — z jednej strony — podstawa programowa dla przedmiotu „język chorwacki”, zawierająca zakres treści, które należy zrealizować, z drugiej — plan nauczania dla szkół podstawowych, średnich i zawodowych, który zawiera materiały dydaktyczne. To zróżnicowanie warunkuje odmienne podejście do planowania lekcji języka chorwackiego, co było inspiracją do przemyśleń nad tym, w jaki sposób nauczyciele przygotowują się do lekcji języka chorwackiego według podstawy programowej czy też jak planują lekcje języka chorwackiego. Z racji tego, że nauczyciele plan realizacji materiału przedstawiają pisemnie, badanie obejmuje 23 zebrane pisemne plany realizacji godziny lekcyjnej języka chorwackiego, które czynią podstawę tego badania. W zebranych materiale obserwacji i analizie poddano cztery elementy: cele nauczania, aktywność, media i ocenianie. Wyniki badania ukazały obecność wszystkich elementów, jednak w różnych proporcjach. Najczęściej wymieniane są cele nauczania, najrzadziej media.

Słowa kluczowe: cele nauczania, lekcja języka chorwackiego, plan realizacji lekcji, podstawa programowa

1. Uvod

Oblikovanje nastave hrvatskoga jezika započinje nastavnikovom pripremom, tj. razmišljanjem o tome koji se ishodi učenja trebaju ostvariti, na kojim se nastavnim sadržajima mogu ostvariti, kako te ishode provjeriti, odnosno vrednovati te koji metodički instrumentarij primijeniti da bi se planirano i ostvarilo. Navedeni slijed stavlja nastavnika u situaciju pedaktivnoga donošenja odluka prije samoga poučavanja (Panasuk, Stone i Todd, 2002, prema: Bjedov, Ivić, 2019) pri čemu se osobit obzir treba posvetiti učenicima te njihovome mjestu u nastavnome satu. U planiranju nastave hrvatskoga jezika nastavnicima je polazištem plan i program, odnosno kurikulum koji propisuje nastavne sadržaje, odnosno odgojno-obrazovne ishode. Trenutačno u Republici Hrvatskoj supostoji¹ nekoliko nacionalnih dokumenta, a to su s jedne strane predmetni kurikulum Hrvatskoga jezika koji je jedinstven za sve

¹ Kurikulum nastavnoga predmeta Hrvatskoga jezika počeo se primjenjivati u Republici Hrvatskoj 2019./2020. školske godine u 1. i 5. razredu osnovne škole te u 1. razredu gimnazije. Ove školske godine, 2020./2021. nastavlja se primjenjivati u 2., 3., 6. i 7. razredu osnovne škole te u 2. i 3. razredu srednje škole, a sljedeće školske godine, 2021./2022., počeo će se primjenjivati i u 4. i 8. razredu osnovne škole te u 4. razredu srednje škole (Odluka o donošenju kurikuluma za nastavni predmet Hrvatski jezik za osnovne škole i gimnazije u Republici Hrvatskoj, 2019).

razine školovanja², a s druge strane to su nastavni planovi i programi³. Iako sve ove dokumente povezuje isto nastojanje, a to je učenik i njegove kompetencije, ipak se ta usmjerenost učeniku najviše iščitava u Predmetnom kurikulumu za Hrvatski jezik (2019) koji je uobzirio činjenicu da je učenik središte nastave time što je svojim polazištem postavio ishode učenja i time napravio (veliki) iskorak u odnosu na nastavne planove i programe koji su ponajprije isticali nastavni sadržaj kao ishodište. Takvim preokretom predmetni je kurikulum jasno dao do znanja da je neophodna promjena u pristupu oblikovanja nastave. Te su spoznaje bile poticajem za razmišljanje o tome na koji se način nastavnici pripremaju za nastavu hrvatskoga jezika prema predmetnom kurikulumu, odnosno kako oblikuju nastavu hrvatskoga jezika.

2. Što je drukčije?

Izrada planova i programa zasnovanih na nastavnim sadržajima dugogodišnja je praksa. U Nastavnom planu i programu za osnovnu školu (2006) nastavni su sadržaji raspoređeni u predmetna ili nastavna područja⁴ i za svaki su razred propisane obvezne nastavne teme za (hrvatski) jezik, jezično izražavanje, književnost i medijsku kulturu. Također su navedeni i izborni sadržaji za sva predmetna područja, zatim popis lektire i popis filmova. Za svaku su nastavnu temu obveznih programskih sadržaja navedeni ključni pojmovi i obrazovna postignuća, što se može vidjeti u primjeru (1), kao ilustrativnome, za 5. razred osnovne škole.

(1) NASTAVNO PODRUČJE

JEZIK

TEMA

1. Jednoznačnost i višeznačnost riječi

Ključni pojmovi: osnovno značenje riječi, preneseno značenje riječi, jednoznačnost i višeznačnost riječi.

Obrazovna postignuća: razlikovati osnovno značenje riječi i preneseno značenje poznatih riječi; oprimjeriti nekoliko višeznačnih riječi; prikladno primjenjivati višeznačne riječi u jezičnim djelatnostima (slušanju, čitanju, govoru, razgovoru i pisanju) (PiP⁵, 2006).

² Kurikulum nastavnoga predmeta Hrvatskoga jezika jedinstveni je dokument koji obuhvaća sve razrede osnovne i srednje škole.

³ Ovom sintagmom obuhvaćeni su Nastavni plan i program za osnovnu školu, Okvirni plan i program za gimnazije te Okvirni nastavni programi općeobrazovnih predmeta u srednjim školama.

⁴ Nastavna su područja samostalne cjeline koje povezuju nastavni predmet prema načelima unutarpredmetne korelacije, a nazivom se nastavnoga područja ističu sadržaj, svrha i zadaće učenja.

⁵ Kratica PiP označuje Nastavni plan i program za osnovnu školu.

Programski sadržaji Hrvatskoga jezika u srednjoj školi raspoređeni su u nastavnim planovima i programima⁶ u trima područjima: hrvatski jezik, hrvatska i svjetska književnosti i jezično izražavanje. Za svako su područje propisani nastavni sadržaji u obveznom i izbornom programskom dijelu, a u (2) se kao ilustracija navodi primjer obveznih sadržaji za prvi razred gimnazije u okviru jezičnog nastavnog područja.

(2) Jezik i priopćavanje (komunikacija). Jezik kao sustav znakova. Narav jezičnoga znaka. Izraz i sadržaj. Supstancija i forma. Jezična ekonomija i zalihost (redundancija) (Nastavni program za gimnazije, 1995).

Ako se pogleda predmetni kurikulum za Hrvatski jezik, tada se uočava da je riječ o jedinstvenome dokumentu u kojemu su povezane sve razine odgojno-obrazovnoga procesa u kojima se poučava i uči hrvatski jezik, a to znači da je obuhvaćena cijela vertikalna sustava: osnovnoškolski i srednjoškolski odgoj i obrazovanje, odnosno gimnazijsko, strukovno i umjetničko obrazovanje (Kurikulum, 2019). Nadalje, strukturu nastavnoga predmeta Hrvatskoga jezika čine tri predmetna područja: hrvatski jezik i komunikacija, književnost i stvaralaštvo te kultura i mediji. Navedena su područja međusobno povezana i izravno određuju „...dio kurikuluma predmeta u kojem se iskazuju odgojno-obrazovni ishodi“ (Kurikulum, 2019). Nakon uvodnoga dijela ovoga dokumenta, u kojemu se opisuje nastavni predmet Hrvatski jezik, ističu se ciljevi učenja i poučavanja te se razlaže struktura prema predmetnim područjima, slijede pregledne tablice u kojima se ponajprije navode odgojno-obrazovni ishodi, zatim razrada tih ishoda i naposljetku se definira odgojno-obrazovni ishod na razini usvojenosti “dobar” na kraju razreda. U primjeru (3) razvidne su navedene sastavnice za 8. razred.

Uspoređujući navedene dokumente, s jedne strane planove i programe, s druge strane predmetni kurikulum, razlika je očita. Ta je razlika utjecala i na drukčiji pristup oblikovanju nastave hrvatskoga jezika, a to ponajprije znači da je bilo potrebno promijeniti pristup planiranju nastavnoga sata što nastavnici iskazuju u svojim pismenim pripravama. Umjesto dosadašnjeg načina pisanja pripreve⁷, nastavnici su počeli mijenjati praksu i oblikovati drukčije pripreve kao temelj izvođenju nastave polazeći od kurikularnog pristupa poučavanju Hrvatskoga jezika. Ovakvim se pristupom potiče fokusiranost na učenike i njihove potrebe što se inače često zasjenjuju jer se u prvi plan stavljaju sadržaji nastave.

⁶ Srednjoškolski se planovi i programi međusobno razlikuju zbog postojanja različitih srednjih škola: gimnazije (opće, jezične, prirodoslovno – matematičke, klasične); strukovne škole (tehničke, industrijske, obrtničke i druge) te umjetničke škole (glazbene, plesne, likovne i druge).

⁷ Postoje prepoznatljivi obrasci pisanja pripreve za nastavni sat književnosti i za nastavni sat hrvatskoga jezika koji su utemeljeni na ustroju nastavnoga sata koji su predložili Dragutin Rosandić i Stjepko Težak. Pisanje pripreve za nastavni sat hrvatskoga jezika uči se u okviru metodičkih kolegija u inicijalnom obrazovanju budućih nastavnika.

(3)

A. Hrvatski jezik i komunikacija		
odgojno-obrazovni ishod	razrada ishoda	odgojno-obrazovni ishod na razini usvojenosti „dobar”
OŠ HJ A.7.1 ⁸ . Učenik govori prema planu i razgovara primjenjujući vještine razgovora u skupini.	<ul style="list-style-type: none"> – određuje svrhu govorenja: osobna i javna – govori objektivne pripovjedne tekstove prema planu <ul style="list-style-type: none"> – razlikuje vještine razgovora u skupini: uvjeravanje, nagovaranje, pregovaranje, raspravljanje – razlikuje spontanu i planiranu komunikaciju <ul style="list-style-type: none"> – raspravlja spontano i prema unaprijed dogovorenoj temi – obrazlaže vlastito mišljenje i stajalište o različitim temama u skladu s dobi i vlastitim iskustvom – točno naglašava riječi u skladu s naglasnim sustavom hrvatskoga standardnog jezika <ul style="list-style-type: none"> – povezuje izgovorne cjeline u veće cjeline i rečenice, rečeničnim naglaskom i rečeničnom intonacijom 	<ul style="list-style-type: none"> – sudjeluje u spontanoj i planiranoj raspravi primjenjujući obilježja razgovora u skupini
Sadržaji za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ishoda: – tekstovi: izvješće, razgovor u skupini		

3. Drukčiji pristup planiranju nastave

Planiranje nastave smatra se vitalnom komponentom obučavanja nastavnika (Armstrong i Savage, 1994; Sullivan i Panasuk, 1998) na što se stavlja snažan naglasak u programima obrazovanja nastavnika (Ambrosio, Seguin, Hogan, Miller, 2001). „U obrazovanju je općeprihvaćena teza da temeljito i specifično pripremanje za nastavu omogućuje vrijednost i produktivnost procesa poučavanja i učenja. S druge strane, povremeno i slučajno pripremanje rezultira neusmjerenim i neproduktivnim iskustvima učenja“ (Bjedov, Ivić, 2019, s. 37). Svakako je važno naglasiti da je pripremanje za nastavni sat povezano s djelotvornim poučavanjem, stoga mnogi nastavnici vjeruju da je poučavanje učinkovitije kada se planira i priprema izvedba nastave (Conkell i Imwold, 1992; Lederman i Niess, 2000, prema:

⁸ Kraticama je označeno sljedeće:

OŠ – osnovna škola

HJ – nastavni predmet Hrvatski jezik

A – oznaka područja – Hrvatski jezik i komunikacija

7. – razred

1. – prvi ishod u ovome području

Bjedov, Ivić, 2019). Budući da kurikulum nastavnoga predmeta predstavlja osnovu za planiranje nastavnoga sata, polazišnu točku u tom dokumentu čine ishodi učenja – kompetencije s uskim fokusom (Kennedy, Hyland i Ryan, 2009), za razliku od nastavnih planova i programa čije su polazišne točke nastavi sadržaji. Prema Hartel i Foegeding (2004) ishodi učenja preciziraju što se očekuje od učenika da znaju, razumiju i/ili budu u mogućnosti pokazati na kraju modula ili programa (Kennedy, Hyland i Ryan, 2009). To znači da je za nastavnike izazov odabrati, odnosno precizirati odgovarajuće ishode učenja koji će u konačnici dovesti do određenih rezultata, tj. postizanja kompetencija kod učenika (Neary, 2002). Također valja naglasiti da kvaliteta nastavnikova znanja, kao i njegova vjera, namjere i planovi utječu na njegove aktivnosti, s obzirom na to kako ljudi uče (Kerr, 1981; Lawson i sur., 2009), a te nastavničke aktivnosti izravno utječu na ishode učenja (Bereiter i Scardamalia, 1989; Hattie, 2009; OECD, 2005; Rowe, 2002), što su i pokazala određena istraživanja koja su proveli Askill-Williams, Lawson i Skrzypiec (2012). Nadalje, kvaliteta znanja učenika o tome kako uče utječe na njihov angažman u učenju, a samim tim i na postignuća u učenju (Bandura, 2001; Schraw, 1998; Schraw, Dennison, 1994; Schunk, Zimmerman, 1989; Weinstein, Mayer, 1986).

4. Drukčija pismena priprava za nastavni sat

Harmer (2007) ističe dva važna razloga zašto je bitno pismeno planirati nastavni sat. Prvo, pismena je priprava vodič nastavnicima, iako se kreativne promjene svakako mogu provesti u nastavi (i provode se, op. a.) kako bi se prilagodile onome što se zapravo događa u učionici. Međutim, pismena je priprava ipak onaj plan nastavnoga sata na koji se nastavnici mogu ponovno vratiti. Drugi je razlog vezan za odnos nastavnika i učenika. Naime, nastavnik koji unaprijed planira sugerira svoju posvećenost poučavanju i dobit će pozitivnu reakciju učenika (Sesiorina, 2014). Dakle, svaki je nastavni sat važno pismeno isplanirati jer „Nastava koja se održava bez prethodne nastavnikove pripreme svodi se na lošu improvizaciju, rutinerstvo, diletantizam i slične negativnosti“ (Itković, 1997, s. 79). Znači, pisanje pripreme treba biti obvezom u planiranju nastave i pripravu treba doživjeti kao pomoć i smjernice u organizaciji i izvedbi nastave (Matijević, Radovanović, 2011). Pismena priprava treba usmjeriti nastavnike u organizaciji i izvedbi nastavnoga sata definiranjem ponajprije ishoda učenja, a potom cjelokupnog metodičkog scenarija koji će nastavniku pomoći u ostvarivanju tih ishoda. Govoreći o ustroju nastavne jedinice hrvatskoga jezika, Težak (1996) je predložio temeljne stupnjeve (priprava, istraživanje jezične činjenice, provjera stečenih spoznaja), ali i razradbu tih etapa koja je uvriježena u nastavi hrvatskoga jezika te ih nastavnici uglavnom dosljedno planiraju i ostvaruju. U dosadašnjem pisanju priprava za nastavni sat hrvatskoga jezika nastavnici su primjenjivali ovaj ustroj opisujući manje ili više detaljno svaku od navedenih etapa, odnosno, njihovu stupnjevitu razradbu:

1. Priprava
  - a) motivacija
  - b) osvježivanje potrebnog predznanja
  - c) najava naobrazbene zadaće
  - d) priprava polaznoga teksta
2. Čitanje i kratka interpretacija polaznoga teksta
3. Zapažanje novih jezičnih činjenica
4. Otkrivanje ostalih važnih obilježja
5. Uopćavanje
6. Provjera stečenih spoznaja
7. Utvrđivanje znanja
8. Davanje uputa za učenje i domaću zadaću (Težak, 1996).

Slijedeći Težakove smjernice i prijedloge, nastavnici su u svoje pripreve uključivali sljedeće sastavnice: razred, nastavno područje, nastavnu temu, nastavne zadaće (jezičnonaobrazbenu, jezičnokomunikacijske, jezičnoodgojnu, psihofunkcijsku), nastavni sustav, nastavne oblike, nastavne metode, nastavne izvore i literaturu. Sam nastavni tijek Težak (1996) opisuje u trima temeljnim etapama i njihovim podetapama, a opis izvedbe nastavnoga sata iskazuje u obliku tablice koja obuhvaća četiri kategorije: odsječci/koraci, audio, video te oblici, metode, izvori. Navedene Težakove smjernice postale su temelj i ishodište za poučavanje pisanja priprava za nastavni sat hrvatskoga jezika u inicijalnom obrazovanju budućih nastavnika u okviru metodičkih kolegija, pri čemu se može govoriti i o određenim odstupanjima, odnosno prilagodbi. To znači da se razradba izvedbe nastavnoga sata opisivala i ponešto drukčije, primjerice, zastupljenost nekih drugih metodičkih sastavnica umjesto onih, odnosno uz one koje je predložio Težak, primjerice, kategorija aktivnosti, zatim kategorija sadržaj nastavnoga sata umjesto audio i video. Također se može primijetiti da su u kategoriji sadržaj nastavnoga sata, odnosno audio i video, nastavnici (detaljno) navodili svoje govorne dionice i moguće učenikove odgovore, pri čemu je razvidan i ovakav opis u jednom Težakovom primjeru: „Učenici izlažu, nastavnik piše na ploču. [...] Učenici rade. [...] Učenici čitaju, nastavnik zapisuje na ploču“ (Težak, 1996, s. 239–240). Prema navedenom, razvidno je da su pisane pripreve za nastavni sat hrvatskoga jezika obuhvaćale:

1. metodičke sastavnice (razred, nastavno područje, nastavnu temu, nastavne zadaće, nastavni sustav, nastavne oblike, nastavne metode, nastavne izvore, literaturu);
2. etape nastavnoga sata (temeljne etape ili stupnjevitu razradbu temeljnih etapa);
3. nastavni tijek (razradba po etapama uz navođenje metodičkoga instrumentarija).

Međutim, promjenom temeljnih nacionalnih dokumenata, pokazala se potreba i za promijenjenim pristupom u oblikovanju nastavnoga sata hrvatskoga jezika, stoga su nastavnici itekako zaokupljeni razmišljanjem o tome koji su to koraci

koje trebaju učiniti u učionici, odnosno koji je to skup aktivnosti koji čine odsječke duž kurikula kojima prethodi stanka i nakon kojih slijedi stanka (dan ili više) u kojoj se treba pripremiti za sljedeći nastavni sat (Brown, 2001, prema: Sesorina, 2014). Iako postoje različiti izvori u kojima su predloženi brojni formati za pisanje priprava uz različite argumente za takve pristupe (Chrouser, 1990), ne postoji određen obrazac koji treba slijediti u planiranju nastave (Ornstein, 1997), nego je u tim razmišljanjima koje metode odabrati te koje socijalne oblike rada primijeniti važno uobziriti potrebe i zanimanja učenika kao i stupanj njihova razvoja (Bycura, Darst, 2001; John, 1991; Wilkerson, Scheffler, 1992, prema: Bjedov, Ivić, 2019) I Brown (2001) se slaže da ne postoje standardni formati onoga što bi trebala sadržavati pismena priprava, ali ističe da postoji nekoliko bitnih sastavnica koje treba uključiti (Sesorina, 2014). Ponajprije su to ciljevi (objectives) koji sadrže ono što nastavnik želi da učenici postignu po završetku nastave (Brown, 2001, prema: Sesorina, 2014)⁹. Sljedeća sastavnica pismene priprave jesu aktivnosti (activities). Naime, jedan od čimbenika koji može dovesti do uspjeha implementacije kurikula jest kompatibilnost ljudskih resursa, dakle nastavnika, što je u skladu s Dermodyevom (2004) koja tvrdi da se uspjeh učenja temeljenoga na temama oslanja na ulogu nastavnika i njihovo znanje, kao i na kompetencije. Da bi se osigurala učinkovita nastava koja se temelji na učenju zasnovanom na temama, svaka aktivnost u učionici mora biti organizirana na svrhovit način i zbog toga je planiranje nastave temeljna etapa u ciklusu poučavanja i učenja. Kombinacijom dobrog planiranja nastave i učenja temeljenog na temama može se ostvariti učinkovita nastava (Sesorina, 2014). Tematsko je poučavanje model poučavanja u kojemu se nastava ostvaruje tako da se tematski definira. Primjenom nastave temeljene na temama, značajno se može pomoći učenicima jer će se, vjeruje se, njihovo učenje tijekom određenoga razdoblja odvijati oko jedne teme¹⁰ (Cameron, 2001, prema: Sesorina, 2014). U skladu s provedbom nastave temeljene na temama, postoje neke karakteristike koje treba primijeniti u aktivnostima učenja. One su, kako je to sugerirala Cameron (2001), odgovornost na učenicima, uvođenje novih stavki vokabulara, ishodi učenja temeljeni na temama, redovito praćenje učenika i usmena izvedba (Sesorina, 2014). Moon (2000) također naglašava bitna načela koja treba

⁹ U nekim se slučajevima ciljevi (objectives) često preklapaju s ciljevima (goals). Međutim, Richards (2001) je jasno razlučio ciljeve (objectives) u odnosu na ciljeve (goals). Način izražavanja ciljeva (objectives) poznat je kao bihevioralni ciljevi (objectives) koji „...preuzimaju ulogu opisivanja ishoda učenja [...] daljnjom operacionalizacijom definicije ponašanja“ (Richards, 2001: 13, prema: Sesorina, 2014). Operacionalizacija ciljeva učenja (objectives) može se postići uključivanjem aspekata „ABCD“ kako su to predložili Mager, Findlay i Nathan (Richards, 2001). „A“ označava „Publiku“ Audience i odnosi se na studente kao predmet. „B“ označava „Ponašanje“ Behaviour koje definira izvedbu kojom treba naučiti navedeno glagolima akcije. „C“ znači „Uvjete“ Condition pod kojim se treba pokazati demonstracija performansi učenika. „D“ označava „Razinu“ Degree koji opisuje koliko učenici moraju pokazati sposobnost. (Sesorina, 2014)

¹⁰ Tematska nastava Velikoj Britaniji postoji od 60-ih godina prošloga stoljeća. (Cameron, 2001, prema: Sesorina, 2014)

razmotriti prije osmišljavanja aktivnosti učenja, a to su: od konkretnog prema apstraktnom, prihvaćanje produktivnih vještina, od osobnog prema neosobnom i od kontroliranog prema manje kontroliranom (Sesiorina, 2014). Sljedeći aspekt koji je važno uključiti u pismenu priprevu jesu mediji (media). Wright (1989) navodi nekoliko načela koja nastavnicima olakšavaju odabir medija koje se može lako pripremiti ili nabaviti te lako koristiti u učionici. Mediji trebaju privući pozornost učenika, biti svrhoviti i autentični, poboljšati učenikove jezične vještine. Na temelju Wrightove izjave, uporaba medija trebala bi ispuniti tri načela: praktičnost, prikladnost i učinkovitost (Sesiorina, 2014). I na kraju, važnom sastavnicom pismenoga planiranja nastavnoga sata treba biti vednovanje (assessment). U analizi ovoga aspekta, prema Cameronovoj (2001), vrednovanjem se treba moći izmjeriti ono što je iskazano ishodima učenja. Drugo, vrednovanje bi trebalo biti u skladu s aktivnostima primijenjenima u nastavi i učenicima poznatima iz njihova iskustva u učionici. Konačno, vrednovanje učenika treba promatrati iz perspektive koja je usredotočena na učenje usmjereno na socijalnu interakciju. Dakle, evaluaciju treba više usmjeriti na grupni rad ili usmenu procjenu (Sesiorina, 2014). Prema navedenom, razvidno je da nastavnikovo pripremanje za nastavni sat jest obveza, ali i sloboda te razmišljanje o učenicima uz promijenjenu percepciju iz „Što ću sutra raditi?“ prema: „Što će moji učenici sutra učiti, postići i ostvariti?“ (Clement, 2000; Ogden, 2001; Wilkerson, Scheffler, 1992, prema: Bjedov, Ivić, 2019). Uobzirujući navedeno, pisane pripreve za nastavni sat prema novom kurikulumu trebale bi obuhvatiti četiri temeljne metodičke kategorije:

1. ishodi učenja;
2. aktivnosti;
3. mediji;
4. vrednovanje.

Dakako, specifičnosti nastavnoga sata hrvatskoga jezika svakako bi trebalo zadržati, a to su, prije svega, (temeljne) etape nastavnoga sata hrvatskoga jezika. Sastavnice pisane pripreve za nastavni sat hrvatskoga jezika prema planovima i programima te prema novom kurikulumu mogu se prikazati i ovako:

Tablica 1. Sastavnice pisane pripreve za nastavni sat hrvatskoga jezika – usporedni prikaz

sastavnice pisane pripreve za nastavni sat hrvatskoga jezika prema planovima i programima	sastavnice pisane pripreve za nastavni sat hrvatskoga jezika prema kurikulumu
1. metodičke sastavnice (razred, nastavno područje, nastavnu temu, nastavne zadaće, nastavni sustav, nastavne oblike, nastavne metode, nastavne izvore, literaturu); 2. etape nastavnoga sata (temeljne etape ili stupnjevitu razradbu temeljnih etapa); 3. nastavni tijek (razradba po etapama uz navođenje metodičkoga instrumentarija).	1. ishodi učenja; 2. aktivnosti; 3. mediji; 4. vrednovanje.

U navedenom usporednom prikazu uviđaju se sličnosti, ali i razlike. Ponajprije, razvidno je da postoji podudarnost u zastupljenosti temeljnih metodičkih kategorija, poput ishoda učenja (koji zamjenjuju nastavne zadaće) i vrednovanja koje se ostvaruje, prema Težaku (1996), u etapi provjere stečenih spoznaja. Metodički instrumentarij (nastavni sustav, nastavni oblici, metode, metodički postupci i drugo) u dosadašnjim se pripravama eksplicitno navodio. Sam pojam medija sugerira primjenu obrazovne tehnologije u nastavi, odnosno primjenu mrežnih izvora i elektroničkih sredstava, međutim, u medije se, dakako, mogu ubrojiti i nastavna sredstva u tiskanom, a ne samo u digitalnom obliku, što znači da mediji, kao šira kategorija, obuhvaćaju i nastavne izvore, odnosno sredstva i pomagala. Među sastavnicama pisane pripreve za nastavni sat hrvatskoga jezika prema novom kurikulumu ističe se kategorija aktivnosti čija je važnost osobito u tome što se odnosi na učenika i sve ono što u nastavi ostvaruje. U ovome opisu svakako je važno naglasiti da su u dosadašnjoj nastavnoj praksi poznate različite inačice pisanja pripreve za nastavni sat hrvatskoga jezika koje nastavnici primjenjuju, ali isto tako postoje i određeni obrasci pisane pripreve, utemeljeni na Težakovim smjernicama, namijenjeni u prvom redu studentima i nastavnicima početnicima (pripravnicima). Jedan se takav primjer nalazi u prilogu 1. Nadalje, važno je istaknuti i to da se novi kurikulum za Hrvatski jezik tek počeo primjenjivati, stoga će praksa pokazati na koji način nastavnici oblikuju pisanu pripravu za nastavni sat hrvatskoga jezika, a u tom smislu, određene će smjernice nastavnicima svakako dobro doći. U skladu s tim, jedan od mogućih prijedloga napisane pripreve za nastavni sat hrvatskoga jezika nalazi se u prilogu 2.

5. Opis metodologije istraživanja

S obzirom na to da nastavni planovi i programi izlaze iz uporabe i zamjenjuje ih kurikulum za Hrvatski jezik, namjera je bila utvrditi postoje li promjene u planiranju nastave. Budući da nastavnici svoj plan izvedbe nastave pismeno definiraju, istraživanje je obavljeno na pismenim pripravama za nastavni sat hrvatskoga jezika koje su činile građu ovoga istraživanja. Prikupljene su 23 pripreve učitelja i nastavnika hrvatskoga jezika različitih osnovnih i srednjih škola triju županija: Osječko-baranjske, Požeško-slavonske i Brodsko-posavske. Riječ je o pripravama učitelja i nastavnika koji su poučavali Hrvatski jezik u petim razredima osnovne škole te prvim razredima srednje škole zbog toga što se u školskoj godini 2019./2020. predmetni kurikulum primjenjivao samo u tim razredima¹¹. Pripreve su prikupljene e-poštom početkom 2020. godine. U analizi prikupljene građe promatrane su i analizirane četiri utvrđene kategorije, inače opisane u teorijskom di-

¹¹ Kurikulum Hrvatskoga jezika primjenjivao se i u 1. razredu osnovne škole koji pripada razrednoj nastavi.

jelu rada: ishodi učenja, aktivnosti, mediji i vrednovanje, a rezultati su prikazani u preglednoj tablici 2. Svi dobiveni rezultati analizirani su i interpretirani prema utvrđenim kategorijama uz navođenje primjera u izvornom obliku, bez prepravljavanja i jezičnoga uređivanja. Pokraj svakog primjera u zagradi naveden je naziv nastavne jedinice kako piše u tablici 1. te redni broj pod kojim je ta nastavna jedinica navedena u tablici.

6. Rezultati i rasprava

Analizom istraživačke građe prema utvrđenim kategorijama (ishodi učenja, aktivnosti, mediji vrednovanje) uočeno je da su u svim analiziranim pripravama zastupljene sve promatrane kategorije, ali u nejednakom omjeru. Ishodi su učenja navedeni u svim analiziranim pripravama (23), aktivnosti u većini priprava (17), vrednovanje u polovici (12), a mediji su navedeni u nekolicini priprava (3), tablica 2.

Tablica 2. Prikaz zastupljenosti utvrđenih kategorija u pisanim pripravama nastavnika hrvatskoga jezika

redni broj pripreve	naziv nastavne jedinice ili teme	promatrane kategorije			
		ishodi učenja	aktivnosti	mediji	vrednovanje
1.	Namjena i struktura govornoga teksta	+	+		+
2.	Pisanje biografije	+	+		
3.	Dativ i lokativ	+	+	+	+
4.	Dativ i lokativ	+	+		+
5.	Hrvatski jezik	+			
6.	Opisni tekstovi	+	+	+	+
7.	Jezični znak	+	+		
8.	Jezik i sporazumijevanje	+	+		
9.	Od indoeuropske jezične zajednice do hrvatskoga jezika	+	+		
10.	Padeži	+	+		+
11.	Instrumental	+	+		+
12.	Vijest	+	+		+
13.	Prilozi	+	+		
14.	Od indoeuropske jezične zajednice do hrvatskoga jezika	+			
15.	Jezik kao sustav znakova	+			

redni broj pripreve	naziv nastavne jedinice ili teme	promatrane kategorije			
		ishodi učenja	aktivnosti	mediji	vrednovanje
16.	Jezik i sporazumijevanje	+			
17.	Riječi u rječniku	+			
18.	Sklonidba imenica	+	+	+	+
19.	Sklonidba imenica	+	+		+
20.	Standardnojezična norma	+			
21.	Nepromjenjive riječi – odlični primjeri	+	+		+
22.	Zamjenjivanje zavisnih rečenica glagolskim priložima	+	+		+
23.	Višestruko složena rečenica	+	+		+
ukupno:		23	17	3	12

6.1. Ishodi učenja

Ako se promotri tablica 2, tada se uočava da je od svih promatranih kategorija u prikupljenoj građi najzastupljenija kategorija ishoda učenja. To je logično, moglo bi se reći i očekivano, ako se uobziri činjenica da se predmetni kurikulum temelji na ishodima učenja, stoga je u analiziranim pisanim pripravama nastavnica ovo bila polazišna točka. To znači da se u gotovo svim pripravama koje čine građu ovoga istraživanja može uočiti ishod (ili ishodi učenja) zadan predmetnim kurikulumom, a nekoliko primjera navodi se u (1). Osim ishoda učenja na razini predmetnoga kurikula, većina je nastavnika istaknula i ishode učenja na razini aktivnosti, nekoliko primjera navodi se u (2a, 2b, 2c, 2d, 2e), a opaža se da su u pojedinim pripravama nastavnici napisali samo ishode učenja na razini aktivnosti bez navođenja ishoda učenja na razini predmetnoga kurikula.

(1)

Učenik oblikuje tekst i primjenjuje znanja o promjenjivim i nepromjenjivim riječima na oglednim i čestim primjerima. (Dativ i lokativ, 3)

Učenik objašnjava razliku između hrvatskoga jezika kao sustava govora i hrvatskoga standardnog jezika. (Hrvatski jezik, 5)

Učenik analizira značenjske odnose među riječima pomoću rječnika. (Jezik i sporazumijevanje, 8)

Učenik analizira značenjske odnose među riječima pomoću rječnika. (Riječi u rječniku, 17)

Učenik objašnjava razliku između hrvatskoga jezika kao sustava govora i hrvatskoga standardnog jezika. (Standardnojezična norma, 20)

(2a)

— učenik točno rabi proširena padežna pitanja za dativ i lokativ

— prepoznaje imenice u dativu i lokativu

- razlikuje prijedloge koji dolaze uz dativ i koji dolaze uz lokativ
- slušno razlikuje, točno izgovara i piše riječi u kojima su provedene glasovne promjene (Dativ i lokativ, 4)

(2b)

- pronalazi i opisuje rješenje zadane situacije
- uspoređuje svoje rješenje s rješenjima drugih učenika
- izdvaja informacije iz teksta i grafički ih prikazuje
- primjenjuje naučeno u novim situacijama (Jezični znak, 7)

(2c)

- razlikovati morfološke kategorije: rod, broj, padež
- uočavati padeže kao različite oblike iste riječi na čestim i oglednim primjerima
- sklanjati imenicu uz pomoć proširenih padežnih pitanja
- točno rabiti u rečenici padeže i riječi s provedenim glasovnim promjenama (Padeži, 10)

(2d)

- učenik točno rabi proširena padežna pitanja za instrumental
- prepoznaje imenice u instrumentalu
- slušno razlikuje, točno izgovara i piše riječi u kojima su provedene glasovne promjene
- točno piše prijedlog s/sa s instrumentalom (Instrumental, 11)

(2e)

- učenik aktivira postojeća znanja o sklonidbi imenica izrađujući umnu mapu
- prepoznaje padeže u rečenici
- razlikuje padeže kod imenica istoga oblika
- prepoznaje i objašnjava jezične pogreške
- točno rabi riječi s provedenom glasovnom promjenom
- čita pjesmu
- rješava listiće
- ponavlja gradivo kroz igru (Skлонidba imenica, 18)

Glede zastupljenosti ishoda učenja kao bihevioralnih ciljeva (objectives) (Richards, 2001, s. 13, prema: Sesiorina, 2014) u analiziranim pisanim pripravama nastavnika hrvatskoga jezika rezultati upućuju na zadovoljstvo ovom promatranom kategorijom. Činjenica da su u svim analiziranim pripravama istaknuti ishodi učenja govori o tome da se učenike stavlja u prvi plan, razmišlja o tome što će oni znati i moći učiniti po završetku procesa učenja. Razmatrajući ovu kategoriju u prikupljenim pripravama, može se govoriti o dvjema razinama definiranja ishoda učenja: prva obuhvaća ishode učenja na razini predmetnoga kurikula, a druga obuhvaća ishode učenja na razini aktivnosti koje se planiraju ostvariti u nastavnome satu. Takva je razdioba gotovo dosljedna u većini analiziranih priprava i posve prihvatljiva jer se na taj način najprije uspostavlja poveznica s predmetnim kurikulumom, a potom se kurikulumni ishod razlaže na one ishode koji će biti ostvareni u nastavnom satu primjenom različitih aktivnosti. U odnosu na ishode koji se definiraju na razini aktivnosti (primjeri 2a, 2b, 2c, 2d, 2e), tada se opaža da su uglavnom obuhvaćene više kognitivne razine (*razlikuje, uspoređuje, primjenjuje...*), što znači da se od učenika očekuje ovladavanje uporabom, a ne samo pojmom. Upravo to i jesu temeljni ciljevi koji su se željeli postići novim kurikulumom, znači usmje-

renost učenicima i kompetencijama koje trebaju steći, stoga ovi primjeri svakako ohrabruju. Međutim, u navedenim ishodima (primjer 2e), razvidni su i primjeri čita pjesmu, rješava listiće, ponavlja gradivo kroz igru što bi odgovaralo metoda-ma rada, odnosno aktivnostima, a ne ishodima učenja. Iako su ovakva kolebanja mjestimična u analiziranim pripravama, na njih svakako treba ukazati upravo zbog samih nastavnika hrvatskoga jezika i njihove sigurnosti u pisanju ishoda učenja.

6.2. Aktivnosti

U odnosu na drugu promatranu kategoriju, aktivnosti, može se reći da je zastupljena u većini analiziranih priprava (17), dok se u manjem dijelu priprava (5) ova kategorija ne navodi. Nekoliko primjera navedeno je u (3a, 3b, 3c, 3d).

(3a)

Opis aktivnosti:

Učenici su dobili zadatak prema uputama s prethodnih sati oblikovati putopis, a to će učiniti nakon šetnje gradom i obilazaka skulptura. U putopis su trebali uvrstiti opise ulica i znamenitosti, a također i ljudi koje su sreli i s kojim su razgovarali. Pripovijedali bi i opisivali događaje i susrete i iznosili bi u tekstu razmišljanja, osjećaje i komentare na provedeno putovanje gradom. (Opisni tekstovi, 6)

(3b)

1. Aktivnost – učenici čitaju polazni tekst iz udžbenika i razgovaraju o pročitanome
2. Aktivnost – učenici pišu primjere u svoje bilježnice, uočavaju priloge uz pomoćna pitanja Kada?, Kako?, Gdje?; izriču objašnjenje o prilogima
3. Aktivnost – Učenici igraju igru Tko će prvi?

Na ploču pomoću magneta pričvršćene su napisane „zbrkane“ riječi u rečenici. Učenici trebaju u što kraćem vremenu složiti smislenu rečenicu u kojoj će prepoznati vrstu priloga.

4. Aktivnost – Učenici na listiću dobiju ispisane priloge (danas, sutra, večeras, ubrzano, gdje, tamo, noćas, ljetos, lijepo, sretno, zanimljivo...). Pročitaju ih i odnesu u košaru u koju pripadaju. Košare su označene vremenski, mjesni, načinski; svaka je u jednom kutu učionice.
5. Učenici rješavaju izlazne kartice. (Prilozi, 13)

(3c)

1. aktivnost – Lopta

Učenik sluša tekst koji čita učitelj/učiteljica i zapisuje sve oblike imenice lopta.

2. aktivnost – Osnova i nastavak

Učenik na zapisanim različitim oblicima odvaja osnovu od nastavka.

3. aktivnost – Sklonidba imenica

– izrada tablice u bilježnici: ime padeža, kratica, pitanje i imenica

4. aktivnost – Promjena imenice – pisanje priče

Učenik prvo promijeni imenicu u svim padežima, a zatim s pomoću rečenica napiše priču.

To je _____.

Ne bojim se _____.

Radujem se _____.

Vidim _____.

Hej, _____.

Sanjam o _____.

Igramo se (s) _____.

5 .aktivnost – Umna mapa/kartice za brzo učenje

Učenik izrađuje umnu mapu ili kartice za brzo učenje radi lakšeg zapamćivanja imena padeža i padežnog pitanja. Učiteljica dijeli prazni obrazac tablice u koji će učenici upisati svoja saznanja kako budu učili redom padeže.

6. aktivnost – Prvi bicikl

Odrediti padež imenici bicikl u tekstu. (Sklonidba imenica, 19)

(3d)

AKTIVNOSTI:

— *Gavran i lisica*, basna

čitanje basne, rješavanje zadatka. Podcrtanim imenicama odredi padež.

— TEKST Mirkova pustolovina, priča (e -sfera)

— ISPUNJALJKA

Riješi li točno zadane pojmove, slova u posebno označenim poljima otkrivaju ime jednog padeža.

— SKLONIDBA IMENICA radni listić (usustavljanje)

— Jure Karakaš, *Gramatika u stihu*

Pjesnik je opjevao padeže, nedostaje naslov pjesme, odnosno naziv padeža.

— Milivoj Matošec, *Mačak i miš*, priča

U priči su pogriješili u pisanju padeža imenica. Ispravi pogrešno napisane imenice.

— Sklonidba imenica - kartice za ponavljanje

— Igra CRNI PETAR

— ZAIGRAJ IGRU i utvrdi gradivo

e-sfera, igre

— Utvrdi znanje o padežima, rješavanje nastavnog listića. (Sklonidba imenica, 18)

Kategoriju aktivnost koja se pojavljuje u analiziranim pisanim pripravama nastavnici različito opisuju. S jedne strane, razvidan je tekstualni opis aktivnosti (primjer 3a), a s druge strane, aktivnosti se razlažu u koracima kako se planira da bi ih učenici trebali ostvariti (primjeri 3b, 3c, 3d). Takva razloženost u koracima kojima se obuhvaća nastavni tijek u cijelosti ili veći njegov dio jasniji je, konkretniji i precizniji nego opis aktivnosti u primjeru 3a. Također, u navedenim primjerima (3b, 3c, 3d), a dijelom i u primjeru 3a, razvidno je da aktivnosti obuhvaćaju metode rada (čitanje, slušanje, razgovor, pisanje), postupke (razvrstavanje uz vizualni prikaz u obliku umne mape), lingvometodičke predloške (polazni tekst iz udžbenika, *Gavran i lisica*, *Mirkova pustolovina*, *Gramatika u stihu*, *Mačak i miš*), didaktičko-metodičke igre (*crni Petar*, igre), nastavna sredstva i pomagala (ploča, magneti, kartice za brzo učenje, nastavni listići), nastavne izvore (udžbenik) te nastavni sadržaj (prilozi, sklonidba imenica). Znači, u analiziranim pripravama nastavnika hrvatskoga jezika koji izvode nastavu prema predmetnom kurikulumu uočava se da je gotovo cjelokupni metodički instrumentarij obuhvaćen pojmom aktivnosti za razliku od priprava u dosadašnjoj praksi u kojima se svaki metodički aspekt posebno bilježio. To su pripreme koje imaju svoju utemeljenost i u odgovarajućoj metodičkoj literaturi kao i u planovima i programima, međutim, očito je da se dugogodišnja praksa mijenja. Vrijeme će pokazati donose li ove promjene bolje

isplaniran nastavni sat te bolji pregled ostvarivanja ishoda učenja, što u konačnici znači veće kompetencije naših učenika. Također treba istaknuti da dobro napisana priprava ne mora značiti i dobru nastavnu izvedbu. Napisana priprava treba biti nastavnikov plan koji svakako treba služiti svrsi, a to znači sustavno razmišljanje o nastavnom satu i njegovoj izvedbi.

6.3. Mediji

Što se tiče kategorije mediji, njihovo je pojavljivanje zabilježeno tek u trima pisanim pripravama, tablica 2. To znači da su u tim pripravama nastavnici eksplicitno navodili uporabu različitih medija, odnosno digitalnih alata, ali i ostalih nastavnih sredstava i pomagala, primjer (4a, 4b, 4c).

(4a)

nastavni listići, ploča, računalo, e-sfera, LCD projektor, digitalni alati Learning Apps, Wordwall, kartice za ponavljanje, bilježnica, pribor za pisanje (Dativ i lokativ, 3)

(4b)

Digitalni alati koje mogu upotrijebiti su Movie Maker ili Stop Motion aplikacija u koju odmah ubacuju fotografije snimljene na licu mjesta i naprave animirani film.

Učenici su dobili i mogućnost uporabe PPT prezentacije u koju umetnu fotografije i idu na opciju animacije i na taj način stvore reklamu za turiste. (Opisni tekstovi, 6)

(4c)

nastavni listići, ploča, računalo, e-sfera, LCD projektor, digitalni alati Learning Apps, Wordwall, kartice za ponavljanje, karte Crni Petar i Crvena Petra, bilježnica, pribor za pisanje (Sklonidba imenica, 18)

Uporaba medija u nastavi svakako može doprinijeti izraženijoj učeničkoj aktivnosti, boljoj pristupačnosti nastavnih sadržaja te većoj zornosti i zanimljivosti nastave. Međutim, da bi primjena različitih digitalnih alata i aplikacija u nastavi bila svrhovita, potrebne su različite kompetencije, poput, primjerice, temeljne informacijsko-komunikacijske kompetencije, zatim specifične softverske kompetencije, potom kompetencije potrebne za suočavanje s ograničenjima i mogućnostima medija, socijalna i komunikacijska kompetencija, kreativnosti i izbor (Sun, 2011). Iako su mogućnosti koje nam mediji pružaju svakim danom sve veće, prema njihovoj zastupljenosti u pisanim pripravama uviđa se da još uvijek postoje određena ograničenja zbog kojih ih nastavnici nedovoljno uključuju u nastavu. To svakako mogu biti tehnička ograničenja, ali i nedovoljna educiranost i nastavnika i učenika u njihovoj primjeni. S obzirom na trenutačne okolnosti u kojima se cijeli svijet nalazi i koje su usmjerile nastavu u virtualno okruženje, može se vjerovati da će i uporaba medija u nastavi biti sve veća i svrhovitija. Naime, važno je naglasiti da su mediji poželjni u nastavi i učenicima privlačni, ali je potreban oprez u njihovoj primjeni. Uvijek je važno razmišljati o njihovoj ulozi i mjestu u nastavnom satu koje mora biti u funkciji poučavanja i učenja hrvatskoga jezika.

6.4. Vrednovanje

Posljednja promatrana kategorija, vrednovanje, pojavljuje se u 12 prikupljenih i analiziranih pisanih priprava, tablica 2. To svakako nije zadovoljavajući rezultat jer je riječ o neizostavnom dijelu nastavnoga sata koji se uvijek mora planirati i ostvariti. Nekoliko je primjera navedeno u (5a, 5b, 5c, 5d, 5e).

(5a)

Vrednovanje za učenje

Nastavnikova povratna usmena informacija učenicima o njihovu radu ili uratku – referira se na ishod učenja te na kriterije i opisnike u vezi s tim ishodom:

- što je u tom konceptu javnoga govora / javnom govoru bilo dobro
- što treba popraviti s obzirom na ishod te kriterije i opisnike
- konkretni savjet kako da se popravi to što se treba popraviti.

Vrednovanje kao učenje

Na temelju opisnika i kriterija (rubrika) za vrednovanje javnoga govora učenici vrednuju javni govor suučenika.

Učenik suučniku iz druge skupine daje povratnu informaciju:

- što je u tom konceptu javnoga govora / javnom govoru bilo dobro
- što treba popraviti s obzirom na ishod te kriterije i opisnike
- konkretni savjet kako da se popravi to što se treba popraviti.

Vrednovanje naučenoga

— provjera usvojenosti ishoda A.1.1. (izvođenje govornog teksta s namjenom uvjeravanja) (Namjena i struktura govornoga teksta, 1)

(5b)

1.Vrednovanje za učenje – razmjena informacija o učenju i rezultatima učenja, predstavljanje miniplakata, povratne informacije tijekom aktivnosti i nakon svake aktivnosti

2.Vrednovanje kao učenje – samoprocjena miniplakata uz listić za samoprocjenu, samoprocjena uradaka nastalih aktivnostima, usporedba miniplakata s miniplakatima ostalih učenika

3.Vrednovanje naučenoga – analiza miniplakata, usmeno izlaganje miniplakata, izlaganje bez pomoći kartica, sadržaj i izgled miniplakata kao i njegovo javno predstavljanje (Padeži, 10)

(5c)

vrednovanje za učenje

Razmjena informacija o učenju i rezultatima učenja. Povratne informacije tijekom aktivnosti i po završetku svake aktivnosti.

vrednovanje kao učenje

Samovrednovanje uradaka nastalih aktivnostima ili drugim oblicima rada u kojima je učenik aktivno sudjelovao. Usporedba uradaka s uradcima drugih učenika.

vrednovanje naučenog

- opažanje izvedbe učenika u nekoj aktivnosti
- analiza umne mape
- procjena razgovora u kojem sudjeluje učenik (Sklonidba imenica, 19)

(5d)

Vrednovanje za učenje

• razmjena informacija o učenju i rezultatima učenja: razgovor i predstavljanje učeničkih radova

- povratne informacije tijekom aktivnosti i po završetku svake aktivnosti (izlazna kartica, domaća zadaća)

Vrednovanje kao učenje

- samovrednovanje uradaka nastalih aktivnostima ili drugim oblicima rada u kojima je učenik aktivno sudjelovao

- usporedba uradaka s uradcima drugih učenika (Nepromjenjive riječi, 21)

(5e)

Vrednovanje za učenje

- povratne informacije tijekom aktivnosti i po završetku svake aktivnosti

Vrednovanje kao učenje

- samovrednovanje uradaka nastalih aktivnostima ili drugim oblicima rada u kojima je učenik aktivno sudjelovao

- usporedba uradaka s uradcima drugih učenika (Višestruko složena rečenica, 23)

Kurikulum nastavnoga predmeta Hrvatski jezik, osim ishoda učenja, propisuje i vrednovanje i to tri osnovna pristupa: vrednovanje za učenje, vrednovanje kao učenje i vrednovanje naučenoga. Vrednovanje za učenje obuhvaća proces koji se ostvaruje tijekom učenja i poučavanja, a označuje prikupljanja informacija o učenju kao i interpretaciju tih informacija s namjerom unaprjeđivanja procesa učenja (učenik) i poučavanja (nastavnik). To znači da ovaj pristup vrednovanju omogućuje i učeniku i nastavniku uvid o razini ovladanosti znanjima i vještinama (kompetencijama) u odnosu na ishode učenja zadane kurikulumom. Vrednovanje kao učenje podrazumijeva učenikovu aktivnu uključenost u proces učenja uz nastavnikovu podršku s ciljem poticanja učenikova samostalnog i samoreguliranog pristupa učenju. I treći pristup, vrednovanje naučenog, označuje sumativno vrednovanje čijim je ciljem procjena ostvarenosti ishoda učenja i koje rezultira ocjenom. (Smjernice, MZO, 2020). Prva dva pristupa vrednovanju – vrednovanje za učenje i vrednovanje kao učenje – služe unaprjeđivanju učenikova učenja i prilagođavanju nastavnikova poučavanja, dok se vrednovanje naučenog primjenjuje s ciljem procjenjivanja ostvarenosti ishoda učenja definiranih predmetnim kurikulumom (Smjernice, MZO, 2020). Da su nastavnici prihvatili ove oblike vrednovanja, govore navedeni primjeri (5a, 5b, 5c, 5d, 5e), a uočava se i isticanje opisnika i kriterija prema kojima se vrednovanje provodi (*što treba popraviti s obzirom na ishod te kriterije i opisnike*, primjer 5a) kao i zastupljenost samovrednovanja te socijalne interakcije u postupku vrednovanja (*samoprocjena miniplakata uz listić za samoprocjenu, samoprocjena uradaka nastalih aktivnostima, usporedba miniplakata s miniplakatima ostalih učenika*, primjer 5b).

* * *

Osim analiziranih kategorija, u prikupljenim pisanim pripravama pojavljuju se i neki drugi aspekti planiranja nastave hrvatskoga jezika koji pripadaju onomu

drukčijemu, primjerice, očekivanja međupredmetnih tema¹² te drukčiji nazivi nastavnih etapa: uvod, središnji dio i završni dio. Tim se aspektima može posvetiti cjeloviti rad i pomno preispitati njihove implikacije.

7. Zaključak

Evidentno je da je uvođenje novoga kurikula za predmet Hrvatski jezik pokrenulo određene promjene koje ponajprije obuhvaćaju još veću naglašenost učenika i njegove središnje uloge u nastavi. Naime, usmjerenost nastave učenicima nije novost koja dolazi s novim kurikulumom, nego novi kurikulum ističe tu usmjerenost definiranjem ishoda učenja – iskaza kojima se precizira što se od učenika očekuje da će znati i moći učiniti po završetku procesa učenja. Da bi se istražilo što je drukčije u oblikovanju nastave hrvatskoga jezika, prikupljena je građa koju su činile pisane pripreme i u kojima su analizirane utvrđene kategorije opisane u teorijskom dijelu rada: ishodi učenja, aktivnosti, mediji i vrednovanje. Rezultati su pokazali zastupljenost svih ovih kategorija u prikupljenoj građi, iako u različitom omjeru. Najzastupljeniji su ishodi učenja, a najmanje zastupljeni mediji. Što se tiče vrednovanja, svakako bi i ta kategorija trebala biti zastupljena u svim pripravama, iako rezultati govore drukčije. Kategorija aktivnosti zastupljena je u polovici promatrane građe i ovim je pojmom obuhvaćen cijeli spektar metodičkih aspekata nastave. Budući da su u pisanim pripravama, koje su činile istraživačku građu za potrebe ovoga rada, uočene i druge promjene, to će svakako biti zanimljivo istražiti u nekom drugom radu. Isto tako, i nadalje se trebaju pratiti promjene koje se događaju ne samo u napisanim pripravama za nastavni sat nego i one koje se tiču izvedbe nastave, odnosno različitih njezinih aspekata.

Literatura

- Ambrosio, A.L., Seguin, C.A., Hogan, E.L., Miller, M. (2001). Assessing performance-based outcomes of multicultural lesson plans: A component within a comprehensive teacher education assessment design. *Multicultural Perspectives*, 3(1), s. 15–22. https://doi.org/10.1207/S15327892MCP0301_4.
- Armstrong, D.G., Savage. T.V. (1994). *Secondary education: An introduction* (3rd ed.). New York: Macmillan.

¹² „Međupredmetne teme značajne su za razvoj kompetencija na svim razinama i u svim vrstama odgoja i obrazovanja. Sedam je međupredmetnih tema, a to su: *Osobni i socijalni razvoj, Zdravlje, Održivi razvoj, Učiti kako učiti, Poduzetništvo, Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije te Građanski odgoj i obrazovanje*. Kurikulima međupredmetnih tema određuje se njihova svrha, ciljevi, struktura, odgojno-obrazovna očekivanja, učenje i poučavanje“ (Smjernice, MZO, 4, s. 2020).

- Askell-Williams, H., Lawson, M.J., Skrzypiec, G. (2012). Scaffolding cognitive and metacognitive strategy instruction in regular class lessons. *Instructional Science*, 40, s. 413–443. <https://doi.org/10.1007/s11251-011-9182-5>.
- Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*, 52, s. 1–26. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.1>.
- Bereiter, C., Scardamalia, M. (1989). Intentional learning as a goal of instruction. U: L.B. Resnick (ur.), *Knowing, learning and instruction: Essays in honor of Robert Glaser* (s. 361–392). Hillsdale, NJ: Erlbaum. DOI: 10.4324/9781315044408-12.
- Bjedov, V., Ivić, V. (2019). Metodika priprema za nastavni sat hrvatskoga jezika. *Metode i teorije: Zbornik radova na stranim jezicima X. međunarodne znanstveno-metodičke konferencije*, s. 31–52.
- Brown, H.D. (2001). *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy 2nd Edition*. New York: Addison Wesley Longman, Inc.
- Bycura, D., Darst, P.W. (2001). Motivating middle school students: A health-club approach. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 72(7), s. 24–28. <https://doi.org/10.1080/07303084.2001.10605782>.
- Cameron, L. (2001). *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chrouser, D.R. (1990). Variable sequence lesson planning – New flexibility in lesson preparation. *Journal of Physical Education, Recreation & Dance*, 61(5), s. 31–34. <https://doi.org/10.1080/07303084.1990.10604506>.
- Clement, M.C. (2000). Just how do you teach someone to be a teacher? *Phi Delta Kappan*, 82(4), s. 308–310. Preuzeto: <https://www.questia.com/library/journal/1G1-68324935/just-how-do-you-teach-someone-to-be-a-teacher> (dostup: 5.5.2020).
- Conkell, C., Imwold, C. (1992). Planning practices and attitudes of physical education teachers. *Physical Educator*, 49(2), s. 1–5. Preuzeto: <https://js.sagamorepub.com/pe/article/view/3689> (dostup: 5.5.2020).
- Dermody, B. (2004). *Improving Student Learning Through Theme Based Curriculum Design and Team Teaching: An Action Research Study*. Master Thesis. Dublin Institute of Technology, Ireland.
- Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching 4th Edition*. Harlow: England Pearson Education.
- Hartel, R.W., Foegeding, E.A. (2004): Learning: Objectives, Competencies, or Outcomes. *Journal of Food Science Education*, (3), 69–70. DOI: 10.1111/j.1541-4329.2004.tb00047.x.
- Hattie, J. (2009). *Visible learning*. Routledge: Oxon.
- Itković, Z. (1997). *Opća metodika nastave*. Split: Književni krug.
- Kennedy, D., Hyland, Á., Ryan, N. (2009). Learning outcomes and competencies. *Using Learning Outcomes: Best of the Bologna Handbook*, 33, s. 59–76. Preuzeto: https://www.researchgate.net/publication/285264101_Learning_outcomes_and_competencies/link/5a378ac7a6fdcc769fd82f3c/download (dostup: 5.5.2020).
- Kerr, D.H. (1981). The structure of quality in teaching. J.F. Soltis (ur.), *Philosophy and education*, 1, s. 61–93.
- Lawson, M.J., Askell-Williams, H., Murray-Harvey, R. (2009). The quality of teacher's knowledge. U: Saha, L.J., Dworkin, A.G. (ur.), *The new international handbook of teachers and teaching*. New York: Springer.
- Lederman, N.G., Niess, M.L. (2000). If you fail to plan, are you planning to fail? *School Science and Mathematics*, 100(2), s. 57–61. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1949-8594.2000.tb17237.x>.
- Matijević, M., Radovanović, D. (2011). *Nastava usmjerena na učenika*. Zagreb: Školske novine.
- Moon, J. (2000). *Children Learning English*. Oxford: Macmillan Education.

- Nastavni plan i program za osnovnu školu.* (2006). Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.
- Nastavni program za gimnazije.* (1995). Ministarstvo znanosti i obrazovanja.
- Neary, M. (2002). *Curriculum studies in post-compulsory and adult education.* Cheltenham: Nelson Thornes.
- OECD. (2005). *Teachers matter: Attracting, developing and retaining effective teachers.* Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Ogden, K. (2001). The first days of school – How to be an effective teacher. *Radical Teacher*, 42, s. 42–44. Preuzeto: <https://www.jstor.org/stable/20710093> (dostup: 5.5.2020).
- Ornstein, A.C. (1997). How teachers plan lessons. *High School Journal*, 80(4), s. 1–11. Preuzeto: <http://www.jstor.org/stable/40364454> (dostup: 5.5.2020).
- Panasuk, R., Stone, W., Todd, J. (2002). Lesson planning strategy for effective mathematics teaching. *Education*, 122(4), s. 808–829. Preuzeto: <https://www.questia.com/library/journal/1G1-90188954/lesson-planning-strategy-for-effective-mathematics> (dostup: 5.5.2020).
- Predmetni kurikulum: Hrvatski jezik* (2019). Ministarstvo znanosti i obrazovanja.
- Richards, J.C. (2001). *Curriculum Development in Language Teaching.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Rowe, K.J. (2003). The importance of teacher quality. *Australian Council for Educational Research (ACER)*, s. 15–23. Preuzeto: https://research.acer.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=research_conference_2003 (dostup: 5.5.2020).
- Schraw, G. (1998). Promoting general metacognitive awareness. *Instructional Science*, 26, s. 113–125. DOI: 10.1023/A:1003044231033.
- Schraw, G., Dennison, R. S. (1994). Assessing metacognitive awareness. *Contemporary Educational Psychology*, 19, s. 460–475. <https://doi.org/10.1006/ceps.1994.1033>.
- Schunk, D.H., Zimmerman, B.J. (ur.). (1989). *Self regulated learning and academic achievement. Theory, research and practice.* New York: Springer. DOI: 10.1207/s15326985ep2501_2.
- Sesiorina, S. (2014). The analysis of teachers' lesson plan in implementing theme-based instruction for teaching English to young learners. *Journal of English and Education*, 2(1), s. 84–95. Preuzeto: <https://ejournal.upi.edu/index.php/L-E/article/view/750> (dostup: 5.5.2020).
- Smjernice za vrednovanje procesa učenja i ostvarenosti ishoda u osnovnoškolske i srednjoškolske odgoju i obrazovanju* (2020). Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja.
- Sullivan, M.M., Panasuk, R.M. (1998). Need for lesson analysis in effective lesson planning. *Education*, 228, s. 330–345. Preuzeto: <https://www.questia.com/library/journal/1G1-20494595/need-for-lesson-analysis-in-effective-lesson-planning> (dostup: 5.5.2020).
- Sun, S.Y.H. (2011). Online Language Teaching: the Pedagogical Challenges. *Knowledge Management & E-Learning: An International Journal*, 3(3), s. 428–447. Preuzeto: <http://kmel-journal.org/ojs/index.php/online-publication/article/viewFile/129/132> (dostup: 5.5.2020).
- Težak, S. (1996). *Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1.* Zagreb: Školska knjiga.
- Weinstein, C.E., Mayer, R.E. (1986). The teaching of learning strategies. U: C. M. Wittrock (ur.), *Handbook of research in teaching* (s. 315–327). New York: Macmillan. Preuzeto: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED237180.pdf> (dostup: 5.5.2020).
- Wilkerson, T., Scheffler, A.J. (1992). Examining an assumption of linkage between lesson planning and implementation. *Education*, 113(1), s. 74–80. Preuzeto: https://aquila.usm.edu/fac_pubs/6908/ (dostup: 5.5.2020).
- Wright, A. (1989). *Pictures for Language Learning.* Cambridge: Cambridge University Press.

Prilozi

Prilog 1¹³

RAZRED I ŠKOLA (OSNOVNA / SREDNJA)			
PRIPRAVA ZA NASTAVNI SAT HRVATSKOGA JEZIKA			
NASTAVNA CJELINA			
NASTAVNA TEMA		KLJUČNI POJMOVI	
NASTAVNA JEDINICA			
NASTAVNE ZADAĆE			
jezičnonaobrazbene:			
jezičnoodgojne:			
psihofunkcijske:			
jezičnokomunikacijske:			
METODIČKI SUSTAV	NASTAVNI OBLICI	NASTAVNE METODE	METODIČKI POSTUPCI
KORELACIJA		NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA	NASTAVNI IZVORI
unutarpredmetna	međupredmetna		
LITERATURA (ZA STUDENTA / NASTAVNIKA)			

¹³ Koristeći se Težakovim smjericama, prijedlog obrasca pisane pripreve za nastavni sat hrvatskoga jezika izradila je izv. prof. dr. sc. Vesna Bjedov.

USTROJ NASTAVNOGA SATA HRVATSKOGA JEZIKA	
TEMELJNE NASTAVNE ETAPE	1. PRIPRAVA
	2. ISTRAŽIVANJE JEZIČNE ČINJENICE
	3. PROVJERA STEČENIH SPOZNAJA (ISHODA UČENJA)
1. PRIPRAVA	
a) motivacija b) osvježivanje potrebnoga predznanja c) najava ishoda učenja / nastavnih zadaća d) priprava polaznog teksta	
2. ČITANJE I KRATKA INTERPRETACIJA POLAZNOGA TEKSTA	
3. ZAPAŽANJE NOVIH JEZIČNIH ČINJENICA (na osnovi obilježja po kojima se najlakše raspoznaju među poznatima i srodnima)	
4. OTKRIVANJE OSTALIH VAŽNIH OBILJEŽJA (na nizu primjera)	
5. UOPĆAVANJE (izvođenje pravila, sažimanje stečenih spoznaja)	
6. PROVJERA STEČENIH SPOZNAJA (ISHODA UČENJA / NASTAVNIH ZADAĆA) (na novim primjerima)	
7. UTVRĐIVANJE ZNANJA (ponavljanjem i vježbanjem)	
8. DAVANJE UPUTA ZA UČENJE I DOMAĆU ZADAĆU (može izostati)	

NASTAVNE ETAPE (KORACI / ODSJEČCI)	SADRŽAJ NASTAVNE SITUACIJE ¹⁴	NASTAVNI OBLICI, METODE, POSTUPCI
1. PRIPRAVA a) motivacija	Zadan je pojam <i>vrste riječi</i> , napišite što više asocijacija koje vam padnu na pamet. Za ovaj zadatak imate minutu. (Pišem pojam <i>vrste riječi</i> na ploču, a učenici u svoje bilježnice – <i>imenice, glagoli, uz, nikada, nepromjenjive</i> ... Nakon zadanoga vremena nekoliko učenika čita zapisano.)	N: o. čelni, m. upućivanja, pisanja U: o. individualni, m. pisanja, p. oluja ideja, m. čitanja

¹⁴ Kao ilustracija načina razrade sadržaja nastavne situacije naveden je primjer samo za prvi nastavni korak – motivaciju.

Prilog 2¹⁵

RAZRED I ŠKOLA – 7. razred osnovne škole
PRIPRAVA ZA NASTAVNI SAT HRVATSKOGA JEZIKA NASTAVNA JEDINICA: Upoznavanje s vodećim ličnostima ilirskoga pokreta.
ODGOJNO-OBRAZOVNI ISHOD NA RAZINI PREDMETNOG KURIKULUMA: OŠ HJ A.7.6. Učenik imenuje tekstove i događaje važne za razvoj hrvatskoga jezika kroz hrvatsku povijest.
RAZRADA ISHODA UČENJA: Učenik se upoznaje sa značajkama i vodećim ličnostima ilirskoga pokreta.
SADRŽAJ POUČAVANJA I UČENJA: vodeće ličnosti ilirskoga pokreta (Ljudevit Gaj, Ivan Kukuljević Sakcinski, Janko Drašković)
AKTIVNOSTI: metodički postupak <i>vtuljak pitanja</i> , rad s udžbenikom (čitanje) uz primjenu metodičkoga postupka razvrstavanja u <i>hijerarhijskoj mapi</i> , usmjereno slušanje i gledanje dokumentarnoga filma <i>Ljudevit Gaj</i> , dopunjavanje <i>vtuljka pitanja, petostih</i>
MEDIJI (NASTAVNA SREDSTVA, POMAGALA, IZVORI): mrežni izvor YouTube: https://www.youtube.com/watch?v=iPHw52sSWsc , udžbenik hrvatskoga jezika (Hrvatski bez granica 7), nastavni listići, slikokaz, računalo, projektor, ploča, kreda
MEĐUPREDMETNE TEME: osobni i socijalni razvoj

NASTAVNE ETAPE	OPIS AKTIVNOSTI (u opis učeničkih aktivnosti treba obuhvatiti oblike rada, nastavne metode, metodičke postupke, nastavne sustave...)	ISHODI UČENJA NA RAZINI AKTIVNOSTI (K, A, P) ¹⁶
1. MOTIVACIJA	<p>1. aktivnost: metodički postupak <i>vtuljak pitanja</i></p> <p>Učenici u paru ostvaruju metodički postupak <i>vtuljak pitanja</i> (prilog 1a) koji se nalazi na nastavnim listićima podijeljenima učenicima na početku sata. Središnji je pojam povijest hrvatskoga jezika. Prvi učenik para osmišljava perspektive iz kojih će promatrati ovaj pojam (prilog 1b) nakon čega drugi učenik para osmišljava pitanja i postavlja prvom učeniku u paru (prilog 1c). Oba učenika ispunjavaju svoj <i>vtuljak pitanja</i> (perspektivama i pitanjima) te zapisuju odgovore (prilog 1d).</p> <p>ostvarenost međupredmetne teme: OSR</p>	<p>Učenik primjenjuje stečeno znanje o povijesti hrvatskoga jezika. (K)</p> <p>Učenik aktivno sudjeluje u suradničkom učenju. (A)</p> <p>Učenik sastavlja pitanja. (P)</p>

¹⁵ Kao primjer pisane priprave za nastavni sat hrvatskoga jezika za rad sa studentima izradila je izv. prof. dr. sc. Vesna Bjedov.

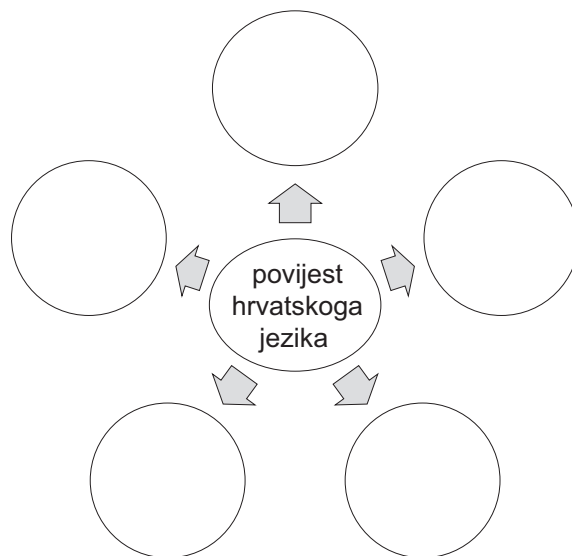
¹⁶ Kratice označuju: K – kognitivno, A – afektivno, P – psihomotoričko područje ishoda učenja.

2. ISTRAŽIVANJE	<p>2. aktivnost: rad s udžbenikom (čitanje) uz primjenu metodičkoga postupka razvrstavanja u hijerarhijskoj mapi</p> <p>Učenici individualno čitaju tekst o vodećim ličnostima ilirskoga pokreta u svojim udžbenicima (str. 65.-66.) u okviru udžbeničke jedinice Povijest hrvatskoga jezika do 20. stoljeća. U bilježnice crtaju hijerarhijsku mapu (prilog 2a) te postupkom razvrstavanja ispisuju najvažnije ličnosti ilirskoga pokreta koje se u udžbeniku navode (prilog 2b) te njihove značajke i zasluge. Nakon oblikovanja hijerarhijske mape učenici sudjeluju u heurističkom razgovoru u čelnome obliku rada u kojemu obrazlažu važnost i zasluge navedenih ličnosti.</p> <p>ostvarenost međupredmetne teme: OSR</p> <p>3. aktivnost: usmjereno slušanje i gledanje dokumentarnoga filma <i>Ljudevit Gaj</i></p> <p>Učenici usmjereno slušaju i gledaju dokumentarni film <i>Ljudevit Gaj</i> (prilog 3a). Individualno, svoju postojeću hijerarhijsku mapu dopunjuju novim spoznajama koje se u filmu navode (prilog 3b). Također, zapisuju završnu misao filma (prilog 3c) o kojoj, nakon odgledanoga filma, raspravljaju u paru.</p> <p>ostvarenost međupredmetne teme: OSR</p> <p>4. aktivnost: dopunjavanje vrtuljka pitanja</p> <p>U individualnom obliku rada (uz pomoć udžbenika) učenici novim spoznajama dopunjuju svoje odgovore koje su napisali na pitanja postavljena u 1. motivacijskoj aktivnosti – <i>vrtuljak pitanja</i> (prilog 4a).</p> <p>ostvarenost međupredmetne teme: OSR</p>	<p>Učenik upoznaje vodeće ličnosti ilirskoga pokreta. (K)</p> <p>Učenik čita udžbenički tekst. (A)</p> <p>Učenik oblikuje hijerarhijsku mapu. (A)</p> <p>Učenik aktivno sudjeluje u heurističkom razgovoru. (A)</p> <p>Učenik proširuje spoznaje o vodećim ličnostima ilirskoga pokreta. (K)</p> <p>Učenik pažljivo sluša čujno-vidni zapis. (A)</p> <p>Učenik aktivno sudjeluje u raspravi. (A)</p> <p>Učenik navodi vodeće ličnosti ilirskoga pokreta te najvažnije značajke ovoga pokreta. (K)</p> <p>Učenik sintetizira nove vrijednosti u svoj osobni život. (A)</p>
3. PROVJERAVANJE	<p>5. aktivnost: <i>petostih</i></p> <p>U individualnom obliku rada učenici oblikuju <i>petostih</i> o današnjoj nastavnoj jedinici (prilog 5a). Nakon toga u paru razmjenjuju napisano (prilog 5b).</p>	<p>Učenik sintetizira ključne pojmove današnje teme. (K)</p> <p>Učenik sastavlja <i>petostih</i> prema zadanim uputama. (P)</p>

Prilozi

Prilog (1a)

Metodički postupak vrtuljak pitanja na nastavnom listiću za učenike

Prilog (1b)

Metodički postupak vrtuljak pitanja – mogući učenikov prijedlog perspektiva:

Prilog (1c)

Moguća učenička pitanja:

— suvremeno društvo: Na koji je način povijest hrvatskoga jezika prisutna u suvremenom društvu?

— nacionalni identitet: Zašto je povijest hrvatskoga jezika važna za naš nacionalni identitet?

— suvremeni jezik: Kako je povijest hrvatskoga jezika utjecala na oblikovanje suvremenoga jezika?

— kultura: Koje spomenike kulture povezujemo s povijesti hrvatskoga jezika?

— književna baština: Koja su djela iz prošlosti obogatila našu književnu baštinu?

Prilog (1d)

Mogući učenički odgovori na pitanja:

— suvremeno društvo: Na koji je način povijest hrvatskoga jezika prisutna u suvremenom društvu? U nastavi Hrvatskoga jezika, u nastavi Povijesti, u prepoznatljivim i istaknutim motivima u važnim ustanovama, u hrvatskoj himni.

— nacionalni identitet: Zašto je povijest hrvatskoga jezika važna za naš nacionalni identitet? Važna je zbog toga što nas određuje kao narod i čini nas jedinstvenima.

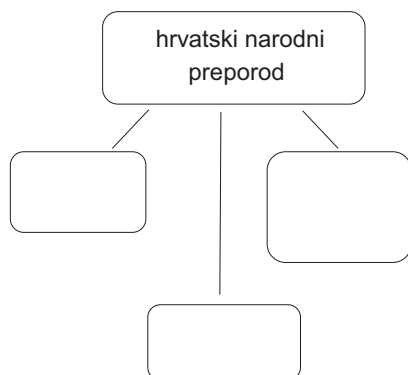
— suvremeni jezik: Kako je povijest hrvatskoga jezika utjecala na oblikovanje suvremenoga jezika? Za razvoj suvremenoga hrvatskog jezika važna je prva hrvatska gramatika Bartola Kašića i prvi hrvatski rječnik Fausta Vrančića.

— kultura: Koje spomenike kulture povezujemo s povijesti hrvatskoga jezika? Bašćansku ploču.

— književna baština: Koja su djela iz prošlosti obogatila našu književnu baštinu? Judita, prvi hrvatski ep, djelo Marka Marulića.

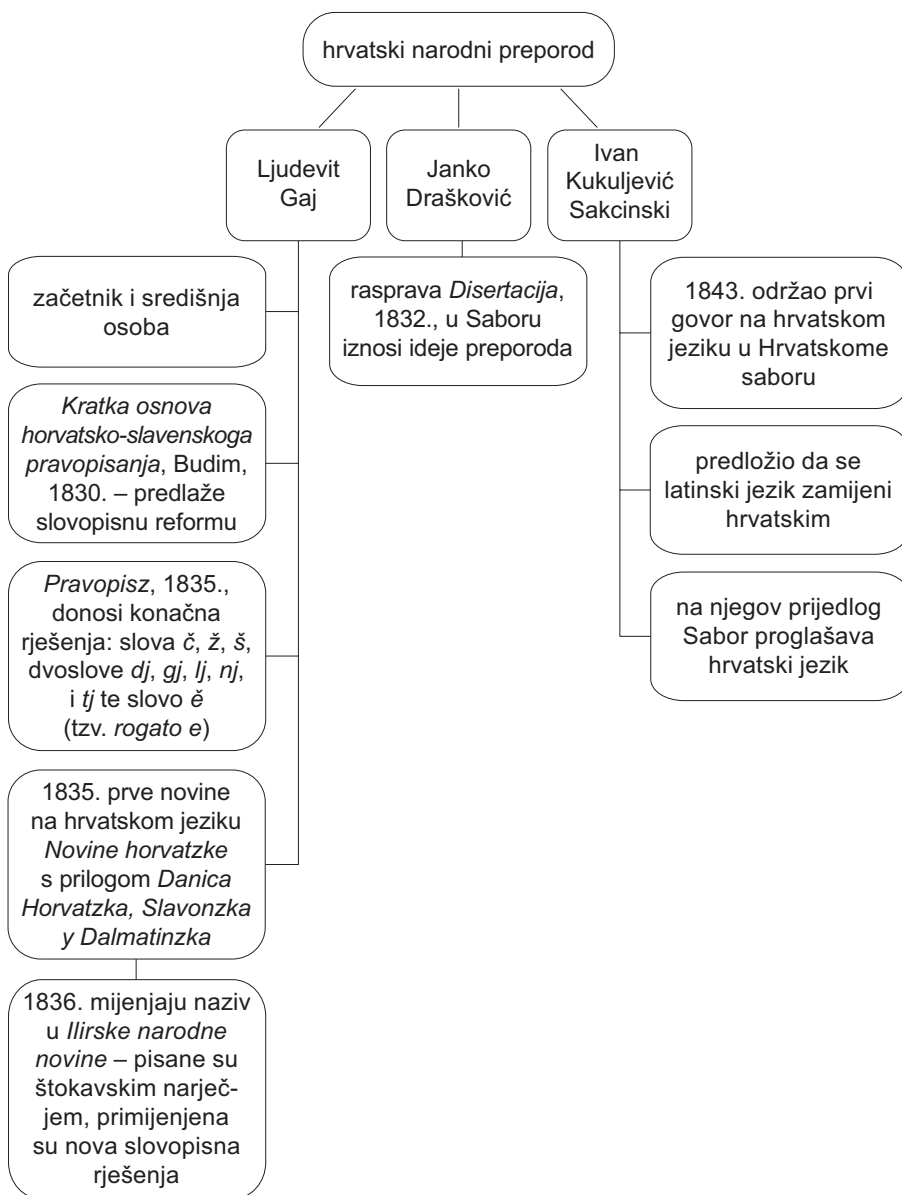
Prilog (2a)

Hijerarhijska mapa

Prilog (2b)

Moguća učenička hijerarhijska mapa nastala postupkom razvrstavanja:

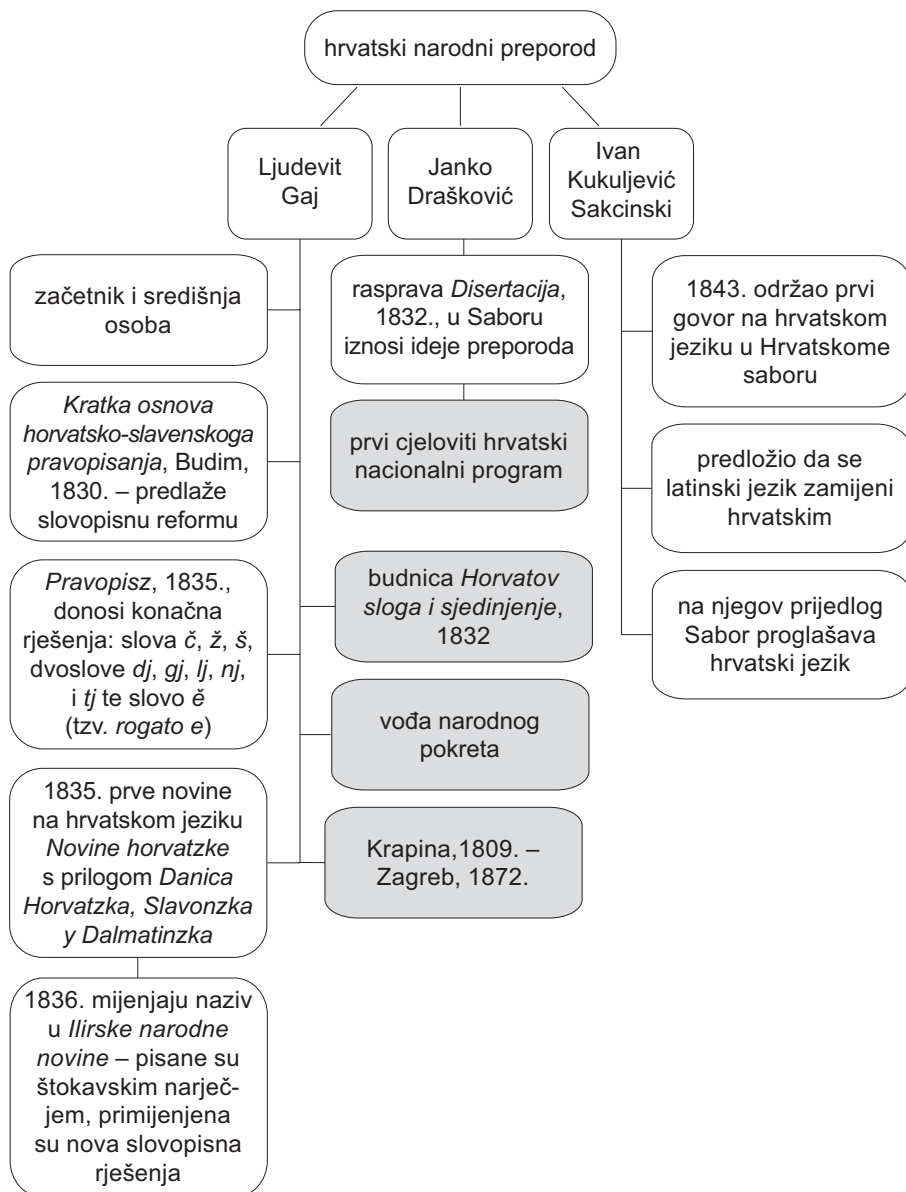

Prilog (3a)

Dokumentarni film *Ljudevit Gaj*

Prilog (3b)

Moguća (bojom) dopunjena učenička hijerarhijska mapa nastala postupkom razvrstavanja:

Prilog (3c)

Završna misao filma: *Tvojemu putovanju na zemlji ostala je stopa koju nitko ne zatare.*

Prilog (4a)

Moguće dopune učeničkih odgovora na pitanja:

— suvremeno društvo: Na koji je način povijest hrvatskoga jezika prisutna u suvremenom društvu? U nastavi Hrvatskoga jezika, u nastavi Povijesti, u prepoznatljivim i istaknutim motivima u važnim ustanovama, u hrvatskoj himni. **Josip Runjanin uglazbio je prve četiri kitice *Horvatzke domovine*, Antuna Mihanovića, koje su postale temelj hrvatske himne *Lijepa naša domovino*.**

— nacionalni identitet: Zašto je povijest hrvatskoga jezika važna za naš nacionalni identitet? Važna je zbog toga što nas određuje kao narod i čini nas jedinstvenima. **Hrvatski narodni preporod nacionalni je, kulturni i politički pokret s ciljem buđenja nacionalne svijesti, a samim tim očuvanjem i jačanjem hrvatskoga jezika.**

— suvremeni jezik: Kako je povijest hrvatskoga jezika utjecala na oblikovanje suvremenoga jezika? Za razvoj suvremenoga hrvatskog jezika važna je prva hrvatska gramatika Bartola Kašića i prvi hrvatski rječnik Fausta Vrančića. **Prve novine na hrvatskom jeziku 1835. Slovopisna reforma, Ljudevit Gaj: slova č, ž, š te dvoslovi dj, gj, lj, nj, i tj. Ivan Kukuljević Sakcinski održao prvi govor na hrvatskom jeziku 1843. i predložio da se latinski jezik zamijeni hrvatskim, stoga Sabor proglašava hrvatski jezik službenim 1847.**

— kultura: Koje spomenike kulture povezujemo s povijesti hrvatskoga jezika? Bašćanska ploča.

— književna baština: Koja su djela iz prošlosti obogatila našu književnu baštinu? Judita, prvi hrvatski ep, djelo Marka Marulića. **Bartol Kašić preveo Bibliju na hrvatski jezik 1630., a prijevod Biblije na hrvatski jezik objavljen je 1831. (Matija Petar Katančić).**

Prilog (5a)

Upute za pisanje petostiha:

1. opis teme jednom riječi (najčešće imenica) _____
2. opis teme dvjema riječima (najčešće pridjevi) _____
3. tri riječi koje opisuju radnju (glagolske imenice) _____
4. misao od četiriju riječi koja izražava osjećaje u svezi s temom _____
5. istoznačnica koja ponovno sažima bit teme _____

Prilog (5b)

Moguće učeničko oblikovanje petostiha:

1. opis teme jednom riječi (najčešće imenica): *preporod*;
2. opis teme dvjema riječima (najčešće pridjevi): *hrvatski, narodni*;
3. tri riječi koje opisuju radnju (glagolske imenice): *buđenje, mijenjanje, izrastanje*;
4. misao od četiriju riječi koja izražava osjećaje u svezi s temom: *Tvojemu putovanju na zemlji ostala je stopa koju nitko ne zatara*;
5. istoznačnica koja ponovno sažima bit teme: *ilirski pokret*.

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.17>

Data przesłania artykułu: 19.11.2020

Data akceptacji artykułu: 21.09.2021

HANNA SHVETS

Kyjiwśkyj nacionalnyj uniwersytet imeni Tarasa Szewczenka, Ukrajina

(Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine)

Українська мова як іноземна в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: здобутки і виклики

Ukrainian as a foreign language at the Taras Shevchenko National University of Kyiv: Achievements and challenges

Abstract

The purpose of the study is to analyse the achievements in the field of teaching Ukrainian as a foreign language at the Institute of Philology of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, and to determine prospects for the development of this area, taking into account modern challenges. To diagnose the state of teaching Ukrainian as a foreign language, the following methods were used: 1) theoretical methods — analysis of the language didactics problems from the perspective of the lecturers of the Department of Ukrainian and Russian as Foreign Languages; description of the stages of development of the department and the system of teaching Ukrainian to different categories of foreign communicants, as well as the system of professional training of future lecturers of Ukrainian as a foreign language; 2) empirical methods — generalisation of pedagogical experience; expert assessment of educational and methodical materials, educational programmes, curricula.

Keywords: Ukrainian as a foreign language, educational programme, language didactics, educational text, Institute of Philology of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

Украинский язык как иностранный в Киевском университете имени Тараса Шевченко: достижения и вызовы

Аннотация

Цель предпринятого исследования состоит в анализе достижений в сфере преподавания украинского языка как иностранного в Институте филологии КНУ имени Тараса Шевченко и определении перспектив развития этой отрасли с учётом современных вызовов. Для диагностики состояния обучения украинскому языку как иностранному использованы следующие методы: теоретические — анализ основных лингводидактических проблем, которые нашли отражение в научных исследованиях сотрудников кафедры украинского и русского языков как иностранных; описание этапов развития кафедры и системы обучения украинскому языку разных категорий инокоммуникантов, а также системы профессиональной подготовки будущих преподавателей украинского языка в иноязычной аудитории; эмпирические — обобщение педагогического опыта коллектива кафедры; экспертная оценка учебно-методических материалов, образовательных программ, учебных планов.

Ключевые слова: украинский язык как иностранный, образовательная программа, лингводидактика, учебный текст, Институт филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Вступ

Методика навчання української мови як іноземної (далі — УМІ) є однією з наймолодших гілок лінгводидактики, оскільки вона, хоча й зародилася у 20-х рр. ХХ ст. і розвивалася упродовж довгого періоду спорадично в окремих славістичних осередках за кордоном (Швець, 2019б, с. 28–29), отримала стимул до повноцінного розвитку лише з проголошенням незалежності України. Саме з 90-х рр. минулого століття розпочався процес становлення методики навчання УМІ на території нашої держави. Упродовж тридцяти років ця галузь пройшла шлях від поступового усвідомлення проблем і завдань, поодиноких, часто не скоординованих, спроб викладачів різних університетів зі створення підручників для іноземних слухачів підготовчих відділень до повноцінного функціонування. В останнє десятиліття спостерігаємо збільшення кількості фундаментальних наукових досліджень з різних проблем методики навчання УМІ (дисертаційні роботи Н. Василенко, А. Гадомської, І. Дирди, Г. Іванишин, С. Костюк, Т. Кудіної, О. Пальчикової, О. Туркевич, О. Федорової, М. Цуркан, Г. Швець) та появу численних різноаспектних навчальних матеріалів для іноземців усіх рівнів володіння мовою. Сформувалися потужні регіональні науково-освітні центри, які розвивають окремі напрями лінгвістичних та педагогічних досліджень залежно від мовно-культурної специфіки регіону, контингенту іноземних студентів та конкретних освітніх програм (Швець, 2019, с. 48–49). І якщо про діяльність

україністичних кафедр за кордоном маємо чимало наукових публікацій (розвідки Є. Барань, А. Дуганджич, Д. Павлешен, Т. Космеди, Г. Кочіша, Т. Миронкової, В. Мушинської, І. Огієнко, М. Поповича, С. Романюк, М. Чижмарової, П. Юзвінкевіча та ін.), то досвід вітчизняних академічних осередків в галузі навчання УМІ ще чекає вдумливого опису й аналізу. Власне, потреба в таких дослідженнях і визначає **актуальність** пропонованої розвідки.

Розвиток методики навчання УМІ в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка пов'язаний передусім з діяльністю кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології. Треба зазначити, що першим крокам, здійсненим колективом цього підрозділу в становленні лінгводидактики УМІ в 90-х рр. минулого століття, присвячена стаття Неоніли Зайченко (Зайченко, 2017). Авторка схарактеризувала роботу з відкриття спеціалізації „Українська мова як іноземна” для українських філологів та окреслила наукові пошуки викладачів кафедри того періоду в межах науково-дослідної теми „Лінгводидактика української мови як іноземної”. Науковиця наголосила на необхідності аналізу сучасного стану галузі в Київському університеті. У цьому і вбачаємо **мету пропонованої розвідки** — підсумувати досягнення у сфері методики навчання УМІ в Інституті філології КНУ імені Тараса Шевченка та окреслити перспективи її розвитку.

Методи дослідження

Для діагностики стану навчання УМІ використано такі методи: *теоретичні* — аналіз наукового доробку викладачів кафедри української та російської мов як іноземних; опис етапів розвитку кафедри та системи навчання української мови різних категорій інокомунікантів в КНУ імені Тараса Шевченка; *емпіричні* — узагальнення педагогічного досвіду; експертна оцінка навчально-методичних матеріалів, освітніх програм, навчальних планів.

Виклад результатів дослідження

За понад 40 років діяльності кафедра української та російської мов як іноземних Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка накопичила багатий науково-методичний досвід. Вона була заснована в 1978 р. як кафедра російської мови та методики викладання її як іноземної. До кінця 80-х рр. розвиток кафедри (під керівництвом доцента С. Воробйової) визначали загалом два напрямки навчально-методичної та наукової роботи: підготовка вітчизняних фахівців з викладання російської мови в аудиторії інокомунікантів та навчання іноземних громадян російської мови. З 90-х рр. ХХ ст. почався новий етап розвитку кафедри, викликаний політичними змінами: проголо-

шення незалежності й надання українській мові статусу державної сприяли зростанню за кордоном інтересу до неї та зумовили потребу в розробці концепцій навчання УМІ та підготовки відповідних педагогічних кадрів. Саме в межах останнього напрямку вперше в Україні в 1993 р. було розпочато навчання українських філологів за спеціалізацією „Українська мова як іноземна”. З 1994 р. організовано навчання зарубіжних магістрантів, аспірантів, студентів включеного навчання української мови. Створено *Навчальні мінімуми з української і російської мов для іноземців* (Зайченко, Воробйова, 1995), які стали змістовою базою для розроблення конкретних програм навчання іноземців мови, а також для написання підручників і посібників. У цей непростий період змін та новацій кафедру очолювали доценти Н. Зайченко (1989–1995 рр.) та Н. Присяжнюк (1995–1996 рр.).

Зміна назви кафедри (російської мови та методики викладання її як іноземної; української, російської мов та методики їх викладання як іноземних; української мови як іноземної; української та російської мов як іноземних) яскраво ілюструє політичні тенденції певного часу й увиразнює проблему переосмислення пріоритетів у навчанні іноземців: з одного боку, галузь мала давні традиції, закорінені в політико-соціальних реаліях та методичних традиціях навчання російської мови як іноземної за радянського часу; з іншого боку, з постанням незалежної України й руйнацією старих міждержавних освітніх зв'язків ця сфера потребувала перезавантаження як в організаційному плані, так і змістовому, оскільки виникла потреба навчати іноземців української мови. З цим непростим завданням Університет загалом і кафедра зокрема впоралися успішно, скерувавши свою діяльність на гармонізацію двох різновекторних тенденцій сучасного суспільства: 1) прагнення до збереження національної ідентичності і в цьому контексті зміцнення ролі української мови як державної та ретранслятора нашої культури у світі; 2) глобалізаційні процеси та зацікавленість іноземних громадян у вивченні популярних міжнародних мов (зокрема російської).

Відзначений вектор став основним у роботі кафедри впродовж останніх десятиліть під керівництвом доцента Н. Ніколаєвої. З початку 2000-х рр. було організовано навчання бакалаврів та магістрів за спеціальностями „Переклад (з української / російської мови)”, „Українська мова та література” (для іноземних студентів), „Російська мова та література” (для іноземних студентів). Досвід підготовки зарубіжних фахівців за цими спеціальностями було переосмислено і творчо розвинуто в сучасних освітніх програмах кафедри, упроваджених 2016 р.

Зосередимося на досягненнях кафедри в основних напрямках її діяльності у сфері УМІ: навчання громадян інших держав та підготовка фахівців із викладання української мови інокомунікантам.

Сьогодні на базі кафедри діє дві україністичні освітні програми: „Українська мова та переклад (для іноземців)” (бакалаврський рівень) і „Україн-

ська мова та література (для іноземців)” (магістерський рівень). Обидві програми унікальні, оскільки зорієнтовані на іноземних здобувачів вищої освіти. Досягнення головного результату навчання — вільно, гнучко й ефективно використовувати українську мову для розв’язання комунікативних завдань у різних сферах життя – потребує методичних підходів, відмінних від тих, які застосовують у навчанні рідної мови, та спеціального навчально-методичного забезпечення. Викладачами кафедри розроблені робочі програми, методичні рекомендації, навчальні посібники з практичного й теоретичного курсів української мови, що базуються на засадах текстоцентричного, функціонально-комунікативного та лінгвокультурологічного підходів (Бондарєва, 2010; Бондарєва, Шевченко, 2011; Дем’янюк, 2009; Дем’янюк, 2011; Дерба, 2013; Дерба, Любчевська-Сокур, 2017; Дідківська, Швець, 2014; Єщенко, 2010; Овдіюк, 2015; Самусенко, Клімкіна, 2009; Швець, 2011; Швець, Торчинська, Літвінчук, 2012; Шевченко, 2008; Шевченко, 2017а).

Бакалаврська освітня програма вибудована так, щоб забезпечити поступовий перехід від професійно орієнтованого навчання української мови (на підготовчому відділенні) до повного іншомовного занурення. Це реалізовано за допомогою низки предметів, що забезпечують інтенсивну аспектну підготовку з української мови в першому семестрі: практична фонетика, практична граматики, усне мовлення, письмове мовлення, коментоване читання наукових текстів. Загалом усі обов’язкові компоненти програми структуровано на чотири групи: 1) предмети, що забезпечують формування загальнонаукових компетентностей; 2) теоретичні й практичні дисципліни з української мови; 3) курси з перекладознавства та практики письмового й усного перекладу; 4) друга (західноєвропейська) і третя (російська) іноземні мови. Запропоновано два вибіркові блоки: „Українська мова в лінгвокультурологічному аспекті”, „Викладання української мови як іноземної”, — за першим з яких можливе присвоєння професійної кваліфікації „фахівець (перекладач)”, а за другим — „вчитель закладу середньої освіти”.

Магістерська програма має освітньо-наукове спрямування та скерована на розвиток умінь і поглиблення знань з української мови, ознайомлення з основними тенденціями в розвитку української літератури, формування дослідницьких умінь. Крім вивчення української мови й літератури, студенти мають можливість покращити рівень володіння англійською та обрати один із блоків предметів: „Практичний переклад для тих, хто вивчає українську мову як іноземну”, „Українська мова в закладах вищої освіти”, „Російська мова” (можлива професійна кваліфікація за першим блоком — „перекладач”, за другим — „викладач закладу вищої освіти”, за третім — „лінгвіст”). Магістранти здобувають фундаментальні теоретичні знання з української філології, удосконалюють практичні мовні й мовленнєві вміння та пізнають українську культуру „зсередини”, оскільки проживають у країні носіїв мови, — усе це дозволяє говорити про підготовку якісно нової когорти іноземних украї-

ністів, які, сподіваємося, сприятимуть формуванню позитивного іміджу нашої держави за кордоном.

Контингент іноземних студентів-філологів, що вивчають українську мову в КНУ імені Тараса Шевченка, складають сьогодні переважно китайські громадяни. Причому в магістратурі більшість із них здобуває вищу освіту за міждержавними угодами між Україною та КНР і зорієнтована на здобуття педагогічного фаху, оскільки в останні роки в університетах Китаю активізувався процес відкриття кафедр україністики. Саме тому в дипломних роботах магістранти досліджують різні аспекти лінгводидактики української мови, здійснюють порівняльні лінгвокультурологічні студії. Так, у 2020 р. були успішно захищені магістерські роботи „Особливості мови зовнішньої реклами міста Києва в лінгводидактичному аспекті”, „Займенникові групи слів: граматичний та лінгводидактичний аспекти”, „Лінгвокультурологічна специфіка концепту «гроші» в українських і китайських прислів'ях та приказках”.

Українську мову вивчають на кафедрі також іноземні філологи, що здобувають освіту за бакалаврською програмою „Російська мова та переклад (для іноземців)”. Обов'язковий предмет „Практичний курс третьої іноземної мови (української)” спрямований на досягнення інофонами елементарного рівня володіння українською мовою, тобто формування навичок та вмій, які дадуть можливість задовольняти прості комунікативні потреби в ситуаціях щоденного спілкування, пов'язаних із побутовою, навчальною, частково соціально-культурною та професійною сферами. У роботі з цим контингентом викладачі кафедри спираються, безперечно, на визначені методичною наукою принципи навчання другої (третьої) іноземної мови — порівняльний підхід та принцип інтенсифікації навчання. З одного боку, свідоме порівняння явищ двох споріднених мов, близькість їхньої фонетичної, лексичної та граматичної систем допомагають іноземним студентам-русистам значно ефективніше вивчати українську, з іншого боку, важливо враховувати явище інтерференції й організувати систематичну роботу над її подоланням (Швець, 2016, с. 105–106).

Іноземні магістранти-русисти мають можливість опанувати українську мову в межах одного з вибіркового блоків освітньої програми „Російська мова та література (для іноземців)”. Система дисциплін блоку (практична фонетика української мови, усне мовлення, коментоване читання художніх текстів, письмове мовлення, практичний курс української мови, виробнича країнознавча практика) забезпечує досягнення рівня, достатнього для ефективного спілкування в побутовій, суспільній, навчальній та професійних сферах, читання українською мовою навчальної й художньої літератури, конспектування й використання українськомовних наукових джерел у написанні дипломної роботи.

Отже, в Інституті філології КНУ імені Тараса Шевченка громадяни інших держав можуть вивчати українську мову як першу іноземну (за спеціаль-

ними освітніми програмами бакалаврського та магістерського рівнів) або як третю іноземну в межах освітніх програм для іноземних студентів-русистів (обов'язковий предмет для бакалаврів та вибірковий блок для магістрантів).

Кафедра української та російської мов як іноземних забезпечує також викладання практичного курсу української мови всім іноземним студентам інших спеціальностей¹. У попередні десятиліття було створено навчальні матеріали з розвитку вмінь фахового мовлення для іноземних студентів-міжнародників, економістів, психологів (Дерба, Любчевська-Сокур, 2014; Дерба, Любчевська-Сокур, 2012; Дідківська, Любчевська-Сокур, Ніколаєва, 2012; Дідківська, Любчевська-Сокур, Ніколаєва, 2003; Скиба, 2015).

З 2019 р. прийняте рішення про обов'язковість дисципліни „Українська мова” для всіх іноземних студентів Університету, що здобувають освіту англійською мовою в різних його підрозділах: в Інституті філології, Інституті міжнародних відносин, на геологічному, економічному та інших факультетах. Це порівняно новий напрямок діяльності кафедри, адже такі освітні програми почали функціонувати нещодавно. Розроблено відповідні робочі програми, триває процес створення матеріалів, орієнтованих на англійськомовного адресата і спрямованих на формування елементарних умінь говоріння, аудіювання, читання й письма українською мовою в обмежених комунікативних ситуаціях побутової та навчальної сфер спілкування. У роботі з таким контингентом гостро постає питання позитивної мотивації: оскільки мовою навчання є англійська, а в спілкуванні кияни часто використовують російську, студенти не бачать практичної потреби в оволодінні українською мовою. Розв'язання проблеми вимагає роботи в таких напрямках: максимальне використання методів, які б сприяли підвищенню інтересу до вивчення мови (ігрових, проектних, інтерактивних тощо); організація університетського українськомовного середовища (на всіх рівнях: викладачі університету, лаборанти, секретарі, методисти, технічний персонал, працівники їдальні, гардеробу); активне залучення іноземних студентів до спільної діяльності з українськими (розмовні клуби, екскурсії, творчі заходи тощо).

Як було зазначено раніше, другий важливий вектор діяльності кафедри — підготовка українських філологів, компетентних у викладанні в аудиторії інокомунікантів, — почав розвиватися з 1993 р. Навчання викладачів УМІ було організоване до 2013 р. за всіма трьома, чинними на той період, рівнями вищої освіти в межах спеціалізації „Українська мова як іноземна”. Систему дисциплін за рівнями „бакалавр”, „спеціаліст” і „магістр”, характеристику її мети, завдань, сутності професійної компетентності викладача УМІ, детальний аналіз окремих предметів цієї системи презентовано в наших працях

¹ В Інституті біології та медицини, зважаючи на велику кількість іноземних студентів та специфічну мету курсу «Українська мова» — підготувати їх до проходження практики в медичних закладах України, — створено окрему кафедру мовної підготовки.

(Швець, 2013; Швець, 2014а; Швець 2014б). Підсумком роботи кафедри в цій галузі стало колективне видання *Навчальні програми та методичні рекомендації до дисциплін спеціалізації „Українська мова як іноземна”* (Невойт, Швець, Шевченко та ін., 2015).

Упродовж 2015–2020 рр. навчання майбутніх викладачів УМІ було реалізовано в межах вибіркового блоку дисциплін за освітньо-науковою програмою „Українська філологія та західноєвропейська мова”. Стисло схарактеризуємо систему цієї професійної підготовки, спираючись на наше дослідження (Швець, 2019б, с. 63–67).

Предмети блоку „Українська мова як іноземна” структуровано за трьома основними напрямками: 1) формування лінгвістичної та методичної бази майбутнього викладача (функціонально-комунікативна граматики української мови, методика викладання УМІ в закладах вищої освіти); 2) поглиблення знань з окремих аспектів методики (навчання видів мовленнєвої діяльності, національно орієнтоване викладання УМІ, лінгвокраїнознавство у процесі викладання УМІ, художній текст у системі навчання УМІ, переклад у курсі УМІ); 3) розвиток практичних умінь в обраній галузі (методичний практикум з проєктування навчального процесу з УМІ, новітні освітні технології у практиці викладання УМІ; виробнича практика). Форми й методи роботи зорієнтовані на максимальне наближення до реалій майбутньої професії. Студенти аналізують навчально-методичне забезпечення з УМІ, проєктують фрагменти занять, демонструють та обговорюють їх, моделюють можливі навчальні ситуації, беруть участь у спільних заняттях з іноземними магістрантами, відвідують заняття викладачів кафедри і спостерігають за процесом навчання УМІ, проводять самостійно розроблені заняття для інокомунікантів різних рівнів володіння українською мовою, створюють разом із викладачами кафедри навчальні посібники для іноземців (Швець, Торчинська, Літвінчук, 2012).

Цікавим досвідом для магістрантів стало спілкування зі студентами-україністами Вроцлавського університету, які перебували на стажуванні в Інституті філології Київського університету в жовтні 2019 р. Польські студенти відвідували заняття, фрагменти яких готували і проводили майбутні викладачі УМІ. На березень 2020 р. було заплановано стажування українських студентів у Польщі з метою ознайомлення із системою викладання української мови у Вроцлавському університеті й апробації розроблених самостійно навчальних матеріалів, однак через карантинні обмеження² цю поїздку, на жаль, було скасовано.

² Карантинні реалії, зрозуміло, актуалізували потребу в розробці навчальних матеріалів для дистанційного навчання та пошуку відповідних оптимальних форм і методів роботи, що сьогодні є одним із пріоритетних напрямків науково-методичної роботи викладачів кафедри.

Важливим складником професійної підготовки студентів, які спеціалізуються за блоком „Українська мова як іноземна”, є дипломна робота лінгводидактичного спрямування. Тематика магістерських досліджень останніх років свідчить про інтерес молодих науковців до широкого спектру актуальних лінгвістичних і педагогічних проблем: мовленнєві жанри української мови (згоди, заперечення, прохання, компліменту, втішання, тосту та ін.) та їх лінгводидактичне осмислення; функціонально-семантичні поля української мови в аспекті навчання УМІ; специфіка діалогічного та монологічного мовлення й система роботи з формування відповідних умінь у студентів-інокомунікантів; використання художнього тексту в навчанні УМІ; лексика української мови в аспекті створення навчальних лексикографічних праць для інокомунікантів тощо.

Схарактеризована система професійної підготовки викладачів УМІ, що викристалізувалася в процесі багаторічного вдосконалення, має, безперечно, потужний потенціал і перспективи розвитку, особливо зважаючи на той факт, що, згідно з останніми змінами в Законі України „Про освіту”, усі іноземні студенти зобов’язані вивчати українську мову, тож потреба в таких фахівцях зростає. Однак, на жаль, з 2020 р. перелік вибіркового блоку освітньої програми „Українська філологія та західноєвропейська мова” було скорочено, серед інших вилучено і блок „Українська мова як іноземна” — таке адміністративне рішення, прийняте без урахування думки самих студентів і незважаючи на незмінну популярність вибіркового блоку серед них, стало для кафедри серйозним викликом. Постало питання збереження й розвитку цього напрямку у формі курсів підвищення кваліфікації чи методичного центру для викладачів УМІ – зараз колектив кафедри вивчає можливості втілення такої ідеї.

Як зрозуміло, наукові дослідження співробітників кафедри зосереджені навколо питань моделювання навчального процесу для різних груп інокомунікантів та українських філологів, майбутніх викладачів УМІ, і створення відповідного навчально-методичного забезпечення. Базовою в цьому аспекті постає проблема лінгводидактичного опису української мови – універсального та національно орієнтованого. З одного боку, доведено дидактико-методичну доцільність опису мови на основі універсальних смислових категорій та семантико-синтаксичних відношень (суб’єктних, об’єктних, означальних, локативних, темпоральних, каузальних та ін.). З іншого боку, у контексті комунікативно-міжкультурної концепції навчання необхідно враховувати „особливості когнітивно-мисленнєвої та навчально-пізнавальної діяльності носіїв мови і відповідну етнометодичну корекцію для інтенсифікації процесу формування стійких навичок українського ... мовлення”, що вимагає підвищення „етнометодичної та етнопедagogічної кваліфікації викладачів” (Зайченко, Гавриленко, Шевченко, 2020, с. 77).

Проблемам опису інтонаційної та граматичної системи української мови з метою її навчання як іноземної присвячено низку публікацій доцента ка-

федри української та російської мов як іноземних Мирослави Шевченко. Дослідниця аналізує чинні програми, підручники й посібники з УМІ щодо представлення фонетичного та граматичного матеріалу, пропонує лінгводидактичний опис інтонаційних конструкцій (Шевченко, Anchimiuk, 2019), категорії роду та числа іменника (Шевченко, 2016; Шевченко, 2017в), виду дієслів (Шевченко, 2009), здійснює лінгводидактичну інтерпретацію українських неозначених займенників (Зайченко, Шевченко, 2013) та дієслів руху (Шевченко, 2011; Шевченко, 2012) для іншомовної аудиторії.

Культурологічна парадигма сучасної методики навчання іноземних мов умотивовує інтерес викладачів кафедри до лінгводидактичного осмислення фонової та безеквівалентної лексики, прецедентних феноменів, пареміологічного фонду української мови, рекламного тексту (Самусенко, Шевченко, 2014; Овдіюк, 2014; Скиба 2011; Скиба, 2012; Шевченко, 2015). Особливу увагу різним аспектам проблеми викладання лінгвокраїнознавства іноземним студентам, зокрема моделі навчального лінгвокраїнознавчого словника, приділено в науковому доробку доцента кафедри Оксани Самусенко (Самусенко, 2012; Самусенко, 2013; Самусенко, 2015; Самусенко, 2016; Самусенко, 2017; Самусенко, 2020).

Однією з центральних проблем методики навчання УМІ є питання добору, моделювання й ефективного використання навчального тексту. У монографії автора статті, доцента кафедри Ганни Швець, презентовано цілісну концепцію навчальної текстотеки з УМІ, обґрунтовано її структуру, схарактеризовано принципи моделювання навчальних побутових та наукових текстів на початковому етапі вивчення мови, на основі лінгводидактичного аналізу окремих жанрів (народної легенди, літературної казки, есе) та низки творів української літератури запропоновано систему роботи з художнім текстом у навчанні УМІ іноземних студентів гуманітарних спеціальностей (Швець, 2019б).

Доцільні завдання до тексту й методи роботи на його основі спрямовані на досягнення стратегічної мети – формування українськомовної комунікативної компетентності, зокрема розвитку навичок та вмінь в усіх видах мовленнєвої діяльності. Цей аспект також знайшов відображення в дослідженнях викладачів кафедри, зокрема запропоновано шляхи формування аудитивної компетентності інофонів (Шевченко, Мірошніченко, 2018), систему роботи з розвитку вмінь усного та письмового мовлення (Швець, 2008; Швець, 2019а), концепцію інтегрованого навчання видів мовленнєвої діяльності УМІ (Шевченко, 2017б), аналіз сучасних освітніх технологій, скерованих передусім на розвиток мовленнєвих умінь (Овдіюк, 2017; Швець, 2019б, с. 133–190).

Багаторічна науково-методична робота колективу кафедри акумульована в програмах і тестах з УМІ для рівнів А1–С1 (Ніколаєва та ін., 2015; Ніколаєва та ін., 2018), що становлять змістову базу для іспиту з підтвердження

рівня володіння УМІ, який проводили на базі Університету³ і який, з липня 2021 р. запроваджено на загальнодержавному рівні відповідно до затверджених стандартизованих вимог (Мазурик, Антонів, Синчак, Бойко, 2019).

Висновки

Проведене дослідження узагальнило напрацювання кафедри української та російської мов як іноземних Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка в галузі викладання УМІ. Сьогодні вивчення української як основної іноземної мови організоване за створеними на кафедрі філологічними освітніми програмами бакалаврського та магістерського рівнів, а також як третьої мови – за програмами для іноземних філологів-русистів. Також до 2020 року включно на кафедрі в межах дисциплін вибіркового блоку для вітчизняних студентів-філологів здійснювали підготовку майбутніх викладачів УМІ. Для забезпечення навчання різних категорій здобувачів вищої освіти створено робочі програми, методичні рекомендації, низку навчальних посібників.

У науковому доробку викладачів кафедри знайшли висвітлення актуальні лінгводидактичні проблеми: універсальний та національно орієнтований опис української мови з метою її викладання в іноземній аудиторії; лінгвокультурологічне осмислення словникового складу української мови та навчального тексту; принципи добору й моделювання навчальних текстів, створення ефективної системи завдань до них; методи формування вмінь у різних видах мовленнєвої діяльності; лінгвометодичний опис рівнів володіння УМІ та створення відповідної системи тестування тощо.

Перспективи кафедри у сфері навчання УМІ визначає необхідність розвитку науково-методичних традицій колективу відповідно до сучасних викликів. Пріоритетними постають завдання вдосконалення системи професійної підготовки зарубіжних українців; впровадження сучасних методів і технологій навчання з урахуванням карантинних і майбутніх посткарантинних реалій навчального процесу; створення концепції курсів підвищення кваліфікації чи методичного центру для викладачів УМІ; формування стратегії популяризації української мови серед іноземних студентів, що здобувають освіту російською чи англійською мовою, здатної протистояти негативному впливу білінгвального українсько-російського середовища.

³ Такий іспит було організовано також у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

Бібліографія

- Бондарєва, Н. (2010). *Стилістика української мови*. Київ: Четверта хвиля [Bondaryeva, N. (2010). *Stylistyka ukrajyns'koyi movy*. Kyuiv: Chetverta khvylya].
- Бондарєва, Н., Шевченко, М. (2011). *Йти – ходити, їхати – їздити...* Київ: Четверта хвиля [Bondaryeva, N., Shevchenko, M. (2011). *Itu – khodyty, ykhaty – yizdyty...* Kyuiv: Chetverta khvylya].
- Дем'янюк, А. (2009). *Розвиток навичок наукового мовлення (для іноземних студентів-філологів)*. Київ: ВПЦ «Київський університет» [Dem'yanyuk, A. (2009). *Rozvytok nauychoh naukovoho movlennya (dlya inozemnykh studentiv-filolohiv)*. Kyuiv: VPTS «Kyuivivs'kyu universytet»].
- Дем'янюк, А. (2011). *Практичний курс української мови (для іноземних студентів-філологів)*. Київ: ВПЦ «Київський університет» [Dem'yanyuk, A. (2011). *Praktychnyy kurs ukrajyns'koyi movy (dlya inozemnykh studentiv-filolohiv)*. Kyuiv: VPTS «Kyuivivs'kyu universytet»].
- Дерба, С. (2013). *Знайомство з Україною*. Київ: Фенікс [Derba, S. (2013). *Znayomstvo z Ukrainoyu*. Kyuiv: Feniks].
- Дерба, С., Любчевська-Сокур, В. (2012). *Українська мова для іноземних студентів*. Вінниця: Меркьюрі-Поділля [Derba, S., Lyubchevs'ka-Sokur, V. (2012). *Ukrayins'ka mova dlya inozemnykh studentiv*. Vinnitsya: Merk'yuri-Podillya].
- Дерба, С., Любчевська-Сокур, В. (2014). *Науковий стиль мовлення*. Київ: Фенікс [Derba, S., Lyubchevs'ka-Sokur, V. (2014). *Naukovyy styl' movlennya*. Kyuiv: Feniks].
- Дерба, С., Любчевська-Сокур, В. (2017). *Українська мова*. Київ: Фенікс [Derba, S., Lyubchevs'ka-Sokur, V. (2017). *Ukrayins'ka mova*. Kyuiv: Feniks].
- Дідківська, Л., Любчевська-Сокур, О., Ніколаєва, Н. (2003). *Час. Події. Люди*. Київ: ВПЦ „Київський університет” [Didkivs'ka, L., Lyubchevs'ka-Sokur, O., Nikolayeva, N. (2003). *Chas. Podiyi. Lyudy*. Kyuiv: VPTS „Kyuivivs'kyu universytet”].
- Дідківська, Л., Любчевська-Сокур, О., Ніколаєва, Н. (2012). *Українська мова для іноземних студентів. Газетно-публіцистичні тексти та завдання до них*. Вінниця: ПП Балук І. Б. [Didkivs'ka, L., Lyubchevs'ka-Sokur, O., Nikolayeva, N. (2012). *Ukrayins'ka mova dlya inozemnykh studentiv. Hazetno-publitsystychni teksty ta zavdannya do nykh*. Vinnitsya: PP Baluk I. B.].
- Дідківська, Л., Швець, Г. (2014). *Сучасна українська мова. Синтаксис (у двох частинах)*. Київ: Фенікс [Didkivs'ka, L., Shvets', H. (2014). *Suchasna ukrajyns'ka mova. Syntaksys (u dvokh chastynakh)*. Kyuiv: Feniks].
- Єщенко (Бойченко), Н. (2010). *Практичний курс української мови: усне мовлення*. Київ: Фенікс [Yeshchenko (Boychenko), N. (2010). *Praktychnyy kurs ukrajyns'koyi movy: usne movlennya*. Kyuiv: Feniks].
- Зайченко, Н. (2017). Становлення і розвиток лінгводидактики української мови як іноземної в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. До 175-річчя кафедри слов'янської філології*, с. 54–63 [Zaychenko, N. (2017). Stanovlennya i rozvytoklinhvodydaktyky ukrajyns'koyi movy yak inozemnoyi v Kyuivivs'komu natsional'nomu universyteti imeni Tarasa Shevchenka. *Komparatyvni doslidzhennya slov'yans'kykh mov i literatur. Pam'yati akademika Leonida Bulakhovs'koho. Do 175-richchyakafedry slov'yans'koyi filolohiyi*, s. 54–63].
- Зайченко, Н., Воробйова, С. (1995). *Навчальні мінімуми з української і російської мов для іноземців*. Київ: ІСДО [Zaychenko, N., Vorobyova, S. (1995). *Navchal'ni minimumy z ukrayyns'koyi i rosiys'koyi mov dlya inozemtsiv*. Kyuiv: ISDO].

- Зайченко, Н., Гавриленко, Ю., Шевченко, М. (2020). Модель національно орієнтованого навчання української і російської мов як іноземних у сучасній лінгводидактичній парадигмі. *Викладання мов у вищих навчальних закладах на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*, 36, с. 68–82. DOI: <https://doi.org/10.26565/2073-4379-2020-36-06> [Zaychenko, N., Havrylenko, Yu., Shevchenko, M. (2020). Model' natsional'no oriientovanoho navchannya ukrayins'koyi i rosiys'koyi mov yak inozemnykh u suchasniyl inhvodydaktychniy paradyhmi. *Ykladannya mov u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh nasuchasnomu etapi. Mizhpredmetni zv'yazky*, 36, s. 68–82].
- Зайченко, Н., Шевченко, М. (2013). Лінгвометодичні основи презентації українських субстантивних неозначених займенників в іноземній аудиторії. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки*, 25 (274), с. 141–146 [Zaychenko, N., Shevchenko, M. (2013). Linhvometodychni osnovy prezentatsiyi ukrayins'kykh substantyvnykh neoznachenyykh zaymennykiv v inozemniy audytoriyi. *Naukovyy visnyk Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Seriya: Filolohichni nauky*, 25 (274), s. 141–146].
- Невойт, В., Швець, Г., Шевченко, М. та ін. (2015). *Навчальні програми та методичні рекомендації до дисциплін спеціалізації «Українська мова як іноземна»*. Київ: Четверта хвиля [Nevoyt, V., Shvets', H., Shevchenko, M. ta in. (2015). *Navchal'ni prohramy ta metodychni rekomendatsiyi do dystsyplin spetsializatsiyi «Ukrayins'ka mova yak inozemna»*. Kyuyiv: Chetverta khvylya].
- Ніколаєва, Н. та ін. (2015). *Програма з української мови як іноземної: початковий рівень (A1); базовий рівень (A2); I середній рівень (B1); II середній рівень (B2); професійний рівень (C1)*. Київ: Четверта хвиля [Nikolayeva, N. ta in. (2015). *Prohrama z ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi: pochatkovyy riven' (A1); bazovyy riven' (A2); I seredniy riven' (B1); II seredniy riven' (B2); profesiyunny riven' (C1)*. Kyuyiv: Chetverta khvylya].
- Ніколаєва, Н. та ін. (2018). *Тести з української мови як іноземної: початковий рівень (A 1); базовий рівень (A 2); I середній рівень (B 1); II середній рівень (B 1); професійний рівень (C1)*. Київ: ВПЦ „Київський університет” [Nikolayeva, N. ta in. (2018). *Testy z ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi: pochatkovyy riven' (A 1); bazovyy riven' (A2); I seredniy riven' (B1); II seredniy riven' (B2); profesiyunny riven' (C1)*. Kyuyiv: Chetverta khvylya].
- Овдіюк, В. (2014). Рекламний текст у курсі української мови як іноземної: соціокультурний підхід. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 9, с. 234–242 [Ovdiyuk, V. (2014). *Reklamnyy tekst u kursy ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi: sotsiokul'turny pidkhid. Teoriya i praktyka vykladannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi*, 9, s. 234–242].
- Овдіюк, В. (2015). *Письмове мовлення*. Київ: Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка [Ovdiyuk, V. (2015). *Pys'move movlennya*. Kyuyiv: Instytut filolohiyi KNU imeni Tarasa Shevchenka].
- Овдіюк, В. (2017). Новітні інтерактивні технології у практиці викладання української мови як іноземної. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*, 30, с. 109–120 [Ovdiyuk, V. (2017). *Novitni interaktyvni tekhnolohiyi u praktytsi vykladannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi. Ykladannya mov u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh osvity na suchasnomu etapi. Mizhpredmetni zv'yazky*, 30, s. 109–120].
- Самусенко, О. (2012). Національно-культурна семантика стійких мовних одиниць української мови в лінгвокраїнознавчому курсі для іноземців. *UCRAINICA V. Současna ukrajinstika. Problémy jazyka, literatury a kultury*, с. 258–261 [Samusenko, O. (2012). *Natsional'no-kul'turna semantyka stiykykh movnykh odynyts' ukrayins'koyi movy v linhvokrayinoznavchomu kursy dlya inozemtsiv. UCRAINICA V. Současna ukrajinstika. Problémy jazyka, literatury a kultury*, s. 258–261].

- Самусенко, О. (2013). Проблемні методи навчання в лінгвокраїнознавчому курсі української мови для студентів-іноземців. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 8, с. 286–297 [Samusenko, O. (2013). Problemni metody navchannya v lnhvokrayinoznavchomu kursy ukrayins'koyi movy dlya studentiv-inozemtsiv. *Teoriya i praktyka vykladannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi*, 8, s. 286–297].
- Самусенко, О. (2015). Українські топоніми в лінгвокраїнознавчому словнику для студентів-іноземців. *Studia Ukrainica Posnania, III*, s. 267–272 [Samusenko, O. (2015). Ukrayins'ki toponimy v lnhvokrayinoznavchomu slovnyku dlyastudentiv-inozemtsiv. *Studia Ukrainica Posnania, III*, s. 267–272].
- Самусенко, О. (2016). Українські мультфільми як навчальний матеріал у курсі лінгвокраїнознавства. *UCRAINICA VII. Současná ukrajínistika. Problémy jazyka, literatury a kultury*, s. 611–617 [Samusenko, O. (2016). Ukrayins'kimul'tfil'my yak navchal'nyy material u kursy lnhvokrayinoznavstva. *UCRAINICA VII. Současná ukrajínistika. Problémy jazyka, literatury a kultury*, s. 611–617].
- Самусенко, О. (2017). Вивчення міфопоетичної картини світу на заняттях з лінгвокраїнознавства української мови на матеріалі мультфільмів. *Мова, історія, культура у лінгвокомунікативному просторі*, 4, с. 245–252 [Samusenko, O. (2017). Vyvchennya mifopoetychnoyi kartyny svitu na zanyattiyakh z lnhvokrayinoznavstva ukrayins'koyi movy na materialy mul'tfil'miv. *Mova, istoriya, kul'tura u lnhvokomunikatyvnomu prostori*, 4, s. 245–252].
- Самусенко, О. (2020). Укладання статті до лінгвокраїнознавчого словника української мови для студентів-іноземців: русалка. В: О. Beley (ред.), *Українське слово в гуманітарних дискурсах деіндустріальної епохи* (с. 157–166). Siedlce: Wydawnictwo Naukowe [i] WN Instytut Kultury Regionalnej i Badan Literackich im. Franciszka Karpińskiego [Samusenko, O. (2020). Ukladannya statty do lnhvokrayinoznavchoho slovnyka ukrayins'koyi movy dlya studentiv-inozemtsiv: rusalka. W: O. Beley (red.), *Ukrayins'ke slovo v humanitarnykh dyskursakh deindustrial'noyi epokhy* (s. 157–166). Siedlce: Wydawnictwo Naukowe [i] WN Instytut Kultury Regionalnej i Badan Literackich im. Franciszka Karpińskiego].
- Самусенко, О., Клімкіна, О. (2009). *Лінгвокраїнознавство: Україна*. Київ: ВПЦ «Київський університет» [Samusenko, O., Klimkina, O. (2009). *Lnhvokrayinoznavstvo: Ukrayina*. Kyiv: VPTS «Kyivskiy universytet»].
- Самусенко, О., Шевченко, М. (2014). Пареміологічні одиниці у практиці навчання української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 8, с. 136–142 [Samusenko, O., Shevchenko, M. (2014). Paremiolohichni odyntysi u praktytsi navchannya ukrayins'koyimovy yak inozemnoyi. *Teoriya i praktyka vykladannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi*, 8, s. 136–142].
- Скиба, Н. (2011). Можливості прецедентних феноменів у викладанні УМІ. *Hungaro-Ruthenica, VIII*, с. 115–124 [Skyba, N. (2011). Mozhyvosti pretsedentnykh fenomeniv u vykladanni UMI. *Hungaro-Ruthenica, VIII*, s. 115–124].
- Скиба, Н. (2012). Формування комунікативної компетенції у студентів-іноземців на фразеологічному рівні (на матеріалі новітньої художньої прози). *Українська мова у світі*, 2, с. 268–274 [Skyba, N. (2012). Formuvannya komunikatyvnoyi kompetentsiyi ustudentiv-inozemtsiv na frazeolohichnomu rivni (na materialy novitn'oyi khudozhn'oyi prozy). *Ukrayins'ka mova u sviti*, 2, s. 268–274].
- Скиба, Н. (2015). *Українська мова для студентів-іноземців (наукове мовлення)*. Київ: Логос [Skyba, N. (2015). *Ukrayins'ka mova dlya studentiv-inozemtsiv (naukove movlennya)*. Kyiv: Lohos].
- Мазурик, Д., Антонів, О., Синчак, О., Бойко, Г. (2020). *Стандартизовані вимоги: рівні володіння українською мовою як іноземною А1–С2. Зразки сертифікаційних завдань*. Київ: Фірма «ІНКОС» [Mazuryk, D., Antoniv, O., Synchak, O., Boyko, H. (2020). *Standartyzovani vymohy: rivni volodinnya ukrayins'koyu movoyu yak inozemnoyu A1–C2. Zrazky sertyfikatsiynykh zavidan'*. Kyiv: Firma «INKOS»].

- Швець, Г. (2008). Розвиток навичок діалогічного мовлення при вивченні української мови в іншомовній аудиторії. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 3, с. 300–311 [Shvets', H. (2008). Rozvytok navychok dialohichnoho movlennya pry vuvchenni ukraiyins'koyi movy v inshomovniy audytoriyi. *Teoriya i praktyka vykladannya ukraiyins'koyi movy yak inozemnoyi*, 3, s. 300–311].
- Швець, Г. (2011). *Знайомтеся: Київ*. Київ: Видавець Федоров О. М. [Shvets', H. (2011). *Znayomtesya: Kyiv*. Kyiv: Vydavets' Fedorov O. M.].
- Швець, Г. (2013). Дисципліна «Художній текст у системі навчання української мови як іноземної» та її місце у фаховій підготовці викладачів-філологів. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*, 20 (30), с. 206–210 [Shvets', H. (2013). Dystsyplina «Khudozhniy tekst u systemi navchannya ukraiyins'koyi movy yak inozemnoyi» ta yiyi mistse u fakhoviyi pidhotovtsi vykladachiv-filolohiv. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 16. Tvorcha osobystist' uchytelya: problemy teorii i praktyky*, 20 (30), s. 206–210].
- Швець, Г. (2014а). Навчальна дисципліна «Лінгвостилістичний аналіз тексту в курсі викладання української мови як іноземної» та її місце в системі фахової підготовки викладача-філолога. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 10, с. 179–186 [Shvets', H. (2014а). Navchal'na dystsyplina «Linhvostylistychnyy analiz tekstu v kursy vykladannya ukraiyins'koyi movy yak inozemnoyi» ta yiyi mistse v systemi fakhovoyi pidhotovky vykladacha-filoloha. *Teoriya i praktyka vykladannya ukraiyins'koyi movy yak inozemnoyi*, 10, s. 179–186].
- Швець, Г. (2014б). Підготовка викладачів української мови як іноземної в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 6 (40), с. 256–264 [Shvets', H. (2014б). Pidhotovka vykladachiv ukraiyins'koyi movy yak inozemnoyi v Instytuti filolohiyi Kyuyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyi tekhnologiyi*, 6 (40), s. 256–264].
- Швець, Г. (2016). Навчання української мови як третьої іноземної в Інституті філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*, 12, с. 103–109 [Shvets', H. (2016). Navchannya ukraiyins'koyi movy yak tret'oyi inozemnoyi v Instytuti filolohiyi Kyuyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. *Teoriya i praktyka vykladannya ukraiyins'koyi movy yak inozemnoyi*, 12, s. 103–109].
- Швець, Г. (2019а). Есе в навчанні творчого письма українською мовою іноземних студентів-гуманітаріїв. *Вісник запорізького національного університету. Філологічні науки*, 1, с. 86–91 [Shvets', H. (2019а). Ese v navchanni tvorchohopys'ma ukraiyins'koyu movoyu inozemnykh studentiv-humanitariyiv. *Visnyk zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Filolohichni nauky*, 1, s. 86–91].
- Швець, Г. (2019б). *Теорія і практика навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей*. Київ: Фенікс [Shvets', H. (2019б). *Teoriya i praktyka navchannya ukraiyins'koyi movy inozemnykh studentiv humanitarnykh spetsial'nostey*. Kyuyiv: Feniks].
- Швець, Г., Торчинська, Ю., Літвінчук, А. (2012). *Читаймо українською*. Київ: Фенікс [Shvets', H., Torchyns'ka, Yu., Litvinchuk, A. (2012). *Chyтаймо ukraiyins'koyu*. Kyuyiv: Feniks].
- Шевченко, М. (2008). *Сучасна українська мова. Морфологія*. Київ: ВПЦ «Київський університет» [Shevchenko, M. (2008). *Suchasna ukraiyins'ka mova. Morfolohiya*. Kyuyiv: VPTS «Kyuyivs'kyu universytet»].
- Шевченко, М. (2009). Категорія виду дієслова в практичному курсі української мови як іноземної. *Мова і світ*, 11, т. XI (123), с. 154–159 [Shevchenko, M. (2009). Katehoriya vydu diyeslova v praktychnomu kursy ukraiyins'koyi movy yak inozemnoyi. *Mova i svit*, 11, t. XI (123), s. 154–159].

- Шевченко, М. (2011). Парадигматичні особливості українських дієслів руху у світлі лінгводидактики. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті Леоніда Булаховського, 16*, с. 192–199 [Shevchenko, M. (2011). Paradyhmatychni osoblyvosti ukrayins'kykh diyeslivrukhu u svitli linhvodydaktyky. *Komparatyvni doslidzhennya slov'yans'kykh mov i literatur. Pam'yati Leonida Bulakhovs'koho, 16*, s. 192–199].
- Шевченко, М. (2012). До лінгводидактичного опису українських дієслів руху в іншомовній аудиторії. *UCRAINICA V. Současna ukrajinstika: problémy jazyka, literatury a kultury*, с. 229–232 [Shevchenko, M. (2012). Do linhvodydaktychnoho opysu ukrayins'kykh diyeslivrukhu v inshomovniy audytoriyi. *UCRAINICA V. Současna ukrajinstika: problémy jazyka, literatury a kultury*, s. 229–232].
- Шевченко, М. (2015). Прецедентні феномени в системі навчання української мови як іноземної. *Studia Ukrainica Posnaniaesia, III*, с. 311–315 [Shevchenko, M. (2015). Pretsedentni fenomeny v systemi navchannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi. *Studia Ukrainica Posnaniaesia, III*, s. 311–315].
- Шевченко, М. (2016). Категорія роду іменників у системі викладання української мови як іноземної на початковому рівні (А-1). *UCRAINICA V. Současna ukrajinstika: problémy jazyka, literatury a kultury*, с. 618–623 [Shevchenko, M. (2016). Katehoriya rodu imennykiv u systemi vykladannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi na pochatkovomu rivni (A-1). *UCRAINICA V. Současna ukrajinstika: problémy jazyka, literatury a kultury*, s. 618–623].
- Шевченко, М. (2017а). *Будьмо разом (А1): Українська мова для іноземців*. Київ: Четверта хвиля [Shevchenko, M. (2017a). *Bud'mo razom (A1): Ukrayins'ka mova dlya inozemtsiv*. Kyiv: Chetverta khvylya].
- Шевченко, М. (2017б). Інтегроване навчання видів мовленнєвої діяльності в курсі УМІ: проєкт заняття. *Мова, історія, культура у лінгвокомунікативному просторі, 4*, с. 273–279 [Shevchenko, M. (2017b). Intehrovane navchannya vydiv movlennyevoyi diyal'nosti v kursy UMI: proekt zanyattya. *Mova, istoriya, kul'tura u linhvokomunikatyvnomu prostori, 4*, s. 273–279].
- Шевченко, М. (2017в). Категорія числа іменника в системі навчання української мови як іноземної. *Мультикультуралізм і многезичие. Сборник с доклади от Тринадесети международни славистични четения, 1*, с. 555–563 [Shevchenko, M. (2017v). Katehoriya chysla imennyka v systemi navchannya ukrayins'koyi movy yak inozemnoyi. *Multikulyturalizam i mnogezichie. Sbornik s dokladi ot Trinadeseti mezhdunarodni slavistichni chetenia, 1*, s. 555–563].
- Шевченко, М., Мірошніченко, О. (2018). Формування аудитивної компетентності в інофонів на початковому етапі вивчення української мови. *IX Міжнародний конгрес українців. Мовознавство*, с. 187–196 [Shevchenko, M., Miroshnychenko, O. (2018). Formuvannya audytyvnoyi kompetentnosti v inofoniv na pochatkovomu etapi vyvchennya ukrayins'koyi movy. *IX Mizhnarodnyu konhres ukrajynistiv. Movoznavstvo*, s. 187–196].
- Шевченко, М., Anchimiuk, О. (2019). Lingwodydaktyczny aspekt opisu intonacyjnego systemu języka ukraińskiego. *Linguodidactica, XXIII*, s. 225–237. DOI: 10.15290/lingdid.2019.23.15 [Shevchenko, M., Anchimiuk, O. (2019). Lingwodydaktyczny aspekt opisu intonacyjnego systemu języka ukraińskiego. *Linguodidactica, XXIII*, s. 225–237. DOI: 10.15290/lingdid.2019.23.15].

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.18>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 15.11.2021

ANDREA HUDOUSKOVÁ

Univerzita Karlova, Praha, Česká republika

(Charles University, Prague, Czech Republic)

Příčinné vztahy: gramatický popis, učebnice češtiny pro cizince a možnosti korpusového výzkumu

Causal relations: Grammatical description, textbooks of Czech for foreigners and possibilities of corpus studies

Abstract

The paper surveys available grammatical descriptions of Czech causal expressions and their explanation in textbooks of Czech for foreigners and provides a detailed description of variant causal expressions, focusing on their meaning, frequency, and syntagmatic properties, taking advantage of onomasiologically (semantically) oriented corpus research. The analysis of L2 Czech textbooks for above the threshold levels (B2 and C1) has revealed that the explanation of causal expressions is far from satisfactory and does not allow non-native speakers to use formal variants adequately. It is suggested that comprehensive linguistic description of causal expressions based on their semantics and corpus studies could be helpful in overcoming the deficiencies found in L2 Czech textbooks. However, the way of implementation of the findings into classroom practice is left for further research.

Keywords: Czech for foreigners, causal expressions, language corpora, onomasiology, collocations

Wyrażenia przyczynowe: opis gramatyczny, podręczniki języka czeskiego dla obcokrajowców i możliwości badań korpusowych

Streszczenie

Artykuł przybliży aktualny stan opisu gramatycznego wyrażen przyczynowych, ocenia sposób, w jaki zostały one przedstawione w podręcznikach języka czeskiego dla obcokrajowców i, na podstawie onomazjologicznego (semantycznego) badania, prezentuje szczegółowy opis ich frekwencji, znaczeń i właściwości syntagmatycznych. Analiza podręczników języka czeskiego dla obcokrajowców na poziomie zaawansowanym (B2, C1) wykazała, że wyrażenia przyczynowe nie są wyjaśnione w stopniu zadowalającym, co uniemożliwia obcokrajowcom odpowiednie używanie poszczególnych wariantów formalnych. Szczegółowy opis przeprowadzony na podstawie ich znaczenia i badań korpusowych może pomóc w zmianie tego stanu rzeczy w przyszłości. Sposoby prezentowania wyrażen przyczynowych w nauce języka czeskiego dla obcokrajowców będą przedmiotem dalszych badań.

Słowa kluczowe: język czeski dla obcokrajowców, wyrażenia przyczynowe, korpusy

1. Úvod

Široce pojímané kauzální vztahy vyjadřují různé druhy vztahu mezi příčinou a následkem a v současné češtině jsou bohatě formálně i významově strukturovány¹. Cílem tohoto článku je zachytit aktuální stav gramatického popisu jazykových prostředků vyjadřujících vlastní příčinu², zhodnotit způsob jejich výkladu v učebnicích češtiny pro cizince a na základě korpusového výzkumu podrobně popsat jejich frekvenci, význam a syntagmatické vlastnosti.

K vyjádření vlastní příčiny v češtině slouží gramatické a lexikální prostředky. Mezi gramatické prostředky řadíme spojovací prostředky hypotaktické a parataktické a soubor primárních a sekundárních prepozic. K lexikálním prostředkům patří substantiva, slovesa a adverbia. Gramatické a lexikální prostředky pro vyjadřování příčinných vztahů jsou jen málokdy plně synonymní. Zpravidla se variantní způsoby vyjádření liší významem, frekvencí, stylovým příznakem a kolokabilitou.

Velkým problémem v této souvislosti je absence gramatického popisu, který by všechny uvedené charakteristiky zahrnoval, což se jeví jako velký nedostatek z hlediska výuky češtiny pro cizince. Smyslem tohoto článku je tedy nabídnout

¹ Kauzální vztahy v širokém smyslu zahrnují vztahy vlastní příčiny, následku, podmínky, přípustky a účelu.

² Co se týče určení vlastní příčiny, v jeho rámci se rozlišuje mezi (1) příčinou, jež je nevyhnutelnou kauzální souvislostí mezi dvěma jevy, (2) důvodem jako motivačí lidského jednání (Svoboda, 1985) a dále (3) zdůvodněním nějakého jevu neboli argumentací (Petr a kol., 1987, s. 481). Pokud není uvedeno jinak, není v tomto textu mezi jednotlivými druhy vlastní příčiny činěn rozdíl a jako zastřešujícího termínu se zde užívá pojmů příčina a následek, resp. příčinný vztah.

onomaziologicky³ orientovaný a na korpusu založený popis, který by se v oblasti výuky češtiny jako cizího jazyka mohl stát východiskem pro adekvátnější výklad příčinných jazykových prostředků.

2. Příčinný vztah a učebnice češtiny pro cizince

Kauzální vztahy jsou systematictější způsobem probírány v učebnicích češtiny pro nadprahové jazykové úrovně, tedy B2–C1 podle SERR. Učebnice *Čeština pro středně a více pokročilé* (Bischofová, Hasil, Hrdlička, Kramářová, 2011, s. 158 a 162) podává přehled o spojkách a jiných spojovacích výrazech parataktických a hypotaktických. Pro vztah příčinný a důvodový uvádí souřadící spojky *neboť*, *vždyť*, *totiž* s poučením, že tyto výrazy stojí před druhou větou (resp. větným členem) a uvádějí příčinu či důvod, a s odpovídajícími příklady. Mezi hypotaktickými prostředky jsou zmíněny spojky *protože*, *jelikož*, *poněvadž* a *že* s příklady, ale bez komentáře.

Učebnice *Basic Czech III*. (Adamovičová, Hrdlička, 2010, s. 156) v jednostránkové tabulce seznamuje studenty se spojovacími výrazy parataktickými (*neboť*) a hypotaktickými (*protože*, *jelikož*, *poněvadž*; *vzhledem k tomu, že*) a s předložkami primárními (*z*, *pro*) a sekundárními (*z důvodu*, *pro nedostatek*, *kvůli*, *díky*, *v důsledku*, *pod vlivem*, *následkem*, *vinou*, *vzhledem k*), zmiňuje také vyjádření příčiny pomocí instrumentálu či adverbia (*umírá*, *trpí hladem / hlady*). Příklady předložek jsou doplněny typickými kolokacemi, např. *ze strachu*, *z důvodu nemoci*, *pro nedostatek informací*, *díky pomoci*, *pod vlivem alkoholu*, *následkem nemoci* apod. Tabulka také názorně poukazuje na významovou paralelnost spojení prepozice se substantivem a větou uvozenou spojovacím výrazem a upozorňuje na možnost alternativního vyjádření pomocí nominální fráze či celé věty. K tabulce je připojena stylistická poznámka, že sekundární prepozice *z důvodu*, *pro nedostatek*, *v důsledku*, *pod vlivem*, *vzhledem k*, *následkem*, *na následky*, *vinou* a spojky *neboť* a *tudíž* jsou typické pro psaný jazyk. Spojka *poněvadž* je hodnocena jako mírně zastaralá a upozorňuje se na existenci její nespisovné zkrácené formy *páč*.

Čeština pro cizince – cvičebnice úroveň B2 (Boccou Kestřánková, Hlínová, Pečený, Štěpánková, 2013, s. 31) uvádí abecedně příčinné a důvodové spojovací výrazy *jelikož*, *neboť*, *protože*; *proto*, *že*, *totiž*, *vždyť* a *z toho důvodu*, *že*. Upozorňuje se zde na slovoslednou pozici těchto výrazů: spojky *jelikož*, *neboť*, *poněvadž* a *protože* stojí na začátku souvětí⁴ nebo za čárkou (pokud příčinná věta následuje). Naproti tomu spojovací výraz *totiž* nemůže stát na začátku věty ani za čárkou.

³ Onomaziologie je způsob popisu jazyka, který vychází od významu a směřuje k formě.

⁴ Toto tvrzení ovšem neplatí pro spojku *neboť*, která může stát pouze v postponované větě. Viz oddíl 3.

Nejúplnější poučení přináší učebnice *Czech it Up! C1* (Hradilová a kol., 2019, s. 66). Gramatický výklad nejprve přináší vysvětlení toho, co to je vlastní příčina: „Vlastní příčina vyjadřuje, co způsobilo děj nebo stav vyjádřený přísudkem. Příčina v čase předchází před dějem hlavní věty“⁵. Jsou zde uvedeny otázky, pomocí nichž je možné se na příčinu zeptat: *Proč? Z jaké příčiny? Z jakého důvodu?* Následuje poučení, že ve vedlejších větách se užívají spojky *protože, poněvadž, jelikož* nebo složené spojovací prostředky *z toho důvodu, že; od toho, že; za to, že; proto, že*, a několik ilustrativních příkladů. Výrazy *kvůli tomu, že; zásluhou toho, že; díky tomu, že; vinou toho, že* jsou charakterizovány jako poměrně časté a opět výběrově ilustrovány příklady. Učebnice upozorňuje na to, že vedlejší věty je možné nahradit větnými členy, a to nejčastěji pomocí primárních předložek *pro, na, z, od, za* a pomocí instrumentálních tvarů substantiv, v tomto případě s velmi reprezentativními příklady. Nakonec jsou uvedeny sekundární předložky *díky, kvůli, vinou, vlivem, z důvodu* s ilustrativními příklady.

Z výše uvedeného přehledu vyplývá, že učebnice češtiny pro cizince na vyšších jazykových úrovních se sice způsobům vyjadřování příčinných vztahů věnují, ale zpravidla se omezují na výčet jazykových prostředků a jejich formální vlastnosti (pozice ve větě, transformace vět na větné členy). Pouze v případě učebnice *Basic Czech III* se uvádějí jejich stylové charakteristiky. V žádném z učebních materiálů však není naznačeno, jak se jazykové prostředky liší významově. Nerodilému mluvčímu češtiny tak není poskytnuto žádné vodítko, na jakém základě si má mezi jednotlivými jazykovými prostředky vybírat, a tím ani důvod, proč by si měl široký repertoár příčinných vyjádření osvojit.

Výsledkem je výrazná orientace cizojazyčných mluvčích na základní příčinnou spojku *protože* a opomíjení alternativních způsobů vyjádření, jak dokládá srovnání frekvence základních příčinných spojek v psaném korpusu současné češtiny SYN2015 a žákovském korpusu češtiny CzeSL v tabulce 1.

Tab. 1: Frekvence základních příčinných spojek v korpusech SYN2015 a CzeSL.

Spojka	SYN2015 (ipm)	CzeSL (ipm)
protože	881	4908
poněvadž	19	10
jelikož	51	13
neboť	144	19
vždyť	113	30
totiž	402	41

⁵ Jak upozorňuje P. Karlík, zatímco v případě příčiny jev, který vyvolává nějaký následek, nutně v čase předchází, u důvodu tomu tak být nemusí. I v tomto případě však platí, že interpretace daného jevu, která důsledek vyvolává, před ním časově předchází: „*J. M. spáchal sebevraždu* (např. *protože se dozvěděl, že jeho rodiče se rozvedli ... rozvádějí... budou rozvádět*“ (Karlík 1990, s. 123).

3. Příčinný vztah a mluvnice češtiny

Stav výkladu příčinných vztahů v učebnicích češtiny je odrazem jejich popisu v některých českých mluvnicích. Zcela na okraji zájmu stojí příčinná určení v mluvnici *Čeština – řeč a jazyk* (Čechová a kol., 2011), která se po stručném vymezení příčiny a důvodu omezuje na konstatování, že „obojí vztah, příčinný i důvodový, se vyjadřuje stejnými spojovacími prostředky. Jde o věty spojkové [...]“ (ibid., s. 339). Bez dalšího výkladu následuje výběrový soubor příkladů příčinných vět s příčinnými spojkami a složenými spojovacími výrazy, uvádějí se také příklady spojení asyndetického (*Nesněž to najednou, rozbolelo by tě břicho.*). V poučení o příslovečném určení příčiny jsou bez dalšího komentáře uvedeny příklady s prepozicemi *pro*, *kvůli* a s instrumentálem (ibid., s. 317). U souřadného souvětí se zmiňují spojovací výrazy *neboť*, *vždyť*, *totiž*, upozorňuje se na povinnou postpozici těchto vět a možnost asyndetického vyjádření (ibid., s. 371).

Mluvnice současné češtiny 1 (Cvrček a kol., 2010), která důsledně vychází ze synchronních korpusů češtiny, v souvislosti s kauzalitou zmiňuje příčinná příslovce (*proč*, *proto*, *strachy*, *vzteky*) a spojovací výrazy. Poučení o předložkách lze výběrově nalézt podle jednotlivých pádů, s nimiž se tyto předložky pojí. Zohledňuje se frekvence jednotlivých prepozic, jejich různé varianty a příslušnost k mluvené či psané češtině, resp. stylu (např. publicistickému). Většina primárních a sekundárních prepozic, které mohou sloužit k vyjadřování příčinného vztahu, zde však uvedena není. Zmínka je věnována pouze dativním prepozicím *díky* a *kvůli* s upozorněním, že se liší pozitivním a negativním významem, a poznámkou, že tento rozdíl se v současné češtině stírá. Mezi spojovacími prostředky jsou uvedeny pouze jednoduché spojky souřadící a podřadící, výběrově se upozorňuje na jejich mluvenost či psanost, příp. stylovou platnost.

Mluvnice současné češtiny 2 (Panevová a kol., 2014), která je věnována popisu české syntaxe na základě anotovaného korpusu PDT⁶, zmiňuje mezi formálními prostředky pro vyjadřování příčinného vztahu spojky *protože*; *proto*, *že*; *jelikož*; *poněvadž*, nominální výrazy s prepozicemi *za*, *díky*, *pro*, *kvůli*, *na*, *vinou*, *následkem*, *z důvodu/ů* a instrumentálové formy substantiv. Formy s předložkami *v* a *nad* považuje za idiomatické a na hranici určení příčinných a způsobových. K prostředkům souřadícím jsou řazeny výrazy *neboť*, *vždyť* a *totiž*. Výběrově jsou uvedeny příklady, podrobnější analýza však chybí.

Ucelenější pohled na problematiku vyjadřování příčinných vztahů nabízejí mluvnice, které při popisu jazykových prostředků vycházejí ze sémantické báze, konkrétně *Příruční mluvnice češtiny* a *Mluvnice češtiny 3*.

⁶ PDT neboli Pražský závislostní korpus je souborem téměř 50 tisíc vět (celkem 2 milionů slov) z odborných a publicistických textů, které jsou anotovány na rovině morfoloogické, analytické (povrchově syntaktické) a tektogramatické (hloubkově syntaktické). Tektogramatická rovina představuje sémantickou interpretaci větných vztahů.

Příruční mluvnice češtiny (Karlík, Nekula, Rusínová, 1995) uvádí, že příčinné vztahy jsou primárně vyjadřovány pomocí vedlejších vět se spojky hypotaktickými (*protože, poněvadž, jelikož, ježto, anžto, skrztože*) a upozorňuje na jejich různou stylovou platnost. V této mluvnici je uveden také poměrně úplný soubor spojovacích prostředků složených⁷ včetně ilustrativních příkladů, stručného vymezení jejich významu a stylové platnosti. Pozornost je věnována také komunikačním funkcím, které uvedené jazykové prostředky plní (vysvětlení, ospravedlnění, zdůvodnění). Vyjádření příčiny pomocí nominálních výrazů s primárními a sekundárními předložkami⁸ nebo pomocí instrumentálního tvaru či desubstantivního příslovce (*Třásl se vztekem / vzteky.*) je považováno za sekundární. Sekundární prepozice s výjimkou *díky* a *kvůli* jsou charakterizovány jako typické pro odborný a publicistický styl. Upozorňuje se zde také na možnost asyndetického vyjádření s příslovci *stejně, beztak, beztoho, tak jako tak* vyjadřujícími význam marnosti. Stylistický příznak je uveden i u spojek parataktických (*neboť, neb, -t', totiž, vždyt'*) a poukazuje se tu na fakt, že na rozdíl od příčinných vět vedlejších, které mohou stát v antepozici i postpozici, stojí příčinné věty uvozené souřadící spojkou zásadně v postpozici.

Mluvnice češtiny 3 (Petr a kol., 1987) ze všech českých mluvnic nabízí nejpodrobnější popis základních sémantických rysů, typického užití a ne/synonymnosti jazykových prostředků pro vyjádření příčinných vztahů, ať už větných či nevětných. Jako jediná ze současných mluvnic uvádí *Mluvnice češtiny 3* také možnost vyjádřit příčinný vztah lexikálně, např. pomocí substantiv *příčina* či *důvod*. Základním způsobem vyjádření příčinných vztahů jsou vedlejší věty uvozené hypotaktickými spojovacími prostředky, které lze sekundárně nahradit nominálními frázemi s primárními či sekundárními prepozicemi. Parataktický spojek *neboť, vždyt'* a *totiž* se užívá pouze v případě, že je příčina pojímána jako vysvětlení následného děje či stavu, a z toho důvodu stojí věty uvozené těmito spojovacími výrazy vždy v postpozici.

4. Příčinný vztah a česká odborná literatura

Příčinným vztahům byla věnována omezená pozornost i v české odborné literatuře. Tomuto tématu byly věnovány dvě monografie (Machová, 1972; Karlík, 1995) a několik časopiseckých studií (Svoboda, 1954; Svoboda, 1972; Křížková, 1973; Nebeská, 1974; Nebeská, 1976; Běličová-Křížková 1979; Svoboda, 1985; Karlík, 1990), z poslední doby pouze Jínová (2012).

⁷ *Z toho, že; od toho, že; za to, že; nad tím, že; kvůli tomu, že; vinou toho, že; vlivem toho, že; díky tomu, že; zásluhou toho, že; v důsledku toho, že; následkem toho, že; vzhledem k tomu, že; skrz to, že; z toho důvodu, že; z té příčiny, že; tím spíše, že* (Karlík, Nekula, Rusínová, 1995, s. 478–479).

⁸ Uvedené primární prepozice: *pro, na, z, za, od, skrz*. Sekundární prepozice: *díky, kvůli, vinou, zásluhou, vlivem, vzhledem k, v důsledku, z důvodu* apod. (Karlík, Nekula, Rusínová, 1995, s. 479–480).

Z uvedených prací jsou pro účely komplexního popisu vyjadřování příčinných vztahů důležité dva momenty. Prvním z nich je zachycení repertoáru formálních prostředků pro vyjádření příčinných vztahů a jejich významových variant na základě kombinace tří základních sémantických rysů, které v návaznosti na předchozí studie věnované příčině zmiňuje P. Karlík⁹: „[...] (1) následek/důsledek je vědomý, tj. je projevem volní činnosti individua specifikovaného jako participant; (2) následek/důsledek vyplývá z chování referenčně identických participantů; (3) následek/důsledek je hodnocen jako pozitivní“ (Karlík, 1990, s. 126).

Dalším aspektem, využitým v článku P. Jínové (2012), jsou možnosti, které pro popis lexikálních a gramatických prostředků představují anotované jazykové korpusy, v současné době zejména synchronní korpus psané češtiny SYN2015 a syntaktický korpus PDT. Rozsáhlé jazykové korpusy umožňují zjistit o jazykových prostředcích informace, které na základě tradičního lingvistického bádání byly dostupné jen v omezené míře (Čermák, 2017). Týká se to zejména spolehlivých údajů o jejich frekvenci a kolokabilitě. Frekvence jazykového prostředku vypovídá o jeho výskytu v jazykovém úzu a v souvislosti s tím i o tom, zda patří k centru či periférii jazykového systému, primárně k jazyku psanému či mluvenému, resp. k určité stylové oblasti. Na základě syntagmatických vlastností jazykových prostředků, tj. jejich typických kolokací, lze stanovit jejich centrální významy a rovněž jejich sémantickou prozódii (Sinclair, 1987). Pojmem sémantická prozódie se míní to, že některé jazykové prostředky mají bez ohledu na svůj lexikální význam, který může být zcela neutrální, silnou tendenci spojovat se s pozitivními či negativními kolokáty.

Kombinace onomaziologického a korpusového přístupu umožňuje úplněji popsat soubor příčinných jazykových prostředků s ohledem na jejich význam, formu, frekvenci a syntagmatické vlastnosti. Následující oddíly jsou pro přehlednost vyděleny na základě tradičního členění formálních prostředků na parataktické a hypotaktické spojovací prostředky, nominální výrazy s předložkami primárními a sekundárními a na jazykové prostředky lexikální. Pozornost se zaměřuje zejména na prostředky frekventované, méně častá příčinná vyjádření jsou zmiňována jen okrajově.

5. Hypotaktické a parataktické spojovací prostředky

Analýza jazykových dokladů v PDT¹⁰ potvrzuje předpoklad, že dominantním prostředkem pro vyjadřování příčinných vztahů v češtině je podřadící spojka *protože*, která je zhruba třicetkrát frekventovanější než spojka *jelikož* a stokrát častější než spojka *poněvadž*. Dalším běžným spojovacím prostředkem je složený spojo-

⁹ Tytéž sémantické rysy při popisu formálních prostředků větného a nevětného vyjádření příčiny využívá také *Mluvnice češtiny 3* (Petr a kol., 1987). V oddílech 6 a 8 jich bude využito pro popis příčinných prostředků zjištěných na základě korpusového výzkumu.

¹⁰ V PDT je příčinný vztah doložen celkem 2565×.

vací výraz *proto*, *že*, jehož výhodou je možnost modifikace vytýkacími částicemi, případně lexikální negací¹¹.

Mezi parataktickými spojkami dominuje spojka *neboť*, která je v příčinném významu asi patnáctkrát frekventovanější než spojka *vždyť* a 37× častější než výraz *totiž*¹².

6. Nominální výrazy s primární prepozicí

U příčinných adverbialíí převažují v PDT primární předložky *za*, *pro*, *z* a *na*¹³.

Prepozice *za* s akuzativem v příčinném užití se vyznačuje sémantickými rysy [+2] a [+3], tj. příčina vyplývá z agentu či patientu následku a jeví se jako oceňování, nebo postih. Tři významové okruhy, které prepozice *za* typicky vyjadřuje, jsou (1) odměna za něco s významovými rysy [+2], [+3], tj. následek vyplývá z jednání referenčně identických participantů a je pozitivní, (2) trest za něco s významovými rysy [+2], [-3], tj. jako (1), ale s negativním následkem a (3) (peněžní) hodnota za něco s významovými rysy [+2], [+3], tj. následek může, ale nemusí vyplývat z jednání referenčně identických participantů a může být pojímán jako pozitivní, negativní či neutrální. Výrazná dominance této prepozice v PDT je dána žánrovým složením korpusu a velmi častým vyjadřováním uvedených významů zejména v publicistických textech.

(1) odměna: *cena za (zásluhy)*, *uznání za*, *odměnit za*, *jmenovat za (zásluhy)*, *povyšit za*, *vysloužit si za*, *body za*, *bonus za*, *laskavost za*, *pochvala za*, *prémie za*, *stipendium za*

*Dnes už existují agentury, které za pozorný článek ochotně novináře pošlou na exkluzivní zahraniční zájezd*¹⁴.

(2) trest: *vyločit za*, *přerušit styky za*, *napomenout za*, *kritizovat za*, *penalizovat za*, *stíhat za*, *obžalovat za*, *odsoudit za*, *popravit za*, *pomstít se za*, *zavraždit za*, *sedět ve vězení za*, *trest za*, *odveta za*, *bojkot za*, *(něst) následky za*, *pokuta za*

Existují pacifisté, kteří vás klidně zabijí za to, že máte jinou strategii míru.

(3) (peněžní) hodnota: *koupit / platit za*, *dostat / získat (peníze) za*, *inkasovat za*, *účtovat za*, *stát za*, *vydělat za*, *ušetřit za*, *vybrat za (služby)*, *slevy za*, *poplatek za*, *úhrada za*, *částka za*, *příspěvek za*, *odškodné za*, *daň za*

Ušetří tam za mezinárodní jízdné.

Předložka *pro* s akuzativem se ve většině případů vyznačuje sémantickými rysy [-2], [-3], tj. příčina a následek nemají referenčně totožné participanty a příčina i následek jsou chápány jako negativní.

¹¹ *Protože* (608×), *proto*, *že* (137×), *že* (30×), *jelikož* (23×), *poněvadž* (6×). Ostatní hypotaktické příčinné spojovací prostředky doložené v PDT jsou omezeny na ojedinělé doklady (*když*, *ježto*; *od toho*, *aby*).

¹² *Neboť* (222×), *vždyť* (15×), *totiž* (6×).

¹³ *Za* (355×), *pro* (167×), *z* (89×), *na* (83×).

¹⁴ Pokud není uvedeno jinak, pocházejí příklady z PDT.

pro zranění, pro nesouhlas, pro podezření, pro porušení, pro trestný čin, pro neúspěch, pro nedostatek důkazů / peněz, pro nepříznivé počasí, pro vysoké riziko
Pro temnější barvu pleti zažil mnoho ústrků od svých spolužáků.

V některých případech jsou příčina i následek pozitivní, tj. spojení předložky *pro* s akuzativem nese sémantické rysy [-2], [+3].

těšit se oblibě pro výrazné praktické zaměření, rozšířil se pro svůj vedlejší účinek, pro velký zájem diváků
Představení Dreams of Sphinx se pro velký divácký zájem prodlužuje.

Předložka *z* s genitivem vyjadřuje významy založené na sémantických rysech (1) [-1], [+2], tj. následek je vyvolán stavem / činností referenčně totožného participantu a je mimovolný, (2) [+1], [+2], tj. následek je vyvolán stavem / činností koreferenčního participantu a je vědomý, a (3) [-2], tj. participantu příčiny a následku nejsou koreferenční. Centrálním významem prepozice *pro* v příčinném užití je význam (2).

(1) referenční identičnost (následek mimovolný): *z obavy, ze strachu, ze závisti, z roztržitosti, z nevědomosti, z nedostatku, z nutnosti; strach z neznáma, nejistota z budoucnosti, obava z, radost z, potěšení z, zážitek z jízdy; smutný z, zoufalý z, divoký z; husí kůže / bolavé nohy z něčeho*

Právě odtud jsou podnikatelé z nutnosti [...] plni falešných iluzí a nadějí [...].

(2) referenční identičnost s agentem následku (následek vědomý): *z (vlastní) vůle, z (vlastního) rozhodnutí, ze zájmu, z obavy, ze strachu, ze závisti, ze msty, z legrace, z nutnosti, z nedostatku, z tradice; žit z něčeho; konflikt z nedůvěry*

Podle agentury Reuter dopadaly střely převážně na opuštěné domy ve městě, z něhož většina obyvatelstva z obavy před útokem ruských jednotek uprchla.

(3) referenční neidentičnost: *z vůle, z rozhodnutí, ze zákona, z donucení, z příkazu; úrok z prodlení, námitka z podjatosti*

[...] byl včera z příkazu Stavebního úřadu Prachatice zbourán rozestavěný penzion [...].

Příčinné užití předložky *na* s akuzativem je založeno na sémantických rysech (1) [-1], [+2], [-3], které vyjadřují negativní mimovolný následek referenčně totožných participantů (příčinu vnitřní) nebo (2) [+1], [-2], které zachycují vědomou reakci na vnější příčinu. V prvním případě se jedná o vyjádření příčin smrti, zániku. Výběr substantiv spojitelných s předložkou *na* je v obou případech značně omezený.

(1) vnitřní příčina: *umírat na AIDS, úmrtí na předávkování*

James Clavell, americký spisovatel a scenarista australského původu, zemřel v úterý ve Švýcarsku na srdeční infarkt ve věku 69 let.

(2) vnější příčina: *na žádost, na dotaz, na otázku, na rozkaz, na povel, na nátlak, na podnět, na znamení, na doporučení, na přání, na objednávku, na zakázku, na pozvání*

Už druhý den ráno po operaci mě vyhnali z postele a musel jsem na příkaz lékařů chodit.

Předložka *v* vyjadřuje příčinu vycházející z agentu s vědomým následkem, tedy se sémantickými rysy [+1], [+2].

ve snaze, v naději, v reakci, v sebeobraně, v obavě, v očekávání, v předtuše
 [...] *ale naše slova se bohužel naplnila, když se hráči ve snaze vstřelili čtvrtý gól příliš*
vysovali dopředu [...]

Výrazně méně časté jsou ve vyjádření příčinného vztahu předložky, které primárně slouží k vyjadřování jiných příčinných vztahů, zejména prostorových a časových. Vedle již zmíněné předložky *v* jsou to předložky *nad* (*pozastavovat se nad, rozhořčovat se nad, plakat nad, údiv nad, nadšení nad*), *pod* (*pod tlakem, pod tíhou*), *při* (*při své skromnosti*), *po* (*ochrnil po nehodě*) a *s* (*s podporou*). Předložka *od* slouží k vyjádření mimovolného následku, tedy sémantického rysu [-1].

Od usilovné práce ji bolelo celé tělo. (Karlík, 1990, s. 127)

7. Nominální výrazy v instrumentálu

Prostý instrumentál vyjadřuje mimovolný následek bez ohledu na povahu příčiny, vyznačuje se tedy sémantickým rysem [-1]¹⁵.

umírat hladem, trpět nedostatkem, trást se strachy, omylem, nedopatřením, něčím zavinením, shodou / souhrou okolností
Kolik lidí přijde rozpadem konfederace o zaměstnání?

8. Nominální výrazy se sekundární prepozicí

Ze sekundárních prepozic byly v PDT nejčastěji zaznamenány předložky *díky, kvůli, z důvodu, v důsledku* a *vzhledem k*¹⁶.

Se sémantickým rysem [+3] je zpravidla spojena nejfrekventovanější sekundární prepozice *díky*, i když v některých případech se tento významový rys neutralizuje, což je pokládáno za projev ztráty lexikálního významu a prepozicionalizace tohoto formálního prostředku (Petr a kol., 1986, s. 207).

Jsou díky absenci zrakového smyslu automaticky posilovány ostatní?

Pro předložku *kvůli* je charakteristický sémantický rys [-2], tj. nereferenčnost participantů příčiny a následku. Co se týče rysu [3], může mít hodnotu negativní, nebo je vůči němu předložka neutrální.

[...] *Seat se chystá kvůli poklesu poptávky v Evropě omezit výrobu.* (SYN2015)
Já šla domů dřív kvůli dětem a Vašek zůstal. (SYN2015)

Rovněž sekundární prepozice *z důvodu* a *v důsledku* jsou specializovány na vyjadřování vnější příčiny, tj. sémantického rysu [-2]. Ačkoli tyto výrazy si doposud ve značné míře zachovávají substantivní povahu, což dokládá např. možnost

¹⁵ Výjimkou jsou vyjádření typu *rozhodnutím, nařízením: Dluhy zaplatí rozhodnutím vlády stát.*

¹⁶ *Díky* (180×), *kvůli* (127×), *z důvodu* (41×), *v důsledku* (33×), *vzhledem k* (30×).

modifikace adjektivem (*ze stejného důvodu, z jednoduchého důvodu*), v jiných případech již fungují jako ustálené sekundární prepozice či složené spojovací prostředky (srov. Karlík, 1990, s. 130).

Nepočítalo se však s tím, že z důvodu sucha nebude sezonní pokles cen potravin tak slabý. Vynesení rozsudku bylo možné pouze z toho důvodu, že všichni nájemníci u soudu shodně tvrdili, že soužití s onou mladou dámou není možné [...]

Předložka *vzhledem k* vyjadřuje příčinu vnější či vnitřní (sémantický rys [± 2]) a následek prezentuje jako logicky z ní vyplývající. Podobný význam se projevuje i u předložky *na základě*.

Vzhledem k pověstné německé důkladnosti byla uzávěrka žádosti o pracovní povolení na příští rok již v prosinci.

Ostatní sekundární předložky pro vyjádření příčiny zjištěné v PDT jsou s klesající frekvencí prepozice *vinou, zásluhou, vlivem, následkem, na následky, v souvislosti s, proti, u příležitosti, z hlediska, ve vazbě na a z titulu*. Předložky *vlivem, následkem a na následky* typicky vyjadřují vnější příčinu, tj. sémantický rys [$+2$]. Pro prepozici *zásluhou* je příznačný sémantický rys [$+3$], tj. pozitivní následek, pro prepozici *vinou* pak sémantický rys [-3], tj. následek negativní.

*Vlivem inflace by systém hltal miliardu za miliardou.
Domáci vyhráli první třetinu s Islandem 2:0, hosté však zásluhou Turgeona a Piona vyrovnali.
Především vinou toho nakonec nedošlo ani na největší hit kapely – Keep on Rockin' It.*

Předložka *na následky* má velmi omezenou kolokabilitu, spojuje se pouze se substantivy označujícími nemoc, úraz či jiné nešťastné okolnosti. Ke kolokátům této předložky podle SYN2015¹⁷ patří následující substantiva (řazena s klesající frekvencí):

na následky zranění, mučení, věznění, ozáření, otravy, poranění, úrazu, kouření, nemoci, nehody, hladu, pádu.

Prepozice *následkem* také vyjadřuje příčinu v podobě negativních okolností, její kolokabilita je však podstatně širší než u předložky *na následky* a významově se může vztahovat i k neživým entitám v pozici subjektu:

následkem úrazu, poškození, poranění, rdoušení, imobility, roztažení, eroze, bodnutí, mučení, přemíry, zranění, smrti, pádu, nehody, dřiny, traumatu, šoku, stresu, nemoci, otravy, porušení, havárie, únavy, požáru, úmrtí, výbuchu, infekce aj.

9. Lexikální prostředky vyjadřování kauzálního vztahu

K lexikálním prostředkům vyjadřujícím příčinný vztah se řadí substantiva, verba a adverbia. Při jejich popisu je vhodné věnovat pozornost jejich kolokabilitě

¹⁷ Kolokace byly ve všech případech zjišťovány v korpusu SYN2015.

a sémantické prozódii, tj. způsobům kombinace s jinými slovy a pozitivními či negativními významy.

K substantivům vyjadřujícím příčinu patří lexikální jednotky *důvod*, *příčina*, *důsledek*, *následek*. Některé tvary a spojení s předložkami se již staly sekundárními předložkami či složenými spojovacími výrazy (*z důvodu*, *v důsledku*, *následkem*, *na následky*, viz oddíl 8). V jiných kontextech si zachovávají stále funkci substantiv a stojí v pozici podmětu či jmenné části přísudku¹⁸.

Hlavní příčina není v nedostatku peněz, ale spíše v obavě z nadbytku pracovníků.

Dalším projevem substantivní platnosti je možnost rozvíjení shodným adjektivním přívlastkem jako v případě velmi frekventovaného vyjádření *z důvodů*, příp. *z příčin*:

z osobních, vážných, technických, finančních, ekonomických, politických, bezpečnostních, rasových, pochopitelných, různých atd. důvodů;
z nejrůznějších, stejných, zcela jiných, dosud nezjištěných příčin.

V souvislosti se substantivy *důvod* a *příčina* je ve výuce češtiny vhodné upozornit také na to, že *příčina* označuje jevy (často fyzikální povahy) s nevyhnutelnými následky, zatímco *důvod* vyjadřuje motivaci k určitému lidskému jednání. Zatímco substantiva *důvod* je možné užít i pro označení jevů fyzikální povahy, substantivum *příčina* pro vyjádření pohnutek lidského jednání vhodné není.

Nejdříve bych se chtěla zmínit, že ženy a muži mají různé příčiny, proč začínají podnikat.
(CzeSL)

V souvislosti se substantivem *příčina* je také dobré upozornit na fakt, že sémantická prozódie tohoto substantiva je převážně negativní. Padesát nejčastějších kolokátů substantiva *příčina* v korpusu SYN2015 je negativních, např.:

příčina úmrtí, vzniku (požáru, syndromu, rakoviny), požáru, smrti, nehody atd.

K slovesům, která lexikálně vyjadřují příčinu, patří výrazy *způsobit*, *způsobovat*, *působit*, *vyvolat* / *vyvolávat*, *vzbudit* / *vzbuzovat*, *vést k*. Při bližším korpusovém zkoumání kolokací a sémantické prozódie se ukazuje, že tato slovesa se specializují na vyjadřování různých významů a v některých případech se vyznačují zřetelnou (negativní) sémantickou prozodií.

Negativní sémantickou prozodií jednoznačně mají slovesa *způsobit* a *způsobovat*. Sloveso *způsobit* se typicky spojuje se substantivy, která vyjadřují problém, zánik, škodu či pokles:

- (1) problém: *způsobit škodu, požár, potíž, ztrátu, újmu, problém, katastrofu, nehodu, poruchu, komplikace, výbuch;*
- (2) zánik: *způsobit smrt, zánik;*
- (3) škoda: *způsobit bolest, poškození, zranění, otravu;*
- (4) pokles: *způsobit pád, pokles, snížení.*

¹⁸ V predikativní funkci se objevují také odvozená slovesa *zdůvodnit* a *zapříčinit*.

Sloveso *způsobovat* se převážně spojuje s různými typy zdravotních problémů a tělesných poruch:

způsobovat rakovinu, zánět, bolest, alergii, průjem, slepotu, poruchu, odumírání, ochrnutí, onemocnění.

Sloveso *působit* má ve většině případů také negativní sémantickou prozódii a vyjadřuje nepříjemné fyzické a psychologické stavy, negativní jevy a změny a různé problémy.

(1) fyzické a psychické stavy: *působit bolest, závrať, neklid, napětí, nechutenství, deprese, starosti, zrychlení tepu, oslepení, paniku, zánět, oslabení;*

(2) negativní jevy a změny: *působit rozostření, úbytek vody, změnu (genotypu, klimatu), rozklad, hluk;*

(3) problémy: *působit problémy, obtíže, zmatky, škodu, nesnáze, chaos, zlo, konflikty, katastrofy, nepříjemnost, rozruch, pozdvižení.*

V některých případech jsou však kolokáty významově neutrální či dokonce pozitivní:

(1) dojmy: *působit dojem;*

(2) pozitivní jevy a stavy: *působit potěšení, zázraky, radost, uspokojení, slast, rozkoš, divy, nadšení, štěstí.*

Sloveso *vyvolat / vyvolávat* se zpravidla pojí se substantivy vyjadřujícími dojem a emocionální reakce.

(1) dojmy: *vyvolat / vyvolávat dojem, vzpomínku, pocit, emoci, představu, zdání;*

(2) emocionální reakce: *vyvolat / vyvolávat paniku, rozruch, pobouření, protest, podezření, diskusi, poplach, pochybnost, skandál, odpor, reakci, konflikt, obavu, nespokojenost.*

Rovněž sloveso *vzbudit / vzbuzovat* se pojí s označením emocí:

vzbudit / vzbuzovat podezření, pozornost, dojem, zdání, žárlivost, zvědavost, lítost, nadšení, touhu, závist, důvěru, respekt, soucit, obdiv, obavu, pochybnost, úctu, rozpaky, emoce, hrůzu, údiv, úžas.

Konečně sloveso *vést k* se spojuje se substantivy označujícími mentální operace, nebo s deverbativy.

(1) mentální operace: *vést k domněnce, závěru;*

(2) deverbativa: *vést k vytvoření, poklesu, přesvědčení, poškození, omezení, poruše, nárůstu, oslabení, rozvoji, posílení, objevu, zamyšlení, odhalení, poznání.*

Adverbia vyjadřují příčinné vztahy jen okrajově a patří k nim výrazy jako např. *právem, schválně, zákonitě, nedopatřením, náhodou; hladý, vzteky* apod.

10. Závěr

Cílem tohoto článku bylo zachytit aktuální stav popisu a výkladu příčinných vztahů v české odborné literatuře a učebnicích češtiny pro cizince a na základě

sémanticky orientovaného korpusového přístupu přinést podrobný popis jazykových prostředků pro vyjadřování vlastní příčiny se zaměřením na jejich význam, frekvenci a syntagmatiku.

Na základě uvedeného přístupu bude v budoucnu možné zkvalitnit výklad jazykových prostředků pro vyjádření příčiny v učebnicích češtiny pro cizince, jenž vzhledem k převládajícímu formalismu neumožňuje nerodilým mluvčím adekvátní užívání výrazových variant.

Způsob prezentace příčinných jazykových prostředků ve výuce češtiny pro cizince bude předmětem dalšího výzkumu. Didaktický výklad se s ohledem na konkrétní jazykovou úroveň musí zaměřit na formální prostředky frekventované, jejich centrální významy a nejčastější kolokace. Stranou nesmí zůstat ani formální a stylistické vlastnosti jazykových prostředků, tedy jejich zapojení do větné a souvětne struktury a jejich výskyt v různých žánrech, kterým byla věnována jen okrajová pozornost. V neposlední řadě bude třeba převést takový výzkum ve srozumitelné a zapamatovatelné gramatické poučky, odstupňovat je podle jazykových úrovní a doplnit relevantními jazykovými příklady a typy cvičení.

Literatura

- Adamovičová, A., Hrdlička, M. (2010). *Basic Czech III*. Praha: Karolinum.
- Běličová-Křížková, H. (1979). K systému příčinných vztahů mezivětných a členských. *Československá rusistika*, 24, s. 97–113.
- Bischofová, J., Hasil, J., Hrdlička, M., Kramářová, J. (2011). *Čeština pro středně a více pokročilé*. Praha: Karolinum.
- Boccou Kestřánková, M., Hlínová, K., Pečený, P., Štěpánková, D. (2013). *Čeština pro cizince – cvičebnice úroveň B2*. Brno: Edika.
- Cvrček, V. (red.). (2010). *Mluvnice současné češtiny 1*. Praha: Karolinum.
- Čechová, M. (red.). (2011). *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN.
- Čermák, F. (2017). *Korpus a korpusová lingvistika*. Praha: Karolinum.
- Hradilová, D. (red.). (2019). *Czech it Up! C1*. Olomouc: VUP.
- Jínová, P. (2012). Nejčastější konektivní prostředky kauzálního vztahu v Pražském závislostním korpusu. *Studie z aplikované lingvistiky*, 1–2, s. 35–52.
- Karlík, P. (1990). Typy příčinně-následkových vztahů a jejich vyjadřování. W: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A 37–38, Řada jazykovědná* (s. 121–131). Brno: MU.
- Karlík, P. (1995). *Studie o českém souvětí*. Brno: FF MU.
- Karlík, P., Nekula, M., Rusínová, Z. (1995). *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN.
- Křížková, H. (1973). *Adverbiální determinace příčinná*. W: V. Barnetová (red.), *Studie z východoslovenské jazykovědy* (s. 182–222). Praha: Kabinet cizích jazyků ČSAV.
- Machová, S. (1972). *Příčina v syntaxi češtiny*. Praha: Academia.
- Nebeská, I. (1974). Poznámka k příslovečným určením příčinným. *Slovo a slovesnost*, 1 (35), s. 21–25.
- Nebeská, I. (1976). K negaci v souvětích příčinné povahy. *Slovo a slovesnost*, 4 (37), s. 291–299.
- Panevová, J. (red.). (2014). *Mluvnice současné češtiny 2*. Praha: Karolinum.
- Petr, J. (red.). (1986). *Mluvnice češtiny 2*. Praha: Academia.
- Petr, J. (red.). (1987). *Mluvnice češtiny 3*. Praha: Academia.

- Sinclair, J.M. (1987). *Looking Up*. London: Collins.
- Svoboda, K. (1954). O tzv. větách příčinných a účinkových. *Naše řeč*, 1–2 (37), s. 1–14.
- Svoboda, K. (1972). *Vedlejší věty vyjadřující kauzalitní vztahy*. W: *Přednášky v XV. běhu Letní školy slovanských studií v roce 1971* (s. 44). Praha: SPN.
- Svoboda, K. (1985). Důvod a příčina. *Slovo a slovesnost*, 4 (46), s. 275–283.

Použité korpusy

- Bejček, E., Hajič, J., ad. *Prague Dependency Treebank 3.0*. Data/software, 2013 Dostupné na: <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt3.0/> (přístup: 1.03.2022).
- Český národní korpus – SYN2015, CzeSL. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK v Praze Dostupné na: <http://www.korpus.cz> (přístup: 1.03.2022).

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.19>

Data przesłania artykułu: 20.11.2020

Data akceptacji artykułu: 15.11.2021

MAŁGORZATA BORTLICZEK

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska

(University of Silesia in Katowice, Poland)

Interpunkcja i składnia w pracach studentów pedagogiki — norma i uzus

Punctuation and syntax of pedagogy students' essays: Standards and practice

Abstract

The paper focuses on the ignoring of selected punctuation standards in texts prepared by pedagogy students at the University of Silesia. The analysis includes the description of some punctuation experiences, such as not using essential commas for separation, among others, of subordinate sentences (and/or participial sentence equivalents), interconnected with the superior sentence; separation of the subject group and the predicate group with a comma (as a consequence of following a prosody in the distribution of commas); irregular normative policy (as a consequence, among others, of ignorance of punctuation enumeration). The conclusion highlights didactic and normative recommendations in terms of modern Polish punctuation. It includes the necessity to record, register and analyse new punctuation tendencies in texts written in Polish, such as the ignorance of selected punctuation standards, and the turn towards secondary orality, following the impact of English punctuation.

Keywords: punctuation, comma (obligatory), punctuation standard, syntax, pedagogy student

Interpunkce a syntax v pracích studentů pedagogiky — norma a úzus

Résumé

Článek *Interpunkce a syntax v pracích studentů oboru pedagogiky – norma a úzus* se soustředí na nezájem ze strany studentů Slezské univerzity v Katovicích (oboru pedagogiky) o jazykovou správnost v oblasti dodržování některých interpunkčních pravidel. Rozbor materiálu odhalil mj. tyto jevy: neoddělování čárkou věty vedlejší (a/nebo přechodníkové polovětné konstrukce), která pře-

rušuje větu hlavní; oddělování čárkou podmětne části věty od části přísudkové (jako výsledek vlivu prozodických faktorů – intonace, pauzy); nejednotná normativní politika (jako příčina chyb mj. v případě psaní čárky před výčtem). V závěru se zdůrazňují didaktická a normativní doporučení v oblasti polské interpunkce, včetně nutnosti reflektovat a zkoumat nové interpunkční tendence v současné polštině, jejichž zdrojem může být čisté ignorování jistých zásad používání čárky, vliv sekundární mluvenosti nebo vzor v anglické interpunkci.

Klíčová slova: interpunkce, čárka (obligatorní), interpunkční norma, syntax, student pedagogiky

Nie znajduję żadnego usprawiedliwienia dla kompletnego chaosu interpunkcyjnego panującego w większości tekstów polszczyzny — od wypracowań uczniowskich poczynając, na tekstach prasowych i naukowych (tak!!) skończywszy. (Miodek, 1983, s. 223)

Twórcom norm interpunkcyjnych powinno zależeć na tym, aby nauka przestankowania przestała być zmorą dydaktyki szkolnej, a błędy interpunkcyjne w zeszytach uczniów nie były czymś powszechnym. (Łuczyński, 2001, s. 110)

Uwagi wstępne

Podstawową przyczyną błędów interpunkcyjnych w polskojęzycznych tekstach jest wybiórcza (ascetyczna) wiedza użytkowników polszczyzny o różnicach występujących między językiem pisanym a mówionym, zwłaszcza zaś — niezajomość lub skąpa znajomość zasad dystrybuowania znaków interpunkcyjnych (głównie przecinków). Dlaczego tak się dzieje? Z jednej strony zawodzi edukacja, z drugiej — wiedza o zasadach interpunkcyjnych i gramatycznych (syntaktycznych) jest wiedzą elitarną, ograniczoną do sfery specjalistycznej (na przykład publikacji poprawnościowych czy językoznawczych debat).

Centrum swoich zainteresowań uczyniłam interpunkcyjne sposoby delimitacji zdań składowych w zdaniu (wielokrotnie) złożonym¹, a także wybrane zjawiska interpunkcyjne (zarówno błędy, jak i swoiste innowacje) w studenckich tekstach pisanych po polsku. Zdaniem badaczy u podłoża problemów interpunkcyjnych znajdują się między innymi:

1. niezajomość, nieprzyswojenie i/lub niezrozumienie zasad dystrybucji przecinków (na przykład uleganie stereotypom interpunkcyjnym);
2. nierespektowanie zależności: znajomość interpunkcji a znajomość składni;

¹ Podział na zdania złożone i wielokrotnie złożone stosuję za Tomaszem Karpowiczem — autorem podręcznika *Gramatyka języka polskiego. Zarys* (1999). Cytuję: „[...] zdaniami złożonymi będziemy nazywać zdania zawierające dwa orzeczenia [wyr. oryg.], a zdania z większą liczbą orzeczeń określimy jako wielokrotnie złożone” (Karpowicz, 1999, s. 273).

3. zaznaczanie przecinkami pozornych granic składniowych (na przykład na podstawie pauz intonacyjnych), co wynika z tendencji do przenoszenia oralnych właściwości tekstów na teksty (za)pisane i co może (powinno?) rzutować na (ważne i odważne) eksponowanie intonacji w opisie normatywnym²;

4. a przede wszystkim — zaniedbanie edukacyjne, to jest schematyczna lub znikoma rola dydaktyki interpunkcji w kilkunastoletniej edukacji w ramach przedmiotu nazywanego językiem polskim (por. między innymi wypowiedź Mariana Bugajskiego zatytułowaną *Co powinni wiedzieć o języku wykształceniu Polacy?* oraz artykuł Danuty Krzyżyk *O (nie)obecności interpunkcji w szkole*).

Marian Bugajski pisze:

Mój sceptycyzm dotyczy głównie językoznawstwa, które jest dziś dyscypliną tak rozbudowaną, że nawet specjaliście nie sposób objąć wszystkich jej odgałęzień, a wynika to z obserwacji szkoły i z doświadczeń w nauczaniu akademickim oraz z działalności w dziedzinie poradnictwa językowego. (Bugajski, 2012, s. 101)

Z kolei Danuta Krzyżyk, analizując interpunkcję w tekstach polskich uczniów, odnotowała między innymi:

Rodzi się oczywiście pytanie, dlaczego sprawność interpunkcyjna młodych Polaków obniża się, dlaczego tak mało czasu poświęca się interpunkcji w szkole. Wydaje się, że istnieją trzy zasadnicze grupy przyczyn: instytucjonalne, dydaktyczne i cywilizacyjno-kulturowe. (Krzyżyk, 2016, s. 33)

Autorka ostatniego cytatu sformułowała kilka wniosków i postulatów mogących (w praktyce) polepszyć jakość składniowo-interpunkcyjną tekstów. Wszystkie uznają za istotne³. Wybrane z nich wymieniam, uzupełniając je własnymi spostrzeżeniami:

1. W dydaktyce interpunkcji, a także w badaniach nad interpunkcją tekstów tworzonych przez uczniów należy uwzględnić kulturę piśmienności elektronicznej⁴.

² Zob. opinię Edwarda Łuczyńskiego: „Interpunkcja składniowa [...] opiera się na solidnych podstawach naukowych [...]. Trzeba jednak zaznaczyć, że składniowe zasady użycia znaków przestankowych dotyczą tylko części systemu interpunkcyjnego: chodzi o przecinek, kropkę, średnik i dwukropkę, znaki, co prawda, najczęstsze, ale nie jedyne” (2001, s. 112). Zob. także publikację Kazimierza Sikory i Macieja Raka *Nowe tendencje w interpunkcji — przecinek (na materiale internetowym)* (2011). Zdaniem współautorów dominacja wzorca języka mówionego w komunikacji internetowej decyduje o przewadze kryterium intonacyjnego nad składniowym. W konsekwencji „dochodzi do utożsamienia kropki ze znakiem dłuższej przerwy w toku mówienia, zastępowanej zresztą emotikonem, przecinka zaś — z przerwą krótszą, związaną na przykład z potrzebą oddzielenia każdej większej całości składniowej, po której pojawia się pauza oddechowa, albo wprowadzenia sygnału zawieszenia głosu” (Sikora, Rak, 2011, s. 191).

³ Praktyczne rozwiązania edukacyjne wyeksponowałam w autorskim kursie internetowym *Jak stawiać przecinki, aby zdania miały sens? Przyjaźnie o polskiej interpunkcji*. Pierwsza edycja kursu była dostępna do końca stycznia 2021 roku na platformie navoica.pl (Bortliczek, 2020). Kolejne edycje (polsko- i anglojęzyczna) są otwarte do 31 grudnia 2023 roku.

⁴ Doświadczenia i oczekiwania czytelnicze i pisarskie pokolenia sieciowego są odmienne od doświadczeń i oczekiwań pokoleń wywodzących się z epoki analogowej. „Ożywione dyskusje i spory na ten temat dyktują konieczność pilnego zrewidowania stosowanych w szkolnej edukacji

2. Reguły interpunkcyjne trzeba powiązać z nauką składni, przy czym uczenie się przestankowania powinno być wprowadzane równoległe z nauką składni oraz z kształceniem form wypowiedzi (chodzi o korelowanie ćwiczeń interpunkcyjnych z ćwiczeniami gramatycznymi, stylistycznymi, kompozycyjnymi i redakcyjnymi).

3. W doskonaleniu interpunkcji (w tworzeniu ćwiczeń interpunkcyjno-składniowych) warto sięgać po autentyczne teksty uczniowskie na każdym etapie edukacji.

4. Odrębne publikacje poświęcone interpunkcji powinny być adresowane zarówno do nauczycieli, jak i uczniów (Krzyżyk, 2016, s. 39–40).

2. Zjawiska interpunkcyjne w pracach studentów pedagogiki

Opisując wybrane zjawiska interpunkcyjne dostrzegane w pracach studentów pedagogiki, zwracam uwagę nie tylko na powtarzające się błędy, ale staram się zrozumieć ich etiologię, a także anonsuję własne doświadczenia związane z (re)edukacją. Prace studentów traktuję zarówno jako źródło przykładów do analizy, jak i do tworzenia ćwiczeń interpunkcyjno-składniowych⁵, co jest rozwiązaniem zgodnym z sugestiami dydaktyków. Dzielać się ze studentami swoim doświadczeniem lingwistycznym, staram się w trakcie edukacji uniwersyteckiej eksponować funkcję interpunkcji i składni w generowaniu tekstów.

2.1. Przecinek otwierający w parze z przecinkiem zamykającym

W przywołanych dalej zdaniach (przykłady 1–1b) powinna wystąpić para obligatoryjnych przecinków: przecinek otwierający (z reguły w pracach jest obecny) i przecinek zamykający wtrącenie (lub inny składnik wypowiedzenia)⁶ (zob. przykład 1).

Przykład 1

(jest) Ostatnim krajem, o którym chciałam wam opowiedzieć jest Kanada.
(powinno być) Ostatnim krajem^{1a}, o którym chciałam wam opowiedzieć², jest Kanada^{1b}.

---

strategii (w tym metod i technik) kształcenia umiejętności lekturowych i tekstotwórczych” (Morawska, 2015, s. 64).

⁵ Analizowane przykłady zostały wynotowane z prac studentów pedagogiki, które powstały w trakcie kursów praktycznej stylistyki i komunikacji interpersonalnej, a także w trakcie seminariów dyplomowych (w latach 2018–2020). (Z)gromadzone zdania stanowiły i stanowią kanwę ćwiczeń językowych.

⁶ Brakujące znaki interpunkcyjne pogrubiam, natomiast zbędne znaki interpunkcyjne ujmuję w nawias kwadratowy.

Zjawisko rezygnacji z przecinka (głównie zamykającego) ilustrują zdania o konstrukcji bardziej skomplikowanej (zob. przykłady 1a oraz 1b).

Przykład 1a

(jest) Życie szybko to zweryfikowało i okazało się, że dzieci te potrzebują o wiele więcej uwagi, ze względu na środowiska, z jakich pochodzą lub przeżycia, jakie im dotychczas towarzyszyły.

(powinno być) Życie szybko to zweryfikowało i okazało się, że dzieci te potrzebują o wiele więcej uwagi[,] ze względu na środowiska, z jakich pochodzą, lub przeżycia, jakie im dotychczas towarzyszyły.

Przykład 1b

(jest) Ostatnią ciekawostką, która zaskoczy nie jedną [*sic!*] osobę jest fakt, iż w Barcelonie mówi się po katalońsku, nie zaś w języku hiszpańskim jak myśli wiele ludzi.

(powinno być) Ostatnią ciekawostką, która zaskoczy niejedną osobę, jest fakt, iż w Barcelonie mówi się po katalońsku, nie zaś w języku hiszpańskim, /— jak myśli wiele ludzi⁷.

2.1.1. Komentarz do punktów 1–1b

W przykładzie 1a zwracam uwagę na konieczność zamknięcia przecinkiem delimitacyjnym zdania podrzędnego (z *jakich pochodzą*). W wypowiedzeniu z przykładu 1b przecinek zamykający należy uzupełnić po zdaniu *która zaskoczy niejedną osobę*.

Można przypuszczać, że niepostawienie przecinka wynika albo z niezajomości składni, albo z mitów interpunkcyjnych, zgodnie z którymi przecinka nie należy stawiać przed spójnikiem *lub* (przykład 1a) czy przed wyrazem *jest* — pełniącym funkcję łącznika (przykład 1b).

Wyjaśniając zjawisko sygnalizowane w punktach 1–1b, zwracam uwagę na regułę [360] 90.1. *Przecinek używany pojedynczo lub podwójnie*, a także na regułę [362] 90.A.1. *Oddzielanie zdania podrzędnego (określającego)*, której jeden z podpunktów cytuję:

(a) Zdanie podrzędne wplecione w zdanie nadrzędne musi być wydzielone przecinkami z obu stron — bez względu na typ spójnika następującego po owym zdaniu podrzędnym: [...] *Pójdę na pocztę, która jest za rogiem, i wyślę list. Zabierzemy ze sobą Anię, która tu jest, albo poczekamy na Jolę.* (www2)

2.2. Pauza a przecinek

Czasem przecinek — zgodnie ze składniowym kryterium dystrybucji znaków interpunkcyjnych — nie jest wskazany, a mimo to autor umieszcza go w zdaniu, kierując się kryterium prozodycznym (zob. przykłady 2–2a). Można przypuszczać, że pokolenie cyfrowych tubylców przenosi reguły hybrydowego języka in-

⁷ Możliwe są dwie formy: *wiele ludzi* (starsza) i *wielu ludzi* (nowsza), zob. wpis Mirosława Bańki w internetowej poradni PWN (www4).

ternetowego (tak zwaną nową formę oralności) na język oficjalnych tekstów. Nie jest to zjawisko bezpieczne dla pisanej odmiany polszczyzny. Szersze spojrzenie na ten temat przedstawia Adam Wolański:

Tendencja do skrótości charakterystyczna dla żywej mowy często przeradza się w zwykłą niechlujność uwidaczniającą [się — M.B.] nie tylko na poziomie zapisu (brak znaków interpunkcyjnych, brak znaków diakrytycznych, nieuwzględnianie wielkich liter itd.), lecz także w warstwie językowo-stylistycznej. (www6)

Przykład 2

(jest) Pamiętać należy, że nawet doskonały pod względem estetyki przekaz, nie zawsze jest nośnikiem prawdziwych wartości.

(powinno być) Pamiętać należy, że nawet doskonały pod względem estetyki przekaz[,] nie zawsze jest nośnikiem prawdziwych wartości.

Przykład 2a

(jest) Dzieci ze względu na poznaną już wcześniej tematykę dotyczącą dzieł sztuki, bardzo chętnie wymieniali się [*sic!*] swoją wiedzą na temat obrazu [...].

(powinno być) Dzieci ze względu na poznaną już wcześniej tematykę dotyczącą dzieł sztuki[,] bardzo chętnie wymieniały się swoją wiedzą na temat obrazu [...].

2.2.1. Komentarz do przykładów 2–2a

Dociekania dotyczące przyczyn procesu zilustrowanego przykładami 2–2a przedstawiły Elżbieta Awramiuk i Urszula Andrejewicz w artykule *Miejsca niedookreślone w polskiej interpunkcji — wybrane zagadnienia*. Ich zdaniem

tendencja do oddzielania przecinkiem rozbudowanego przydawkami podmiotu od orzeczenia jest związana z odchodzeniem od kryterium formalnoskładniowego do kryterium logiczno-semantycznego oraz wzrastającą potrzebą uwzględnienia w piśmie czynników prozodycznych. (Awramiuk, Andrejewicz, 2016, s. 9)

Autorki, poszukując etiologii tego procesu (tendencji), sugerują:

Może warto zastanowić się, czy jedną z przyczyn nie jest również sposób nauczania składni. W polskiej szkole zdanie widzi się jako konstrukcję podzieloną na dwie części: grupę podmiotu i grupę orzeczenia, co jest odwzorowywane w tzw. drzewie zależności, wyraźnie dwudzielnym [wyr. — M.B.]. Skoro jesteśmy nauczeni, że zdanie składa się z dwóch tak odrębnych części — rozdzielamy je przecinkiem. Można zaryzykować więc stwierdzenie, że przecinek między grupą podmiotu a grupą orzeczenia nie jest wynikiem wyłącznie ignorancji piszących. (Awramiuk, Andrejewicz, 2016, s. 9)

2.3. Interpunkcja wypowiedzeń z imiesłowowym równoważnikiem zdania

Do zjawisk pisarskich nieutrwalonych w polskojęzycznych tekstach należy składnia i interpunkcja wypowiedzeń z imiesłowowymi równoważnikami zdań. W tej części publikacji zwracam uwagę na złą dystrybucję przecinków w wypo-

wiedzeniach, w których występują imiesłowowe równoważniki zdań (zob. przykłady 3–3b).

Przykład 3

(jest) Pierwsze wrażenie możemy wyrzucić tylko raz, dlatego warto o tym pamiętać dobierając strój.

(powinno być) Pierwsze wrażenie możemy wyrzucić tylko raz, dlatego warto o tym pamiętać, dobierając strój.

Przykład 3a

(jest) Pomagając bezinteresownie przyczyniamy się do tego że ludzie stają się bardziej przyjaźni [...].

(powinno być) Pomagając bezinteresownie, przyczyniamy się do tego, że ludzie stają się bardziej przyjaźni [...].

Przykład 3b

(jest) Najwięcej dzieci wybrało fotografię, na której zaprezentowana została wiosna, tłumacząc, że to właśnie ona kojarzy im się z utworem, kilka osób wybrało fotografię z letnim krajobrazem, gdyż według nich słuchając utworu widzą ciepłe lato.

(powinno być) Najwięcej dzieci wybrało fotografię, na której zaprezentowana została wiosna, tłumacząc, że to właśnie ona kojarzy im się z utworem, kilka osób wybrało fotografię z letnim krajobrazem, gdyż według nich, słuchając utworu, widzą ciepłe lato.

2.3.1. Komentarz do przykładów 3–3b

W wypowiedzeniach zawierających imiesłów przysłówkowy (tu współczesny) przecinki pomijane są bez względu na miejsce usytuowania imiesłowowego równoważnika zdania:

1. w przykładzie 3 imiesłowowy równoważnik zdania (*dobierając strój*) kończy wypowiedzenie,
2. w przykładzie 3a (*pomagając bezinteresownie*) — rozpoczyna je,
3. a w przykładzie 3b imiesłowowe równoważniki zdań (*tłumacząc* oraz *słuchając utworu*) — rozdzielają zdania składowe.

W zdaniu 3b pierwszy imiesłowowy równoważnik zdania (*tłumacząc*) został prawidłowo odseparowany przecinkami, z kolei następny (*słuchając utworu*) takiego wydzielenia przecinkami otwierającym i zamykającym nie uzyskał.

Reasumując, stwierdzam, że imiesłowowy równoważnik zdania „[z]awsze wymaga oddzielenia od reszty wypowiedzenia przecinkiem (rzadziej stosuje się myślnik, a wyjątkowo nawias, kiedy równoważnik znajduje się na końcu wypowiedzenia)” (Łuczyński, 2016, s. 22). Natomiast pomijanie przecinka „występuje na ogół w miejscu, gdzie mamy granicę między zdaniową częścią wypowiedzenia a imiesłowowym równoważnikiem zdania” (Łuczyński, 2001, s. 115).

W kolejnych przykładach, zaczerpniętych z pisemnych prac studentów, sugeruję jedynie (poprzez podkreślenie), gdzie konieczna jest korekta interpunkcyjna. Powszechność wskazanych błędów każe zastanowić się nad ich etiologią.

1. Uczniowie poruszając się swobodnie po kole, kolejno losowali kartkę z kolorem, który oznaczał grupę, w której dzieci mają pracować. 2. W pierwszym konspekcie pt. „Malujemy muzykę” dzieci rysując ilustrację do utworu muzycznego, miały za zadanie nazwać swoją pracę, która jednocześnie miała stanowić tytuł omawianego utworu. 3. Chcąc odwiedzić się [sic! powinno być — dowiedzieć się], co według nich znaczy „duża różnorodność form” i drążąc dalej ten temat zapytałam, jakie konkretnie rodzaje zajęć organizowanych w świetlicy mogą wymienić. 4. Planując proces przygotowania do nauki pisania należy wprowadzić zabawy ruchowe — usprawniające i gruntujące orientację w kierunkach [...].

Nieumiejętność stosowania interpunkcji w analizowanych zdaniach skłania do postawienia kilku pytań. Czy proces ten wynika z nieznamomości reguł przestankowania? Czy u jego podstaw znajduje się nieumiejętność rozpoznawania imiesłowowych równoważników zdań? Czy jest to przejaw tendencji do upraszczania (redukcji) interpunkcji (zarówno znaków interpunkcyjnych, jak i reguł ich dstrybuowania)?

2.4. Interpunkcja wyszczególnień i wyliczeń

W pracach pisemnych studentów pedagogiki często występują wyliczenia i wyszczególnienia. Należy odnotować, że same reguły interpunkcyjne w odniesieniu do takich konstrukcji nie zawsze są klarowne (zob. przykład 4).

Przykład 4

(jest) Posiadacz psa, wypowiadając takie słowa jak: „idziemy na spacer” czy „podaj piłkę”, wie, że nie przejdą one bez echa.

(ocena zdania) Posiadacz psa, wypowiadając takie słowa, jak: „idziemy na spacer” czy „podaj piłkę”, wie, że nie przejdą one bez echa.

2.4.1. Komentarz do przykładu 4

W zdaniu z przykładu 4 autor zastosował wyliczenie. W jego zapowiedzi można sugerować przecinek przed słowem *jak* (na przykład: *taki..., jak:* lub *take..., jak:*). Interpunkcję takich konstrukcji wyjaśnia między innymi reguła [380] 90.H.2, która informuje o wyliczeniach i wyszczególnieniach wprowadzanych przez wyraz *jak*, a także dyskusja na temat interpunkcji wyliczeń (zob. m.in. [www5](#), [www8](#)).

Sprawę interpunkcji wyliczeń precyzuje reguła [380] 90.H.2:

Przykładowe wyliczenia i wyszczególnienia wprowadzane przez wyraz *jak* zawsze poprzedzamy przecinkiem, np. *Ropa naftowa dostarcza nam wielu produktów, jak: eter, benzyna, smary, oleje. Wspólną grupę stanowią nieodmienne części mowy, takie jak: przysłówek, przyimek, spójnik, wykrzyknik, partykuła.* ([www3](#))

Liczne wpisy w Poradni Językowej PWN dotyczące interpunkcji wyliczeń poświadczają kilkuletnią dyskusję na ten temat. Jej obecność na łamach internetowej poradni PWN przekonuje o konieczności przyjęcia jednego (jednolitego) zalecenia (rozwiązania). Następnie przytaczam dwa głosy z sygnalizowanej

dyskusji. Pierwszy należy do Adama Wolańskiego i został opublikowany w roku 2016, natomiast drugi sformułował Michał Machura w maju 2020 roku.

Wyliczenia i wyszczególnienia mogą mieć dwojaki charakter — integralny i dodatkowy. W wypadku wyszczególnień integralnych, które wchodzą w skład głównego toku wypowiedzi, przecinek jest zbędny. [...] Przecinek jest natomiast konieczny w wyszczególnieniach dodatkowych, mających charakter dopowiedzeń, por. *Żyło tam w zgodzie wiele plemion, jak: Polanie, Drewlanie, Siewierzanie, Radymicze, Wętycze, Chorwatowie.* (www7)

W wypadku wyszczególnień integralnych, które wchodzą w skład głównego toku wypowiedzi, przecinek jest zbędny. W podobnym tonie wypowiada się S. Jodłowski: [...] przecinek nie jest potrzebny, gdy wyszczególnienie nie ma charakteru dodatkowego, lecz wchodzi integralnie w skład wypowiedzi. [...] Na marginesie chciałbym również zauważyć, że przykłady ilustrujące regułę nr 380 zawierają wyłącznie wyszczególnienia o charakterze dodatkowym, czyli takie, które mogą zostać pominięte bez ryzyka, że zdanie straci sens. [...] Może warto byłoby wspomnianą regułę doprecyzować, a za punkt wyjścia przyjąć — notabene całkiem logiczny — podział na wyliczenia integralne, niewymagające przecinków, i dodatkowe, wprowadzane po przecinku? (www5)

Nie tylko autorzy dyskusji internetowej, ale także współautorzy czwartego numeru „Poradnika Językowego” z 2016 roku (w całości poświęconego zagadnieniom interpunkcji) dostrzegają konieczność „przewietrzenia” normy interpunkcyjnej. Kończąc poruszany temat, zwracam uwagę na głos Awramiuk i Andrejewicz:

Wskazówki dotyczące omawianych w artykule kwestii pojawiają się co prawda w różnych publikacjach, ale są rozproszone, i — co niepokojące — bywają rozbieżne. Z tych względów warto postulować ujednoczenie polityki normatywnej w zakresie rozprzestrzeniających się nowych zwyczajów interpunkcyjnych: przyjęcie jednego zalecenia lub napisanie wprost o możliwych rozwiązaniach fakultatywnych. (Awramiuk, Andrejewicz, 2016, s. 17)

3. Konieczność zrównoważonej dydaktyki interpunkcji

Wnioski sugerują konieczność zmian zarówno normatywnych, jak i w dydaktyce składni oraz interpunkcji. Niska jakość interpunkcyjna tekstów studenckich może wynikać z kilku powodów. Wymieniam niektóre z nich.

1. Nieznajomość lub słaba znajomość norm interpunkcyjnych (zwłaszcza w odniesieniu do dystrybucji przecinka), a także zmiany⁸ w użyciu znaków przestankowych w stosunku do obowiązujących reguł. Jak zauważa Łuczyński: „Niektóre tendencje mogą świadczyć o małej użyteczności tradycyjnych norm i o konieczności dostosowania tych norm do potrzeb użytkowników polszczyzny pisanej” (2001, s. 112).

2. Nieznajomość składni języka polskiego. Piszący nie uświadamia sobie, że używa zdań złożonych lub zdań złożonych z imiesłowowym równoważnikiem zdania.

⁸ Zob. np. zastępowanie przecinka i/lub dwukropka myślnikiem i inne.

3. Nieporadność w sytuacji tak zwanego zagęszczenia wskaźników zespolenia, czego w niniejszym artykule nie ilustrowałam przykładami, a co jest zjawiskiem wartym analizy.

4. Intuicyjne podejście do dystrybucji przecinków w wypowiedzeniu. Z punktu widzenia uzusu częstsze jest zjawisko pomijania przecinka niż wstawiania przecinka niepotrzebnego. Już w latach sześćdziesiątych XX wieku taką tendencję dostrzegł Stanisław Jodłowski, co przypomniał Edward Łuczyński, pisząc:

[Stanisław Jodłowski] dostrzega w rozwoju interpunkcji polskiej stałe tendencje redukcyjne. [...] Obecnie wkraczamy, zdaniem S. Jodłowskiego, w epokę interpunkcji zerowej, w której teksty coraz częściej obywają się bez znaków przestankowych. (Łuczyński, 2001, s. 113)

Z kolei sam Łuczyński, analizując cytaty z różnych czasopism (opublikowanych w 1999 roku), skonstruował:

[...] normy interpunkcyjne zwykle wymagają użycia jakiegoś znaku, choć autorzy tekstów (czy wydawcy, redaktorzy, korektorzy) takiej potrzeby nie widzą. [...] Trzeba zaznaczyć, że niewłaściwe — z punktu widzenia normy — pomijanie znaku interpunkcyjnego dotyczy przede wszystkim przecinka. [...] Zasady jego użycia są w języku polskim w większości obligatoryjne, oparte na kryteriach wewnętrznego podziału składniowego w ramach wypowiedzenia. (Łuczyński, 2001, s. 113)

5. Skostniałość (przestarzałość) istniejących reguł a nowe zjawiska w interpunkcji. Nieznormalizowane innowacje (w świetle normy interpunkcyjnej traktowane jako błąd) mogą występować w tekstach pokolenia sieciowego, znającego (i tworzącego) teksty hybrydowe, w których współwystępuje kilka tendencji interpunkcyjnych. Są to na przykład: tendencja do redukcji znaków interpunkcyjnych⁹, do przejmowania funkcji przecinka i/lub dwukropka przez myślnik, do zastępowania interpunkcji przez emotikony, do zapożyczeń interpunkcyjnych (zob. karierę ukośnika). Zdaniem Łuczyńskiego:

Porównanie ustaleń normatywnych z ich respektowaniem we współczesnych tekstach daje wiele dowodów na występowanie różnego rodzaju błędów interpunkcyjnych, ale też pozwala na wykrycie rozmaitych innowacji w zakresie stosowania poszczególnych znaków. (Łuczyński, 2001, s. 110)

W dalszej części autor sugeruje:

Można [...] się zastanowić nad możliwością przystosowania interpunkcji do potrzeb użytkowników współczesnych tekstów pisanych, aby znaki przestankowe pomagały (a nie przeszkadzały) piszącemu w jego pracy. Chodzi o to, aby polityka normatywna w zakresie przestankowania łączyła się harmonijnie ze współczesnymi tendencjami w użyciu znaków interpunkcyjnych. (Łuczyński, 2001, s. 110)

⁹ „Przykłady ze zredukowaną interpunkcją [...] mogą świadczyć o tym, że piszący odchodzą niekiedy od formalnoskładniowych zasad użycia przecinka. Nie widzą [...] racjonalnej potrzeby oznaczania przecinkiem granic syntaktycznych, skoro strona treściowa wypowiedzenia nie traci na jakości, a nawet może zyskiwać” (Łuczyński, 2001, s. 117).

Jak napisała Anna Ślósarz w recenzji mojego kursu internetowego *Jak stawiać przecinki, aby zdania miały sens?*:

Studenci, prawnicy, lekarze, nauczyciele, dziennikarze i przedstawiciele innych zawodów mają z interpunkcją problemy nie tylko z powodu niezajomości zasad jej stosowania czy nieumiejętności rozpoznawania części mowy i zdania, ale też skutek mylenia zasad interpunkcji polskiej i angielskiej. Rosnąca popularność języka angielskiego wśród Polaków sprawia, że problem ten będzie narastał. (Ślósarz, 2020)

Uważam, że nie wystarczy opis (rejestrwanie) zjawisk interpunkcyjnych obecnych w tekstach akademickich czy medialnych. Potrzebne jest ich wyjaśnianie oraz korygowanie (w ramach funkcjonalnej edukacji), a także nieodzowne jest przewidywanie tendencji rozwojowych interpunkcji i równoczesne zapobieganie erozji języka pisanego.

Bibliografia

- Awramiuk, E., Andrejewicz, U. (2016). Miejsca niedookreślone w polskiej interpunkcji — wybrane zagadnienia. *Poradnik Językowy*, z. 4, s. 7–18.
- Bortliczek, M. (2020). *Jak stawiać przecinki, aby zdania miały sens? Przyjaźnie o polskiej interpunkcji*. Kurs internetowy dostępny na platformie NAVOICA.pl: https://navoica.pl/courses/course-v1:UniwersytetSlaski+ME_02+2020/course/.
- Bugajski, M. (2012). Co powinni wiedzieć o języku wykształceni Polacy? W: B. Niesporek-Szamburska (red.), *Wiedza o języku i kompetencje językowe uczniów* (s. 99–118). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Karpowicz, T. (1999). *Gramatyka języka polskiego. Zarys*. Warszawa: Edukacja MUZA SA.
- Krzyżyk, D. (2016). O (nie)obecności interpunkcji w szkole. *Poradnik Językowy*, z. 4, s. 31–42.
- Łuczynski, E. (2001). Polityka normatywna w zakresie przestankowania a tendencje we współczesnej interpunkcji polskiej. *Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego*, 16, s. 110–124.
- Łuczynski, E. (2016). *Przyjazna interpunkcja*. Gdańsk: GWO.
- Miodek, J. (1983). *Rzecz o języku. Szkice o współczesnej polszczyźnie*. Wrocław: Ossolineum.
- Morawska, I. (2015). „Od czytania do pisania”, czyli strategie kształcenia umiejętności tekstotwórczych w edukacji polonistycznej. W: S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, T. Piekot (red.), *Działania na tekście w edukacji szkolnej i uniwersyteckiej* (s. 61–77). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Sikora, K., Rak, M. (2011). Nowe tendencje w interpunkcji — przecinek (na materiale internetowym). *Język Polski*, 91, z. 2–3, s. 188–194.
- Ślósarz, A. (2020). Recenzja merytoryczna kursu MOOC *Jak stawiać przecinki, aby zdania miały sens?* Manuskrypt, niepublikowany.

Źródła internetowe

- www1: [360] 90.1. *Przecinek używany pojedynczo lub podwójnie*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/zasady/Przecinek-uzywany-pojedynczo-lub-podwojnie;629770.html> (dostęp: 2.10.2020).
- www2: [362] 90.A.1. *Oddzielanie zdania podrzędnego (określającego)*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/zasady/362-90-A-1-Oddzielanie-zdania-podrzecznego-okreslajacego;629773.html> (dostęp: 9.10.2020).

- www3: [380] 90.H.2. *Przykładowe wyliczenia i wyszczególnienia wprowadzane przez wyraz jak*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/zasady/Przykladowe-wyliczenia-i-wyszczegolnienia-wprowadzane-przez-wyraz-jak;629798.html> (dostęp: 11.10.2020).
- www4: Bańko, M. (2003). *Wiele ludzi czy wielu ludzi*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/wielu-ludzi-czy-wiele-ludzi;2961.html> (dostęp: 13.10.2020).
- www5: Machura, M. (2020). *Interpunkcja wyliczeń*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Interpunkcja-wyliczen;18273.html> (dostęp: 9.10.2020).
- www6: Wolański, A. (2015). *Interpunkcja w internecie*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Interpunkcja-w-internecie;16415.html> (dostęp: 2.10.2020).
- www7: Wolański, A. (2016). *Wyliczenia integralne i dodatkowe*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Wyliczenia-integralne-i-dodatkowe;16569.html> (dostęp: 9.10.2020).
- www8: Wolański, A. (2018). *Interpunkcja wyliczeń*. Pobrane z: <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Interpunkcja-wyliczen;18273.html> (dostęp: 9.10.2020).

<https://doi.org/10.19195/0137-1150.175.20>

Data przesłania artykułu: 20.11.2021

Data akceptacji artykułu: 15.11.2021

JIŘÍ REJZEK

Univerzita Karlova, Praha, Česká republika
(Charles University, Prague, Czech Republic)

Nejstarší západoslovanské výpůjčky z germánštiny

The oldest West Slavonic borrowings from Germanic

Abstract

The borrowings from Germanic to Slavonic are quite enigmatic in certain aspects. If we assume that most of the borrowings only took place after the Slavonic expansion, it is intriguing how these words penetrated into Common Slavonic. The paper focuses on the West Slavonic borrowings which are easier to explain. Some of them seem to be from the period of the first contacts of the Slavs with West Germanic (*šatъ, gъd(ъ)vab(ъje), nebožězъ*), while others can be dated somewhere to the period of Charlemagne (*mosędzъ, chvil'a*). There is also a large group of borrowings from the period of the 10th and 11th centuries. A thorough analysis of phonological, geographical, historical, and cultural aspects can hopefully elucidate more Germanic borrowings and explain how they spread into Slavonic.

Keywords: borrowings, Germanic, Proto-Slavonic, West Slavonic

Najstarsze zachodniosłowiańskie zapożyczenia z języka germańskiego

Streszczenie

Zapożyczenia z języka germańskiego do prasłowiańskiego są w wielu aspektach niejasne. Jeśli przyjmujemy, że do większości zapożyczeń doszło aż po słowiańskiej ekspansji, pojawia się pytanie, jak te wyrazy przenikały do ogólnego słowiańskiego. Artykuł koncentruje się na łatwiejszych do wyjaśnienia zapożyczeniach zachodniosłowiańskich. Wydaje się, że niektóre z nich są już od okresu pierwszego kontaktu Słowian z zachodniogermanskim (*šatъ, gъd(ъ)vab(ъje), nebožězъ*), niektóre z nich mogą być datowane mniej więcej do czasów Karola Wielkiego (*mosędzъ, chvil'a*),

potem jest większa grupa zapożyczeni z okresu X i XI wieku. Sądzymy, że dokładna analiza aspektów fonologicznych, geograficznych, historycznych i kulturowych może naświetlić wiele innych zapożyczeń germańskich i wyjaśnić sposób ich rozprzestrzeniania się w językach słowiańskich.

Słowa kluczowe: zapożyczenia, germański, prasłowiański, zachodniosłowiański

Nejstarší západoslovanské výpůjčky z germánštiny

Problematika výpůjček z germánštiny do slovanštiny byla v historii slavistiky často zkoumána (např. Kiparski, 1934; Martynov, 1963; Newerkla, 2011; Pronk Tiethoff, 2013), přesto v této věci zůstává stále řada nejasností. Základní otázkou je vůbec doba a místo kontaktu (kontaktů) Slovanů s Germány, a tedy otázka, zda k tomuto kontaktu došlo již ve slovanské pravlasti, nebo až po expanzi. To samozřejmě závisí i na lokalizaci pravlasti – pokud posuneme hranice slovanské pravlasti až k Odře (autochtonní teorie, která stále žije v polské vědě, srov. např. Mańczak 2003), kontakt by byl pravděpodobný již v pravlasti. Při tradiční lokalizaci mezi Vislu a Dněpr je prvotní kontakt mezi Praslovany a Pragermány těžko představitelný, mohlo k němu dojít až později s východogermánskými kmeny, určitě však s Góty ve 3.–4. stol. v oblasti severozápadně od Černého moře, kde předpokládáme určité množství gótských výpůjček (mezi nejpravděpodobnější patří *kotьlbь*, *osьlbь*, *-kusiti*, *chlěbь*, *stьklo*, *vьlbьdь*). Je možné, že kontakt s Góty, případně jinými východogermánskými kmeny pokračoval v oblasti severního Balkánu i v době stěhování národů, ale žádné prokazatelné výpůjčky do tohoto období a této oblasti zařadit nemůžeme. Pokud tedy přijmeme domněnku, že kromě kontaktu s gótsčinou ještě ve slovanské pravlasti se další kontakt s germánskými jazyky uskutečnil až v důsledku expanze na západ (Pronk Tiethof, 2013, s. 69, podobně již Shevelov, 1964, s. 617), stává se hlavním zdrojem germánských výpůjček ve slovanštině západní germánština, a to v prostoru po celé délce západní hranice expanze Slovanů.

Jistá potíž je se starými výpůjčkami, které mají všeslovanský charakter, což předpokládá, že se šířily do stále ještě jednotného praslovanského jazyka. To si lze při odstředivém pohybu slovanských kmenů v době expanze jen těžko představit, nicméně lepší vysvětlení pro přítomnost západogermánských výpůjček na celém slovanském území nemáme – pokud tedy přijmeme tradiční lokalizaci slovanské pravlasti. Jde o slova jako **bukь*, **tynь*, **chyša*, **kupiti*, **plugь*, **pьlkь*, **chьlmь* aj. U některých z nich není snad vyloučen gótský původ, i když gótské ekvivalenty (pokud vůbec jsou) odpovídají hůře než ekvivalenty západogermánské; u posledních dvou Pronk-Tiethoffová (2013, s. 110, 122) uvažuje i o langobardském původu, většina z nich však zřejmě je opravdu ze západní germánštiny.

Některé z výpůjček je třeba datovat ještě do doby před druhým germánským posouváním souhlásek, které začalo v jižních částech germánského jazykového území, postupně se šířilo na sever a vedlo k vydělení staré horní němčiny. Sta-

rohornoněmecké posouvání souhlásek byl delší proces, jehož ukončení v severnějších oblastech lze datovat zhruba do začátku 7. stol., tedy do doby existence Sámova kmenového svazu (srov. Schmidt, 1970, s. 66; Newerkla, 2011, s. 42). Právě prostřednictvím tohoto rozsáhlého sociálně-politického útvaru snad lze šíření některých starých výpůjček vysvětlit. Celkem pravděpodobné je to např. u slova *кѣнедзь*, které odráží nový prvek organizace vládní moci, který zřejmě někdy v té době ke Slovanům od Franků pronikl (srov. Vykypěl, 2011, s. 133). Je ale pravděpodobné, že některé germánské výpůjčky pronikly k západním Slovanům už v dřívější době, hned v době prvotního kontaktu, a pak se šířily do vzdálenějších oblastí, snad prostřednictvím avarského kaganátu.

Lépe a přirozeněji se tedy vysvětlují výpůjčky omezené pouze na západoslovanský areál. Zde nacházíme několik výpůjček, které podle všeho spadají do doby prvotního kontaktu Slovanů se západními Germány. Starou výpůjčkou musí být **šatь*, **šata* z germ. **hēta* ‘oblečení, šaty’, protože v první slabice došlo k 1. palatalizaci a následné změně $\bar{e} > a$ (1. palatalizace končí zřejmě kolem poloviny 6. stol.). Slovo je doloženo v západoslovanských jazycích s přesahem do východoslovanských dialektů (tam asi z polštiny) – č., hl. *šat*, slk. *šata*, p. *szata*, br., ukr., r.d. *šáta* (Machek, 1968, s. 603; Fasmer, IV, s. 412); dá se předpokládat, že bylo přejato při raných obchodních kontaktech západních Slovanů se západními Germány.

Tematicky podobné je stč. *hedváb*, *hedvábie*, *hedbábie*, slk. *hodváb* aj. Pokud bychom měli hledat starou výpůjčku z germánštiny, která je téměř výlučně česká (československá), bylo by to právě toto slovo. P. *jedwab* je totiž z češtiny a stejný zdroj (resp. nějaká předhistorická fáze češtiny) je celkem pravděpodobný i u zbývajících periferních slovanských dokladů – r.-csl. (13. stol.) *godovaplь*, *godoblь*, *гѣдовablь* a srb.-csl. (15. stol.) *гѣдовablь* (Machek, 1968, s. 164). Germánský zdroj slova není zcela jasný, slovanské formy by ukazovaly na jakési **gud(a)-wāb-(ja)*, doloženo však je jen sthn. *gotawēbbi*, *gotowēbbi*, ‘drahá látka, jemná tkanina’, doslova ‘božská tkanina’. ESSJa (7, s. 189) se kloní k nedoloženému gótskému **gud(a)wabi-*, čemuž by podle Blažka (2000, s. 20) mohl nasvědčovat fakt, že Gótové kontrolovali napojení Hedvábné stezky na evropské obchodní trasy. Ve světle rozšíření slova je však gótský původ málo pravděpodobný, spíše je třeba počítat jako se zdrojem se západní germánštinou.

V první části slova lze substituci *-o-* praslovanským *-u-* přijmout (*o* v té době v systému nebylo, a tak bylo nahrazeno zavřenějším *u*) a *d* by ukazovalo na přejetí před starohornoněmeckým posouváním souhlásek, vokalismus druhé části ($\bar{a}$ za $\bar{e}$) ovšem pravidelný není. Vzhledem k tomu, že pro klasickou praslovanštinu počítáme s dosti otevřenou výslovností starého $\bar{e}$, však není tato substitute tak nepředstavitelná.

Zajímavým přejatým technickým termínem je **nebožězь*, které se v různých tvarových variantách objevuje v západoslovanských jazycích i slovinštině – stč. *nebožezь*, *neboziezь*, slk. *nebožiec*, hl. *njeboz*, dl. *njabozac*, p.d. *niebozas*, kaš.

ńeb^uòzowř, sln. *nabôzec* (Pronk Tiethof, 2013, s. 136). Zdrojem je germ. **naba-gaiza-* (sthn. *nabagēr*, něm. *Naber, Näber*), doslova ‘kopí na náboj kola’, tedy ‘vrták, jímž se vrtal otvor pro nasazení kola’ (Kluge, Seebold, 1989, s. 496). Forma ukazuje na přejetí před praslovanskou monoftongizací diftongů a v podobě s koncovým *-z* očividně i před severozápadogermánskou změnou *-z- > -r-* (rotacismus), která proběhla zřejmě kolem r. 600. Očekávaná slovanská podoba by měla být **nobozězъ*, podoby s *ne-* jsou zřejmě výsledkem disimilace souhlásek, případně lidověetymologické asociace se záporkou *ne-* (srov. především slk. *nebožiec*).

Starou výpůjčkou je také **mosędzь* – stč. *mosaz*, slk. *mosadz*, hl. *mosaz*, p. *mosiadz*, které patří mezi skupinu výpůjček s charakteristickou západogermánskou příponou *-ingaz*. Zdrojem je asi sthn. **massing* (v němčině je ale slovo doloženo až od střední doby). Do praslovanštiny muselo být přejato před ukončením působnosti 3. palatalizace a vznikem nosovek, tedy do cca 8. stol.

Před 9. stol., kdy ve staré němčině dochází ke ztrátě iniciálního *h-* ve skupinách *hr-*, *hl-*, muselo být přejato také zsl. **chvīla* (ze sthn. *hwīla*). stč. *chvīle*, slk. *chvīla*, hl., p. *chwila*.

To jsou tedy nejstarší psl. výpůjčky za západní germánštiny, které jsou omezeny na západoslovanský jazykový areál. Další výpůjčky jsou mladší, můžeme je datovat do cca 10.–11. stol., tedy do období, kdy se již začínají rozvíjet jednotlivé slovanské jazyky (srov. Newerkla, 2011, s.v.).

děk(y) – ze sthn. *denchi* (pl.) – před zánikem nosovek (2. pol. 10. stol.)

stody (č., slk., p.) – ze sthn. *stande* – před zánikem nosovek

stodola (č., p.) – ze sthn. *stadal* – před něm. změnou *st > [št]* – 11. stol.

dърbiti (č., luž.) – ze sthn. *durfan* – asi před zánikem jerů (2. pol. 10. stol.)

musiti – ze sthn. *muoz(z)an, mōz(z)an, mūzen* aj.

riša (č., slk., p.) – ze sthn. *rīhhi*

grab(ь)ja – ze sthn. *grāvio*

clo – ze sthn. *zol*

piž(ь)mo – ze sthn. *bisam(o)*

skop/škop (č., p.) – ze sthn. *scaph*

rada (č., slk., p.) – ze sthn. *rād-*

Některé výpůjčky z této doby nacházíme kromě západoslovanských jazyků i ve slovinštině, která samozřejmě byla německému vlivu vystavena v neméně míře než tradičně vydělované západoslovanské jazyky (srov. i výše uvedené *nebozězъ*).

pány – ze sthn. *phanna*

ber(ь)la – ze sthn. *ver(a)la*

jilce – ze sthn. *gihilze*

taška – ze sthn. *tasca*

almužna, almožna – ze sthn. *alamusan, alamōsan* (může být i sthn.)

skr'at- – ze sthn. *scrato*

Z tohoto období (a samozřejmě i z doby dřívější) máme ovšem i řadu západogermánských výpůjček, které zasahují širší slovanské území či jsou téměř vše-

slovanské (*кѡбѣлѣ, kom(ъ)nata, мѡлинѣ, pila, vaga*). Místo a okolnosti kontaktu, směry šíření a přesná chronologie výpůjček jsou stále málo jasné, jen v některých případech je dokážeme časově a areálově přesněji zařadit. Takovou známou výjimkou je slovo **korlѣ* z vlastního jména *Karl*, kde nám historické souvislosti celkem jasně indikují dobu i přibližný prostor přejetí. U jiných výpůjček většinou takové jasné indikace nemáme, je však oprávněné se domnívat, že důkladným zkoumáním a propojením aspektů hláskoslovných, areálových, historických a kulturních je možné i jiná přejetí z germánských jazyků přesněji identifikovat a více osvětlit.

Zkratky

- aj. — a jiný
- br. — běloruský
- č. — český
- dl. — dolnolužický
- germ. — germánský
- hl. — hornolužický
- kaš. — kašubský
- luž. — lužický
- např. — například
- něm. — německý
- p. — polský
- p.d. — polský dialektní
- pl. — plurál
- psl. — praslovanský
- r. — ruský
- r.-csl. — rusko-církevněslovanský
- r.d. — ruský dialektní
- slk. — slovenský
- sln. — slovinský
- srb.-csl. — srbsko-církevněslovanský
- srov. — srovnej
- stč. — staročeský
- stdn. — starodolnoněmecký
- sthn. — starohornoněmecký
- střhn. — středohornoněmecký
- s.v. — sub vocibus, pod hesly
- ukr. — ukrajinský
- zsl. — západoslovanský

Literatura

- Blažek, V. (2000). Keltové – Germáni – Slované. W: *Čeština – univerzália a specifika 2.* (s. 9–29). Brno: Masarykova univerzita.
- ESSJa = *Etimologičeskij slovar' slavjanskich jazykov. Proslavjanskij leksičeskij fond* (1974–). Moskva: Nauka.
- Fasmer, M. (1964–1973). *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, I–IV. Pervod i dopolnenija O.N. Trubačeva. Moskva: Progress.
- Kiparski, V. (1934). *Die gemeinlavische Lehnwörter aus dem Germanischen*. Helsinki: Finnische Literaturgesellschaft.
- Kluge, F., Seebold, E. (1989). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Machek, V. (1968). *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- Mańczak, W. (2003). Zagadnienie praocjczyzny Słowian. *Przegląd Historyczny*, 94/1, s. 77–81.
- Martynov, V.V. (1963). *Slavjano-germanskoje leksičeskoje vzaimodejstvije drevnejšej pory*. Minsk: Izdatel'stvo Akademii nauk BSSR.
- Newerkla, S.M. (2011). *Sprachkontakt Deutsch – Tschechisch – Slowakisch*, 2. Aufl. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Pronk Tiethof, S. (2013). *The Germanic loanwords in Proto-Slavic*. Amsterdam-New York: Rodopi.
- Shevelov, G.Y. (1964). *A Prehistory of Slavic*. Heidelberg: Carl Winter, Universitätverlag.
- Schmidt, W. (red.). (1970). *Geschichte der deutschen Sprache*. Berlin: Volk und Wissen Volkseineger Verlag.
- Vykypěl, B. (2011). *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích*, 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Noty o Autorach

Florij Batsevych [Флорій Бацевич] (ORCID: 0000-0002-6141-8318), Narodowy Uniwersytet Lwowski im. Iwana Franki, Katedra Językoznawstwa Ogólnego Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franki, Ukraina. Zakres zainteresowań naukowych: teoria języka, narratologia lingwistyczna, semantyka i pragmatyka lingwistyczna, lingwistyka komunikacyjna. Ostatnie publikacje: *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*, Львів 2018; *Нариси з теорії тексту*, Львів 2019.

batsevich.florij@gmail.com

Vesna Bjedov (ORCID: 0000-0003-2765-8593), Odsjek za hrvatski jezik i književnost, Katedra za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Filozofski fakultet Osijek (FFOS), Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska. Područja znanstvenog interesa: metodika nastave hrvatskoga jezika, metodika nastave jezičnoga izražavanja. Naslovi dva najznačajnija novija objavljena znanstvena rada: *Učenik u nastavi hrvatskoga jezika*, Osijek 2019, s. 190; *O zanimljivosti nastave hrvatskoga jezika iz perspektive učenika. Od Pavlimira do Riči šokačke*, Zbornik Ljiljane Kolenić. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku 2021, Filozofski fakultet, s. 201–219. Podatci o izvoru znanstvenog financiranja: FFOS znanstveni fond.

vbjedov@ffos.hr

Małgorzata Bortliczek (ORCID: 0000-0002-2974-1254), doktor habilitowana, profesor Uniwersytetu Śląskiego w Instytucie Językoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, pracownik Wydziału Sztuki i Nauk o Edukacji w Cieszynie. Zainteresowania badawcze: stylistyka współczesnego języka polskiego, język popularnonaukowy w edukacji elementarnej, zjawiska językowe na polsko-czeskim pograniczu. Wybrane publikacje: *Język uwikłany w ponowoczesność* (współautor I. Łuc), Katowice 2011; *Jazyk příhraničního mikrosvěta (běžná mluva Těšíňanů v ČR)* (współautor I. Bogoczová), Ostrava 2014 i 2017; *Od a(lfabetu) do z(drobnieň). Tuzin skicůw o języku*, Cieszyn 2013.

malgorzata.bortliczek@us.edu.pl

Sybilla Daković (ORCID: 0000-0003-1247-4660), Zakład Kroatystyki i Serbistyki, Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Wrocławski, Polska. Główne zainteresowania naukowe: językoznawstwo konfrontatywne, językoznawstwo słowiańskie, językoznawstwo kognitywne, składnia, leksykografia, leksykologia. Wybrane publikacje: *Hrvatski prijedlog „nasuprot” i njegovi poljski prijedvodni ekvivalenti*, „Fluminensia: časopis za filološka istraživanja” 30, 2018, nr 2, s. 189–208; *Syntetyczny chorwacki celownik kierunku i jego polskie ekwiwalenty przekładowe*, [w:] *Nowoczesność i tradycja. 50 lat wrocławskiego Instytutu Filologii Słowiańskiej*, red. E. Komisaruk, I. Malej, Wrocław 2019, s. 177–188.

sybilla.dakovic@uwr.edu.pl

Nataliia Dashko [Наталія Дашко] (ORCID: 0000-0002-5415-4983), ННІ права та міжнародно-правових відносин, кафедра гуманітарної підготовки, філософії та митної ідентифікації культурних цінностей Університету митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна. Наукові зацікавлення: сучасна українська література (новелістика зокрема), стиль творів письменників, порівняльні студії; стилістика сучасної української мови. Публікації: Дашко, Н. (2020) Новелістика Василя Габора: традиції й новаторство. *Studia Ukrainica Poznaniensia* (с. 217–227). *Zeszyt VIII /1. Poznań*; Дашко, Н. (2021) Концепт пам'яті в художньому дискурсі сучасної української новелістики. *Slavica Wratislaviensia* (с. 265–275). Wrocław.

dashko_ns@ukr.net

Andrea Hudousková (ORCID: 0000-0001-9510-3683), post-doc researcher, Institute of Czech Studies, Faculty of Arts, Charles University in Prague, Czech republic. Research interests: methodology of teaching L2 Czech, corpus studies, generative grammar. Recent publications: *Reflexive clitics in Czech*. München 2016; *Rozvoj ústního vyjadřování na úrovni B2*, "CASALC Review" 1, 2016. andrea.hudouskova@ff.cuni.cz

Vlatka Ivić (ORCID: 0000-0002-0722-4029), viši lektor, odsjek za engleski jezik i književnost, Katedra za primijenjenu lingvistiku, Filozofski fakultet Osijek, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska. Područja znanstvenog interesa: metodika nastave stranog jezika, razvoj kritičkog mišljenja, aktivno učenje, e-učenje. Naslovi dva najznačajnija novija objavljena znanstvena rada: V. Ivić, L. Blagojević, *Korištenje informacijsko-komunikacijskom tehnologijom učenika i studenata prije i tijekom pandemije bolesti COVID-19*, „Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju” 163, 2022, no. 1–2, s. 93–113; V. Svalina, V. Ivić, *Case Study of a Student with Disabilities in a Vocational School during the Period of Online Virtual Classes due to Covid-19*, „World Journal of Education” 10, 2020, no. 4, s. 115–123, <https://doi.org/10.5430/wje.v10n4p115>.

vivic@ffos.hr

Henryk Jaroszewicz (ORCID: 0000-0003-2840-355X), doktor habilitowany, pracownik Zakładu Kroatystyki i Serbistyki w Instytucie Filologii Słowiańskiej UW, polonista, serwista. Autor między innymi monografii *Nowe tendencje normatywne w językach chorwackim i serbskim*, Opole 2004; oraz *Derywacja frazeologiczna w języku polskim i serbskim*, Wrocław 2016.

henryk.jaroszewicz@uwr.edu.pl

Przemysław Józwikiewicz (ORCID: 0000-0002-3654-7724), doktor habilitowany profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, Instytut Filologii Słowiańskiej. Zainteresowania naukowe: gramatyka języka ukraińskiego, przede wszystkim składnia; językoznawstwo; przekład, a zwłaszcza jego aspekt praktyczny; zagadnienia terminologii, historia. Najważniejsze publikacje: *Właściwości składowe ukraińskiej wersji Biblii*, Wrocław 2007; *Lingua Ucraina ad res informaticas pertinens. Studium nad ukraińskim słownictwem informatycznym*, Wrocław 2013.

przemyslaw.jozwikiewicz@uwr.edu.pl

Tetyana Kosmeda [Тетяна Космеда] (ORCID: 0000-0001-8912-2888), Katedra Języków Romańskich i Literatury Światowej, Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Winnica, Ukraina. Zainteresowania naukowe: lingwopragmatyka, lingwoaksjologia, lingwokulturologia, lingwopersonologia, lingwistyka komunikacyjna, leksykografia. Autorka ponad 10 monografii i 400 publikacji naukowych, między innymi: *Рецепція статусу українського язика в російському языкознавстві: миф и реальность*, „Slavia Centralis” 2020, nr 1, s. 126–135; *Перекладна фразеологія: досвід укладання двомовного українсько-польського словника усталених виразів*, „Slavia Orientalis” 69, 2020, nr 1, s. 121–129. Źródło finansowania badań: Doniecki Uniwersytet Narodowy im. Wasyla Stusa, Winnica.

tkosmeda@gmail.com

Jiří Rejzek (ORCID: 0000-0003-1834-9668), Ústav českého jazyka a teorie komunikace, FF UK Praha. Autor zajmuje się etymologią, językiem prasłowiańskim i gramatyką historyczną języka czeskiego. Najważniejsze dzieła: *Český etymologický slovník*, Praha 2015; *Lidová etymologie v češtině*, Praha 2009.

jiri.rejzek@ff.cuni.cz

Danuta Roszko (ORCID: 0000-0001-5566-0522), Zakład Bałtystyki, Katedra Językoznawstwa Ogólnego, Migowego i Bałtystyki, Wydział Polonistyki, Uniwersytet Warszawski, Polska. Zainteresowania badawcze: lituanistyka, lingwistyka korpusowa. Wybrane publikacje: *Zagadnienia kwantyfikacyjne i modalne w litewskiej gwarze puńskiej (Na tle literackich języków polskiego i litewskiego)*, Warszawa 2015; M. Duszkin, D. Roszko, R. Roszko, *New Parallel Corpora of Baltic and Slavic Languages — Assumptions of Corpus Construction*, „Lecture Notes in Artificial Intelligence” 12848, 2021, s. 172–183, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-83527-9>. Finansowanie: Ministerstwa Edukacji i Nauki i CLARIN-PL.

d.roszko@uw.edu.pl

Roman Roszko (ORCID: 0000-0002-2291-6939), Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska. Zainteresowania badawcze: bałtycko-słowiańskie badania kontrastywne, lingwistyka korpusowa. Wybrane publikacje: R. Roszko, *Rusycystyczne zasoby i narzędzia CLARIN-PL*, „Przeгляд Rusycystyczny” 2022, nr 1 (177), s. 153–176, <https://doi.org/10.31261/pr.12764>; M. Duszkin, D. Roszko, R. Roszko, *Multilingual Corpora in Contrastive Research on the Vocative in Russian, Polish and Lithuanian*, „Slavistična revija” 69, 2021, nr 4, s. 431–445, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-83527-9>. Finansowanie: Ministerstwa Edukacji i Nauki, CLARIN-PL.

roman.roszko@ispan.waw.pl

Hanna Shvets [Ганна Швець] (ORCID: 0000-0002-1068-048X), кафедра української філології для іноземних громадян Навчально-наукового інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна; інтереси – методика навчання української мови як іноземної, лінгводидактична інтерпретація художнього тексту; *Теорія і практика навчання української мови іноземних студентів гуманітарних спеціальностей: монографія*, Київ: Фенікс, 2019, 529 с.; Використання текстів сучасної есеїстики в навчанні української мови іноземних студентів-гуманітаріїв. *Studia Wschodniosłowiańskie*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2018, t. 18, s. 263–285.

hannash1969@gmail.com

Helena Sojka-Maształerz (ORCID: 0000-0001-8225-2735), doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, adiunkt w Zakładzie Historii Języka w IFP, koordynatorka projektu. Obszary jej zainteresowań naukowych: lingwistyka międzykulturowa, socjolingwistyka (szczególnie językowe i pozajęzykowe stereotypy), onomastyka historyczna oraz język propagandy politycznej w polsko- i ukraińskojęzycznej prasie. Autorka między innymi prac *Polacy w zwierciadle ukraińskiego rysunku satyrycznego (1867–1918)*, [w:] *Komizm historyczny 2*, red. A. Krasowska, T. Korpyś, Warszawa 2018, s. 145–154; *Kult Adama Mickiewicza w „sowieckim raju” (1939–1941)*, „Oblicza Komunikacji” 12. *Fascinatio studiorum linguarum*, red. L. Rzymowska, M. Dawidiak-Kładoczna, A. Małocha-Krupa, M. Poprawa, 2020, s. 63–74.

helena.sojka-maształerz@uwr.edu.pl

Maria Stryszewska (ORCID: 0000-0002-2168-5657), Zakład Języka Rosyjskiego, Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Wrocławski, Polska. Zainteresowania badawcze: językoznawstwo porównawcze, słowotwórstwo porównawcze języków słowiańskich, język macedoński w kontekście bałkańskim i słowiańskim. Wybrane publikacje: *Przymiotniki od nazw botanicznych w języku polskim, macedońskim i rosyjskim*, [w:] *Македонскиот јазик — извор на филолошки*

и на културолошки истражувања, ред. Е. Јованова-Грујовска и др., Скопје 2020, s. 389–402; *Przymiotniki odrzeczownikowe z sufiksem -ny/-ный/-en w j. polskim, rosyjskim i macedońskim*, [w:] *Slavica Iuvenum*, red. S. Mizerova, L. Plesnik, Ostrawa 2020, s. 167–176.

maria.stryszewska@uwr.edu.pl

Diana Svobodová (ORCID: 0000-0002-7142-5263), Katedra českého jazyka a literatury s didaktikou, Pedagogická fakulta, Ostravská univerzita, Ostrava, Česká republika. Obory výzkumu: obecná lingvistika, česká lexikologie se zaměřením na současné vývojové trendy a internacionalizaci. Tituly publikací: *Aktuální pojetí vztahů různojazyčných prvků v jazykovém systému*, [in:] Hradilová, D. (ed.), *Inovační procesy v češtině a ji blízkých jazycích*, Olomouc 2018, s. 55–66; *Tituly zahraničních filmů v českém jazykovém prostředí*, „Acta Onomastica“ 2, 2020, s. 375–387.

diana.svobodova@osu.cz

Jadwiga Tarsa (ORCID: 0000-0002-4381-2637), Katedra Języków Słowiańskich, Instytut Językoznawstwa, Uniwersytet Opolski, Polska. Zainteresowania badawcze dotyczą frazeologii oraz komunikacji internetowej. Ostatnie artykuły to: *Способы выражения положительных эмоций в Интернете*, „Stylistyka“ 2021, nr 30, s. 163–176; *Frazeologizmy w internetowych grach werbalno-wizualnych*, [w:] *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej: artystyczny potencjał frazeologii*, red. G. Dziamska-Lenart, J. Liberek, K. Skibski, Poznań 2021, s. 101–114. Źródło finansowania badań: środki Instytutu Językoznawstwa Uniwersytetu Opolskiego.

tarsa@poczta.onet.pl

Oksana Turkevych [Оксана Туркевич] (ORCID: 0000-0001-8392-6199), Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, katedra Ukraińskiego Lingwistyki Stosowanej, Ukraina. Zainteresowania naukowe: glottodydaktyka, komunikacja międzykulturowa, terminologia. Publikacje: *Процеси засвоєння і вивчення другої та іноземної мови: унормування і гармонізація основних термінів (Processes of Acquisition a Second Language and Learning a Foreign Language: Terminology Standardisation and Harmonization)*. „Psycholinguistics“, 2019, nr 25 (2), s. 307–322, <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/525/178>; О. Туркевич, *Українська мова як успадкована: досягнення і потреби / IX. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik*, „Dialog der Sprachen — Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht“ 2019, s. 192–204.

turkevych@gmail.com

Andrey Zaynuldinov Tyarenkov [Андрей Зайнульдинов Тяреньков] (ORCID: 0000-0003-2245-5156), doktor nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa, profesor tytularny w Zakładzie Sławistyki Uniwersytetu Barcelońskiego. Obszary jego zainteresowań naukowych: lingwistyka pragmatyczna, frazeologia, stylistyka języków rosyjskiego oraz hiszpańskiego. Wybrane publikacje: А. А. Зайнульдинов, Э. Хервилья, *Лексикографическое описание эмоционально-оценочной лексики в русском и испанском языках*, „Вопросы языкознания“ 2019, s. 96–110; А. А. Зайнульдинов, *Тестирование русского языка как иностранного в Испании (настоящее и будущее): постановка проблемы*, „Russkij yazyk za rubezhom“ specjalnyj выпуск 2017, s. 41–46; *Русский язык за рубежом*, Издательство Государственного института русского языка имени Пушкина, „ЗАО Отраслевые ведомости“, s. 41–46.

andrei.zainouldinov@ub.edu

Anatolii Zahnitko [Анатолій Загнітко] (ORCID: 0000-0001-7398-6091), doktor nauk filologicznych (filologii), profesor Wydziału Lingwistyki Ogólnej i Stosowanej oraz Filologii Słowiańskiej Donieckiego Uniwersytetu Narodowego imienia Wasyla Stusa (Winnica, Ukraina). Zainteresowania naukowe: językoznawstwo teoretyczne, ogólne, porównawczo-historyczne i słowiańskie, funkcjonalne, komunikacyjne, tekstowe, korpusowe, stosowane; teoria systemów językowych;

gramatyka przypadkowa, analityczna, formalna. Autor monografii: *Teorija linhwopersonolohiji*, Winnycia 2017; *Mownyj prostir hramatyky*, Winnycia 2018; *Delineation of Linguopersonology and Linguoaxiology*, Poznan 2019; *Teoriji linhwistycznych uczen*, Winnycia 2019.

a.zagnitko@donnu.edu.ua

Informacja dla Autorów

Od tomu 174 w czasopiśmie obowiązuje styl APA.

1. Redakcja przyjmuje niepublikowane wcześniej teksty naukowe z zakresu literaturoznawstwa i językoznawstwa słowiańskiego. Publikacja jest nieodpłatna. Redakcja nie zwraca tekstów niezamówionych.

2. Przesłanie przez Autora tekstu do redakcji czasopisma jest równoznaczne z:

a) jego oświadczeniem, że przysługują mu autorskie prawa majątkowe do tego tekstu, że tekst jest wolny od wad prawnych, nie był wcześniej publikowany w całości lub części oraz nie został złożony w redakcji innego pisma;

b) udzieleniem nieodpłatnej zgody na wydanie tekstu w czasopiśmie „Slavica Wratislaviensia” oraz jego nieograniczone co do czasu i terytorium rozpowszechnianie, w tym na wprowadzenie do obrotu egzemplarzy czasopisma oraz odpłatne i nieodpłatne udostępnianie jego egzemplarzy w internecie;

c) udzieleniem nieodpłatnej zgody na umieszczenie w internetowej bazie Czasopisma Naukowe w Sieci (CNS) i innych bazach, z którymi współpracuje Wydawnictwo oprócz samego tekstu także podstawowych danych o artykule, m.in. jego streszczenia, słów kluczowych oraz danych personalnych Autora (imię i nazwisko, miejsce zatrudnienia, adres e-mail).

3. Teksty artykułów oraz recenzji przyjmowane są w językach słowiańskich oraz w języku angielskim.

4. Objętość artykułów wraz z przypisami, bibliografią i streszczeniami nie powinna przekraczać 32 000 znaków ze spacjami, a objętość recenzji 10 000 znaków ze spacjami.

5. Wskazówki szczegółowe, dotyczące przygotowania tekstu do publikacji znajdują się w punkcie II.

6. Sposób przesłania pracy: artykuły należy przysyłać w wersji elektronicznej (dokument MS Word DOC/DOCX lub tekst sformatowany RTF) e-mailem na adres Redakcji: slavica.wr@uwr.edu.pl lub inny, wskazany przez członka Komitetu Redakcyjnego.

7. O przyjęciu tekstu do wydania w czasopiśmie „Slavica Wratislaviensia” Autor zostanie poinformowany za pośrednictwem poczty elektronicznej w ciągu 3 miesięcy.

8. Artykuły są recenzowane poufnie i anonimowo (tzw. *double-blind review*). Lista recenzentów jest publikowana co roku na stronie internetowej czasopisma (<http://swr.wuwr.pl>) w zakładce „RECENZOWANIE”.

9. Uwagi recenzyjne są przysyłane Autorowi, który zobowiązuje się do uwzględnienia zasugerowanych poprawek lub nadesłania uzasadnienia w wypadku ich nieuwzględnienia. Przy dwóch recenzjach negatywnych Redakcja odmawia przyjęcia tekstu do druku.

10. Wydawnictwo zastrzega sobie prawo dokonywania w tekstach poprawek redakcyjnych.

11. Autor jest zobowiązany do wykonania korekty autorskiej w ciągu 7 dni od daty otrzymania tekstu do korekty. Niewykonanie korekty w tym terminie oznacza zgodę Autora na wydanie tekstu w postaci przesłanej do korekty.

12. Autor nie otrzymuje honorarium autorskiego za artykuły.

13. Po opublikowaniu artykułu Autor otrzymuje nieodpłatnie 1 egzemplarz drukowany czasopisma „Acta Universitatis Wratislaviensis Slavica Wratislaviensia”. Wszystkie udostępniane przez Wydawnictwo artykuły, w formacie PDF, znajdują się na stronie www.wuwr.pl.

Wydawnictwo
Uniwersytetu
Wrocławskiego

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego sp. z o.o.

Plac Uniwersytecki 15
50-137 Wrocław
sekretariat@uwur.com.pl

wuwr.eu
Facebook/wydawnictwouwr